๑๐๐ พระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร



ทีฆายุโก โหตุ สังฆราชา

วันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖

๑๐๐ พระชันษา
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช
สกลมหาสังฆปริณายก

ฉบับธรรมทาน

จัดพิมพ์จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชันษาครบ ๑๐๐ ปี
วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖

วัดมเหยงคณ์
ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๐๐๐
โทรศัพท์ (๐๓๕) ๘๘๑-๖๐๑-๒, (๐๘๒) ๒๓๓-๓๘๔๘
โทรสาร (๐๓๕) ๘๘๑-๖๐๓
www.watmahaeyong.org
www.mahaeyong.org
E - mail : watmahaeyong@gmail.com

ภาพปกวาดโดย วรวรรธน์ ศาลาลอย

ออกแบบและดำเนินการผลิตโดย
บริษัทผลึกไท จำกัด
โทรศัพท์ ๐-๒๘๘๘๘-๗๐๒๖-๗, ๐๘-๐๕๗๘-๓๑๖๓
โทรสาร ๐-๒๘๘๘-๘๓๕๖
พิมพ์ที่โรงพิมพ์เม็ดทราย

ที่ พ ๐๙๓๓/๒๕๕๖

สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช
วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

๑ กันยายน ๒๕๕๖

เรื่อง ประทานอนุญาตให้จัดพิมพ์พระนิพนธ์ จำนวน ๙ เรื่อง
เรียน พระครูเกษมธรรมทัต เจ้าอาวาสวัดมเหยงคณ์
อ้างถึง หนังสือที่ ๐๕๖/๒๕๕๖ ลงวันที่ ๙ สิงหาคม ๒๕๕๖

ตามหนังสือที่อ้างถึงกราบทูลสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขอประทานอนุญาตจัดพิมพ์พระนิพนธ์ จำนวน ๙ เรื่อง คือ แสงส่องใจ อันดับ ๓, ๖, ๙, ๑๗, ความเข้าใจเรื่องชีวิต, วิธีสร้างบุญบารมี, ใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา, ศีลในพระพุทธศาสนา และวิธีคลายทุกข์ เพื่อแจกเป็นธรรมทาน เนื่องในวโรกาสที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชจะทรงเจริญพระชันษาครบ ๑๐๐ ปี ในวันที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ นี้ และเพื่อเป็นการเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระบรมครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติอันจะยังประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติสืบไป รายละเอียดแจ้งแล้วนั้น

ได้นำความขึ้นกราบทูลทรงทราบฝ่าพระบาทแล้ว ทรงอนุโมทนาและประทานอนุญาตให้จัดพิมพ์บทพระนิพนธ์ ดังกล่าวได้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ.

ขอถวายความนับถือ

พระเทพสารเวที

(พระเทพสารเวที)
ผู้ปฏิบัติหน้าที่เลขานุการสมเด็จพระสังฆราช

โทร. ๐-๒๒๘๑-๒๘๓๑-๓
โทรสาร ๐-๒๒๘๐-๐๓๔๓

คำปรารภ

เนื่องด้วยในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ นี้ **เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร เจริญ คชวัตร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก** จะทรงเจริญพระชันษาครบ ๑๐๐ ปี นับเป็นสิริมงคลยิ่งแก่คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั้งมวล จึงเห็นเป็นโอกาสอันดีที่จะได้จัดพิมพ์**หนังสือ "๑๐๐ พระชันษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก"** ซึ่งประกอบด้วยบทพระนิพนธ์ จำนวน ๙ เรื่อง พร้อมพระประวัติโดยสังเขป เพื่อถวายเป็นพระกุศลและเทิดพระเกียรติ เนื่องในวาระอันเป็นมงคลยิ่งนี้ อีกทั้งเพื่อแสดงกตัญญูกตเวทิตา และมุทิตาสักการะ แด่ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ผู้ทรงเป็นพระประมุขแห่งคณะสงฆ์ที่เปี่ยมด้วยพระเมตตา ปฏิบัติศาสนกิจอันทรงคุณประโยชน์ทั้งแก่คณะสงฆ์ พุทธศาสนิกชน และพระพุทธศาสนาเป็นอเนกประการ

บทพระนิพนธ์อันทรงคุณค่าทั้ง ๙ เรื่องที่ได้นำมาเผยแผ่นี้ นับเป็นประทีปธรรมส่องดวงใจพุทธบริษัททั้งหลาย ให้ได้เกิดศรัทธาปสาทะต่อพระรัตนตรัย อันเป็นสรณะสูงสุดของชีวิต อีกทั้งเป็นคติธรรมเตือนใจในการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ เชื่อว่าท่านผู้อ่านจะได้รับประโยชน์อย่างยิ่งจากหนังสือเล่มนี้ หากได้น้อมนำไปศึกษาและประพฤติปฏิบัติ สมดังพระประสงค์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ ที่ทรงมีพระเมตตานิพนธ์หนังสือเหล่านี้ไว้

ทีฆายุโก โหตุ สังฆราชา

พระครูเกษมธรรมทัต
เจ้าอาวาสวัดมเหยงคณ์
๓ กันยายน ๒๕๕๖

สารบัญ

บทพระนิพนธ์

ของ

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก



๑

แสงส่องใจ

อันดับที่ ๙

ทุกคนมีหน้าที่ คือมีกิจที่จะต้องทำ มีกิจที่ควรทำ ไม่มีผู้ใดเลยที่ไม่มีหน้าที่ ทุกคนจึงพึงรู้จักหน้าที่ของตน และทำหน้าที่ของตนให้เต็มสติปัญญาความสามารถ.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราโชวาทเกี่ยวกับหน้าที่ไว้ตอนหนึ่ง ดังนี้ "ความรู้สึกและความซื่อตรงต่อหน้าที่นี้เป็นคุณวุฒิอันสำคัญของคนทั้งปวง ไม่ว่าผู้ที่มีบรรดาศักดิ์สูงต่ำเพียงใด หรือว่าจะเป็นคนรับราชการฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน หรือประกอบการอย่างใดๆ ถ้าคนทั้งหลายมีความรู้สึกและซื่อตรงต่อหน้าที่ของตนๆ แล้ว ก็อาจให้เกิดความพร้อมเพรียงเป็นกำลังช่วยกันประกอบกิจการทั้งปวงให้สำเร็จลุล่วงไป ได้ประโยชน์แก่ตนเอง และเกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองของตนได้ดังประสงค์".

หน้าที่ของพุทธศาสนิกชนผู้นับถือพระพุทธศาสนา คือปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่ปฏิบัติผิดพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และเทิดทูนประกาศพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนไพศาลสืบไป.

ศรัทธาความเชื่อความเลื่อมใสเป็นมูลเหตุสำคัญที่สุด ที่จะนำให้ปฏิบัติตามผู้ใดผู้หนึ่งก็ตาม การจะปฏิบัติตามพระพุทธศาสนา ปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าเพียงใดหรือไม่ ก็ต้องอาศัยศรัทธาเช่นกัน.

สำหรับปุถุชนผู้ยังมีจิตใจเกลือกใกล้กับกิเลส ความรักมีความสำคัญยิ่งกว่าความศรัทธา ที่จะทำให้เชื่อถือและปฏิบัติตามผู้ใดผู้หนึ่ง จึงอาจกล่าวได้ว่า สำหรับคนเป็นจำนวนไม่น้อย ความรักเป็นเหตุนำให้เกิดความศรัทธา.

ปุถุชนผู้จะศรัทธาพระพุทธเจ้าได้จริงจัง จึงควรต้องทำความรักในพระองค์ท่านให้เกิดขึ้นเสียก่อนอย่างจับใจลึกซึ้ง.

ศึกษาให้รู้จักคุณงามความดีของพระพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้งถูกต้องแจ่มแจ้งชัดเจนอันจะทำให้เห็นความเป็นผู้ควรเป็นที่รักที่เทิดทูนอย่างที่สุด หาผู้เสมอเหมือนมิได้จะทำให้รักพระพุทธองค์อย่างลึกซึ้งถึงจิตถึงใจ พร้อมที่จะปฏิบัติตามที่ทรงสอนจนเต็มสติปัญญาความสามารถ ได้เป็นคนมีความสุขอย่างยิ่ง.

พุทธประวัติกล่าวไว้ ว่าวันหนึ่ง เมื่อพระชนมายุ ๒๙ พรรษา พระพุทธองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นคนแก่คนเจ็บคนตาย เป็นการทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้นเป็นครั้งแรกในพระชนมชีพ ก่อนหน้านั้นทรงได้รับความทะนุถนอมให้ห่างไกลความไม่เจริญตาไม่เจริญใจทั้งปวง ทั้งคนแก่คนเจ็บคนตายมิได้เคยทรงประสบพบผ่านเมื่อถึงเวลาจะได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีสูงสุด ทุกอย่างก็ต้องเปิดทางให้ ไม่มีผู้ใดสิ่งใดมาขวางกั้นได้.

คนแก่ที่พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นเป็นครั้งแรก น่าจะเป็นคนแก่มาก จนมีทุกขเวทนานักหนาในการดำรงสังขารอยู่ ยากลำบากทั้งในการกินอยู่ยืนเดินนั่งนอน และคนเจ็บที่ทอดพระเนตรเห็นเป็นครั้งแรก ก็น่าจะเป็นคนเจ็บหนัก ทรมานทรกรรม ทนทุกขเวทนาแสนสาหัส ด้วยพระมหากรุณาเปี่ยมพระหฤทัย ทรงสลดสังเวชสงสารยิ่งนักพ้นจักพรรณนา.

พระมหากรุณาของพระพุทธเจ้าลึกซึ้งและไพศาลพ้นความกรุณาของผู้ใดอื่นทั้งสิ้น คนแก่คนเจ็บคนตายเบื้องพระพักตร์ มิได้ทำให้ทรงหยุดอยู่เพียงที่ทอดพระเนตรเห็นเท่านั้น ทรงคิดกว้างไกลไปถึงผู้คนทั้งหลายทั้งปวง แม้ที่ล่วงพ้นสายพระเนตร ว่าวันหนึ่งจะต้องมีสภาพเช่นเดียวกับคนแก่คนเจ็บคนตายที่ทอดพระเนตรเห็นอยู่นั้น ซึ่งน่าเมตตาสงสารนัก.

แม้พระพุทธเจ้าจะทอดพระเนตรเห็นคนแก่คนเจ็บคนตายเพียงครั้งเดียวเท่านั้น แต่ก็ต้องไม่อาจทรงรับความรู้สึกอันเกิดแต่ความคิดด้วยพระมหากรุณาได้ คนทั้งหลายสัตว์ทั้งหลายเป็นนิมิตเกิดขึ้นในดวงพระหฤทัย ว่าจะต้องแก่เจ็บตายไปด้วยความโศกเศร้าทุกข์ทรมานเช่นเดียวกัน ด้วยพระมหากรุณาล้นพ้น ต้องทรงหวั่นไหววุ่นวายพระหฤทัยและสลดสังเวชเศร้าหมองเป็นนักหนา ทรงตระหนักแน่ว่าจะไม่มีผู้ใดเลยล่วงพ้นสภาพที่โหดร้ายนั้นไปได้เป็นแน่แท้.

ภาพคนแก่คนเจ็บคนตายที่พระพุทธองค์ทอดพระเนตรเห็นด้วยความสงสารสลดสังเวชพระหฤทัยนั้น อาจทำให้ทรงย้อนนึกถึงพระองค์เอง ว่าวันหนึ่งจะต้องทรงแก่ทรงเจ็บทรงตายเช่นเดียวกัน แต่ความห่วงใยพระองค์เองย่อมไม่มีความหมายยิ่งไปกว่าความสงสารห่วงใยสัตวโลกมากหลาย อันความกรุณานั้นมหัศจรรย์ยิ่ง แม้เป็นสิ่งที่เคยเกิดแล้วในจิตใจผู้ใด ผู้นั้นย่อมตระหนักชัดดี ว่าตัวเองจะไม่มีความหมาย

สำหรับตัวเลย ความทุกข์ยากเดือดร้อนของตัวเอง แม้มากมาย ก็จะกลายเป็นเรื่องเล็ก เมื่อเป็นไปเพื่อให้ความกรุณาของตนสัมฤทธิ์ผล ได้ช่วยคนอื่นสัตว์อื่นให้เป็นสุข.

เมตตามีความหมายว่าปรารถนาให้เป็นสุข เป็นความหมายใกล้เคียงทำนองเดียวกับสงสารที่ไม่อยากให้เป็นทุกข์ ไม่อยากเห็นเป็นทุกข์ เมื่อใดเกิดความสงสารจริงใจ ไม่อยากเห็นความทุกข์ของใครก็ตาม ก็เข้าใจได้ว่าเมื่อนั้นเมตตาเกิดแล้ว.

กรุณามีความหมายว่าพยายามช่วยด้วยใจจริงให้พ้นทุกข์ ให้เป็นสุข และไม่ว่าเมื่อพยายามช่วยแล้วจะเกิดผลแก่ผู้รับความกรุณาเพียงใดหรือไม่ ก็เป็นกรุณาจริงอันเกิดแต่เมตตาจริง.

ความคิดที่ว่ามีความสงสารผู้ใดผู้หนึ่ง หรือความคิดที่ว่ามีความเมตตาผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งมีความทุกข์ให้เห็นอยู่ แต่ไม่มีความรู้สึกเลยที่จะพยายามช่วยให้พ้นทุกข์ให้ได้เป็นสุข หรือแม้มีทางที่จะช่วยได้ก็มิได้ช่วย เช่นนี้เป็นความใจดำ ไม่ใช่เป็นความสงสาร ไม่ใช่เป็นความมีเมตตา และไม่ใช่เป็นความมีกรุณา.

เพียงมีความคิดว่าน่าสงสารเมื่อเห็นคนในสภาพเป็นทุกข์ คิดแล้วก็ผ่านไป ไม่สนใจแม้เพียงคิดจะช่วยให้พ้นสภาพน่าสงสาร ให้ได้เป็นสุข เช่นนี้ไม่ใช่เมตตา สงสารแล้วพยายามหาทางช่วย สงสารนั้นจึงจะเป็นเมตตา คือเมตตาแล้วต้องกรุณา ไม่มีกรุณาคือพยายามช่วยก็ไม่มีเมตตา มีแต่เพียงความคิดว่าน่าเมตตาเท่านั้น ความคิดนั้นจึงไม่ถึงกับเป็นเมตตา.

เมตตาที่แท้จริง ที่จริงใจ แยกจากกรุณาไม่ได้ เมตตาต้องคู่กับกรุณาเสมอ คือสงสารแล้วต้องปรารถนาจะช่วย ต้องหาทางช่วย สงสารคือเมตตา พยายามช่วยคือกรุณา.

ถ้ากายหรือใจไม่พยายามช่วย ใจก็ไม่มีเมตตา ใจก็ไม่มีกรุณา.

แม้ว่าบางทีความกรุณาจะไม่ปรากฏแก่ตาแก่ใจผู้อื่น แต่ความกรุณาก็จะต้องปรากฏชัดเจนแก่ใจผู้มีเมตตาเสมอไป การพยายามคิดหาทางช่วยให้ผู้มีทุกข์ได้พ้นจากทุกข์ ได้เป็นสุข เป็นเรื่องของใจที่ผู้อื่นรู้เห็นด้วยไม่ได้ แต่เจ้าตัวเองรู้ นั่นคือกรุณาอันเกิดจากมีเมตตาเป็นเหตุ แม้กรุณาในใจยังไม่มีทางยังไม่มีโอกาสปฏิบัติให้เป็นจริงขึ้นมาจนปรากฏแก่ความรู้เห็นของผู้อื่นได้ แต่ก็เป็นกรุณาที่เจ้าตัวผู้มีใจเมตตารู้ได้เป็นกรุณาจริง มีเมตตาเป็นเหตุจริง.

วาจาว่าสงสาร แต่ใจไม่สงสาร นั้นไม่ใช่เมตตา จะไม่ประกอบด้วยกรุณา คือใจไม่สงสาร ใจไม่เมตตา ก็จะไม่มีการกระทำทั้งด้วยกายหรือใจเพื่อช่วยผู้มีความทุกข์ให้พ้นทุกข์ ให้มีความสุข อันเป็นความหมายที่แท้จริงของกรุณา.

วาจาไม่เอ่ยว่าสงสาร หรือวาจาเอ่ยว่าไม่สงสาร แต่ใจจริงสงสาร นั่นใช่เมตตาจะประกอบด้วยกรุณา คือจะมีการคิดการพูดการทำเพื่อช่วยให้เกิดความสุข เป็นกรุณาไปตามความเมตตาสงสารจริงใจ.

สำหรับบุถุชนผู้ยังไม่ไกลจากกิเลส เมตตาจริงใจจะทำให้ใจสงบสุขอยู่ไม่ได้ จะต้องดิ้นรนแสวงหาทางที่จะช่วยผู้มีความทุกข์ ให้มีความสุข พ้นจากสภาพหรือฐานะที่ทำให้เป็นที่เกิดเมตตา ความดิ้นรนแสวงหาทางช่วย แม้ที่ไม่ปรากฏให้เห็นให้รู้ แต่ก็เป็นกรุณา นั่นคือกรุณาในใจ.

การสวดมนต์ โดยเฉพาะในเวลาเช้าและในเวลาเย็น เป็นสิ่งที่ผู้นับถือพระพุทธศาสนาส่วนมากถือเป็นหน้าที่ กระทำเป็นกิจวัตรประจำวัน และหลังสวดมนต์แล้ว ไม่ว่าจะสวดยาวหรือสวดสั้น สวดมากหรือสวดน้อย ก็จะจบลงด้วยการแผ่เมตตา ตั้งใจให้ความสุข แผ่ส่วนกุศลที่ตนทำที่ตนมีแก่สรรพสัตว์ทั้งที่เป็นผู้เป็นที่รัก ผู้ไม่เป็นที่รัก ทั้งที่เป็นมิตร ทั้งที่ไม่เป็นมิตร ทั้งพรหมเทพมนุษย์สัตว์ ไม่มีที่สุดไม่มีประมาณ ความจริงใจที่จะให้กุศลให้ความสุขเช่นนี้ นับได้ว่าเป็นความพยายามช่วยผ่อนคลายความทุกข์บรรดามีของสรรพสัตว์ทั้งนั้น จึงเป็นความกรุณาที่เกิดแต่ความมีเมตตาจริง แม้จะเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏแก่ตาแก่ใจผู้ใดอื่นก็ตาม.

พระพุทธศาสนานั้นถือใจเป็นสำคัญที่สุด ถือว่าใจเป็นใหญ่ ใจเป็นประธาน ทุกสิ่งสำเร็จด้วยใจ เมตตากรุณาก็สำเร็จด้วยใจ เมตตากรุณามิได้สำเร็จด้วยอะไรอื่น ดังนั้นการให้ความช่วยเหลือต่างๆ แม้จะเป็นการปฏิบัติดี แต่แม้เกิดจากใจที่รู้สึกว่าเป็นหน้าที่บ้าง เป็นสิ่งที่พึงทำเพื่อรักษาหน้าตาของตนเองบ้าง เป็นการเชิดชูตนเองบ้าง มิใช่เป็นการกระทำที่เกิดจากใจที่มีความสงสาร ที่มีความปรารถนาจะให้เกิดความสุขแก่ผู้ได้รับ เช่นนี้การกระทำนั้นก็มิใช่เป็นความเมตตากรุณา เมตตากรุณาเป็นเรื่องของใจจริงๆ.

เมตตากรุณาเป็นเรื่องของใจ เกิดอยู่ในใจ ดังนั้นตนเองเท่านั้นที่จะรู้ว่าตนมีเมตตากรุณาเพียงใดหรือไม่ คนอื่นไม่อาจรู้ใจจริงของคนอื่นได้ จึงย่อมไม่อาจรู้ได้ถูกต้องเสมอไปด้วยว่าคนนั้นคนนี้มีเมตตาหรือไม่มี ความสำคัญจึงอยู่ที่ตัวเองจะต้องเข้าใจตัวเองว่ามีจิตใจเช่นไร ใจดีหรือใจไม่ดี มีเมตตาหรือไม่มีเมตตา จะต้องไม่หลงเข้าใจตัวเองผิดจากความจริง อันจักทำให้ไม่มีโอกาสแก้ไขจิตใจตนเอง เช่นไม่มีความเมตตาก็จะไม่มีโอกาสแก้ไขให้มีเมตตาอันเป็นความร่มเย็น สำคัญทั้งแก่จิตใจตนเองและผู้อื่นเป็นอันมาก.

เมตตาเป็นความสำคัญอย่างยิ่ง ได้ให้ผลที่สำคัญที่สุดแก่โลก พระพุทธเจ้าทรงตั้งพระพุทธศาสนาได้ก็ด้วยทรงมีพระเมตตาใหญ่หลวงเป็นต้นเหตุ พระพุทธศาสนาเกิดแต่พระเมตตา เพียงเท่านี้ก็เห็นได้ชัดแจ้งแล้วว่าเมตตาเป็นเหตุที่ให้ผลยิ่งใหญ่เพียงใด.

พระพุทธเจ้าทรงยิ่งด้วยพระเมตตา ปรากฏชัดด้วยพระมหากรุณาคุณ อันเป็นที่ประจักษ์ลึกซึ้งแก่จิตใจผู้นำมาใคร่ครวญทั้งหลาย พระพุทธศาสนาที่ให้ความร่มเย็นเป็นสุขพ้นพรรณนาหาได้เกิดแต่อะไรอื่น หากเกิดแต่พระมหากรุณาคุณของพระพุทธองค์โดยแท้ พระมหากรุณาที่เกิดแต่พระเมตตาท่วมท้นพระหฤทัย.

พระมหากรุณาของพระพุทธเจ้านั้น ผู้มีปัญญาพึงนำมาคิดใคร่ครวญพิจารณาให้ดี ให้เห็นประจักษ์แจ้งซาบซึ้งถึงจิตใจ จักไม่เสียชาติเปล่าที่เกิดมาพบพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระบรมศาสดาผู้ทรงสามารถนำไปถึงความพ้นทุกข์ได้จริง.

พระมหากรุณาของพระพุทธเจ้านั้น ผู้มองเห็นด้วยใช้ปัญญา ด้วยใช้ความประณีตละเอียดอ่อน ย่อมได้ความชื่นใจและความภูมิใจไม่มีที่เปรียบ.

มีผู้ใดหรือที่มีกรุณาแม้เพียงใกล้เคียงพระมหากรุณาของพระพุทธเจ้า เพื่อทรงพยายามช่วยสัตว์โลกทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ของความเกิดความแก่ความเจ็บความตาย ทรงสละได้สิ้นทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งบัลลังก์ ทั้งความสุขส่วนพระองค์ ทั้งความพรั่งพร้อมสมบูรณ์บริบูรณ์ทั้งหลาย ทั้งพระชนกนาถ พระมเหสีและพระโอรส ทรงสละได้แล้วทั้งหมดเพื่อความพ้นทุกข์ของสรรพสัตว์ ที่ทรงตระหนักชัดพระหฤทัยแล้วว่าทุกชีวิตไม่มียกเว้น จะต้องตกอยู่ในห้วงแห่งทุกข์ที่ใหญ่โตมโหฬารนั้นตลอดไป แม้ไม่พบทางดำเนินหนีให้พ้น.

ยามอยู่ห่างไกลจากผู้เป็นที่รัก เช่นบุตรธิดา ผู้เป็นมารดาบิดาน่าจะเคยห่วงใยคิดไปนานาประการถึงความทุกข์ยากลำบากลำบนของผู้เป็นบุตรธิดาแห่งตนจนตัวเองแทบจะหาความสุขมิได้ เหตุร้ายครั้งแล้วครั้งเล่าที่เกิดห่างไกล และมีบุตรธิดาผู้ใดอยู่ในขอบข่ายที่อาจจะพลอยได้รับทุกข์ภัยร้ายแรงนั้นด้วย ผู้เป็นมารดาบิดามีหรือที่จะไม่พากันคิดวาดภาพที่น่าสะพรึงกลัวให้เกิดกับบุตรธิดาตน แม้สามารถบุกบั่นไปด้วยตนเองได้ ก็จะพากันไปเพื่อช่วยเหลือ แม้ไม่สามารถไปได้แล้วจริงๆ ก็จะพากันสวดมนต์ไหว้พระอย่างอกสั่นขวัญหาย เพื่อให้พระคุ้มครองผู้เป็นที่รักที่ห่วงใยของตนที่ตนคิดว่าต้องกำลังตกอยู่ในอันตรายร้ายแรงแน่ พระพุทธเจ้าก่อนแต่จะทรงตรัสรู้ก็เช่นกัน เพราะทรงแน่พระหฤทัยแล้วว่าสัตว์ทั้งปวงจะต้องได้รับความทุกข์ทรมานจากการเกิดแก่เจ็บตาย ไม่ทรงสามารถทนรับความรู้สึกนั้นได้อย่างเป็นปกติสุข พระเมตตาท่วมท้นพระหฤทัย ซึ่งเป็นพระเมตตาจริง เหตุด้วยทรงดิ้นรนขวนขวายหาทางช่วยแก้ไขทุกข์นั้นอย่างเต็มพระสติปัญญาความสามารถ เป็นไปตามความจริงที่เมื่อมีเมตตาจริงจะต้องมีกรุณาด้วยเสมอไป เมตตากับกรุณาจะไม่แยกจากกันโดยเด็ดขาด.

พระพุทธเจ้าทรงมีพระเมตตายิ่งใหญ่ พระกรุณาจึงยิ่งใหญ่ด้วย เป็นมหากรุณาและเป็นมหากรุณาที่ให้ผลสำเร็จใหญ่ยิ่งจริงแท้ ทรงดับทุกข์ของสัตว์โลกได้ดังพระหฤทัยปรารถนา สัตว์โลกจำนวนประมาณมิได้ได้รับพระมหากรุณาพ้นจากทุกข์มากบ้างน้อยบ้าง เมื่อเดินไปในวิถีทางที่ทรงแสดงสอนตั้งแต่ทรงตรัสรู้ สืบมาจนทุกวันนี้ ยังมีผู้ได้รับพระมหากรุณาของพระพุทธองค์อยู่ มิว่างเว้นมิขาดหาย แม้จะเสด็จดับขันธปรินิพพานนานนักแล้ว ใกล้จะสามพันปี แต่พระมหากรุณาก็ยังมีผลสว่างไสว ดับทุกข์น้อยใหญ่ได้อยู่.

ถ้าพระพุทธองค์มิใช่เป็นผู้ทรงไกลกิเลสแล้วสิ้นเชิง ผลที่เกิดแต่พระมหากรุณาที่จะดับทุกข์สัตว์โลก ก็จะต้องทำให้ทรงยินดีโสมนัสพ้นจะพรรณนา แต่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงไกลแล้วจากความยินดีและยินร้าย อันเป็นอาการของกิเลสสามกองสำคัญ คือโลภะโทสะและโมหะ นั่นคือเครื่องแสดงความทรงไกลแล้วอย่างสิ้นเชิงจากความโลภความโกรธความหลง ทรงสงบเบิกบานอยู่ด้วยอานุภาพของบรมสุขที่ผู้มีปัญญามากหลายปรารถนานัก และจักสมปรารถนาได้ด้วยการปฏิบัติธรรมที่ทรงแสดงสอนไว้ ให้เป็นการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมจริง ไม่อ่อนแอพ่ายแพ้แก่ความโลภโกรธหลง มั่นคงศรัทธาในสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า และดำเนินตามไปในวิถีที่ทรงนำไปแล้ว.

พระพุทธศาสนาเกิดแต่พระมหากรุณาของพระพุทธเจ้า ที่ทรงมุ่งมั่นจะช่วยสัตว์โลกให้พ้นจากทุกข์ของความเกิดแก่เจ็บตาย ไม่มีพระมหากรุณานี้แล้วพระพุทธ-ศาสนาไม่เกิด เราผู้มีความทุกข์ทั้งหลายจะได้ธัมมะจากที่ใดมาช่วยผ่อนคลายให้พอมีความสุขได้ มากน้อยตามควรแก่การปฏิบัติของแต่ละคน และสูงสุดจนถึงพ้นจากความทุกข์สิ้นเชิง ได้เสวยบรมสุขตลอดกาล.

ไม่มีผู้ใดไม่เป็นทุกข์ ทุกคนมีความทุกข์ เพียงทุกข์มากบ้างทุกข์น้อยบ้างเหมือนไม่มีทุกข์บ้างทั้งที่มีทุกข์อยู่ ความจริงนั้นทุกข์มีอยู่กับทุกชีวิตทุกเวลา เพียงแต่ว่าบุถุชนทั้งปวงหลงเห็นทุกข์เป็นสุข ธรรมเหนือโลกนั้นความสุขไม่มีในโลก ในโลกมีแต่ความทุกข์ และธรรมของพระพุทธศาสนาเท่านั้นที่จะดับทุกข์ให้ได้ ผู้มีปัญญาเข้าใจธรรมเหนือโลกจึงเทิดทูนพระพุทธศาสนา เทิดทูนพระบรมศาสดาผู้ทรงก่อเกิดพระพุทธศาสนา ด้วยทรงสละสิ้นทุกสิ่งทุกอย่างที่ไม่มีผู้ใดมีความกรุณาทำได้เสมอเหมือน.

พระมหากรุณาท่วมท้นพระหฤทัยทำให้พระบรมโพธิสัตว์เสด็จออกทรงพระผนวชทรงจากพระสถานภาพของเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินไปสู่ความเป็นผู้ขอ ปราศจากสิ้นทุกสิ่งทุกอย่างที่เคยทรงมี ที่ล้วนวิจิตรสูงส่งควรแก่พระองค์ผู้เป็นมกุฎราชกุมารแห่งศากยะใคร่ครวญให้ดี ให้ตระหนักชัดแจ้งแก่จิตใจในพระมหากรุณาที่ได้รับจากพระพุทธองค์ทำให้ได้มีความไกลจากทุกข์พอสมควรอยู่ทุกวันนี้ ทรงเสียสละยิ่งใหญ่นักเพื่อความไกลทุกข์ของสัตว์โลกทั้งปวง.

พระพุทธองค์ทรงมีพระบิดา ทรงมีพระมเหสี ทรงมีพระโอรส ทุกพระองค์เป็นที่รักอย่างยิ่ง ก็น่าจะเช่นเดียวกับคนทั้งหลายที่มีมารดาบิดาบุตรภริยาเป็นที่รัก ทรงสละได้สิ้นด้วยการตัดพระหฤทัยอย่างเด็ดเดี่ยว เพราะทรงมีพระเมตตาสงสารสัตว์โลกทั้งปวง ทรงมีพระมหากรุณาจะช่วยให้สัตว์โลกทั้งปวงพ้นจากความทุกข์ พึงเห็นว่าพระพุทธองค์มิได้ทรงมีพระเมตตาพระกรุณามุ่งเฉพาะพระบิดาหรือพระมเหสีพระโอรสเห็นได้ชัดว่าเป็นเช่นนี้จริง แม้ทรงมุ่งจะทรงเมตตากรุณาเฉพาะพระบิดาพระมเหสีพระโอรส ย่อมไม่ทรงละทิ้งไปให้ทุกพระองค์ทรงเศร้าโศกเสียพระหฤทัย ย่อมทรงอยู่ใกล้ให้เป็นความสุขความชื่นชมโสมนัสในพระราชวัง การเสด็จละไปไกลพ้นตามลำพังพระองค์ โดยทรงมีความพ้นทุกข์ของสัตว์โลกทั้งปวงเป็นจุดมุ่งหมาย แสดงถึงน้ำพระหฤทัยอันไพศาลที่ทรงแผ่พระมหากรุณาไปในสัตว์โลกทั้งปวงโดยมิเจาะจงทั้งที่ทรงพรั่งพร้อมด้วยพระบิดา พระมเหสี พระโอรส และพระประยูรญาติ ผู้เป็นที่รักยิ่งนัก และล้วนเป็นผู้ที่ทรงรักพระพุทธองค์ยิ่งนัก.

พระพุทธองค์เสด็จออกทรงพระผนวชด้วยทรงมุ่งดับทุกข์ของสัตว์โลกทั้งปวง ที่มิได้ทรงรู้จัก และที่มิได้รู้จักพระพุทธองค์ การปฏิบัติที่ปรากฏนั้นเหมือนทรงมีพระหฤทัยโหดร้ายต่อพระบิดาพระมเหสีพระโอรส เพราะทรงเป็นเหตุให้ทุกพระองค์โศกเศร้าเป็นทุกข์แสนสาหัสในการพลัดพราก เหมือนไม่ทรงมีพระเมตตากรุณาในพระหฤทัยเลย จึงสามารถทอดทิ้งท่านผู้มีพระคุณและผู้มีความรักความห่วงใยความภักดีเป็นที่สุดไปได้เหมือนไม่แยแส แต่แม้คิดให้ลึก คิดให้ประณีต ก็ย่อมจะได้ความเข้าใจในพระมหากรุณาว่าไม่มีขอบเขต ไม่มีอคติ ไม่มีเขาไม่มีเรา แตกต่างเป็นอันมากกับน้ำใจของบุถุชนทั้งนั้น.

บุถุชนคนผู้มีกิเลสใกล้ชิดจิตใจทั้งหลายล้วนมีเขามีเรา มีเลือกสงสารเลือกให้ความช่วยเหลือ และมักจะสงสารจะช่วยเหลือพี่น้องพวกพ้องของตนเท่านั้น นั่นไม่ใช่เมตตาไม่ใช่กรุณาที่แท้จริง แตกต่างห่างไกลกับพระมหากรุณาของพระพุทธเจ้า ที่แผ่ไปถึงทั่วทุกสัตว์โลก และมากมายใหญ่ยิ่งนักหนา จนทำให้ไม่ทรงคำนึงถึงความทุกข์ยากของพระองค์เอง เพื่อความพ้นทุกข์ของสัตว์โลกทรงสละพระสถานภาพแห่งกษัตริย์ลงเป็นผู้ต้องขอเขา ทรงหมดสิ้นทุกสิ่งทุกอย่าง เหลืออยู่ท่วมพระหฤทัยแต่พระมหากรุณาต่อสัตว์โลก.

อันความเมตตามีอยู่ในผู้ใด หรือผู้ใดเป็นผู้มีเมตตา เมตตานั้นจะไม่มีขอบเขตเฉพาะในผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของตนเท่านั้น แม้ผู้อื่นเมตตาที่แท้จริงก็จะแผ่ไปครอบคลุมถึงได้ ดังที่น่าจะมีเมตตาที่แท้จริงเกิดขึ้นกับคนเป็นจำนวนมาก เป็นที่ประจักษ์ชัดแก่จิตใจตนเองในกรณีที่ได้รู้ได้เห็นเรื่องราวของผู้ควรได้รับความเมตตากรุณาทั้งหลาย เช่นเรื่องของเด็กขาดอาหารที่มีร่างกายซูบผอมเห็นแต่กระดูก ความเมตตาที่มีอยู่แม้เพียงในบรรดาผู้เป็นที่รักที่ชอบพอ ก็ขยายออกไปได้ถึงเด็กผู้เคราะห์ร้ายน่าเมตตาเหล่านั้น นั่นเพราะเมตตามีอยู่จริงในจิตใจ อาจจะอย่างไม่กว้างขวางนักในระยะเวลาหนึ่ง หรืออาจจะในเมื่อยังไม่มีอะไรเกิดขึ้นให้ความเมตตาแผ่ออกไป เมื่อมีเหตุเกิดขึ้นให้เมตตากระเทือน เมตตาก็จะแผ่ออกไปทันทีอย่างอัตโนมัติ มีผลให้กรุณาตามมาพร้อมกัน กรุณาจะเกิดเป็นปัญหาขึ้นพร้อมกับเมตตากระเทือนทีเดียว ว่าจะช่วยอย่างไรดีหนอ จะช่วยอย่างไรดี สำหรับผู้ไม่มีเมตตาอยู่ในจิตใจ ย่อมไม่หวั่นไหวแม้ได้รู้ได้เห็นเรื่องราวของผู้ควรได้รับความเมตตากรุณาแม้นักหนามากมายเพียงไร นี้ก็น่าจะนำมาส่องให้เห็นจิตใจตนได้ ว่ามีความเมตตาเพียงไรหรือไม่.

เมตตาที่แท้จริงในใจนั้นสั่งสมให้มากขึ้นได้ แผ่ขยายให้กว้างใหญ่ได้ จนถึงไพศาลไปทั้งโลกได้ พระพุทธองค์ทรงเป็นพยานยืนยันความจริงนี้แล้ว ทรงอบรมพระเมตตามาหลายกัปกัลป์ จนได้ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า เป็นความจริงที่พึงยอมรับ คือพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ได้เป็นสมเด็จพระบรมศาสดา ตั้งพระพุทธศาสนาขึ้นได้ เพราะพระเมตตาพระกรุณาเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่สุดจริงๆ.

พระเมตตากรุณาของพระพุทธองค์เป็นความรู้สึกลึกซึ้งจริงพระหฤทัย ไม่มีอะไรอื่นอาจลบล้างให้บางเบาได้ ความเหนื่อยยากลำบากตรากตรำพระวรกายแม้มากมายนักหนาก็ไม่ทำให้ทรงเปลี่ยนพระหฤทัยกลับคืนสู่ความพรั่งพร้อมที่รออยู่ ทรงมุ่งมั่นแสวงหาทางช่วยสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ โดยมิทรงพ่ายแพ้แก่อำนาจเย้ายวนใดๆ ทั้งสิ้น พระมหากรุณาชนะได้ทุกสิ่งทุกอย่าง.

พระมหากรุณาของพระพุทธเจ้าเป็นเหตุแห่งความสำเร็จยิ่งใหญ่ที่สุด เหนือความสำเร็จใดๆ ที่เคยมีมา ไม่ว่าความสำเร็จของใครทั้งนั้น กรุณาของผู้ใดก็ตามย่อมให้ความสำเร็จได้เช่นเดียวกัน ตามควรแก่ความกรุณานั้นๆ จึงพึงเห็นความสำคัญของความกรุณาให้ยิ่ง ปลูกฝังให้มั่นคงในจิตใจตน ทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ว่าความเมตตากรุณามิได้ให้ประโยชน์แก่ผู้อื่นเท่านั้น แต่จะให้ประโยชน์แก่ตนด้วย และตนจะได้รับก่อนใครทั้งหมด.

พระมหากรุณาของพระพุทธเจ้าไม่เคยขาดสาย ไม่เคยว่างเว้น พระมหากรุณานำให้เสด็จออกทรงพระผนวช และเมื่อทรงพระผนวชแล้ว ก็ทรงยอมทุกข์ยากบากบั่นจนถึงที่สุดทุกวิถีทาง ทรงทำทุกอย่างแม้แทบจะทรงรักษาพระชนมชีพไว้ไม่ได้ เพียงด้วยทรงหวังว่าแต่ละวิธีนั้นอาจจะเป็นทางนำไปสู่ความพ้นทุกข์ของสัตว์โลก พระมหากรุณาบัญชาพระหฤทัยอยู่ทุกเวลาให้ทรงพากเพียรทำทุกวิถีทาง ที่ทรงหวังว่าจะเป็นเหตุให้ทรงยังความไม่มีทุกข์ให้เกิดได้.

พระมหากรุณาของพระพุทธเจ้าปรากฏชัดเจนจนบังเกิดเป็นผลสำเร็จยิ่งใหญ่ เริ่มด้วยที่ทรงเห็น คือทรงเห็นคนแก่คนเจ็บคนตาย ตามมาด้วยทรงคิดอันประกอบด้วยพระเมตตา คือทรงคิดถึงสัตว์โลกทั้งปวงที่มิได้ทอดพระเนตรเห็น แต่ด้วยพระเมตตาทรงคิดถึงได้ ทรงคิดถึงได้ดังทอดพระเนตรเห็นความทุกข์ทรมานนั้นจริงดังมาปรากฏเบื้องพระพักตร์เช่นเดียวกับคนแก่คนเจ็บคนตายที่ได้ทอดพระเนตรเห็น ที่เกิดตามความคิดอันประกอบพร้อมด้วยพระเมตตาคือพระมหากรุณา ทรงปรารถนายิ่งนักที่จะช่วยเขาเหล่านั้น จะต้องทรงช่วยให้ได้ ทรงมุ่งมั่นเช่นนี้.

ผู้มีปัญญา มีจิตใจละเอียดอ่อน เมื่อมาระลึกถึงพระพุทธองค์ตามความเป็นจริง เห็นถนัดชัดเจนซึ่งพระหฤทัยอันเต็มเปี่ยมด้วยพระมหากรุณา ย่อมปีติตื้นตันและภาคภูมิใจเป็นล้นพ้นที่ได้มารู้จักพระพุทธองค์ แม้เพียงจากพระพุทธประวัติ แม้เพียงจากพระธรรมคำสอน แม้ไม่มีวาสนาได้เห็นพระพักตร์ได้สดับพระสุรเสียงทรงปลอบโยนอบรมให้ผู้มีชีวิตขื่นขมระทมทุกข์ได้ผ่อนคลาย ให้ได้เห็นแสงสว่างส่องทางระหว่างวนเวียนระหกระเหินอยู่ในสังสารวัฏ การระลึกถึงพระพุทธองค์เช่นนี้เป็นพุทธานุสติที่จักเป็นคุณสูงยิ่งแก่จิตใจ ความสุขพ้นคำพรรณนาใดจักเกิดมี จึงเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกหรือผู้ปรารถนาความเป็นมงคลแก่จิตใจพึงพยายามให้ได้ไปเป็นสมบัติวิเศษแห่งตนทุกคนหมด.

อันภาษาสำหรับทุกคนไม่เหมือนกัน อย่างหนึ่งอาจเป็นความประทับจับใจอย่างลึกซึ้งสำหรับคนหนึ่งหรือหมู่คณะหนึ่ง แต่ไม่เป็นสำหรับอีกคนหนึ่งหรืออีกหมู่คณะหนึ่ง ทั้งๆ ที่มุ่งในสิ่งเดียวกัน ในความหมายเดียวกัน ดังนั้นเมื่อนึกถึงพระพุทธองค์จึงคงต้องมีการนึกที่ไม่เหมือนกัน ใช้การบรรยายความรู้สึกนึกคิดที่ไม่เหมือนกัน บางคนใช้ว่าพระพุทธองค์สูงส่งนัก บางคนใช้ว่าพระพุทธองค์น่ารัก บางคนใช้ว่าพระพุทธองค์ดีไม่มีใครเทียบได้ บางคนใช้ว่ารักพระพุทธองค์ที่สุด บางคนใช้ว่าคิดถึงพระพุทธองค์ทุกลมหายใจเข้าออก บางคนใช้ว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นที่ชื่นใจไม่มีเหมือน บางคนใช้ว่าพระพุทธองค์ฉลาดที่สุดในโลก ฉลาดกว่ามนุษย์และฉลาดกว่าเทวดาด้วย บางคนใช้ว่าจะหาใครรักเรารักโลกเท่าพระพุทธองค์ไม่มีแล้ว คำพรรณนาความรู้สึกของมนุษย์นั้นมีมากมาย มากกว่าที่นำมายกเป็นตัวอย่างหลายเท่านัก ฉะนั้น ไม่ควรคำนึง

ถึงคำที่ต่างคนต่างนำมาใช้ และโต้เถียงให้บาดหมางกัน เพียงให้เกิดความซาบซึ้งจับใจจริงเท่านั้นเป็นอันถูกต้อง เป็นอันยังประโยชน์ให้เกิดได้ ทั้งแก่ตนเอง และอาจจะแผ่ไกลไปถึงผู้ที่มีความเข้าใจในถ้อยคำที่นำมาใช้ตรงกัน พึงเห็นความสำคัญให้ถูกต้องจึงจะไม่เป็นโทษ จึงจะสำเร็จประโยชน์ในการเทิดทูนพระพุทธศาสนา.

อันการระลึกถึงพระมหากรุณาของพระพุทธองค์นั้น ไม่ว่าจะหยิบยกเรื่องใดขึ้นมาก็ตาม แม้ใช้ความประณีตละเอียดอ่อนแห่งจิตใจในการคิดนึก ย่อมได้ความรู้สึกจริงใจ ว่าทุกเรื่องแสดงแจ้งชัดถึงพระมหากรุณา การทรงสละพระสถานภาพที่สูงสุดลงสู่ความเป็นผู้ขอที่ยากแค้นแสนเข็ญ นี้ก็เป็นพระมหากรุณาที่ยิ่งคิดไปก็ยิ่งเป็นหนี้พระมหากรุณา ที่ยังพอจะหาความสุขกันได้บ้างในท่ามกลางความทุกข์ทั้งโลกนี้ ก็มิใช่เพราะอะไรอื่น เพราะพระมหากรุณาของพระพุทธองค์แท้ๆ ที่ทรงมุ่งให้เกิดประโยชน์ให้ความเกื้อกูล และให้ความสุขแก่โลก จึงทรงมุ่งมั่นแสวงหาทางจนทรงพบและทรงแสดงไว้ให้สัตว์โลกที่กรรมชั่วไม่หนักจนเกินไปพากันได้รับอยู่ ได้เป็นสุขแจ่มใสอยู่พึงนึกไว้ให้เสมอในพระมหากรุณานี้ ที่เป็นจริง ให้ผลแล้วจริง และจะให้ผลจริงตลอดไป ตราบเท่าที่ยังไม่พากันละเลยทอดทิ้งคำสอนของพระพุทธองค์.

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จออกจากเวียงวังใหม่ๆ นั้น ยังทรงติดอยู่กับความพรั่งพร้อมงดงาม พระกระยาหารที่ทรงขอได้ด้วยการออกรับบาตรนั้น มิได้เป็นอาหารที่ได้รับการตกแต่งมาอย่างประณีตในภาชนะงดงามเช่นที่ทรงเคยในปราสาทราชวัง แต่กลับเป็นอาหารที่ปนเปกันมาในภาชนะเดียว นึกภาพก็คงเข้าใจด้วยกันทุกคน ว่าเป็นสิ่งน่ารังเกียจเพียงไรสำหรับท่านผู้เคยอยู่ในเครื่องแวดล้อมสูงส่งที่สุดเช่นพระพุทธองค์ ในพุทธประวัติกล่าวว่า เมื่อทอดพระเนตรเห็นลักษณะของอาหารที่ทรงเตรียมจะเสวย ประทับเปิดออกแล้ว ตั้งพระหฤทัยจะเสวยแล้ว แต่ก็เสวยไม่ได้แม้จะให้ได้ความเข้าใจความรู้สึกของพระพุทธองค์ก็ให้ทดลองด้วยตนเองได้ ไม่ถึงกับต้องหาของจริงมาเตรียมรับประทานก็ได้ เพียงนึกภาพอะไรต่อมิอะไรที่ปนเปกันอยู่ในจานอาหาร พร้อมทั้งสีกลิ่นและรูปร่างของอาหารเหล่านั้นที่ทรงได้มาจากคนยากคนจนทั้งสิ้น ก็คงได้ความรู้สึกในอาหารนั้นเพียงพอจะทำให้เข้าถึงพระหฤทัยของพระพุทธองค์น่าจะซาบซึ้งในพระมหากรุณาที่ทรงยอมเสียสละถึงเพียงนั้น เพื่อผู้ที่มิใช่พระญาติพระวงศ์ แต่เพื่อโลก เพื่อเรา.

เมื่อเสด็จอยู่ในเวียงวัง พระพุทธองค์ทรงพร้อมพรั่งด้วยความสะดวกสบายริ้นทั้งหลายมิได้ไต่ไรทั้งหลายมิได้ตอม ทรงอยู่ในความทะนุถนอมกล่อมเกลี้ยงเพียงอยู่ในสวรรค์วิมาน แต่เมื่อทรงมุ่งมั่นจะประทานความพ้นทุกข์ให้แก่สัตว์โลกทั้งหลายก็ทรงยอมลำบากตรากตรำพระวรกายไม่ย่อท้อ เป็นไปเช่นที่เรียกว่า นอนกลางดินกินกลางทราย ที่นอนหมอนมุ้งมิได้มี ผู้รับทราบเรื่องนี้เพียงผ่านๆ ไป ย่อมไม่ได้รับความซาบซึ้ง ย่อมไม่เข้าถึงพระหฤทัยว่ายิ่งใหญ่นักหนา ควรแก่ความเทิดทูนบูชาเหนือผู้ใดอื่น ทรงเสียสละยิ่งใหญ่เพื่อให้เรามีความทุกข์น้อยลงได้ และไม่มีความทุกข์หลงเหลืออยู่อีกเลยก็ได้ ทรงทำสำเร็จแล้ว มีผู้โดยเสด็จพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิงแล้วเป็นจำนวนไม่น้อย ตั้งแต่ยังทรงดำรงพระชนมชีพอยู่ สืบมาจนถึงทุกวันนี้ที่ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมยังมีอยู่ ได้เป็นผู้ไกลกิเลสน้อยบ้างมากบ้าง จนถึงสิ้นเชิงบ้าง นึกถึงพระมหากรุณาให้ลึกซึ้งเถิด อย่าปล่อยให้ผ่านไปอย่างหยาบๆ เลย จะน่าเสียดายความสูญเสียของตนเองนัก เพราะเป็นการสูญเสียที่ยิ่งใหญ่เหลือเกิน.

แม้พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปเกือบสามพันปีแล้ว ความเสียสละอันสูงส่งของพระพุทธองค์ยังทรงอานุภาพยิ่งใหญ่ ผู้ไม่มืดบอดจนเกินไปย่อมไม่ปฏิเสธคำสอนของพระพุทธองค์ ว่าเป็นธรรมสำคัญยิ่งสำหรับทุกชีวิต รับสั่งอย่างไรอย่างนั้นมีความสำคัญลุ่มลึกจริง เพียงแต่ว่าปัญญาของผู้ใดจะเจาะแทงเข้าไปได้ลึกหรือตื้นเพียงใด เมื่อได้มาพบพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์แล้ว จึงพึงตั้งใจ

อบรมปัญญาเพื่อให้สามารถเข้าใจได้ลึกซึ้ง จนถึงสามารถปฏิบัติได้ผลสูงขึ้นเป็นลำดับ ได้พ้นความทุกข์ที่มีเต็มไปทุกแห่งหนได้เป็นลำดับ จนถึงไม่ต้องพบทุกข์อีกเลย.

การพยายามช่วยตนเองให้พ้นทุกข์ด้วยการปฏิบัติตามที่พระพุทธองค์ทรงสอน นับได้ว่าเป็นการกรุณาตนเอง และเป็นการกรุณาผู้อื่นอีกด้วย พระพุทธองค์ทรงมีพระมหากรุณาต่อสัตว์โลกจึงได้ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงตรัสเป็นพระพุทธเจ้า ผู้มีกรุณาต่อตนเองต้องพากเพียรพยายามปฏิบัติตามที่ทรงสอนให้จริงจัง จึงจะประสบความสำเร็จ ช่วยตนเองให้พ้นทุกข์ได้.

ผู้ที่ช่วยตนเองให้พ้นทุกข์ได้นั้นย่อมสามารถช่วยผู้อื่นไปพร้อมกันด้วย ให้ผู้อื่นได้พลอยมีส่วนแห่งความร่มเย็นเป็นสุขไปด้วย เพราะผู้ไม่มีทุกข์เพียงไรคือผู้ไกลจากกิเลสเพียงนั้น ความโลภความโกรธความหลงไกลจากใจเพียงนั้น อันผู้มีความโลภความโกรธความหลงบางเบา คือผู้ให้โทษผู้อื่นบางเบาด้วย นั่นก็คือไม่มีความร้อนของกิเลสแผดเผาจิตใจตนเองให้ร้อน ความร้อนนั้นเข้าใกล้ผู้ใดย่อมทำให้ผู้นั้นร้อนแน่ ไม่ร้อนแต่เพียงตัวเองเท่านั้น.

พระพุทธองค์ก่อนแต่จะทรงเป็นผู้ไกลความร้อนของกิเลสแล้วอย่างสิ้นเชิง ได้ทรงพยายามทุกวิถีทางเพื่อนำพระองค์เองให้ไกลจากความร้อน เมื่อทรงบรรลุจุดมุ่งหมายอันสูงสุดแล้ว ด้วยพระมหากรุณาที่ตั้งไว้แต่ต้น จึงทรงเริ่มแสดงทางที่ทรงพระดำเนินผ่านแล้วนั้น เพื่อให้สัตว์โลกทั้งหลายได้ดำเนินตาม ได้ไกลพ้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองของใจ เครื่องนำความทุกข์ความร้อนให้เกิดทุกเวลาไปไม่หยุดยั้ง ทางที่ทรงแสดงเพื่อความพ้นทุกข์เป็นทางที่เดินยากยิ่งนักสำหรับคนทั้งหลาย แม้พระพุทธองค์กว่าจะทรงค้นพบได้ก็ทรงลำบากนักหนา ทรงทราบอยู่ว่าจะต้องทรงลำบากเหนื่อยยากต่อไปอีกเป็นอันมาก หากจะทรงนำธรรมที่ทรงตรัสรู้ออกอบรม

สั่งสอน อันพระองค์เองนั้นไม่ว่าจะทรงสอนหรือไม่ทรงสอน ก็ทรงพ้นแล้วแน่นอนจากความทุกข์ความร้อนของความต้องเวียนว่ายตายเกิดต่อไปไม่จบสิ้น แต่แม้จะทรงประจักษ์พระหฤทัยดีถึงความเหนื่อยยากยิ่งนักที่จะทรงแสดงสอน แต่พระมหากรุณาท่วมท้นก็ทำให้ทรงพร้อมที่จะทรงเหนื่อยยาก ผู้เป็นมารดาบิดา แม้ปรารถนาจะให้เข้าถึงพระหฤทัยเพียงสมควร ก็พึงนึกถึงความเหนื่อยยากทั้งกายใจของตนเองที่ต้องทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อเลี้ยงดูอบรมสั่งสอนบุตรธิดาผู้เป็นที่รักดังชีวิต ความกรุณาของผู้เป็นมารดาบิดาต่อบุตรธิดานั้นคนทั้งหลายไม่เข้าใจชัดแจ้ง นอกจากจะพยายามเข้าใจให้เต็มที่ พระมหากรุณาของพระพุทธองค์ต่อสัตว์โลกทั้งปวงก็เช่นกัน ยากที่คนทั้งนั้นจะเข้าใจได้ เพราะมหัศจรรย์ยิ่งใหญ่นัก ผู้มีปัญญาจึงรักที่จะใคร่ครวญมิได้ว่างเว้นจนเป็นที่ประจักษ์ซาบซึ้งถึงใจในพระมหากรุณา.

พระพุทธองค์ทรงยิ่งด้วยพระมหากรุณาจริง ตลอดพระชนม์ชีพพระมหากรุณาปรากฏมิได้ว่างเว้น ที่เป็นพระมหากรุณาครั้งสุดท้ายก่อนแต่จะเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้น ทรงแสดงต่อนายจุนทะผู้ถวายอาหารอันเป็นพิษ ซึ่งแน่นอนที่นายจุนทะหาได้รู้ไม่ แต่พระพุทธองค์ทรงทราบ เมื่อทรงรับประเคนและทรงตักสูกรมัททวะอาหารจานนั้นแล้ว ทรงสั่งนายจุนทะมิให้ประเคนพระรูปอื่นต่อไป ให้นำไปฝังเสีย ทรงลงพระโลหิตเพราะเสวยอาหารนั้น และเสด็จดับขันธปรินิพพาน ขณะเสด็จพุทธดำเนินต่อไปไม่ไหวแล้ว ทรงนึกถึงนายจุนทะว่าจะต้องเศร้าเสียใจยิ่งนักเมื่อได้ทราบว่าพระพุทธองค์เสวยอาหารเป็นพิษของเขาก่อนนิพพาน ผู้คนทั้งหลายที่ทราบก็จะพากันกล่าวโทษนายจุนทะ พระมหากรุณาทำให้ไม่ทรงนิ่งนอนพระหฤทัยได้ รับสั่งบอกพระอานนท์ให้ไปปลอบนายจุนทะไม่ให้เสียใจ โดยรับสั่งว่าผู้ถวายอาหารมื้อสุดท้ายได้กุศลเสมอกับผู้ถวายอาหารมื้อก่อนที่จะทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เรื่องนี้อย่าสักแต่เพียงว่ารับรู้แล้วปล่อยให้ผ่านหูผ่านใจเฉยๆ แต่ควรคิดให้เกิดคุณแก่จิตใจ.

การคิดถึงคุณงามความดีของผู้ใดก็ตามเป็นคุณแก่จิตใจผู้คิดอยู่แล้ว แต่การคิดถึงพระมหากรุณาของพระพุทธเจ้า ยิ่งเป็นคุณแก่ผู้คิดอย่างประมาณมิได้ ผู้ซาบซึ้งอยู่ในพระมหากรุณาของพระพุทธเจ้า ย่อมได้รับความรู้สึกอันเป็นคุณยิ่งนั้นด้วยตนเอง ความดีนานาประการจักเกิดแก่ตนได้ด้วยอานุภาพแห่งความซาบซึ้งในพระมหากรุณาคุณ ผู้ยังไม่ได้รับด้วยตนเองพึงพยายามเป็นผู้รับให้ได้ การจะทบทวนคิดให้ตระหนักชัดในพระมหากรุณาของพระพุทธองค์มิใช่สิ่งสุดวิสัย และก็ไม่ยากนักหนา ไม่ถึงกับจนจะน่าท้อแท้ และแม้เริ่มใส่ใจให้จริงจังในเรื่องนี้ ก็จะได้รับความชื่นใจอบอุ่นใจเป็นลำดับ ที่เป็นผู้มีบุญได้มาพบพระพุทธศาสนา ได้มาพบพระพุทธเจ้า.

เราต่างเป็นตัวเป็นตนขึ้นมาเพราะพระพุทธศาสนาจริงๆ ดีได้เพียงนี้ไม่ดีน้อยกว่านี้เพราะพระพุทธศาสนา ร้ายเพียงเท่านี้ไม่ร้ายมากไปกว่านี้เพราะพระพุทธศาสนา ถ้าไม่อยู่ในแวดวงโอบอ้อมอย่างดีที่สุดของพระพุทธศาสนาเราจะไม่เป็นเช่นนี้.

พุทธศาสนสุภาษิตบทหนึ่งกล่าวไว้มีความว่า “ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ควรรักษาตนนั้นให้ดี” เป็นการเตือนด้วยคำอันไพเราะยิ่งนัก ควรนักที่จะได้รับความสนใจอย่างยิ่ง ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ควรรักษาตนนั้นให้ดี ขอให้ทบทวนคำเตือนนี้ให้เสมอ จะรู้สึกว่าเป็นคำเตือนที่สุภาพอ่อนโยน ไพเราะลึกซึ้ง เปี่ยมด้วยเมตตา เมื่อทบทวนคำเตือนนี้แล้ว ก็น่าจะนึกเลยไปให้ได้ความเข้าใจ ว่าท่านผู้กล่าวคำเตือนได้เช่นนี้ต้องมีจิตใจสูงส่ง มีเมตตาปรารถนาดีอย่างที่สุดต่อเราทุกคน จึงควรเทิดทูนความเมตตาของท่านให้ความสนใจและปฏิบัติให้เป็นไปตามคำของท่าน เพื่อเป็นการแสดงกตัญญูกตเวทีตอบแทนพระคุณและน้ำใจงดงามที่ท่านมีต่อเราทั้งหลาย และท่านผู้นั้นคือพระพุทธเจ้า.

เรารักตัวเรา คนอื่นก็รักตัวเขา เราไม่อยากให้ใครทำเช่นไรกับเรา คนอื่นก็ไม่อยากให้เราทำเช่นนั้นกับเขา เราอยากให้คนอื่นทำดีกับเราอย่างไร คนอื่นก็อยากให้เราทำดีกับเขาอย่างนั้น ขอให้พยายามคิดถึงความจริงนี้ให้บ่อยที่สุดเท่าที่จะมีสตินึกได้ จะเป็นคุณแก่ตนเองอย่างยิ่ง การคิดพูดทำทั้งหมดจะเป็นไปอย่างดีที่สุด ไม่เป็นการทำร้ายผู้อื่น ไม่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่น.

การสามารถรักษาจิตใจ รักษาวาจา รักษาการกระทำ ให้เป็นไปเพื่อไม่ก่อทุกข์โทษภัยแก่ผู้อื่น ไม่เรียกว่าเป็นการทำเพื่อผู้อื่น ไม่เรียกว่าเป็นการถือผู้อื่นว่าเป็นที่รักของตน แต่เป็นการทำเพื่อตนเอง เป็นการถือว่าตนเป็นที่รักของตนอย่างยิ่ง ไม่มีความรักอื่นเสมอด้วยความรักตน.

ผู้ที่สามารถรักษากายวาจาใจตนให้ดีได้นั้น ก็คือผู้ที่รักตนอย่างยิ่งนั่นเอง เพราะรักตนอย่างยิ่งจึงประพฤติดีปฏิบัติดีเพื่อให้ตนเป็นคนดี ผู้ที่ถือเอาการได้มาด้วยวิธีต่างๆ ไม่เลือกสุจริตทุจริตไม่ใช่คนรักตนเอง ผู้ที่มีกิริยาวาจาหยาบคายก้าวร้าวทิ่มแทงหลอกลวงไม่ใช่คนรักตนเอง ไม่ใช่คนที่จะทำให้ตนเองสวัสดีได้ ตรงกันข้ามที่ทำเช่นนั้นเป็นการไม่รักตน แม้ตนจะคิดว่าเป็นการที่ทำเพราะไม่รักผู้อื่นก็ตาม แต่ความจริงแท้เป็นการไม่รักตน เป็นการทำให้ตนต่ำทราม.

เมื่อจะคิดชั่วพูดชั่วทำชั่วเมื่อใด ขอให้นึกถึงตนเอง นึกว่าตนเป็นที่รักของตน จึงไม่ควรทำลายตนเหมือนตนเป็นที่รังเกียจเกลียดชังอย่างยิ่งจนถึงต้องทำลายเสีย การคิดชั่วพูดชั่วทำชั่วเป็นการทำลายตนอย่างแน่แท้.

สังคมแห่งมนุษยชาติบางคราวสงบเย็น บางคราวเดือดร้อนวุ่นวาย ก็เพราะมีความดีความชั่วเป็นปัจจัยสำคัญ พระพุทธศาสนาจึงมุ่งแนะนำสั่งสอนให้ประกอบความดีละเว้นความชั่ว และอบรมจิตใจให้ผ่องแผ้ว ซึ่งจะผลักดันให้ทำความดี ส่วนจิตใจชั่วทรามย่อมนำให้สร้างความชั่วเสียหายทั้งแก่ตนเองทั้งแก่ผู้อื่น.

ทุกชีวิตมีเวลาจำกัด อย่างมากไม่เกินร้อยปีก็จะต้องละร่างนี้ละโลกนี้ไป อย่าผัดวันประกันพรุ่งที่จะทำความดี เพราะถ้าสายเกินไปเมื่อไร ก็ตนเองนั่นแหละจะต้องได้เสวยผลของการไม่กระทำกรรมดี ไม่มีผู้ใดอื่นจะรับผลของความดีความชั่วที่ตนเองทำไว้ เจ้าตัวเองเท่านั้นจักเป็นผู้รับผลของความดีความชั่วที่ตนทำ.

ความดีก็ตาม ความชั่วก็ตาม เป็นสิ่งที่ทำได้ทุกเวลา แต่จะทำสองอย่างพร้อมกันไม่ได้ ต้องทำทีละอย่าง จึงต้องตัดสินใจเลือกว่าจะทำอย่างไหน จะทำความดีหรือจะทำความชั่ว อย่ามีใจอ่อนแอโลเลเพราะจะทำให้พ่ายแพ้ต่ออำนาจของความชั่ว ยอมให้ความชั่วมีอำนาจแย่งเวลาที่ควรทำความดีไปเสีย ซึ่งไม่สมควรอย่างยิ่ง จะเป็นการแสวงหาทุกข์โทษภัยใส่ตัวอย่างไม่น่าทำ.

พุทธศาสนสุภาษิตบทหนึ่งกล่าวไว้แปลความว่า “ตนเทียวเป็นคติของตน” คือตนนั้นแหละจักเป็นผู้พาตนเองไป ไปดีไปชั่ว ไปสว่างไปมืด ไปอย่างไรก็ได้ทั้งนั้น แล้วแต่ตนจะพาตนเองไป ที่มักกล่าวกันว่าคนนั้นพาคนนี้ไปดีไปไม่ดีนั้น ไม่ถูกต้องตามความจริง ไม่มีผู้ใดจะพาใครไปไหนได้ นอกจากเจ้าตัวเองจะเป็นผู้พาตัวเองไป ผู้อื่นเป็นเพียงส่วนประกอบเท่านั้น.

แม้ตัวเองไม่พาตัวเองไปดีแล้ว ก็ไม่มีผู้ใดอื่นจะสามารถพาไปดีได้อย่างแน่นอน หรือแม้ตัวเองไม่พาตัวเองไปชั่วแล้ว ก็ไม่มีผู้ใดอื่นจะสามารถพาไปชั่วได้อย่างแน่นอน เช่น มีผู้มาชวนให้ทำบุญ แม้ตัวเองไม่ทำตาม ก็จะไม่ได้ทำบุญ หรือมีผู้มาชวนให้ทำบาป แม้ตัวเองไม่ทำตาม ก็จะไม่ได้ทำบาป ไม่ว่าในเรื่องใดทั้งนั้นถ้าตัวเองไม่เห็นดีเห็นงามตามไปด้วยแล้วไม่ทำตามแล้ว ก็จะไม่มีผู้ใดมานำได้ ตนเองเท่านั้นจักนำตนเองไปได้ทุกที่ทุกทาง ทั้งที่ดีทั้งที่ชั่ว ตนเองจึงสำคัญนัก ตนจึงเป็นคติของตนจริง.

ทุกคนควรตั้งปัญหาถามตนเอง ว่าชอบจะพาตนเองไปสู่ที่ดีหรือไปสู่ที่ชั่ว ไปสู่ที่สว่างหรือไปสู่ที่มืด คำตอบน่าจะตรงกันทั้งหมด ว่าทุกคนชอบจะพาตนไปสู่ที่ดีที่สว่าง ไม่ใช่ไปสู่ที่ชั่วไปสู่ที่มืด เมื่อรู้คำตอบปัญหาเช่นนี้ก็ต้องรู้ต่อไป ว่าผู้นำคือตนเองนั้นจะต้องรู้ทางไปสู่ที่ดีที่สว่างให้ถนัดชัดแจ้งถูกต้อง ไม่เช่นนั้นก็จะพาตนไปไม่ถูกต้องดังปรารถนา นั่นก็คือต้องรู้ว่าทำอย่างไรจึงจะไปสู่ที่ดีที่สว่าง ไม่หลงไปสู่ที่ชั่วที่มืด.

เราเป็นพุทธศาสนิก มีโอกาสดีอย่างยิ่ง มีโอกาสดีกว่าผู้อื่น พระพุทธศาสนาแสดงทางดีทางสว่างไว้ชัดแจ้งละเอียดละออ ดีน้อยดีมาก สว่างน้อยสว่างมาก มีแสดงไว้แจ้งชัดในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าผู้ทรงตรัสรู้แล้วทรงเห็นแจ้งทุกสิ่งทุกอย่างได้ทรงมีพระมหากรุณาแสดงไว้เพื่อพุทธศาสนิกได้ดำเนินตามรอยพระพุทธบาทได้ถูกต้องได้ไปถึงที่ดีที่สว่างโดยไม่ต้องคลำทางด้วยตนเองให้ลำบาก สำคัญที่ว่าพุทธศาสนิกจะต้องศึกษาพระธรรมคำที่พระพุทธองค์ทรงสอน ต้องปฏิบัติตาม.

พระพุทธองค์ทรงตามประทีปไว้แล้ว ให้เราเห็นทางดำเนินไปสู่ที่ดีที่พ้นทุกข์ เราจงอย่าปิดตา จงลืมตาดูแสงประทีปนั้น ให้เห็นทางที่สว่างด้วยแสงแห่งพระมหากรุณา แล้วพากันน้อมรับพระมหากรุณานั้นดำเนินไปตามทางที่สว่าง จักไม่พบอันตรายที่ย่อมแอบแฝงอยู่ในความมืด ความสำคัญจึงมิได้อยู่ที่แสงประทีปซึ่งพระพุทธองค์ทรงจุดประทานไว้ด้วยพระมหากรุณาเท่านั้น แต่ต้องอยู่ที่ตนเองของทุกคนด้วย ถ้าพากันปิดตาไม่แลให้เห็นแสงประทีป ก็อาจจะเดินไปสู่ที่มืดที่ชั่วที่มีอันตรายร้อยแปดประการได้ แต่ถ้าพากันลืมตาขึ้น ดูให้เห็นทางอันสว่างไสวแล้วเดินไปตามทางนั้น ก็ย่อมจะเดินไปสู่ที่สว่างไปสู่ที่ดี พ้นภยันตรายมากมีทั้งหลาย.

ไม่มีผู้ใดปรารถนาจะมีหนทางชีวิตที่มืด มีแต่ปรารถนาหนทางชีวิตที่สว่าง ดังนั้นต้องอบรมตนให้รู้จักทาง ทางมืดก็ให้รู้ ทางสว่างก็ให้รู้ ทางไปสู่ที่มืดก็ให้รู้ ทางไปสู่ที่สว่างก็ให้รู้ รู้ทางแล้วยังไม่พอ ต้องศึกษาวิธีเดินทางให้ดีด้วย เดินทางสว่างนั้นท่านเดินกันอย่างไรต้องศึกษาให้ดี เดินอย่างไรจะเป็นการเดินทางมืด และต้องรู้ว่าขึ้นชื่อว่าทางมืดต้องมีอันตรายแอบแฝงอยู่อย่างไม่ต้องสงสัย ไม่พึงเดินไปอย่างส่งเดช อบรมใจให้ดี ให้ตาสว่าง จะได้เดินถูกทาง สามารถนำไปดีได้ ทำตนให้เป็นคติคือทางที่ดีของตนได้.

ความรังเกียจหรือความนิยมยกย่องที่คนชั่วและคนดีได้รับเป็นผลแห่งกรรมของตน ไม่ใช่เป็นอะไรอื่น ความรังเกียจที่คนชั่วได้รับเป็นผลแห่งกรรมชั่ว ความนิยมยกย่องที่คนดีได้รับเป็นผลแห่งกรรมดี คนทั้งหลายรวมทั้งตัวเราทุกคนเป็นเครื่องมือของกรรมที่จะเป็นเหตุให้ผลของกรรมชั่วและผลของกรรมดีปรากฏชัดเจนขึ้นเท่านั้น.

ผู้มีปัญญาไม่นิยมคำว่าชั่วช่างชีดีช่างสงฆ์ เพราะเป็นความไม่ถูกต้อง ความเสื่อมทั้งหลายเกิดจากความนิยมนี้ได้มากมาย.

แม้ทำความเข้าใจที่ถูกต้องให้เกิดขึ้นในจิตใจตนได้แล้ว การปฏิบัติที่ถูกต้องก็ย่อมจะต้องตามมาอย่างแน่นอน เพราะใจเป็นใหญ่ ใจเป็นประธาน ทุกสิ่งสำเร็จด้วยใจ คือทุกสิ่งเป็นไปตามอำนาจความเห็นถูกเห็นผิดของใจ การอบรมความเห็นให้ถูก ให้เป็นสัมมาทิฐิความเห็นชอบ ไม่ให้เป็นมิจฉาทิฐิความเห็นผิด จึงเป็นความสำคัญที่สุดของผู้ยินดีในความถูกต้อง.

ใจของเราทุกคนนี้สำคัญนัก สติก็สำคัญนัก ปัญญาก็สำคัญนัก เมตตากรุณาก็สำคัญนัก ทั้งหมดนี้ไม่ควรแยกจากกัน มีใจก็ต้องให้มีสติ ต้องให้มีปัญญา ต้องให้มีเมตตากรุณา ประคับประคองกันไปให้เสมอ อย่าให้มีสิ่งอื่นนอกจากสติปัญญาและเมตตากรุณาเข้ากำกับใจ สติและปัญญาพร้อมเมตตากรุณานั้นเมื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับใจจะทำให้ใจมีสัมมาทิฐิความเห็นชอบได้ ตรงกันข้าม แม้ใจขาดสติปัญญาและเมตตากรุณาก็จะทำให้ใจมีมิจฉาทิฐิความเห็นผิดได้ง่าย.

สติ ปัญญา และเมตตากรุณา เป็นความสำคัญอย่างยิ่งของทุกคน เป็นสิ่งช่วยให้คนเป็นคนอย่างสมบูรณ์ขึ้น งามพร้อมขึ้น จึงพึงเพิ่มพูนทั้งสติ ปัญญา และเมตตากรุณา ซึ่งสามารถอบรมได้พร้อมกัน ให้เกิดผลเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ก่อนจะพูดจะทำอะไร พึงมีสติรู้ว่าแม้พูดแม้ทำลงไป จะเกิดผลอะไรตามมา เป็นความเสียหายแก่ผู้ใดหรือไม่ ต้องใช้ปัญญาในตอนนี้ให้พอเหมาะพอควร พร้อมทั้งใช้เมตตากรุณาให้ถูกต้อง เว้นการพูดการทำที่จะเป็นเหตุแห่งความกระทบกระเทือนใจผู้ฟังโดยไม่จำเป็น พระพุทธเจ้าทรงยิ่งด้วยพระมหากรุณา ทรงตั้งพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาเพื่อจิตใจ ผู้เป็นพุทธศาสนิกพึงคำนึงถึงความจริงนี้ให้อย่างยิ่ง จะคิดจะพูดจะทำอะไรมีสตินึกถึงจิตใจผู้เกี่ยวข้องทั้งหลาย อย่าให้ได้รับความชอกช้ำโดยไม่จำเป็น.

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาเพื่อจิตใจโดยแท้ เป็นศาสนาที่ทะนุถนอมจิตใจเป็นอย่างยิ่ง มุ่งพิทักษ์รักษาจิตใจให้ห่างไกลจากความเศร้าหมองทั้งปวง อันจักเกิดแต่ความโลภความโกรธความหลง.

ศึกษาพระพุทธศาสนาให้รู้จักจริง ก็จะเห็นพระพุทธเจ้า ว่าทรงมีพระหฤทัยละเอียดอ่อนและสูงส่งเหนือผู้อื่นทั้งปวง ความอ่อนโยนประณีตแห่งพระหฤทัยทำให้ทรงเอื้ออาทรถึงจิตใจสัตว์โลกทั้งหลาย ทรงแสดงความทะนุถนอมห่วงใยสัตว์น้อยใหญ่ไว้แจ้งชัด สารพัดที่ทรงตรัสรู้อันจักเป็นวิธีปกป้องจิตใจของสัตว์โลก สมเด็จพระบรมศาสดาทรงพระมหากรุณาพร่ำชี้แจงแสดงสอนตลอดพระชนมชีพที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว เช่นนี้แล้วไม่ควรหรือที่พุทธศาสนิกทุกถ้วนหน้าจะตั้งใจสนองพระมหากรุณาเต็มสติปัญญาความสามารถปฏิบัติตามที่ทรงสอน เอื้ออาทรต่อเพื่อนร่วมทุกข์ทั้งหลายด้วยการแนะนำบอกเล่าให้รู้จักให้เข้าใจ ว่าสมเด็จพระพุทธศาสดานั้นทรงยิ่งด้วยพระมหากรุณาจึงทรงอบรมพระปัญญา จนถึงสามารถทรงยังให้เกิดพระพุทธศาสนาขึ้นได้ เป็นที่พึ่งยิ่งใหญ่ของสัตว์โลกทั้งหลายได้จนถึงทุกวันนี้ ไม่มีที่พึ่งอื่นใดเปรียบได้.

ทุกคนที่เคยประสบความขัดข้องในชีวิต ปรารถนาจะได้รับความช่วยเหลืออย่างที่สุด เมื่อมีผู้ใดมาให้ความช่วยเหลือแก้ไขความขัดข้องนั้นให้คลี่คลาย ช่วยให้ร้ายกลายเป็นดี แม้มีจิตใจที่กตัญญูรู้คุณ ผู้ได้รับความช่วยเหลือด้วยเมตตาให้ผ่านพ้นความมืดมัวขัดข้อง ย่อมสำนึกในพระคุณและน้ำใจ ย่อมไม่ละเลยที่จะตอบแทน พระมหากรุณาของพระพุทธเจ้ายิ่งใหญ่เหนือความกรุณาทั้งหลายที่ทุกคนเคยได้รับมาในชีวิต แม้ไม่พิจารณาให้ประณีตก็ย่อมไม่เข้าใจ แต่แม้พิจารณาให้ประณีตด้วยดีย่อมไม่อาจที่จะละเลยพระคุณได้ ย่อมจับใจในพระคุณพ้นพรรณนา ถ้าจะมีผู้คิดว่าการปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ยาก ก็น่าจะไม่คิดว่ายากถ้าจะเพียงนึกทบทวนถึงพระมหากรุณามากหลาย ที่ได้ปรากฏอยู่ในพุทธประวัติ.

พระองคุลิมาลท่านเป็นพระองค์สำคัญยิ่งองค์หนึ่งในพระพุทธศาสนา พระมหากรุณาของพระพุทธองค์ก็ปรากฏให้รู้ให้เห็นอยู่ในเรื่องที่เกี่ยวกับท่านพระองคุลิมาลนี้ ถ้ามิได้รับพระมหากรุณาจากพระพุทธเจ้า ท่านพระองคุลิมาลย่อมทำมาตุฆาต คือฆ่ามารดาของท่าน ย่อมได้รับโทษมหันต์จากกรรมอันหนัก เป็นอนันตริยกรรม เสมอกับกรรมฆ่าพระอรหันต์ แต่ด้วยพระมหากรุณาของพระพุทธองค์ที่ทรงปกป้องไว้จากกรรมอันหนัก ที่ทรงส่งเสริมให้ปัญญาสว่างรุ่งเรืองยิ่งนัก ท่านพระองคุลิมาลจึงได้โดยเสด็จพระพุทธองค์ถึงความไกลกิเลสพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง ได้เป็นพระอรหันตสาวกองค์สำคัญ.

พระพุทธองค์มิได้ทรงรู้จักท่านพระองคุลิมาลเป็นส่วนตัว แต่ด้วยพระญาณทรงทราบว่าท่านพระองคุลิมาลกำลังจะทำมาตุฆาต อันจักห้ามเสียมิให้ท่านพระองคุลิมาลได้บรรลุมรรคผลนิพพาน ด้วยพระมหากรุณาจึงเสด็จไปโปรด จึงกล่าวได้ว่าพระอรหันต์สำคัญองค์หนึ่ง คือท่านพระองคุลิมาล ก็เกิดแต่พระมหากรุณาของพระพุทธเจ้าโดยตรงจริงๆ เมื่อพูดถึงหรือนึกถึงท่านพระองคุลิมาล ก็เป็นโอกาสมงคลยิ่งนักที่จะได้นึกถึงพระมหากรุณาของพระพุทธเจ้า นึกให้เป็นสิริมงคลแก่จิตใจอย่างไม่มีเปรียบได้.

พระพุทธองค์ทรงมีพระมหากรุณาแม้แต่ต่อผู้ที่มิได้ทรงรู้จัก พระมหากรุณากว้างใหญ่ไพศาล แผ่มาถึงเราท่านทุกคนที่มิได้ทรงรู้จัก อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้ไม่เปิดใจออกรับพระมหากรุณาก็เหมือนปิดฝาภาชนะไม่ให้รองรับข้าวน้ำ ย่อมไม่สามารถรับข้าวน้ำได้ การรับพระมหากรุณาไว้ให้เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ตนก็ย่อมต้องเปิดใจออกรับ ไม่เช่นนั้นก็ย่อมรับไม่ได้ การนึกถึงพระมหากรุณาคุณ หรือการท่องพุทโธเท่านั้นก็สามารถรับพระมหากรุณาได้ นี้เป็นความจริง.

พระอาจารย์ผู้มีชื่อเสียงองค์หนึ่งท่านเล่าไว้ ว่ามีสุภาพบุรุษผู้หนึ่งได้รับอุบัติเหตุทางรถ บาดเจ็บสาหัส อาการจะไม่รอด ท่านพิจารณาแล้วเห็นว่ามีทางช่วยชีวิตได้ทางเดียวเท่านั้น คือให้มารดาบิดาทำกุศลที่ใหญ่ยิ่งที่สุด คือการทำใจ ให้เป็นใจที่ซาบซึ้งในพระมหากรุณาแห่งพระพุทธองค์ ท่านจึงแนะนำให้ทั้งผู้เป็นมารดาและบิดาของผู้ป่วยสวดพระพุทธมนต์บท “มหาการุณิโก” ให้สวดไปเรื่อยๆ ให้มากที่สุด นานที่สุดเท่าที่จะทำได้ ก็ได้รับผลเป็นที่ชื่นใจ ผู้ป่วยรอดชีวิต อยู่ตลอดมา ควรจะกล่าวได้ว่าเป็นผู้ได้รับพระมหากรุณาของพระพุทธเจ้าเพราะเปิดใจออกรับ พระพุทธคุณให้ผลจริงแก่ผู้ปฏิบัติจริง.

สุภาพสตรีมีอายุแล้วผู้หนึ่งเล่าให้พระอาจารย์องค์หนึ่งฟัง ว่าเธอภาวนาพุทโธอยู่เสมอ เชื่อมั่นในอานุภาพของพระพุทโธ เพราะเธอได้ประสบมาด้วยตนเองตั้งแต่ยังเด็ก วันหนึ่งเธอลงเล่นน้ำในแม่น้ำ มีความรู้สึกว่ามีมือมาจับขาทั้งสองข้าง แล้วดึงเธอจนจมลงไปในน้ำ โดยที่เธอขัดขืนไม่ได้ผล จมลงตามแรงลากดึง ดิ่งลงไปทุกทีมีความรู้สึกว่ากำลังจะตายแน่แล้ว ใจก็คิดขึ้นมาได้ ว่าผู้ใหญ่เคยเล่าไว้ว่าเวลาจะตายนั้นจะบอกทางไปสวรรค์กันด้วยการให้นึกถึงพุทโธ พุทโธ เธอจึงคิดว่าเมื่อเธอกำลังจะตายเธอก็จะต้องนึกถึงพุทโธเหมือนกัน นึกเช่นนั้นแล้วเธอก็เตรียมตัวตายเพื่อไปดี เธอนึกท่องพุทโธทันที และก็ทันทีเหมือนกัน มือที่จับขาทั้งสองข้างของเธออยู่ก็หลุดออก เธอเป็นอิสระ ลอยลิ่วขึ้นพ้นน้ำ พ้นความตาย เธอจึงมั่นใจนักหนา ว่าพระมหากรุณาของพระพุทธเจ้าปกป้องเธออยู่จริงแน่.

มีเรื่องบอกเล่ากันมาเกี่ยวกับพระอาจารย์องค์สำคัญฝ่ายวิปัสสนาคือท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ว่าสมัยที่ท่านปฏิบัติอยู่ในป่าดง ท่านเดินจงกรมเป็นประจำครั้งละนานๆ ชาวบ้านคนหนึ่งเฝ้าดูอยู่ด้วยความสงสัย อดรนทนไม่ได้ก็ถามท่าน ว่า

ท่านหาอะไร อะไรของท่านหาย ท่านพระอาจารย์มั่นผู้มีปฏิภาณชาญฉลาดตอบทันทีว่า ท่านทำพุทโธหาย และทันทีก็ชวนผู้ถามให้ช่วยหา เพียงเรียกให้ได้ยิน พุทโธก็จะมาแสดงตัว ก็จะหาพุทโธพบ ชาวบ้านผู้มีน้ำใจรับอาสาจะช่วยท่านทันที ท่านก็แนะนำให้เขาเรียกพุทโธ พุทโธ ขณะเดินไปเดินมาตามระยะทางที่ท่านกำหนดให้ว่าเป็นที่ที่พุทโธของท่านหายไป ชายผู้นั้นมีน้ำใจต่อท่านพระอาจารย์มั่นมาก ตั้งใจจะช่วยท่านอย่างจริงจัง จึงตั้งใจทำตามคำของท่าน มุ่งมั่นจะเรียกพุทโธให้ได้ยินไปถึง แล้วพุทโธจะได้กลับมา และพุทโธก็ได้กลับมาจริง เขาได้รับความสว่างไปทั้งจิตใจ และเขาก็เข้าใจทันที ได้เรียนท่านพระอาจารย์ทันทีด้วยความตื่นเต้นยินดี เขาพบพุทโธแล้ว นี้คือพุทธานุภาพที่ยั่งยืนนานอยู่คู่ฟ้าดิน.

พระพุทธศาสนามีพรหมเทพเกี่ยวข้องอยู่ตลอดมา ในพุทธประวัติแสดงไว้ว่าพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดพรหมเทพเป็นประจำทุกค่ำคืน ในพระสูตรต่างๆ เช่น พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ก็แสดงถึงการเข้ามาเกี่ยวข้องของพรหมเทพเป็นอันมาก ที่สดับพระปฐมเทศนาแล้วแซ่ซ้องสาธุการกึกก้องไปทุกช่องชั้นฟ้า และในการเจริญพระพุทธมนต์ในงานมงคลทุกวันนี้ ท่านก็มีสวดบทชุมนุมเทวดา จนเป็นที่เชื่อกันว่าที่ใดไม่มีสวดมนต์ประจำ ที่นั้นจะไม่มีเทวดารักษา บ้านเรือนใดไม่มีเสียงสวดมนต์ บ้านเรือนนั้นจะไม่มีเทวดารักษา เป็นที่เชื่อกันว่าเทวดาชอบฟังเสียงสวดมนต์ ผู้ไม่มีหูทิพย์ไม่มีตาทิพย์คิดตามเหตุผลว่าน่าจะเป็นไปได้ เพราะพระพุทธมนต์เป็นมงคลสูงส่ง เป็นมงคลทั้งแก่บ้านเรือนสถานที่ และจิตใจ ทั้งเป็นมงคลแก่พรหมเทพผู้มีสัมมาทิฐิด้วย ที่ใดมีเสียงสวดมนต์ ที่นั่นจึงมีพรหมเทพลงประชุมฟัง ถือที่นั้นเป็นที่เป็นมงคลสำหรับพรหมเทพ พรหมเทพจึงรักษาสถานที่นั้น รักษาบ้านเรือนนั้นที่มีเสียงสวดมนต์เป็นประจำ โบสถ์วิหารวัดวาอารามจึงเป็นที่เชื่อได้ว่าพรั่งพร้อมด้วยความอารักขาของพรหมเทพ เช่นเดียวกันผู้ที่สวดมนต์เป็นประจำก็ย่อมจะได้รับการรักษา

จากพรหมเทพผู้ได้มีส่วนสดับรับฟังด้วย การสวดมนต์จึงเป็นสิ่งที่ควรทำ ไม่ควรละเลย.

คนทั่วไปเมื่อนอนหลับมักจะฝันวุ่นวายไปในเรื่องต่างๆ บางทีก็เป็นฝันร้ายมากๆ ต้องตกใจกลัวแม้กระทั่งเมื่อตื่นขึ้นแล้ว ท่านสอนไว้ว่า เมื่อฝันร้าย เมื่อตื่นแล้วยังวิตกกังวลว่าจะมีผลร้ายเกิดขึ้นตามฝัน ก็ให้สวดพระพุทธมนต์สั้นๆ บทหนึ่ง คือ บทพระอภยปริตร หรือที่รู้จักกันว่าบทยันทุน อันอ้างพระพุทธานุภาพ ธรรมานุภาพ สังฆานุภาพ ให้ทำลายความไม่ดีไม่มีมงคลทั้งหลายให้หมดสิ้นไป ผู้มีปัญญานั้นย่อมไม่ต่อต้านไม่ปฏิเสธการกระทำใดๆ ที่จะได้ผลเสมอตัว หรือผลดี จะลังเลสงสัยแต่เมื่อรู้สึกว่าอาจจะเกิดโทษได้เท่านั้น.

ผู้มีปัญญา มีสัมมาทิฐิความเห็นชอบ ย่อมไม่ลังเลสงสัยในพุทธานุภาพ ธรรมานุภาพ สังฆานุภาพ เพราะเป็นสิ่งมีจริง.

เมื่อพระพุทธองค์ดำรงพระชนม์อยู่ พระมหากรุณาแผ่ไปไม่มีขอบเขต กว้างใหญ่ไพศาล ถึงเทวโลก พรหมโลก เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระมหากรุณายังดำรงอยู่ พระบารมียังรุ่งโรจน์อยู่ และยังกว้างใหญ่ไพศาล ไม่มีขอบเขต ผู้ใดน้อมใจรับย่อมสามารถรับได้ ย่อมได้รับความอัศจรรย์แห่งพระพุทธานุภาพแน่นอน.

แม้เพียงผู้ที่ท่องพุทโธ พุทโธ พุทโธ อยู่ทุกเวลาที่ว่างจากภาระ พระพุทธานุภาพก็จักแผ่ไปถึงพร้อมความเป็นสุขสวัสดี ผู้มีปัญญา มีสัมมาทิฐิความเห็นชอบ จึงถือการภาวนาพุทโธเป็นชีวิตจิตใจ และเฝ้าอบรมบุตรธิดาน้อยๆ ให้รู้จักภาวนาพุทโธได้ด้วย นับว่าเป็นการกระทำที่ชอบยิ่ง ขณะใดใจมีพระพุทโธสว่างไสวอยู่ ขณะนั้นกิเลสที่มืดมิดย่อมเข้าครอบคลุมให้มืดมิดไม่ได้ ความมืดกับความสว่าง สองอย่างนี้จะมีผู้ใดปรารถนาความมืด ไม่ปรารถนาความสว่าง แต่ถึงเช่นนั้นก็ยังมีผู้ที่ไม่ปรารถนาจะภาวนาพุทโธให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับใจ ให้มีความสว่างไสวรุ่งเรืองอยู่ในวิถีชีวิต.

ผู้ที่เวลานอนหลับมักฝันวุ่นวายนั้น เมื่อนึกถึงพระพุทโธ จนหลับไปกับพระพุทโธ ก็ปรากฏเป็นที่ยินดีโสมนัสนัก ว่าหยุดการฝันที่รบกวนจิตใจอยู่เป็นอันมาก ผู้ได้รับผลแล้วก็เทิดทูนพระพุทโธเป็นชีวิตจิตใจ หวังจะให้ใครๆ อีกมากมายได้เป็นสุขโสมนัสเช่นเดียวกันด้วย.

พระมหากรุณาของพระพุทธเจ้านั้นไม่ใช่เรื่องพูดกันเล่นๆ เพื่อส่งเสริมพระบารมีหรือเพื่อประกาศพระพุทธศาสนา พระมหากรุณาของพระพุทธเจ้าเป็นเรื่องจริง นำมาพูดมาบอกเล่ากัน ก็เพื่อประโยชน์ของผู้รับรู้รับฟังโดยตรง ให้ได้รู้จักพระพุทธองค์ชัดเจนตามความเป็นจริง ความเทิดทูนศรัทธาที่จะต้องเกิดตามมานั้นจะเป็นสิริมงคลยิ่งใหญ่ เกินกว่าผู้ที่ไม่ได้ประสบด้วยตนเองจะเข้าใจได้ ผู้มีปัญญาทั้งหลายพึงคำนึงถึงเรื่องนี้ให้จงดี อย่าปฏิเสธสิริมงคลอันพร้อมอยู่แล้วที่จะบังเกิดแก่ทุกจิตใจที่ไม่ปฏิเสธ.

บางคนผู้เข้าใกล้จะรู้สึกเย็น บางคนผู้เข้าใกล้จะรู้สึกร้อน ท่านกล่าวว่าที่เป็นเช่นนี้เพราะบางคนมีเมตตา บางคนไม่มีเมตตา มีเมตตาทำให้เย็น ไม่มีเมตตาทำให้ร้อน คนเย็นผู้เข้าใกล้ย่อมได้รับความเย็นด้วย คนร้อนผู้เข้าใกล้ย่อมได้รับความร้อนด้วย ช้างนาฬาคีรีเป็นช้างกำลังเมามัน คือบ้าคลั่งร้อนแรง เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไป ได้เข้าใกล้พระพุทธองค์ ความร้อนแรงอย่างสุดขีดของช้างนาฬาคีรีก็กลับกลายเป็นความเย็นสงบ และเพราะใจเป็นใหญ่ ใจเป็นประธาน ทุกสิ่งสำเร็จด้วยใจ ช้างนาฬาคีรีที่กำลังโลดแล่นเข้าสู่พระพุทธองค์ด้วยอำนาจความร้อนในใจ ก็กลับหมอบลงเบื้องพระพุทธบาทด้วยอำนาจความเย็นในใจ ความเย็นของช้างนาฬาคีรีเกิดขึ้นอย่างฉับพลันทันใดด้วยอำนาจความเย็นอันเป็นผลแห่งพระเมตตาของพระพุทธเจ้า เรื่องของช้าง

นาฬาคีรีย่อมทำให้เห็นได้ชัดเจนในพระเมตตาของพระพุทธเจ้า พระเมตตาต้องยิ่งใหญ่นักหนา จึงมีความเย็นเกินกว่าจะเปรียบได้จนสามารถทำลายความเร่าร้อนของช้างนาฬาคีรีที่บ้าคลั่งเมามันให้สลายสิ้นลงได้ทันที น่าจะเปรียบได้ดังเทก้อนน้ำแข็งจำนวนมากมายลงในน้ำร้อน จนทำให้น้ำร้อนกลายเป็นน้ำเย็นสนิทฉะนั้น.

พระมหากรุณาทำให้พระพุทธองค์ทรงตั้งพระพุทธศาสนาที่สูงส่งที่สุดขึ้นได้ เป็นผลสำเร็จที่เกิดแต่พระมหากรุณา ช้างนาฬาคีรีหายเมามันบ้าคลั่งอย่างร้อนแรงหยุดความต้องการที่จะทำกรรมชั่วร้ายได้ทันที ก็เป็นผลสำเร็จที่เกิดแต่พระมหากรุณา ท่านพระองคุลิมาลพ้นจากการต้องทำอนันตริยกรรมฆ่ามารดา ได้บรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นพระอรหันต์พ้นจากทุกข์ของความเวียนว่ายตายเกิดสิ้นเชิง ก็เป็นผลสำเร็จที่เกิดแต่พระมหากรุณา เพียงตัวอย่างนี้ ก็น่าจะทำให้พากันรู้จักพระพุทธหฤทัย และเทิดทูนไว้เหนือเศียรเกล้า ดำเนินตามให้ตลอดไป อบรมจิตใจตนให้มากด้วยเมตตากรุณาให้สมกับที่มีพระบรมศาสดาเช่นพระพุทธองค์.

พระพุทธองค์ทรงยิ่งด้วยพระมหาปัญญาจึงได้ทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ จะกล่าวก็ย่อมไม่ผิดว่าพระมหาปัญญาก็เกิดแต่พระมหากรุณา เป็นผลสำเร็จแห่งพระมหากรุณา แม้ปราศจากพระมหากรุณาต่อสัตว์โลกเป็นจุดเริ่มต้น ก็คงไม่เสด็จออกจากปราสาทราชมณเฑียรสู่ป่าดงพงไพร มุ่งมั่นแสวงทางเพื่อความพ้นทุกข์ของสัตว์โลก และทรงได้พระปัญญายิ่งในระหว่างนั้น เป็นพระปัญญาที่สามารถตัดความเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏให้ขาดสิ้นได้จริง พระมหากรุณาจึงเป็นเหตุแห่งความสำเร็จยิ่งใหญ่จริง นั่นก็คือความกรุณาย่อมนำมาซึ่งความสำเร็จ แม้ใหญ่ยิ่งเพียงไรก็ตาม.

ผู้มีปัญญาย่อมถือความสำเร็จอันเนื่องมาแต่พระมหากรุณาของพระพุทธเจ้าเป็นหลัก จะทำการสิ่งใดมุ่งให้สำเร็จผลย่อมไม่ขาดเมตตา ไม่ขาดกรุณา ความสำคัญอยู่ที่ว่าจะต้องอบรมใจตนเองให้มีเมตตามีกรุณาเสียก่อน มุ่งมั่นทำให้ได้ ถึงพระพุทธเจ้าเป็นกำลังใจที่ใหญ่ยิ่ง พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณายิ่งนัก จึงทรงเย็นยิ่งนัก ทรงได้รับความสำเร็จใหญ่ยิ่งนัก ไม่มีความสำเร็จของผู้ใดเปรียบเสมอพระพุทธศาสนาเป็นความสำเร็จยิ่งใหญ่สูงสุด ย่อมไม่มีผู้ใดปฏิเสธได้.

เมตตาเปรียบดังน้ำแข็ง ความโกรธแค้นขุ่นเคืองทั้งหลายเปรียบดังน้ำร้อน น้ำร้อนจำนวนมาก น้ำแข็งที่จะใส่ลงในน้ำร้อนเพื่อให้เป็นน้ำเย็น แม้จำนวนไม่เพียงพอ น้ำร้อนก็จะเป็นน้ำเย็นไม่ได้ น้ำแข็งจะละลายหมด น้ำร้อนอาจจะเพียงลดความร้อนลงบ้างเท่านั้น ถ้าน้ำแข็งมากเพียงพอก็จะสามารถทำให้น้ำร้อนแม้เดือดพล่านกลายเป็นน้ำเย็น เย็นเฉียบก็ยังได้ เป็นผลสำเร็จที่เกิดแต่น้ำแข็งที่เพียงพอกับน้ำร้อน.

น้ำแข็งจำนวนมากเพียงพอทำให้น้ำเดือดพล่านกลายเป็นน้ำเย็นเฉียบได้ฉันใด เมตตาที่เพียงพอย่อมทำให้ใจที่พลุ่งพล่านปานน้ำเดือดกลายเป็นใจที่เยือกเย็นเช่นน้ำเย็นเฉียบได้ฉันนั้น ดังความร้อนแรงบ้าคลั่งของช้างนาฬาคีรีได้รับความเย็นหาที่เปรียบมิได้แห่งน้ำพระหฤทัยพระพุทธองค์ ก็สงบลงทันที เย็นสนิททันที.

วิธีที่จะเอาชนะอะไร ๆ ได้ทั้งหมด คือวิธีทำใจตนเองให้เย็นยิ่งด้วยเมตตา ถ้าเอาชนะไม่ได้เมื่อไร เมื่อนั้นให้รู้ว่าความเย็นคือเมตตาของตนยังไม่เพียงพอ ต้องพยายามอบรมให้ยิ่งขึ้น เพิ่มกำลังใจให้ตนเองด้วยการนึกถึงช้างนาฬาคีรีที่สยบให้พระมหากรุณาของพระพุทธองค์ อันเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นยืนยันรับรองอานุภาพของความเมตตาแล้วจริง.

วิธีอบรมเมตตาที่พึงทำได้ทุกคน และพึงทำได้ทุกเวลา ทุกสถานที่ คือเมื่อพบเห็นคนใดก็ตาม สัตว์ใดก็ตาม ที่มีให้พบเห็นอยู่ตลอดเวลา ให้คิดถึงตัวเองขณะมีความทุกข์ด้วยเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งอาจจะผ่านพ้นไปแล้วหรืออาจจะยังไม่พ้นไป ผู้ที่เรากำลังพบเห็นอยู่นั้น อาจจะมีความทุกข์เช่นนั้น พยายามนึกถึงความทุกข์ที่รุนแรงต่างๆ ที่จะเกิดได้กับทุกคนที่เป็นความทรมานกายทรมานใจอย่างยิ่ง คิดเอาเองวาดภาพเอาเอง ให้รู้สึกเมตตาคนทั้งหลายเหล่านั้น เขาอาจจะแต่งตัวสวย แต่กำลังเดือดร้อนด้วยหนี้สินมากมาย เขาอาจจะยิ้มแย้ม แต่กำลังเป็นทุกข์นักหนาด้วยความเจ็บไข้ของบุตรธิดา หรือกำลังไม่มีข้าวสารจะหุงแล้ว วันๆ ให้พยายามนึกเช่นนี้แก่ทุกผู้ทุกคนที่ผ่านพบ จะเป็นวิธีหนึ่งที่อบรมเมตตาได้ผล.

เคยมีผู้เล่าว่าหงุดหงิดคิดรำคาญมากๆ เมื่อเห็นบางคนแต่งตัวดูไม่ได้ ตัวเองร้อนเอง จึงพยายามช่วยตัวเองโดยใช้วิธีคิด คิดหาทางแก้ความคิดอันเป็นเหตุแห่งความร้อนของตน และในที่สุดก็คิดได้ เป็นความคิดที่อาศัยเมตตาเป็นสำคัญ คือคิดว่าเขาเองซึ่งเป็นผู้แต่งเสื้อผ้านั้นก็อาจจะไม่ได้นิยมยินดี แต่เมื่อเขาไม่สามารถซื้อหาได้ มีผู้ให้อย่างไร มีอยู่อย่างไร ก็จำเป็นต้องใช้ไปอย่างนั้น ทั้งที่อาจจะอายที่จะต้องเดินไปให้ผู้คนมอง คิดแล้วก็สงสาร คิดแล้วก็เห็นใจ ความหงุดหงิดรำคาญก็กลายเป็นความเมตตาไปได้ด้วยความคิดดังกล่าว จึงถือได้ว่าความคิดเช่นนี้เป็นการอบรมเมตตาที่ได้ผล.

พระมหากรุณาของพระพุทธองค์ทำให้ทรงแสวงทางช่วยสัตว์โลก จนพระปัญญาเกิด ทรงพบทาง ทรงช่วยสัตว์โลกได้ ด้วยพระมหาปัญญาที่เกิดตามพระเมตตากรุณามา แม้ไม่มีพระเมตตาไม่มีพระกรุณา ย่อมไม่ทรงดิ้นรนขวนขวายจนเกิดพระปัญญา ย่อมเป็นจริงเช่นนี้.

พระเมตตาของพระพุทธเจ้าเป็นมหาเมตตา จึงนำให้เกิดพระมหากรุณา และนำให้เกิดพระมหาปัญญาอันนำให้ถึงพระบริสุทธิ์ พระบริสุทธิ์นี้ที่ทรงได้ทรงถึงจริงแล้วนำให้ทรงเห็นทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์อย่างแน่พระหฤทัย จึงได้ทรงเปิดเผยให้ประจักษ์แก่สัตว์โลกทั้งปวงโดยมิทรงปิดบังอำพรางแม้แต่น้อย พระมหากรุณาที่ปรารถนาจะดับทุกข์ของสัตว์โลกทั้งหลายบรรลุผลสำเร็จยิ่งใหญ่ มีผู้ได้พ้นทุกข์เป็นอันมากด้วยการโดยเสด็จไปในทางที่เสด็จผ่านแล้ว.

ทุกคน โดยเฉพาะผู้ปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธองค์ ต่างได้รับพระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้า ได้มีปัญญาพาใจให้ไกลทุกข์ มากน้อยตามความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม จึงควรสำนึกในพระมหากรุณาให้อย่างยิ่ง ทำแต่สิ่งที่เป็นการตอบแทนพระมหากรุณา เป็นกำลังในการเทิดทูนรักษาและประกาศพระมหากรุณา คือประกาศพระพุทธศาสนา อย่างน้อยก็ให้การภาวนาพุทโธเป็นไปอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับใจตน และใจใครทั้งนั้นที่สามารถจะช่วยแนะนำส่งเสริมได้.

วันหนึ่งคืนหนึ่งทุกคนมีเวลาว่างสำหรับนึกถึงพุทโธ นึกพระพุทธเจ้า ผู้ทรงงามพร้อม ทั้งพระรูปโฉมและพระหฤทัย นึกถึงพระมหากรุณาไว้พร้อมกับนึกถึงพระพุทโธ ให้สม่ำเสมอเป็นนิตย์ ตั้งแต่แรกรู้สึกตัวตื่นขึ้น ไม่ว่าจะบนที่นอนในห้องอันหรูหราของผู้มั่งมีมากมาย หรือในที่ปราศจากเครื่องให้ความสุขในการหลับนอนเลยก็ตาม จนกระทั่งถึงเวลาพักผ่อนนอนหลับก็ควรหลับไปพร้อมกับมีพระพุทโธอยู่ในใจในความคิด จะเป็นการดำรงชีวิตอยู่อย่างแวดล้อมด้วยผู้พิทักษ์รักษาที่สัตย์ซื่อสุจริตจริงใจตลอดเวลา ซึ่งทุกคนควรปรารถนาอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในระยะนี้ที่โลกสับสนวุ่นวายมืดสนิทด้วยอำนาจความโลภความโกรธความหลง.

โลกทุกวันนี้เป็นที่รู้สึกว่ามืดมาก ชุลมุนวุ่นวายอยู่ด้วยกิเลสมนุษย์ คับคั่งเบียดเสียดเยียดยัดด้วยผู้มีกิเลสท่วมท้น ความทุกข์ทรมานที่ต่างก่อให้กันมากมายพ้นจะพรรณนา กล่าวได้ว่าเต็มไปด้วยอันตรายน่าสะพรึงกลัวทุกหนทุกแห่งที่แอบแฝงอยู่ในความมืด ผู้มีความดีมีบุญมีกุศลและมีพุทโธในใจก็ไม่อาจหนีพ้นความมืดได้ เมื่ออยู่ในที่มืดก็ต้องได้รับความมืดด้วยเป็นธรรมดา แต่ผู้มีความดีมีบุญมีกุศลมีพุทโธในใจ แม้อยู่ในโลกมืดแต่ก็มีบ้านเรือนของตนที่มีฟืนไฟสว่างไสว ได้อยู่ในบ้านเรือนตนพ้นจากความมืดที่ล้อมรอบอยู่ภายนอก มีความสะดวกสบายได้พอสมควรกับบุญกุศลความดีงามของตนในขณะที่คนผู้ไม่มีบุญกุศลต้องอยู่ในความมืดของโลกมืด.

โลกยิ่งมืดเพียงไร ผู้มีปัญญายิ่งทำบุญทำกุศลเพียงนั้น เพื่อให้มีบ้านเรือนที่สว่างไสวด้วยแสงไฟแสงฟืนไว้เป็นที่พักอาศัย ไม่เดือดร้อนในขณะที่ผู้ไม่มีบุญไม่มีกุศลทั้งหลายเดือดร้อนอยู่ในความมืด.

ช่วงนาทีที่มิได้ทำบุญกุศลอื่น การท่องพุทโธก็เป็นการทำบุญกุศลที่สำคัญมากและทำได้สบายๆ ไม่ต้องลงทุนลงแรงเหนื่อยยากอะไรนักหนา ผู้มีปัญญาจึงยินดีและสำนึกด้วยกตัญญูกตเวทีในพระพุทธองค์ ในพระพุทโธ.

ใจที่มีพุทโธ หรือใจของผู้ที่ภาวนาพุทโธอยู่เสมอเป็นใจที่มีที่พึ่งที่ยิ่งใหญ่ และการจะได้ที่พึ่งที่ยิ่งใหญ่คือพุทโธก็มิใช่ลำบากยากเย็นแม้แต่น้อย งานอื่นทั้งหลายหมดในทุกชีวิตยากเย็นยิ่งกว่าหลายร้อยหลายพันเท่า ท่องพุทโธนั้นง่ายนัก นึกถึงพระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้านั้นเป็นมงคลสูงสุดนัก อย่าลืมเป็นอันขาด นึกให้เสมอ.

๓ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๓๔

มหาการุณิโก

มะหาการุณิโก นาโถ อัตถายะ สัพพะปาณินัง
ปูเรตะวา ปาระมี สัพพา ปัตโต สัมโพธิมุตตะมัง
เอเตนะ สัจจะวัชเชนะ มา โหนตุ สัพพุปัททะวา.
มะหาการุณิโก นาโถ หิตายะ สัพพะปาณินัง
ปูเรตะวา ปาระมี สัพพา ปัตโต สัมโพธิมุตตะมัง
เอเตนะ สัจจะวัชเชนะ มา โหนตุ สัพพุปัททะวา.
มะหาการุณิโก นาโถ สุขายะ สัพพะปาณินัง
ปูเรตะวา ปาระมี สัพพา ปัตโต สัมโพธิมุตตะมัง
เอเตนะ สัจจะวัชเชนะ มา โหนตุ สัพพุปัททะวา.

(วิชชุมาลา ๘)

พระศาสดา โลกนาถะ
ทรงยิ่งด้วยพระ กรุณาใหญ่
ทรงแสวงทาง อย่างมุ่งมั่นไซร้
ทางที่จะให้ เกิดประโยชน์แก่สัตว์

ทรงเพียรสั่งสม อบรมบารมี
จนเต็มเต็มที่ เพื่อประโยชน์แก่สัตว์
ด้วยมหากรุณา พระปัญญาแจ่มจรัส
เจิดจ้าแจ้งชัด ทรงบรรลุโพธิญาณ

(ฉบัง ๑๖)

ด้วยการกล่าวความสัตย์นี้ ขออย่าได้มี
อุปัทวะนานา

(วิชชุมาลา ๘)

พระศาสดา โลกนาถะ
ทรงยิ่งด้วยพระ กรุณาใหญ่
ทรงแสวงทาง อย่างมุ่งมั่นไซร้
ทางที่จะให้ ความเกื้อกูลสัตว์

ทรงเพียรสั่งสม อบรมบารมี
จนเต็มเต็มที่ เพื่อเกื้อกูลสัตว์
ด้วยมหากรุณา พระปัญญาแจ่มจรัส
เจิดจ้าแจ้งชัด ทรงบรรลุโพธิญาณ

(ฉบัง ๑๖)

ด้วยการกล่าวความสัตย์นี้ ขออย่าได้มี
อุปัทวะนานา

(วิชชุมาลา ๘)

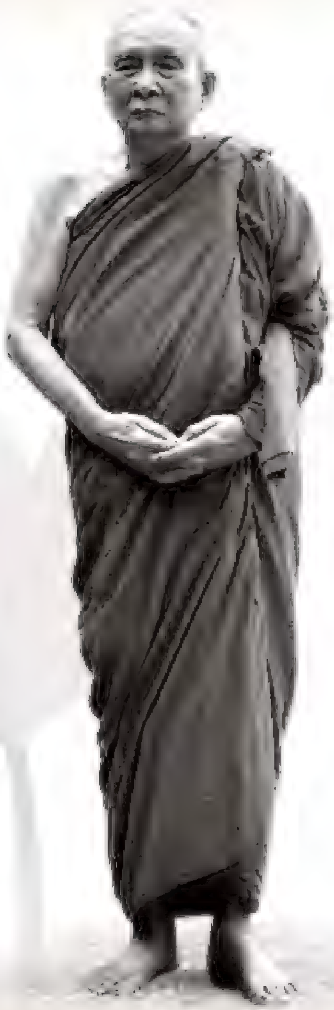
พระศาสดา โลกนาถะ
ทรงยิ่งด้วยพระ กรุณาใหญ่
ทรงแสวงทาง อย่างมุ่งมั่นไซร้
ทางที่จะให้ เกิดสุขแก่สัตว์

ทรงเพียรสั่งสม อบรมบารมี
จนเต็มเต็มที่ เพื่อสุขแก่สัตว์
ด้วยมหากรุณา พระปัญญาแจ่มจรัส
เจิดจ้าแจ้งชัด ทรงบรรลุโพธิญาณ

(ฉบัง ๑๖)

ด้วยการกล่าวความสัตย์นี้ ขออย่าได้มี
อุปัทวะนานา

(จากหนังสือสวดมนต์ฉบับร้อยกรองของวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร ในพระบรมราชูปถัมภ์)



แสงส่องใจ

อันดับที่ ๓

ความคิดอย่างหนึ่งที่สมควรฝึกให้เกิดขึ้นเป็นประจำ คือความคิดว่าพอ คิดให้รู้จักพอ ผู้รู้จักพอจะเป็นผู้ที่มีความสบายใจ ส่วนผู้ไม่รู้จักพอจะเป็นผู้ร้อนเร่าแสวงหาไม่หยุดยั้ง ความไม่รู้จักพอมีอยู่ได้แม้ในผู้เป็นใหญ่เป็นโตมั่งมีมหาศาล และความรู้จักพอก็มีได้แม้ในผู้ยากจนต่ำต้อย ทั้งนี้ก็เพราะความพอเป็นเรื่องของใจที่ไม่เกี่ยวกับฐานะภายนอก คนรวยที่ไม่รู้จักพอก็เป็นคนจนอยู่ตลอดเวลา คนจนที่รู้จักพอก็เป็นคนมั่งมีอยู่ตลอดเวลา

การยกฐานะจากยากจนให้มั่งมีนั้นทำได้ไม่ง่าย บางคนตลอดชาตินี้อาจทำไม่สำเร็จ แต่การยกระดับใจให้มั่งมีนั้นทำได้ทุกคนแม้มีความมุ่งมั่นจะทำจริง

คนรู้จักพอไม่ใช่คนเกียจคร้าน และคนเกียจคร้านก็ไม่ใช่คนรู้จักพอ ควรทำความเข้าใจในเรื่องนี้ให้ถูกต้อง แล้วอบรมตนเองให้ไม่เป็นคนเกียจคร้าน แต่ให้เป็นคนรู้จักพอ

เมื่อรู้สึกไม่สบายใจให้รีบระงับเสียทันที อย่าชักช้า ตั้งสติให้ได้ในทันที รวมใจไม่ให้ความคิดวุ่นวายไปสู่เรื่องอันเป็นเหตุแห่งความทุกข์ความไม่สบายใจ อย่าอ้อยอิ่ง

ลังเลว่าควรจะต้องคิดอย่างนั้นก่อน ควรจะต้องคิดอย่างนี้ก่อน ทั้งๆ ที่ความไม่สบายใจหรือความร้อนเริ่มกรุ่นขึ้นในใจแล้ว ถ้าต้องการความสบายใจก็ต้องเชื่อว่าไม่มีความคิดใดทั้งสิ้นที่จำเป็นต้องคิดก่อน ทำใจให้รวมอยู่ ไม่ให้วุ่นวายไปในความคิดใดๆ ทั้งนั้น ต้องเชื่อว่าต้องรวมใจไว้ให้ได้ในจุดที่ไม่มีเรื่องอันเป็นเหตุแห่งความร้อนเกี่ยวข้อง

ที่ท่านสอนให้ท่องพุทโธก็ตาม ให้ดูลมหายใจเข้าออกก็ตาม นั่นคือการสอนเพื่อให้ใจไม่วุ่นวายซัดส่ายไปหาเรื่องร้อน เป็นวิธีที่จะให้ผลแท้จริงแน่นอน

ไม่ว่าจะเผชิญกับความยากลำบากกายใจอย่างใดทั้งสิ้น ให้มั่นใจว่าการจะทำให้ความยากลำบากนั้นคลี่คลายจะต้องกระทำเมื่อมีจิตใจสงบเยือกเย็นแล้วเท่านั้น ใจที่เร่าร้อนขุ่นมัวไม่อาจคิดนึกตรึกตรองให้เห็นความปลอดโปร่งได้ ไม่อาจช่วยให้ร้ายกลายเป็นดีได้

อย่าคิดว่าเป็นความงมงาย เป็นการเสียเวลา ที่จะปฏิบัติสิ่งที่เรียกกันว่า “ธรรม” ในขณะที่กำลังมีปัญหาประจำวันวุ่นวาย ขอให้เชื่อว่ายิ่งมีปัญหาชีวิตมากมายหนักหนาเพียงไร ยิ่งจำเป็นต้องทำจิตใจให้สงบเยือกเย็นเพียงนั้น พยายามฝืนใจไม่นึกถึงปัญหายุ่งยากทั้งหลายเสียชั่วเวลาเพียงเล็กน้อย เพื่อเตรียมกำลังไว้ต่อสู้แก้ไข กำลังนั้นคืออำนาจที่เข้มแข็งบริบูรณ์ด้วยปัญญาของใจที่สงบ

ใจที่สงบมีพลังเข้มแข็ง และเข้มแข็งทั้งสติปัญญา ใจที่สงบจะทำให้มีสติปัญญามากและแจ่มใสไม่ขุ่นมัว ความแจ่มใสนี้เปรียบเหมือนแสงสว่างที่สามารถส่องให้เห็นความควรไม่ควร คือควรปฏิบัติอย่างไรไม่ควรปฏิบัติอย่างไร ใจที่สงบก็จะรู้ชัดถูกต้องตรงกันข้ามกับใจที่วุ่นวายไม่แจ่มใส ซึ่งเปรียบเหมือนความมืดย่อมไม่สามารถช่วยให้เห็นความถูกต้องความควรไม่ควรได้ มีแต่จะพาให้ผิดพลาดเท่านั้น

ความโลภไม่ช่วยให้อะไรดีขึ้นได้เลย วัตถุสิ่งของเงินทองทั้งหลายที่ได้จากความโลภนั้น ดูเผินๆ เหมือนเป็นการยกฐานะเพิ่มความมั่นคง แต่ลึกลงไปจะเป็นการทำลายมากกว่า สิ่งที่ได้จากความโลภมักจะเป็นสิ่งไม่สมควร มักจะเป็นการได้จากความต้องเสียของผู้อื่น ผู้อื่นทั้งหลายที่ต้องเสียนั่นแหละจะเป็นเหตุทำลาย ความไม่ไว้วางใจของคนทั้งหลายจะเป็นเครื่องทำลายอย่างยิ่ง จะเป็นเหตุให้อะไรร้ายๆ ตามมา เมื่อถึงเวลา อะไรร้ายๆ นั้นก็จะทำลายผู้มีความโลภจนเกินการ เมื่อเวลานั้นมาถึงก็จะสายเกินไปจนไม่มีผู้ใดจะช่วยได้ ฉะนั้นก็ควรหมั่นพิจารณาให้เห็นโทษของกิเลสคือความโลภเสียตั้งแต่ยังไม่สายเกินไป

ถ้าความโลภเป็นความดี พระพุทธเจ้าก็จักไม่ทรงสอนให้ละความโลภ และพระองค์เองก็จะไม่ทรงพากเพียรปฏิบัติละความโลภ จนเป็นที่ปรากฏประจักษ์ว่าทรงละความโลภได้อย่างหมดจดสิ้นเชิง เป็นแบบอย่างที่บริสุทธิ์สูงส่งยั่งยืนอยู่ตลอดมาจนทุกวันนี้ แม้ว่าจะได้ทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้วกว่าสองพันห้าร้อยปี

เราเป็นพุทธศาสนิก นับถือพระพุทธเจ้า อย่าให้สักแต่ว่านับถือเพียงที่ปาก ต้องนับถือให้ถึงใจ การนับถือให้ถึงใจนั้นต้องหมายความว่าทรงสอนให้ปฏิบัติอย่างไรต้องตั้งใจทำตามให้เต็มสติปัญญาความสามารถ

ที่สวดกันว่า พุทธัง สรณัง คัจฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง ธัมมัง สรณัง คัจฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง สังฆัง สรณัง คัจฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง หมายถึงจะปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าพระธรรมและพระสงฆ์อย่างจริงจัง

พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงสอนให้สวดมนต์เพื่อขอร้องวิงวอนให้ทรงบันดาลให้เกิดความสุขสวัสดีโดยเจ้าตัวเองไม่ปฏิบัติดี ความหมายในบทสวดมีอยู่บริบูรณ์ ที่ผู้สวดจะได้รับผลเป็นความสุขความเจริญรุ่งเรืองสวัสดีถ้าปฏิบัติตาม แต่ถ้าไม่ปฏิบัติตามความหมายของบทสวดมนต์ หรือเช่นไม่ปฏิบัติตามที่สวดว่า ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าพระธรรม พระสงฆ์เป็นที่พึ่ง ก็จะไม่ได้รับผลอันเลิศที่ควรได้รับเลย ฉะนั้นจึงควรปฏิบัติให้ได้ถึงพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง คือปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติ ปฏิบัติตามพระธรรมที่ทรงสั่งสอน และปฏิบัติตามพระสงฆ์สาวกที่ปฏิบัติเป็นแบบอย่างไว้เถิด จะได้รับความสุขสวัสดีอย่างยิ่งตลอดไปไม่ว่าอะไรจะเกิดขึ้นก็ตาม

น่าจะไม่มีผู้ใดเลยที่เห็นว่าความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นความดี ทุกคนเห็นว่าไม่ดีด้วยกันทั้งนั้น นับว่าเป็นความเห็นถูก แต่เพราะเห็นถูกไม่ตลอดจึงเกิดปัญหาในเรื่องกิเลสสามกองนี้ขึ้น ที่ว่าเห็นถูกไม่ตลอดก็คือ แทบทุกคนไปเห็นว่าคนอื่นโลภโกรธหลงไม่ดี แต่ไม่เห็นด้วยว่าตนเองโลภโกรธหลงก็ไม่ดีเช่นกัน กลับเห็นผิดไปเสียว่าความโลภโกรธหลงที่เกิดขึ้นในใจตนนั้นไม่มีอะไรไม่ดี นี่คือความเห็นถูกไม่ตลอดไปยกเว้นที่ว่าดีที่ตนเอง

เมื่อเห็นผู้อื่นที่โลภโกรธหลงน่ารังเกียจเพียงใด ให้เห็นว่าตนเองที่มีความโลภโกรธหลงนั้นน่ารังเกียจยิ่งกว่า แล้วพยายามทำตนให้พ้นจากความน่ารังเกียจนั้นให้เต็มสติปัญญาความสามารถ จะเรียกได้ว่าเป็นผู้มีปัญญา ไม่ปล่อยตนให้ตนตกอยู่ใต้ความสกปรกของความโลภโกรธหลง

โอกาสที่จะได้เห็นคนโลภคนโกรธคนหลงมีอยู่ทุกเวลานาที เรียกได้ว่าโอกาสที่จะดูตนเองให้เห็นโทษเห็นผิดของตนเองนั้นมีอยู่มากมายทุกเวลานาทีเช่นเดียวกัน สำคัญที่ว่าจะต้องไม่ละเลยปล่อยโอกาสอันงามนั้นให้พ้นไป อย่าลืมนึกถึงตนเองด้วยทุกครั้งไปที่พบเห็นคนโลภคนโกรธคนหลง

การแก้ความวุ่นวายทั้งหลายนั้น ที่ถูกแท้จะให้ผลจริง ต้องต่างคนต่างพร้อมใจกันแก้ที่ตัวเองเท่านั้น พร้อมใจกันและแก้ที่ตัวเองเท่านั้นที่จะให้ผลสำเร็จได้จริง

ไม่มีอำนาจของบุคคลอื่นใดที่จะสามารถบังคับบัญชาให้ใครหันเข้าแก้ไขตนเองได้นอกจากอำนาจใจของเจ้าตัวเองเท่านั้นที่จะบังคับตัวเอง ทั้งยังจะต้องเป็นอำนาจใจที่เกิดจากปัญญาความเห็นถูกด้วยจึงจะสามารถนำให้หันเข้าแก้ไขตนเอง

ควรพยายามทำความเชื่อให้แน่นอนมั่นคงเสียก่อน ว่าการแก้ที่ตนเองนั้นสำคัญที่สุด ต้องกระทำกันทุกคน ผลดีของส่วนรวม ของชาติ ของโลกจึงจะเกิดขึ้นได้

ทุกคนขอให้เริ่มแก้ตัวเองก่อน แก้ให้ใจวุ่นวายเร่าร้อนด้วยอำนาจของกิเลสมีโลภโกรธหลงให้กลับเป็นใจที่สงบเย็นบางเบาจากกิเลสคือโลภโกรธหลง ที่เคยโลภมากก็ให้ลดลงเสียบ้าง ที่เคยโกรธแรงก็ให้โกรธเบาลง ที่เคยหลงจัดก็ให้พยายามใช้สติใช้ปัญญาให้ถูกตามความจริงให้มากกว่าเดิม ตนเองจะเป็นผู้สงบเย็นก่อน ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดความสงบเย็นกว้างขวางออกไปได้อย่างไม่ต้องลังเลสงสัย

ความทุกข์จะต้องมีอยู่ตราบที่กิเลสทั้งสามกอง คือโลภโกรธหลงยังมีอยู่ กิเลสมีมากเพียงใดทุกข์มีมากเพียงนั้น เมื่อใดกิเลสสามกองหมดไปจากจิตใจอย่างสิ้นเชิงแล้วนั่นแหละ ความทุกข์จึงจะหมดไปอย่างสิ้นเชิงได้ จึงควรพยายามทำกิเลสให้หมดสิ้นให้จงได้ มีมานะพากเพียรใช้สติใช้ปัญญาให้รอบคอบเต็มความสามารถให้ทุกเวลานาทีที่ทำได้ แล้วจะเป็นผู้ชนะ ได้มีความสุขอย่างยิ่ง

เราทุกคนต้องการเป็นสุข ต้องการพ้นทุกข์ แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อความเป็นสุข เพื่อความสิ้นทุกข์ แล้วผลจะเกิดได้อย่างไร ความคิดร้อนเร่าต่างๆ อันเป็นเหตุให้เป็นทุกข์กันอยู่ในทุกวันนี้ล้วนเกิดจากกิเลสในใจเป็นเหตุสำคัญทั้งสิ้น กิเลสนั่นแหละเป็นเครื่องบัญชาให้ความคิดเป็นไปในทางก่อทุกข์ทุกประการ ถ้าไม่มีกิเลสพาให้เป็นไปแล้ว ความคิดจะไม่เป็นไปในทางก่อทุกข์เลย ความคิดจะเป็นไปเพื่อความสงบสุขของตนเอง ของส่วนรวม ตลอดจนถึงของชาติ ของโลก

ความสำคัญที่สุดอยู่ที่ว่าต้องพยายามทำความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้นเสียก่อน ว่ากิเลสทำให้เกิดทุกข์จริง คือกิเลสนี้แหละทำให้คิดไปในทางเป็นทุกข์ต่างๆ เมื่อยังกำจัดกิเลสไม่ได้จริงๆ ก็ต้องฝืนใจหยุดความคิดอันเต็มไปด้วยกิเลสเร่าร้อนเสียก่อน การหยุดความคิดที่เป็นโทษเป็นความร้อนนั้นทำได้ง่ายกว่าตัดรากถอนโคนกิเลส ฉะนั้นในขั้นแรกก่อนที่จะสามารถทำกิเลสให้สิ้นไปได้ ก็ให้ฝืนใจไม่คิดไปในทางเป็นทุกข์เป็นโทษให้ได้เป็นครั้งคราวก่อนก็ยังดี

อย่าเข้าข้างตัวเองผิดๆ ดูตัวเองให้เข้าใจ เมื่อโลภเกิดขึ้นให้รู้ว่ากำลังคิดโลภแล้ว และหยุดความคิดนั้นเสีย เมื่อโกรธเกิดขึ้นให้รู้ว่ากำลังคิดโกรธแล้ว และหยุดความคิดนั้นเสีย เมื่อหลงให้รู้ว่ากำลังคิดหลงแล้วและหยุดความคิดนั้นเสีย หัดหยุดความคิดที่เป็นกิเลสเสียก่อนตั้งแต่บัดนี้เถิด จะเป็นการเริ่มฐานต่อต้านกำราบปราบทุกข์ให้สิ้นไปที่จะให้ผลจริงแท้แน่นอน

ความคิดของคนทุกคนแยกออกได้เป็นสอง อย่างหนึ่งคือความคิดที่เกิดด้วยอำนาจของกิเลสมีโลภโกรธหลง อีกอย่างหนึ่งคือความคิดที่พ้นจากอำนาจของความโลภโกรธหลง ความคิดอย่างแรกเป็นเหตุให้ทุกข์ให้ร้อน ความคิดอย่างหลังไม่เป็นเหตุให้ทุกข์ให้ร้อน

จะถือผู้ใดสิ่งใดเป็นครูได้ก็ต้องเมื่อผู้นั้นสอนความถูกต้องดีงามให้เท่านั้น ต้องไม่ถือผู้ที่สอนความไม่ถูกไม่งามเป็นครูโดยเด็ดขาด และที่ว่าต้องไม่ถือเป็นครูก็หมายความว่าต้องไม่ปฏิบัติตาม ที่ว่าให้ถือเป็นครูก็คือให้ปฏิบัติตาม

ทุกคนมีหน้าที่เป็นศิษย์ หน้าที่ของศิษย์ก็คือปฏิบัติตามครูอย่างให้ความเคารพ กล่าวได้ว่าให้เคารพและปฏิบัติตามคนดี แบบอย่างที่ดี รำลึกถึงคนดีและแบบอย่างที่ดีไว้เสมออย่างมีกตัญญูกตเวที คือรู้พระคุณท่านและตอบแทนพระคุณท่าน การตอบแทนก็คือทำตนเองให้ได้เหมือนครู นั่นเป็นความถูกต้องสมควรที่สุด จะได้รับความสุขสวัสดีตลอดไป

ความดีหรือบุญกุศลเปรียบเหมือนแสงไฟ ผู้ที่ทำบุญทำกุศลอยู่สม่ำเสมอเพียงพอ แม้จะเหมือนไม่ได้รับผลของความดี และบางครั้งก็เหมือนทำดีไม่ได้ดี ทำดีได้ชั่วเสียด้วยซ้ำ เช่นนี้ก็เหมือนจุดไฟในท่ามกลางแสงสว่างยามกลางวัน ย่อมไม่ได้ประโยชน์จากแสงสว่างนั้น แต่ถ้าตกค่ำมีความมืดมาบดบัง แสงสว่างนั้นย่อมปรากฏขจัดความมืดให้สิ้นไป สามารถแลเห็นอะไรๆ ได้ เห็นอันตรายที่อาจมีอยู่ได้ จึงย่อมสามารถหลีกพ้นอันตรายเสียได้ ส่วนผู้ไม่มีแสงสว่างอยู่กับตน เช่นไม่มีเทียนจุดอยู่เมื่อถึงยามกลางคืน มีความมืดมิด ย่อมไม่อาจขจัดความมืดได้ ไม่อาจเห็นอันตรายได้ ไม่อาจหลีกพ้นอันตรายได้.

ผู้ทำความดีเหมือนผู้มีแสงสว่างอยู่กับตัว ไปถึงที่มืดคือที่คับขัน ย่อมสามารถดำรงตนอยู่ได้ด้วยดีพอสมควรกับความดีที่ทำอยู่ ตรงกันข้ามกับผู้ไม่ได้ทำความดีซึ่งเหมือนกับผู้ไม่มีแสงสว่างอยู่กับตัว ขณะยังอยู่ในที่สว่างอยู่ในความสว่างก็ไม่ได้รับความเดือดร้อน แต่เมื่อใดตกไปอยู่ในที่มืดคือที่คับขันย่อมไม่สามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างสวัสดี ภัยอันตรายมาถึงก็ไม่รู้ไม่เห็น ไม่อาจหลีกพ้น คนทำดีไว้เสมอกับคนไม่ทำดีแตกต่างกันเช่นนี้ประการหนึ่ง

การทำดีต้องไม่มีพอ ต้องทำให้ยิ่งขึ้นอยู่เสมอ เพราะไม่มีใครอาจประมาณได้ว่าเมื่อใดจะตกไปในที่มืดมิดขนาดไหน ต้องการแสงสว่างจัดเพียงใด ถ้าไม่ตกเข้าไปในที่มืดมิดมากมายนัก มีแสงสว่างมากไว้ก่อน ก็ไม่ขาดทุน ไม่เสียหาย แต่ถ้าตกเข้าไปในที่มืดมิดมากมาย แสงสว่างน้อย ก็จะไม่เพียงพอจะเห็นอะไรๆ ได้ถนัดชัดเจน การมีแสงสว่างมากจะช่วยให้รอดพ้นจากการสะดุดหกล้มลงเหวลงคู หรือตกเป็นเหยื่อของสัตว์ร้ายจนถึงตายถึงเป็น

อานุภาพของความดีหรือบุญกุศลนั้นเป็นอัศจรรย์จริง เชื่อไว้ดีกว่าไม่เชื่อ และเมื่อเชื่อแล้วก็ให้พากันแสวงหาอานุภาพของความดีหรือของบุญกุศลให้เห็นความอัศจรรย์ด้วยตนเองเถิด

ที่จริงนั้นใจบริสุทธิ์ผ่องใส กิเลสเข้าจับทำให้สกปรกไปตามกิเลส ปล่อยให้กิเลสจับมากเพียงไร ใจก็สกปรกมากขึ้นเพียงนั้น นำกิเลสออกเสียบ้าง ใจก็จะลดความสกปรกลงบ้าง นำกิเลสออกมากใจก็ลดความสกปรกลงมาก นำกิเลสออกหมดสิ้นเชิงใจก็บริสุทธิ์สิ้นเชิง เป็นสภาพใจที่แท้จริง มีความผ่องใส

เมื่อใจกับความสกปรกหรือกิเลสเป็นคนละอย่างไม่ใช่อย่างเดียวอันเดียวกัน ทุกคนจึงสามารถจะแยกใจของตนให้พ้นจากกิเลสได้ คือสามารถจะนำกิเลสออกจากใจได้

การจะทำใจให้เป็นสุขผ่องใสนั้นไม่มีใครจะทำให้ใครได้ เจ้าตัวต้องทำของตัวเอง วิธีทำก็คือ เมื่อเกิดความโลภโกรธหลงขึ้นเมื่อใด ให้พยายามมีสติรู้ให้เร็วที่สุด และใช้ปัญญายับยั้งเสียให้ทันท่วงที อย่าปล่อยให้ช้า เพราะจะเหมือนไฟไหม้บ้าน ยิ่งดับช้าก็ยิ่งดับยากและเสียหายมากโดยไม่จำเป็น

ถ้าไม่รู้จริงๆ ว่าอะไรคือดีอะไรคือชั่ว ก็ศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วเชื่อตามที่ทรงสอน ก็จะรู้ว่าอะไรคือดีอะไรคือชั่ว ที่จริงแล้วทุกคนรู้ว่าอะไรดีอะไรชั่ว แต่ไม่พยายามรับรู้ความจริงนั้นว่าเป็นความจริงสำหรับตนเองด้วย มักจะให้เป็นความจริงสำหรับผู้อื่นเท่านั้น ดังที่ปรากฏอยู่เสมอ ผู้ที่ว่าคนนั้นไม่ดีอย่างนั้นอย่างนี้ และตัวเองก็เป็นเช่นนั้นด้วย โดยตัวเองก็หาได้ตำหนิตัวเองเช่นที่ตำหนิผู้อื่นไม่ ถ้าจะให้ดีจริงๆ ถูกต้องสมควรจริงๆ แล้ว ก็ต้องเชื่อพระพุทธเจ้า ท่านทรงสอนให้เตือนตนแก้ไขตน ก่อนจะเตือนผู้อื่นแก้ไขผู้อื่น

ทำความดีอย่างสบายๆ อย่างมีอุเบกขา คือทำใจเป็นกลางวางเฉย ไม่หวังผลอะไรทั้งสิ้น การตั้งความหวังในผลของการทำดีเป็นธรรมดาของสามัญชนทั่วไป ซึ่งก็ไม่ผิด แต่ก็จะถูกต้องกว่าหากจะไม่ตั้งความหวังเลย เมื่อรู้ว่าเป็นความดีก็ทำเต็มความสามารถของสติปัญญา ไม่เดือดร้อนให้เกินความสามารถ ไม่มุ่งหวังให้ฟุ้งซ่าน ไม่ผิดหวังให้เศร้าเสียใจ การทำใจเช่นนี้ไม่ง่าย แต่ก็เป็นสิ่งที่ทำได้ ถ้าทำไม่ได้พระพุทธเจ้าก็จะไม่ทรงสั่งสอนไว้

การทำดีหรือทำบุญกุศลที่จะส่งผลสูงสุดต้องเป็นการทำด้วยใจว่างจากกิเลส คือความโลภโกรธหลง ความผูกพันในผลที่จะได้รับเป็นทั้งความโลภและความหลง จึงไม่อาจให้ผลสูงสุดได้ แม้จะให้ผลตามความจริงที่ว่าทำดีจักได้ดี แต่เมื่อเป็นความดีที่ระคนด้วยโลภและหลง ก็ย่อมจะได้ผลไม่เท่าที่ควร มีความโลภความหลงมาบั่นทอนผลนั้นเสีย

ทำดีไม่ได้ดีไม่มีอยู่ในความจริง มีอยู่ก็แต่ในความเข้าใจผิดของคนทั้งหลายเท่านั้น ทำดีแล้วต้องได้ดีแน่นอนเสมอไป ที่มีเหตุการณ์ต่างๆ นานาปรากฏขึ้นเหมือนทำดีไม่ได้ดีนั้น เป็นเพียงการปรากฏของความสลับซับซ้อนแห่งการให้ผลของกรรมเท่านั้น เพราะกรรมนั้นไม่ได้ให้ผลทันตาทันใจเสมอไป แต่ถ้าเป็นเรื่องภายในใจแล้ว กรรมให้ผลทันทีที่ทำแน่นอน เพียงแต่ว่าบางทีผู้ทำไม่สังเกตด้วยความประณีตเพียงพอ จึงไม่รู้ไม่เห็น ขอให้สังเกตใจตนให้ดี แล้วจะเห็นว่าทันทีที่ทำกรรมดีผลจะปรากฏขึ้นในใจเป็นผลดีทันทีทีเดียว

ทำกรรมดีแล้วใจจักไม่ร้อน เพราะไม่ต้องวิตกกังวลว่าจะได้รับผลไม่ดีต่างๆ ความไม่ต้องหวาดวิตกหรือกังวลไปต่างๆ นั้นนั่นแหละเป็นความเย็น เป็นความสงบของใจ เรียกได้ว่าเป็นผลดีที่เกิดจากกรรมดี ซึ่งจะเกิดขึ้นทันตาทันใจทุกครั้งไป เป็นการทำดีที่ได้ดีอย่างบริสุทธิ์แท้จริง ส่วนผลปรากฏภายนอกเป็นลาภยศสรรเสริญต่างๆ นั้น มีช้ามีเร็ว มีทันตาทันใจ และไม่ทันตาทันใจ จนเป็นเหตุให้เกิดความเข้าใจผิดกันมากมาย ว่าทำดีไม่ได้ดีบ้าง ทำชั่วได้ดีบ้าง

ทำดีได้ดีแน่นอนอยู่แล้ว บรรดาผู้ทำความดีทั้งหลายซาบซึ้งในสัจจะคือความจริงนี้ ดังนั้นก็ไม่น่าจะลำบากนักที่จะเชื่อด้วยว่า ควรทำดีโดยทำใจเป็นกลางวางเฉยไม่มุ่งหวังอะไรๆ ทั้งนั้น การที่ยกมือไหว้พระด้วยใจที่เคารพศรัทธาในพระรัตนตรัยสูงสุด เพียง

เท่านี้ก็ได้ผลดีแก่จิตใจยิ่งกว่าจะยกมือไหว้พร้อมกับอธิษฐานปรารถนาสิ่งนั้นสิ่งนี้ไปด้วยมากมายหลายสิ่งหลายอย่าง หรือการจะบริจาคเงินสร้างวัดวาอารามด้วยใจที่มุ่งให้เป็นการบูชาคุณพระรัตนตรัย เพียงเท่านี้ก็ได้ผลดีแก่จิตใจยิ่งกว่าจะปรารถนาวิมานชั้นฟ้าหรือบ้านช่องโอ่อ่าทันตาเห็นในชาตินี้ หรือการจะสละเวลากำลังกายกำลังทรัพย์เพื่อช่วยเหลืองานพระศาสนา โดยมุ่งเพื่อผลสำเร็จของงานนั้นจริงๆ เพียงเท่านี้ก็ได้ผลดีแก่จิตใจยิ่งกว่าปรารถนาจะได้หน้าได้ตาว่าเป็นคนสำคัญ เป็นกำลังใจให้เกิดความสำเร็จ หรือการคิดพูดทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดเพื่อสถาบันชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ ด้วยใจที่มุ่งเทิดทูนรักษาอย่างเดียวเช่นนี้ให้ผลดีแก่จิตใจยิ่งกว่าหวังได้ลาภยศหน้าตาตอบแทน

ทุกวัน เรามีโอกาสทำดีด้วยกันทุกคน ดังนั้นจึงขอให้พยายามตั้งสติให้ดี ใช้ปัญญาให้ควร อย่าโลภ อย่าหลง อย่าทำความดีอย่างมีโลภมีหลง ให้ทำความดีอย่างบริสุทธิ์สะอาดจริงเถิด

มีวิธีตรวจใจตนเองว่าทำความดีด้วยใจปราศจากเครื่องเศร้าหมองคือกิเลสโลภโกรธหลงหรือไม่ ก็คือให้ดูว่าเมื่อทำความดีนั้น ร้อนใจที่จะแย่งใครเขาทำหรือเปล่า กีดกันใครเขาหรือไม่ ฟุ้งซ่านวุ่นวายกะเก็งผลเลิศในการทำหรือเปล่า ต้องการจะทำทั้งๆ ที่ไม่สามารถจะทำได้แล้วก็น้อยเนื้อต่ำใจหรือโกรธแค้นอาฆาตพยาบาทอุปสรรคหรือเปล่า ถ้าเป็นคำตอบปฏิเสธทั้งหมดก็นับว่าดี เป็นการทำดีอย่างมีกิเลสห่างไกลจิตใจพอสมควรแล้ว และถ้าพิจารณาใจตนเอง เห็นความสว่างไสว สบายใจเย็นใจในการทำความดีใดๆ ก็นับว่ามีกิเลสห่างไกลใจในขณะนั้นอย่างน่ายินดียิ่ง จะเป็นเหตุให้ผลอันจะเกิดจากกรรมดีนั้นบริสุทธิ์สะอาดและสูงส่งจริง

ไม่มีตัวเราของเราแล้วไม่มีความทุกข์ เพราะไม่ถูกกระทบ ไม่มีอะไรให้ถูกกระทบ เหมือนคนไม่มีมือก็ไม่เจ็บมือ คนไม่มีขาก็ไม่เจ็บขา ดังนั้น การทำให้ไม่มีตัวเราของเราได้จึงวิเศษสุด แต่ก็ยากยิ่งนักสำหรับปุถุชนคนสามัญทั้งหลาย ฉะนั้นจึงขอให้มีเพียงเราเล็กๆ มีเราน้อยๆ ก็ยังดี ดีกว่าจะมีเราใหญ่โตมโหฬาร มีของเราเต็มบ้านเต็มเมือง

เมื่อปุถุชนไม่สามารถทำตัวเราให้หายไปได้ ยังหวงแหนห่วงใยตัวเราอยู่ ของเราจึงยังต้องมีอยู่ด้วย ของเราจะหมดไปก็ต่อเมื่อตัวเราหมดไปเสียก่อน นี้เป็นธรรมดา ถ้ายังมีตัวเราของเราอยู่ ยังต้องกระทบกระทั่งอยู่ ยังหวนแหนรักษาตัวเราของเราไว้ ก็ควรอย่างยิ่งที่จะหวงแหนรักษาให้ถูกต้อง จะได้ไม่ต้องรับโทษทุกข์ของการมีตัวเราของเรามากเกินไปอย่างเดียว แต่มีโอกาสที่จะได้รับคุณรับประโยชน์บ้างจากการมีตัวเราของเรา นั่นก็คือต้องระวังรักษาปฏิบัติต่อตัวเราของเราให้ดี ให้เป็นตัวเราของเราที่ดี

ตัวเราที่ดีนั้นไม่ใช่เป็นตัวเราที่มีหน้าตาสวยงามอย่างเดียว ไม่ใช่เป็นตัวเราที่ได้รับการตกแต่งด้วยเครื่องสำอางหรือเสื้อผ้าแพรพรรณอันวิจิตรเท่านั้น ตัวเราที่ดีต้องเป็นตัวเราที่ประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามทำนองคลองธรรม มีจิตใจที่อบรมด้วยธรรมอันงาม ปรารถนาจะมีตัวเราก็ต้องปฏิบัติต่อตัวเราเช่นนี้จึงจะถูกต้อง จึงจะพอบรรเทาโทษของการยึดมั่นในตัวเราลงได้บ้าง

อุเบกขาเป็นธรรมในธรรมสำคัญหมวดหนึ่ง คือพรหมวิหารธรรม มนุษย์ก็ได้ชื่อว่าเป็นพรหมแม้มีธรรมหมวดนี้สมบูรณ์ คือมีพร้อมทั้งเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

อุเบกขาหมายถึงการวางใจเป็นกลางวางเฉย ไม่ยินดีไม่ยินร้าย จึงไม่หวั่นไหวด้วยความยินดีหรือความยินร้าย หวั่นไหวเพราะความยินดีแม้มากย่อมเป็นเหตุให้ฟุ้ง หวั่นไหวเพราะความยินร้ายแม้มากย่อมเป็นเหตุให้เครียด อุเบกขาจึงเป็นธรรมโอสถเครื่องรักษาโรคทางจิตทั้งสอง คือทั้งโรคฟุ้งและโรคเครียด ท่านผู้มีปัญญาเห็นความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมโอสถนี้จึงสนใจอบรมอุเบกขา เพื่อรักษาใจให้ปราศจากโรค ให้เป็นใจที่สมบูรณ์สุขอย่างแท้จริง

โรคทางจิตก็เหมือนโรคทางกาย ยารักษาโรคทางจิตก็เหมือนยารักษาโรคทางกาย ไม่ว่าจะใช้ยาวิเศษขนานใดก็ตาม ก็ต้องใช้ยานั้นให้ได้ขนาดเพียงพอกับอาการของโรค โรคทางกายบางโรคไม่ต้องใช้ยามากและไม่ต้องใช้นาน บางโรคต้องใช้มากและต้องใช้นาน จะใจร้อนใจเร็วให้โรคหายทันใจทุกโรคไม่ได้ แต่โรคทางใจของคนทั่วไปปกติต้องใช้ยามากและต้องใช้นาน จึงจะใจร้อนใจเร็วให้เห็นผลเป็นความหายขาดจากโรคทางใจอย่างทันตาทันใจไม่ได้ ต้องใช้ธรรมโอสถให้เพียงพอกับอาการของโรค เช่นโรคเครียดและโรคฟุ้งที่กล่าวแล้วว่ารักษาได้ด้วยธรรมโอสถคืออุเบกขา ก็ต้องใช้ธรรมโอสถให้เพียงพอ คือใช้ให้มากพอและใช้ให้นานพอ จึงจะหายขาดได้จริง

อุเบกขาเป็นยอดของพรหมวิหารธรรม เมตตากรุณาเป็นฐาน มุทิตาเป็นตัว การจะสร้างยอดโดยไม่สร้างฐานไม่สร้างตัวนั้นก็ทำกันได้ แต่ยอดจะวางอยู่ต่ำเตี้ย ไม่มั่นคง ไม่สูงสง่า ถ้าสร้างฐานสร้างตัวเป็นลำดับขึ้นไปเรียบร้อยแล้วจึงสร้างยอด ยอดก็จะมั่นคง สูงเด่นเป็นสง่า

การอบรมอุเบกขาให้มั่นคงงามพร้อม จึงควรต้องอบรมพรหมวิหารธรรมให้สมบูรณ์ เริ่มแต่ฐานคือเมตตากรุณาเป็นเบื้องต้น มุทิตาเป็นลำดับไป แล้วจึงถึงอุเบกขา เช่นนี้ไม่หมายความว่าจะต้องใช้เวลานานนักหนากว่าจะเริ่มจากฐานขึ้นไปยอด เรื่องของจิตหรือเรื่องของใจเป็นเรื่องพิเศษสุด อำนาจของใจ ความเร็วของใจ ก็เป็นความพิเศษสุดเช่นเดียวกัน พรหมวิหารธรรม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ก็เป็นเรื่องของใจ จึงมีความพิเศษสุด ผู้มีบุญมีปัญญา มีใจเข้มแข็งมั่นคงด้วยสัจจะสามารถอบรมพรหมวิหารธรรมตั้งแต่ฐานถึงยอดได้ในเวลาอันรวดเร็ว ไม่จำเป็นต้องเนิ่นช้า สำคัญที่พึงต้องมีศรัทธาตั้งมั่น ว่าพรหมวิหารธรรมนี้มีคุณประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริง ไม่เช่นนั้นแล้วสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าก็จักไม่ทรงแสดงไว้ว่าเป็นธรรมเครื่องอยู่ของพรหม จึงพึงน้อมใจรับปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ในเรื่องการอบรมพรหมวิหารธรรมนี้

เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา มีความหมายที่แท้จริงอย่างไร ศึกษาให้เข้าใจถูกต้องเสียก่อน อย่าให้รู้ผิด เพื่อการปฏิบัติจะได้ไม่ผิด ผลที่ตามมาจะได้ไม่ผิด เมื่อศึกษาเข้าใจพรหมวิหารถูกต้องพอสมควรแล้ว ให้ปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในตนให้ถูกต้อง และจะไม่ต้องใช้เวลานานเลยสำหรับการปฏิบัติอบรมธรรมหมวดนี้หรือหมวดใดก็ตาม แม้เชื่อว่าพระพุทธองค์ทรงสอนให้ปฏิบัติพุ่งใจให้ตรงดิ่งลงไปในเมตตา ในกรุณา ในมุทิตา ทุกเวลาทุกโอกาสที่มีมา ไม่มีข้อแม้ข้อแย้งยกขึ้นเพื่อให้ใจคัดค้านไม่ยอมมีเมตตา ไม่ยอมมีกรุณา ไม่ยอมมีมุทิตา ไม่ว่าต่อผู้ใดทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นมิตรหรือเป็นศัตรู เพราะพระพุทธองค์ไม่ได้ทรงสอนให้เลือกมิตรเลือกศัตรู หรือเลือกคนดีคนชั่ว ทรงสอนให้มีพรหมวิหารเป็นที่อยู่ของใจตลอดเวลา นั่นก็คือไม่ว่าจะพบคนดีหรือคนชั่ว พบมิตรหรือพบศัตรู พบที่ไหน เวลาใด ใจของเราต้องอยู่ในพรหมวิหารธรรมตลอดเวลาสม่ำเสมอ การเชื่อพระพุทธเจ้าให้แน่วแน่มั่นคง ยอมเป็นยอมตายได้เพื่อปฏิบัติตามที่ทรงสอนไว้ เป็นวิธีพิเศษที่จะช่วยให้การใช้ธรรมโอสถรักษาโรคทางใจได้ผลรวดเร็วทันที

การเชื่อพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติตามที่ทรงสอนไว้โดยไม่มีข้อคิดคัดค้านอย่างนั้นอย่างนี้ ไม่ใช่ความงมงาย ไม่ใช่การแสดงความอ่อนแอไม่เป็นตัวของตัวเอง ตรงกันข้ามกลับเป็นความปรีชาฉลาดลึกซึ้งอย่างยากจะหาผู้ทัดเทียมได้ พระพุทธองค์ทรงสอนให้เมตตาให้กรุณา ก็ให้เมตตาให้กรุณาอย่างเต็มเปี่ยมทั้งหัวใจ โทสะไม่ว่ามากไม่ว่าน้อยจะดับลงได้ด้วยอำนาจของเมตตาทันที ยิ่งทุ่มเทใจเชื่อพระพุทธเจ้า ทำตามพระองค์เต็มสติกำลัง ใจก็จะตั้งอยู่ในความไม่มีโทสะ มีแต่ความสุขสงบเย็นสว่างไสวจนกระทั่งอาจรู้สึกเหมือนไม่มีเมตตา ไม่มีกรุณา ไม่มีมุทิตาในใจตน มีแต่อุเบกขาเท่านั้น แต่ความจริงอุเบกขานั้นพร้อมด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา เปรียบดังขึ้นรถด่วนที่วิ่งผ่านสถานีต่างๆ อย่างรวดเร็ว ไม่หยุดสถานีระหว่างทางเลย ไปหยุดต่อเมื่อถึงสถานีปลายทาง ถึงที่หมายได้สมประสงค์ตรงสถานีปลายทางนั้น เช่นนี้ไม่หมายความว่ารถไฟไม่ได้วิ่งผ่านสถานีต่างๆ ในระหว่างทาง รถผ่านแต่ละสถานีอย่างรวดเร็วจนยากจะสังเกตรู้ว่าเป็นสถานีใดบ้างเท่านั้น การอบรมเมตตากรุณามุทิตาไปจนถึงอุเบกขาด้วยวิธีพิเศษ คือเชื่อพระพุทธเจ้าให้แน่วแน่มั่นคง ยอมเป็นยอมตาย เพื่อปฏิบัติตามที่ทรงสอนไว้จะได้ผลรวดเร็วดังนี้

ผู้ยังไม่บรรลุผลสูงสุดของพรหมวิหารธรรม ยังพยามยามตั้งใจอบรมพรหม-วิหารธรรมอยู่ ควรต้องรู้ว่าผู้มีเมตตากรุณามุทิตานั้น ควรอย่างยิ่งที่จะต้องใช้อุเบกขาแทรกไว้ทุกเวลา เหมือนเป็นยาดำที่จำเป็นต้องแทรกอยู่ในยาดีแทบทุกขนาน ไม่เช่นนั้นแล้วยาดีที่ขาดยาดำก็จะไม่เป็นยาดีที่สมบูรณ์ และพรหมวิหารธรรมก็จะไม่สมบูรณ์เช่นเดียวกัน

เมตตาขาดอุเบกขาก็ผิด กรุณาขาดอุเบกขาก็ผิด มุทิตาขาดอุเบกขาก็ผิด เมตตากรุณาที่ผิดก็เช่นปรารถนาให้เขาเป็นสุขพยายามช่วยให้เขาพ้นทุกข์เต็มกำลังความสามารถ เมื่อทำไม่ได้ดังความปรารถนาก็เป็นทุกข์ เพราะไม่วางอุเบกขา เช่นนี้แหละผิด แต่ถ้าทำเต็มสติปัญญาความสามารถโดยควรแล้ว แม้ไม่เกิดผลดังปรารถนาก็วางอุเบกขาเสียได้ ไม่เร่าร้อนด้วยความปรารถนาต้องการจะให้สมมุ่งหมาย เช่นนี้ก็เป็นเมตตากรุณาที่ไม่ผิด ที่ถูก มุทิตาความพลอยยินดีด้วยก็เช่นกัน มุทิตาที่ผิดก็เช่นไปพลอยยินดีด้วยกับการได้การถึงที่ไม่สมควรทั้งหลาย การได้การถึงที่ผิดที่ไม่ชอบเช่นนั้น ผู้มีมุทิตาที่แท้จริงในพรหมวิหารจะวางใจเป็นกลางวางเฉยอยู่ได้ด้วยอุเบกขา ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องแม้ด้วยมุทิตา

ผู้มีอุเบกขาในใจจริงนั้น การแสดงออกภายนอกเหมือนไม่มีอุเบกขาได้ เพราะผู้มีอุเบกขานั้นไม่หมายถึงว่าจะต้องไม่รับรู้ในคุณในโทษของสิ่งภายนอก ผู้มีอุเบกขาย่อมรู้ดีว่าปฏิบัติอย่างไรเป็นคุณ ปฏิบัติอย่างไรเป็นโทษ บางทีการวางเฉยทางกายวาจาเหมือนกับใจที่วางเฉยอยู่ด้วยความสงบ ก็อาจเป็นคุณ แต่บางทีก็อาจเป็นโทษ ฉะนั้นเมื่อการวางเฉยภายนอกจะเป็นโทษ ผู้มีพรหมวิหารธรรมข้ออุเบกขาพิจารณาเห็นแล้วก็ย่อมต้องแสดงออกตามความเหมาะความควร รักษาไว้อย่างหวงแหนที่สุดเพียงอย่างเดียว คือใจที่เป็นอุเบกขาไม่หวั่นไหววูบวาบขึ้นลงไปตามการแสดงออกภายนอก

ความสงบอย่างยิ่งของใจย่อมมีอยู่ได้เป็นปรกติด้วยอำนาจของอุเบกขาที่แท้จริงในพรหมวิหาร ผู้มีใจยังไม่เป็นอุเบกขา บางทีก็สามารถแสดงอุเบกขาให้ปรากฏภายนอกได้ หลายคนเคยพูดว่า "ฉันอุเบกขา" นั่นไม่หมายถึงว่าผู้พูดมีใจเป็นอุเบกขาในพรหมวิหารธรรม แต่หมายเพียงการกระทำเท่านั้นที่ไม่ยุ่งเกี่ยวในเรื่องนั้นเรื่องนี้เป็นเรื่องๆ ไป ความสงบเป็นปรกติของใจด้วยอำนาจของอุเบกขาหามีไม่

ถ้าจะอบรมพรหมวิหารธรรม ก็อย่าเห็นว่าเมตตากรุณาเท่านั้นสำคัญ มุทิตาและอุเบกขาก็สำคัญอย่างยิ่ง ไม่มีเมตตากรุณาก็จะมีใจโหดเหี้ยม ไม่มีมุทิตาก็จะมีความอิจฉาริษยา ไม่มีอุเบกขาก็จะไม่รู้จักวางเฉย ไม่รู้จักปล่อยวาง ยึดมั่นอยู่ ความโหดเหี้ยม ความอิจฉาริษยา ความยึดมั่นไม่ปล่อยวาง ย่อมเป็นความไม่สวยไม่งามของจิตใจ ย่อมไม่เป็นที่พึงปรารถนา ฉะนั้น เมื่อปรารถนาจะไม่ให้ได้ชื่อว่าเป็นคนโหดเหี้ยม ขี้อิจฉาริษยา หรือไม่ปล่อยวาง ก็ต้องอบรมพรหมวิหารธรรมเพื่อให้จิตพ้นจากสภาพที่ไม่งดงามไม่เป็นที่พึงปรารถนาดังกล่าว

ผู้ปรารถนาให้ตนเองมีจิตใจสูง มีจิตใจดี มีจิตใจเย็นสบาย ไม่มีโทสะ ไม่มีพยาบาท ไม่มีอิจฉาริษยา ควรต้องอบรมพรหมวิหารธรรมให้สมบูรณ์บริบูรณ์ อย่าได้ว่างเว้น โอกาสที่จะแผ่เมตตามีอยู่ทุกเวลา มีสติระวังให้มีอุเบกขาไปพร้อมกันด้วยก็จะเป็นพรหมวิหารธรรมที่ถูกต้องสมบูรณ์บริบูรณ์ ที่จะให้คุณแก่เจ้าตัวเต็มที่ก่อนให้แก่ผู้อื่น

การรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของตนไว้อย่างดี เป็นการแสดงกตัญญูกตเวทีประการหนึ่งต่อท่านผู้ทรงพระคุณต่อประเทศชาติ และเป็นการแสดงกตัญญูกตเวทีต่อประเทศชาติของตนด้วย

ขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างหนึ่งซึ่งเป็นความภาคภูมิใจของไทย เป็นที่ยกย่องสรรเสริญของคนต่างชาติทั้งหลาย คือความมีสัมมาคารวะ สัมมาหมายถึงที่ดีที่ชอบ คารวะหมายถึงเคารพ สัมมาคารวะหมายถึงให้ความเคารพคารวะที่ดีที่ชอบคือที่งดงามเหมาะสมต่อผู้เกี่ยวข้องทั้งหลายทั้งปวง นี่คือขนบธรรมเนียมประเพณีของไทยซึ่งเป็นที่ภาคภูมิใจอย่างยิ่ง ควรได้รับการรักษาให้ดำรงอยู่ยั่งยืนตลอดไป ไม่ควรปล่อยให้ความใจง่ายเห็นกับความพอใจของแต่ละคนทำลายขนบธรรมเนียมนี้

อันการแสดงสัมมาคารวะนั้น แม้จะเหมือนเป็นการยกผู้ได้รับว่าสูงและผู้ให้ว่าต่ำ แต่ที่จริงมิได้เป็นเช่นนั้น ผู้แสดงสัมมาคารวะนั่นเองเป็นผู้ประกาศความสูงของตนให้ปรากฏแก่ตาผู้รู้ทั้งหลาย ผู้ได้รับมีฐานะอย่างไรก็คงอยู่ในฐานะเดิม ไม่อาจสูงขึ้นได้เพราะสัมมาคารวะที่ได้รับ การแสดงสัมมาคารวะก็เป็นกรรม จึงเข้ากฎของกรรมตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ คือผู้ใดทำผู้นั้นย่อมได้รับ เมื่อสัมมาคารวะเป็นกรรมดี ผลดีจึงเกิดแก่ผู้ทำ แม้มีความรู้สึกไม่อยากจะแสดงสัมมาคารวะเมื่อใด ก็ควรนึกถึงความจริงนี้ ไม่มีใครไหนอื่นจะได้รับผลดีจากการแสดงสัมมาคารวะนอกจากเจ้าตัวเองเท่านั้น ในทางตรงกันข้าม ผู้แสดงความก้าวร้าวหยาบคาย ไม่มีสัมมาคารวะ ก็ไม่มีใครไหนอื่นจะต้องกระทบกระเทือน นอกจากเจ้าตัวเองเท่านั้น

อันคำว่า **"ที่พึ่ง"** นั้น เป็นที่เข้าใจกันดีว่าหมายถึงผู้ให้ความปกป้องอุปการะทุกประการ จึงเป็นที่เข้าใจกันด้วย ว่าพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์เป็นที่พึ่งของพุทธศาสนิก คือพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์จะปกป้องอุปการะให้เป็นสุขสวัสดี เพื่อให้ความเข้าใจนี้ไม่มีโอกาสผิดพลาดได้ จึงควรศึกษาให้รู้ชัด ว่า **พุทธัง สรณัง คัจฉามิ** ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง นั้นหมายถึงว่าจะปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน การปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนจะเป็นเหตุให้ถึงความสุขสวัสดีได้แน่ **ธัมมัง สรณัง คัจฉามิ** ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง นั้นหมายถึงว่าจะปฏิบัติตาม

พระธรรม ก็คือตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า การปฏิบัติตามพระธรรมจะเป็นเหตุให้ถึงความสุขสวัสดีได้แน่ **สังฆัง สรณัง คัจฉามิ** ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง นั้นหมายถึงว่าจะปฏิบัติตามที่พระอริยสงฆ์ท่านปฏิบัติ คือปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูก ปฏิบัติชอบ การปฏิบัติตามที่พระอริยสงฆ์ท่านปฏิบัติ จะเป็นเหตุให้ถึงความสุขสวัสดีได้แน่ **สรณัง คัจฉามิ** หรือการถึงเป็นสรณะเป็นที่พึ่งมีความหมายเช่นนี้

การเคารพบูชากราบไหว้ท่านผู้เป็นมารดาบิดาบุพการีผู้ล่วงลับแล้วทั้งหลาย หรือท่านผู้มีพระคุณทั้งหลายก็ตาม มิได้ถือเป็นการปฏิบัติแบบถึงเป็นที่พึ่ง มิได้เป็น **สรณัง คัจฉามิ** เพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นการผิดที่พุทธศาสนิกทั้งหลายผู้กล่าววาจาถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะที่พึ่งแล้ว จะแสดงความเคารพคารวะกราบไหว้ท่านผู้ทรงพระคุณแม้ล่วงลับแล้วทั้งหลาย เพราะเป็นการแสดงความมีคุณธรรมสูงส่งคือกตัญญูกตเวทิตาธรรม

บุถุชนผู้ไม่มีญาณหยั่งรู้หยั่งเห็นไปถึงภพภูมิอื่นพ้นไปจากภพภูมิของตนในปัจจุบัน ย่อมไม่อาจรู้ได้ว่าท่านผู้มีพระคุณทั้งหลายสถิตอยู่ ณ ภพภูมิใด ในฐานะใด การแสดงความเคารพคารวะโดยมุ่งแสดงความระลึกรู้พระคุณท่าน จึงไม่เป็นความผิดความงมงาย แตกต่างกับความกตัญญูกตเวทีเหมือนสีดำแตกต่างกับสีขาว ผู้มีปัญญาเมื่อพิจารณารู้จักความงมงายและความกตัญญูกตเวที จึงปฏิบัติได้ถูกต้อง

อันความกตัญญูกตเวทีนั้นหาได้ยากในผู้มีจิตไม่ประณีต เพราะความไม่ประณีตแห่งจิตใจจะทำให้ไม่ตระหนักชัดในความกตัญญูกตเวที ทำให้เห็นไปว่า ความกตัญญูกตเวทีเป็นความงมงาย เป็นความเปล่าประโยชน์ ผู้มาบริหารจิตทั้งหลายพึงพินิจให้รู้จักความกตัญญูกตเวทีให้ถูกต้อง พึงกตัญญูกตเวทีต่อผู้ทรงพระคุณไม่เพียงแต่เฉพาะท่านที่ยังดำรงชีวิตอยู่ แต่ต้องตลอดถึงท่านผู้ล่วงลับแล้ว ไม่ว่าจะสถิตอยู่ ณ ภพภูมิใดที่ไม่อาจตามไปรู้เห็นด้วยความสามารถของตน

ผู้มุ่งมาบริหารจิต มุ่งปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นจากกิเลส ต้องพิจารณาใจตนในขณะอ่านหรือฟัง เรียกว่าเป็นการเลือกเฟ้นธรรม ธรรมใดกระทบใจว่าตรงกับที่ตนเป็นอยู่ พึงปฏิบัติน้อมนำธรรมนั้นเข้าสู่ใจตน เพื่อแก้ไขให้เรียบร้อย ที่ท่านกล่าวว่า **"เห็นบัณฑิตใด ผู้มีปกติชี้ความผิดให้ ดุจผู้บอกขุมทรัพย์ให้ ซึ่งมีปกติกล่าวกำราบ มีปัญญา พึงคบบัณฑิตเช่นนั้น เมื่อคบท่านเช่นนั้น ย่อมประเสริฐ ไม่เลวเลย"**

บัณฑิตนั้นคือคนดีผู้มีธรรม หรือผู้รู้ธรรมปฏิบัติธรรมที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนนั่นเอง การกล่าวธรรมของบัณฑิตคือการกล่าวตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ และบัณฑิตนั้นมีพุทธภาษิตกล่าวไว้ด้วยว่า "บุรุษจะเป็นบัณฑิตในที่ทั้งปวงก็หาไม่ แม้สตรีมีปัญญาเฉียบแหลมในที่นั้นๆ ก็เป็นบัณฑิตได้เหมือนกัน"

คนดีมีปัญญาคือคนมีกิเลสบางเบา โลภน้อย โกรธน้อย หลงน้อย กิเลสนั้นมีมากเพียงไร ก็ทำให้เหลือน้อยได้ ทำให้หมดจดอย่างสิ้นเชิงก็ได้ สำคัญที่ผู้มีกิเลสต้องมีปัญญาแม้พอสมควรที่จะทำให้เชื่อว่ากิเลสเป็นโทษอย่างยิ่ง ควรหนีไกล สามารถหนีไกลกิเลสได้มากเพียงไร ก็สามารถเป็นคนดี เป็นบัณฑิตได้เพียงนั้น ทั้งยังจะสามารถแลเห็นพระพุทธเจ้าได้ใกล้ชิดเพียงนั้นด้วย

พุทธศาสนสุภาษิตบทหนึ่งซึ่งเป็นที่คุ้นหูคุ้นใจคนจำนวนมาก คือบทที่ว่า **สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ** แปลความว่า **การให้ธรรมย่อมชนะการให้ทั้งปวง** และเพราะพุทธศาสนิกชนจำนวนไม่น้อยมีศรัทธาเชื่อในคุณแห่งการให้ธรรมเป็นทาน จึงแม้สามารถก็จะพากันพิมพ์หนังสือธรรมแจกเป็นธรรมทาน ซึ่งเชื่อว่าเหนือการให้ทั้งปวง ซึ่งจักเป็นบุญเป็นกุศลยิ่งกว่าบุญกุศลที่เกิดจากการให้ทานอื่นทั้งปวง นี้เป็นการถูกเป็นการดี เพราะการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นความดีอย่างยิ่ง ยิ่งผู้ได้รับนำไปปฏิบัติก็จะยิ่งเป็นการดีที่สุด เพราะการปฏิบัติธรรม ทรงธรรม ตั้งอยู่ในธรรม

เป็นการนำให้ถึงความสวัสดีอย่างแท้จริง และไม่เพียงเป็นความสวัสดีเฉพาะตนเองเท่านั้น ยังสามารถแผ่ความสวัสดีให้กว้างไกลไปถึงผู้เกี่ยวข้องได้มากมาย กล่าวได้ว่าผู้มีธรรมเพียงคนเดียว ย่อมยังความเย็นความสุขให้เกิดได้เป็นอันมาก ตรงกันข้ามกับผู้ไม่มีธรรม แม้เพียงคนเดียว ก็ย่อมยังความร้อนความทุกข์ให้เกิดได้เป็นอันมาก

พิจารณาจากความจริง ที่ว่าผู้มีธรรมเป็นผู้ให้ความเย็นความสุขแก่ผู้อื่นได้เช่นเดียวกับที่ให้ความเย็นความสุขแก่ตนเอง อาจเห็นได้ว่าการให้ธรรมไม่หมายถึงเพียงการพิมพ์หนังสือธรรมแจก หรือการอบรมสั่งสอนด้วยวาจาให้รู้ให้เห็นธรรมเท่านั้น แต่การให้ธรรมที่แท้จริงย่อมหมายถึงการทำตนเองของทุกคนให้มีธรรม ให้ธรรมในตนปรากฏแก่คนทั้งหลายโดยอัตโนมัติ ไม่ต้องมีการแสดงออกเป็นการสั่งสอนด้วยวาจา หรือเช่นด้วยการแสดงธรรมแบบพระธรรมเทศนาของพระ การสั่งสอนธรรมหรือให้ธรรมด้วยความประพฤติปฏิบัติธรรมด้วยตนเองนั้น มีความสำคัญเหนือกว่าการแจกหนังสือธรรมเป็นอันมากด้วยซ้ำ เพราะการประพฤติปฏิบัติธรรมด้วยตนเองอย่างสม่ำเสมอ จนธรรมนั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับกายกับใจ นั่นแหละเป็นการแสดงธรรมให้ปรากฏแก่ผู้รู้ผู้เห็นทั้งหลายทั้งปวง และจะต้องได้ผลมากกว่าการให้ธรรมที่เป็นข้อเขียนในหน้าหนังสือ

อันคำว่าธรรมนั้น ที่แท้จริงมีความหมายเป็นสองอย่าง คือทั้งที่ดีและที่ชั่ว หนังสือธรรมมิได้แสดงแต่ธรรมที่ดี แต่แสดงธรรมที่ชั่วด้วย เพียงแต่แสดงธรรมที่ดีว่าให้ประพฤติปฏิบัติ แสดงธรรมที่ชั่วว่าไม่ควรประพฤติปฏิบัติ และผู้ประพฤติธรรมหรือผู้มีธรรมนั้นก็คือผู้ประพฤติธรรมที่ดีไม่ประพฤติธรรมที่ชั่ว ผู้ประพฤติธรรมที่ดีเรียกได้ว่าเป็นสัตบุรุษ ผู้ประพฤติธรรมที่ชั่วเรียกได้ว่าเป็นอสัตบุรุษ ความสูงต่ำห่างไกลของธรรมที่ดีและที่ชั่วนั้นมากมายนัก มีพุทธศาสนสุภาษิตกล่าวไว้ว่า **"ฟ้ากับดินไกลกัน และฝั่งทะเลก็ไกลกัน แต่นักปราชญ์กล่าวว่า ธรรมของสัตบุรุษกับของอสัตบุรุษไกลกันยิ่งกว่านั้น"**

ผู้ให้ธรรมทั้งด้วยการให้หนังสือธรรม และทั้งปฏิบัติด้วยตนเองให้ปรากฏเป็นแบบอย่างที่ดีงามเป็นแบบอย่างของสัตบุรุษ กล่าวว่าเป็นผู้ให้เหนือการให้ทั้งปวง เพราะการพยายามช่วยให้คนเป็นผู้มีธรรมของสัตบุรุษละธรรมของอสัตบุรุษนั้น ก็เท่ากับพยายามช่วยให้คนบนดินคือต่ำเตี้ยได้เข้าใกล้ฟ้าคือสูงส่ง หรือช่วยให้คนชั่วเป็นคนดีนั่นเอง การช่วยให้คนชั่วเป็นคนดีนั้น ผู้ใดทำได้ผู้นั้นจักได้กุศลสูงยิ่ง การช่วยตนเองที่ประพฤติไม่ดีให้เป็นคนประพฤติดี ก็เป็นการช่วยคนชั่วให้เป็นคนดีเช่นกัน และจะเป็นกุศลที่สูงที่สุดเสียด้วยซ้ำ เพราะนอกจากตนเองจะช่วยตนเองแล้ว คนอื่นยากจักช่วยได้ นี้หมายความว่าอย่างน้อยตนเองต้องยอมรับฟังการแนะนำช่วยเหลือของผู้อื่น ยอมปฏิบัติตามผู้อื่นที่ปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีให้ปรากฏอยู่ คือทำตนเองให้เป็นผู้ประพฤติธรรมของสัตบุรุษ ละการประพฤติปฏิบัติธรรมของอสัตบุรุษให้หมดสิ้น

ผู้มาบริหารจิตทั้งนั้นพึงดูจิตตนเองให้เห็นชัดเจนว่า มีความปรารถนาต้องการจะก่อทุกข์โทษภัยให้แก่ตนเองหรือไม่ ถ้าไม่มีความปรารถนานั้น ก็พึงรู้ว่าจำเป็นต้องอบรมปัญญาเพื่อให้ปัญญาเป็นแสงสว่างขับไล่ความมืดมิดของโมหะให้บรรเทาเบาบางถึงหมดสิ้นไป ปัญญาจะช่วยให้เห็นถูกเห็นผิดตามความเป็นจริง และเมื่อเห็นตรงตามความเป็นจริงแล้ว การปฏิบัติก็ย่อมไม่เป็นเหตุแห่งทุกข์โทษภัยของตนเองและของผู้ใดทั้งสิ้น ทุกข์โทษภัยย่อมไม่มีแก่ตน อาจมีปัญหาว่าแม้ตนเองไม่ก่อทุกข์โทษภัยแก่ตนเองด้วยการกระทำที่ไม่ถูกไม่ชอบทั้งหลาย แต่เมื่อยังมีผู้อื่นอีกเป็นอันมากที่ก่อทุกข์โทษภัยอยู่ แล้วเราจะพ้นจากทุกข์โทษภัยนั้นได้อย่างไร ปัญหานี้แม้พิจารณาเพียงผิวเผิน ก็น่าจะเป็นปัญหาที่ต้องยอมจำนน คือต้องรับว่าถูกต้อง แต่ถ้าพิจารณาให้ลึกซึ้งอย่างประกอบด้วยปัญญาแท้จริง ย่อมจะได้คำตอบแก้ปัญหาให้ตกไปได้อย่างสิ้นเชิง เพราะผู้มีความเห็นชอบปราศจากโมหะย่อมเห็นได้ว่าไม่มีทุกข์โทษภัยใดจะเกิดแก่ตน ถ้าตนสามารถวางความคิดไว้ได้ชอบ เพราะความทุกข์ทั้งปวงเกิดจากความคิด

พระพุทธเจ้าทรงเป็นพยานยืนยันความจริงที่ว่าร่างกายของสัตว์ย่อยยับได้ แต่ชื่อและสกุลไม่ย่อยยับ พระพุทธสรีระคือร่างกายของพระพุทธเจ้าย่อยยับไปนานนักแล้ว นับเป็นเวลากว่าสองพันปี แต่ชื่อและสกุลของพระองค์ท่านหาได้ย่อยยับไปด้วยไม่ ยังดำรงอยู่อย่างมั่นคงตราบเท่าทุกวันนี้ พระนามของพระพุทธองค์เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง และเป็นที่รู้จักอย่างเทิดทูนบูชาศรัทธาเลื่อมใสอย่างสูงส่ง ทำให้น่าคิดว่าชื่อและสกุลที่ไม่ย่อยยับนั้นแตกต่างกันเป็นสองลักษณะกว้างๆ คือลักษณะหนึ่งดำรงอยู่อย่างเป็นที่ดูหมิ่นดูแคลน อีกลักษณะหนึ่งดำรงอยู่อย่างเป็นที่ชื่นชมยกย่องสรรเสริญ ความแตกต่างนั้น ทุกคนน่าจะเข้าใจว่าเป็นเพราะเหตุสำคัญ คือความดีกับความชั่ว ความดีจะเป็นเหตุให้ชื่อและสกุลดำรงอยู่อย่างเป็นที่ชื่นชมยกย่องสรรเสริญ ความชั่วจะเป็นเหตุให้ชื่อและสกุลดำรงอยู่อย่างเป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนรังเกียจเหยียดหยาม

น่าจะกล่าวได้ว่าทุกคนรักชื่อรักสกุลของตน แต่ความไม่รอบคอบในการจัดการกับกิเลส ทำให้คนเป็นอันมากทำลายชื่อทำลายสกุลของตนเอง ทำให้ชื่อให้สกุลของตนดำรงอยู่อย่างย่อยยับ ถ้าชื่อและสกุลจะย่อยยับไปเสียพร้อมกับร่างกายก็ย่อมจะดีกว่า คือถ้าตัวตาย ร่างกายเปื่อยเน่าสลายไป ชื่อและสกุลก็สลายไปพร้อมกัน ก็จะไม่มีอะไรน่ากังวลห่วงใยนัก แต่เมื่อไม่เป็นเช่นนั้น ร่างกายย่อยยับแล้ว ไม่มีเหลืออยู่แล้ว แต่ชื่อและสกุลไม่ย่อยยับ ยังเหลืออยู่ ผู้ร่วมสกุลผู้อยู่หลังยังมีอยู่ ยังร่วมรับรู้เกี่ยวกับชื่อและสกุลของเราอยู่ ก็ควรจะรอบคอบห่วงใย ปฏิบัติต่อกิเลสในใจตนอย่าให้ผิดจนเป็นเหตุให้ชื่อและสกุลที่ดำรงอยู่เป็นที่รังเกียจเหยียดหยาม นำความอับอายขายหน้าความเสื่อมเสียมาสู่ผู้ร่วมสกุลทั้งหลายที่ร่างกายยังไม่ย่อยยับ

จงรอบคอบในการปฏิบัติจัดการกับกิเลสทั้งปวงที่มีอยู่ในใจตน อย่าตกเป็นทาสของกิเลส เมื่อยังไม่สามารถหนีไกลกิเลสได้พ้นจริง ก็ต้องเข้มแข็งประณีตในการปฏิบัติทุกอย่างให้ฉลาดเหนือกิเลส ให้กิเลสอยู่ใต้เรา ไม่ใช่ให้เราอยู่ใต้กิเลส มีกิเลสอยู่ต้องใช้กิเลสให้เป็นประโยชน์ เช่นใช้กิเลสกองโลภะให้เป็นการโลภแสวงบุญกุศลคุณความดี ใช้กิเลสกองโทสะดุว่าตำหนิติเตียนตนเองเมื่อทำไม่ชอบ ดังนี้เป็นต้น แต่ที่ถูกต้องที่สุดควรปฏิบัติที่สุดก็คือ พยายามขับไล่กิเลสออกพ้นใจให้เต็มสติปัญญาความสามารถ โลภก็ตาม โกรธก็ตาม หลงก็ตาม ต้องพยายามขจัดไปให้พ้นจิตใจให้ได้ หมั่นสำรวจตรวจดูใจตนว่าสามารถทำได้ผลเพียงใดในแต่ละวัน แล้วไม่นอนใจไม่พอใจว่าทำได้ผลเพียงพอแล้ว ตราบใดที่กิเลสยังไม่ไกลจากจิตใจสิ้นเชิง ตราบนั้นยังไม่ควรหยุดขับไล่กิเลส

โลภะ โทสะ โมหะ เกิดจากตัวเอง ทรงมีพระพุทธดำรัสเช่นนี้ เป็นสัจจะความจริงเช่นนี้ ไม่มีโลภะโทสะโมหะของใครเกิดจากใครอื่น นอกจากเกิดจากเจ้าตัวเอง ไม่ว่ามากน้อยหนักเบาโลภะโทสะโมหะเกิดจากตัวเองทั้งสิ้น และที่จะเกิดได้ก็ด้วยอาศัยสื่อ คือความคิดปรุงปรุงคิดอันเกิดจากอวิชชาความรู้ไม่ถูกรู้ไม่จริง ความโลภโกรธหลงของผู้ใดจะเกิดก็เพราะความคิดปรุงของผู้นั้น ความคิดปรุงที่มีอวิชชาตัณหาเป็นพลังสำคัญส่งเสริม จึงจะทำให้ความโลภความโกรธความหลงหรือโลภะโทสะโมหะเกิดได้ ความคิดปรุงที่ไม่มีอวิชชาตัณหาเป็นพลังประกอบ จะไม่ทำให้ความโลภความโกรธความหลงหรือโลภะโทสะโมหะเกิด ดังนั้น ความคิดปรุงจึงมีสองอย่าง อย่างหนึ่งประกอบด้วยกิเลส อย่างหนึ่งไม่ประกอบด้วยกิเลส และแม้จะมีกิเลสเป็นพื้นอยู่ที่จิตใจ แต่ถ้าไม่มีความคิดปรุงมากระตุ้นให้ปรากฏตัวแล้ว กิเลสก็จะสงบตัวอยู่เหมือนไม่มี ความคิดปรุงอันประกอบด้วยกิเลสที่ทำให้โลภะโทสะโมหะแสดงตัว ก็เป็นโลภะโทสะโมหะที่ใจตัวเอง ไม่ใช่โลภะโทสะโมหะของใครอื่น จึงเป็นความจริง เป็นสัจจะที่ควรพยายามให้รู้ให้เห็นตามที่พระพุทธเจ้ารับสั่ง ว่าโลภะโทสะโมหะเกิดจากตัวเอง

พระพุทธเจ้ารับสั่งไว้ ว่าโลภะโทสะโมหะเกิดจากตัวเอง ย่อมเบียดเบียนผู้มีใจชั่ว ดุจขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่ ฉะนั้น พระพุทธดำรัสนี้ชี้ชัด ว่าทรงกล่าวถึงกิเลสคือโลภะโทสะโมหะว่าเป็นความชั่ว มีอยู่ที่ใจทำให้ใจชั่ว มีอยู่ที่ใจผู้ใดทำให้ผู้นั้นมีใจชั่ว ดังพระพุทธดำรัส และขุยไผ่นั้นก็เกิดจากต้นไผ่เอง ทำให้ต้นไผ่ต้องตายเอง ทรงเปรียบกิเลสคือโลภะโทสะโมหะกับขุยไผ่ ขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่ กิเลสคือโลภะโทสะโมหะมีอยู่ที่ใจผู้ใดย่อมฆ่าผู้นั้น ทำให้ผู้นั้นเป็นผู้ตายทั้งเป็น คือถูกฆ่าทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่

พระพุทธพจน์หรือพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็เปรียบได้ดังวิชาความรู้ที่ต้องศึกษาและสอบให้ผ่าน ไม่เช่นนั้นก็จะบรรลุผลไม่ได้ ผู้มุ่งมาบริหารจิตจึงต้องหมั่นยกสัจจะที่ตรัสสั่งสอนไว้ขึ้นพิจารณาเหมือนท่องบ่นวิชาทั่วไปทั้งหลาย จนเกิดเป็นความรู้ความเข้าใจของตนเอง เป็นผลที่ตนเองได้รับได้เสวยตามควรแก่ความพากเพียรศึกษาปฏิบัติ จนเป็นความรู้ความเข้าใจจริง

พุทธศาสนิกชนทั้งหลายนับว่าเป็นผู้มีบุญ เป็นผู้ได้เปรียบ เพราะมีพระพุทธเจ้าผู้ทรงตรัสรู้ คือทรงรู้แจ้งโลก ทรงรู้แจ้งทุกสิ่งทุกอย่าง และทรงรู้อย่างถูกต้อง ไม่ใช่ทรงรู้ผิดอันเป็นอวิชชา พระพุทธเจ้าไม่ทรงเพียงรู้แจ้งโลกอย่างถูกแท้เท่านั้น แต่ทรงมีพระมหากรุณาอย่างหาที่เปรียบมิได้ต่อโลก มิใช่ต่อผู้หนึ่งผู้ใดเท่านั้นด้วย ดังนั้นจึงทรงแสดงความรู้ที่ทรงตรัสรู้อย่างเปิดเผยไม่ปกปิด เพื่อให้ผู้ยอมเชื่อฟังได้รับประโยชน์นำไปปฏิบัติพาตนให้ดำเนินไปตามทางที่ทรงดำเนินถึงความพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิงแล้ว

อันความคิดและสติปัญญาของบุถุชนเราแตกต่างจากของพระพุทธเจ้าอย่างหาคำมาอธิบายให้ถูกไม่ได้ ดังนั้นจึงมีความตรงกันข้ามอยู่ในแทบทุกเรื่องที่เป็นความตรัสรู้ และที่เป็นความคิดเห็นของเราบุถุชนทั้งหลาย เป็นต้น ในความสุขและความทุกข์ที่เราเข้าใจว่าเป็นสุขก็ทรงแสดงว่าเป็นทุกข์ ที่เราเข้าใจว่าน่าใคร่น่าปรารถนาพอใจก็ทรงแสดงว่าไม่น่าใคร่ไม่น่าปรารถนาพอใจ และที่เราเข้าใจว่าเป็นสิ่งที่จะนำให้เกิดความสุขก็ทรงแสดงว่าเป็นสิ่งที่จะนำให้เกิดความทุกข์ ดังนี้เป็นต้น จึงสมควรที่จะใช้วิธีบริหารจิตโดยตรง คือโดยยอมเชื่อ ว่าไม่ว่าในเรื่องใดสิ่งใดทั้งนั้น ถ้าความคิดความเห็นของเราผิดจากของพระพุทธเจ้าแล้วเราเป็นฝ่ายผิด ต้องแก้ไขให้ถูกต้องตามของพระพุทธเจ้าให้เต็มสติปัญญาความสามารถ

เปรียบชีวิตก็เหมือนทาง การดำรงชีวิตอยู่ของแต่ละคนก็เปรียบดังการเดินทางนั่นเอง แตกต่างกันเพียงว่าบางคนเดินอยู่บนทางที่สว่าง บางคนเดินอยู่บนทางที่มืด พระพุทธองค์ทรงประกาศว่าทรงชูประทีปขึ้นส่องทาง ก็แสดงว่าทางของพระพุทธองค์เป็นทางที่สว่าง ทรงเตรียมทางที่สว่างไว้สำหรับทุกชีวิต ไม่ทรงเลือกเขาเลือกเรา พึงใช้สติปัญญาดำเนินไปตามทางที่สว่าง คือตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ชัดแจ้งว่าเป็นทางที่ถูกแท้อันจักนำไปถึงจุดมุ่งหมายได้โดยสวัสดี ไม่พาไปตกหลุมตกเหวหรือเป็นเหยื่อของสัตว์ร้ายเสียก่อน

ความโลภความโกรธความหลงนั้นเปรียบได้กับสัตว์ร้ายหรือห้วงเหวที่มีอยู่เต็มทางแห่งชีวิตของทุกคน ถ้าเราเดินไปตามทางที่มีประทีปส่องสว่าง คือทางที่มีคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ประกาศบอกอยู่ตลอดเวลาว่านั่นคือสัตว์ร้าย ให้หลีกเลี่ยงด้วยการทำเช่นนั้นเช่นนี้ หรือนั่นคือเหว ให้หลีกให้พ้นด้วยการเลี่ยงไปทางนั้นทางนี้ เหล่านี้เป็นต้น เมื่อเลือกเดินทางของพระพุทธเจ้าแล้ว เรียกว่ามีศรัทธาในพระพุทธเจ้า จึงควรใช้ศรัทธาให้ถูกต้องเต็มกำลังความสามารถ อย่าท้อแท้ลังเล ทรงสอนให้หลีกเลี่ยงอะไรควรตั้งใจปฏิบัติตาม ทรงสอนให้ทำอย่างไรควรตั้งใจทำอย่างนั้น ที่แน่นอนที่สุดคือทรงสอนให้ไม่ทำบาปไม่ทำความชั่วทั้งปวง ให้ทำบุญทำกุศล ทำคุณงามความดีทุกอย่าง และให้ทำใจให้ผ่องใส คือไม่ให้ขุ่นมัวมืดมิดด้วยอำนาจของกิเลสคือโลภโกรธหลง เมื่อมุ่งมาบริหารจิต ก็ต้องถือว่าเดินอยู่บนทางที่ทรงชูประทีปให้เห็นสว่างชัดเจนเป็นแสงส่องทาง หรือแสงส่องใจนั่นเอง

ความทุกข์ทั้งหลายเกิดจากกิเลส โลภะหรือราคะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ถ้าต้องการมีความสุขก็ต้องกำจัดกิเลส กิเลสของตนเอง กิเลสที่ใจตนเอง ไม่ใช่ไปตั้งหน้าจะกำจัดกิเลสของผู้อื่น

เรื่องการกำจัดกิเลสนั้นจะได้ผลก็ต่อเมื่อเป็นการกำจัดกิเลสตนเอง คือกิเลสของผู้ใดผู้นั้นต้องกำจัด จะได้ผลยากมากหรือไม่ได้ผลเลยถ้ามุ่งไปกำจัดกิเลสผู้อื่น เรื่องนี้สำคัญ ควรรำลึกไว้และปฏิบัติให้ถูก กำจัดความโลภความโกรธความหลงที่ใจตนจึงจะเกิดผล กำจัดความโลภความโกรธความหลงของผู้อื่นได้ผลยากและอาจไม่ได้ผลเลย ผู้มีปัญญาจึงมุ่งดูกิเลสของตนและกำจัดกิเลสของตนเท่านั้น ผู้ใดมุ่งกำจัดกิเลสของตนได้เพียงไหนจักมีความสุขเพียงนั้น นี้เป็นความจริงแท้

พึงเพ่งดูใจตนเอง ให้เห็นกิเลสที่ใจตนเอง ขณะเดียวกันจะสามารถเห็นความสุขความทุกข์ในใจตนเองได้ด้วย สำคัญอยู่ที่ว่าต้องใช้สติใช้ปัญญาให้ดีให้ถูก ให้เห็นหน้าตาของกิเลสที่ใจตนให้ได้ อย่าเห็นกิเลสที่ใจตนแล้วหลงเข้าใจผิดว่าเป็นกิเลสของผู้อื่น มุ่งไปแก้ที่ผู้อื่น เช่นนี้จักไม่มีวันได้พบความสุข เพราะจักไม่มีเวลาที่กิเลสที่ใจตนถูกกำจัดให้ลดน้อยลง ความทุกข์จึงย่อมไม่หมดไป เพราะความทุกข์ทั้งหลายเกิดจากกิเลส

ขอให้เชื่อมั่น ว่าเมื่อใดเกิดความทุกข์ ให้รู้ตัวทันทีว่ากิเลสที่ใจตนกำลังแสดงฤทธิ์เดชแล้ว ความทุกข์ที่เกิดขึ้นนั้นไม่ว่ามากน้อยหนักเบาไม่ได้เกิดเพราะผู้อื่น เกิดเพราะกิเลสที่ใจตนเองเท่านั้น ขอให้เชื่อมั่นเช่นนี้ เพราะเป็นความจริง เป็นความถูกต้อง ไม่มีผู้ใดเรื่องใดสิ่งใดจะทำให้เราเกิดความทุกข์ได้ถ้ากิเลสที่ใจเราเองจะไม่แสดงฤทธิ์ให้เราเป็นทุกข์

กล่าวได้แน่นอนว่าไม่มีทางใดจะพาให้ถึงความพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิงได้ นอกจากทางที่ดำเนินไปสู่ความหมดจดผ่องแผ้วของจิตใจเท่านั้น หมดจดจากอะไร แม้มีปัญหานี้ขึ้นก็ตอบได้ว่าหมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง บันไดขั้นต้นของการทำกิเลสให้หมดจดก็คือ การไม่ทำบาปทั้งปวงและทำกุศลให้ถึงพร้อมนั่นเอง บันไดขั้นสุดท้าย

คือการชำระจิตใจให้ผ่องใส จิตผ่องใสเมื่อไรก็แสดงว่าไกลจากกิเลสแล้วเมื่อนั้น จิตผ่องใสน้อยก็แสดงว่ากิเลสไกลจากจิตน้อย จิตผ่องใสมากก็แสดงว่ากิเลสไกลจากจิตมาก จิตผ่องใสเต็มที่ก็แสดงว่ากิเลสไกลจากจิตแล้วสิ้นเชิง จิตผ่องใสพ้นจากกิเลสสิ้นเชิงเมื่อไรก็แสดงว่าพ้นทุกข์แล้วอย่างสิ้นเชิงเมื่อนั้น นี่แหละพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้า หาผู้ใดเล่าเปรียบเสมอ

อันความโกรธเป็นความมืด มีคำเปรียบว่าโกรธจนหน้ามืด หน้ามืดหรือตามืดก็หมายความว่าแลไม่เห็นหรือเห็นไม่ชัด เห็นไม่ถูกต้องตามเป็นจริง ตามืดหรือตาบอดไม่ดีอย่างไร ความมืดที่เกิดจากความโกรธไม่ดียิ่งไปกว่านั้นอย่างประมาณไม่ได้ ความมืดที่เกิดจากความโกรธจะปรากฏครอบคลุมใจก่อให้เกิดความทุกข์เหมือนผู้ที่เคยตาดีแล้วกลับตาบอด จะต้องเป็นทุกข์หนักยิ่งกว่าผู้ที่ตาบอดแต่กำเนิด จึงควรพิจารณาให้รอบคอบ ให้เห็นจริง ว่าเมื่อความโกรธยังไม่เกิดกับเมื่อความโกรธเกิดขึ้น ใจของตนแตกต่างกันอย่างไร เมื่อความโกรธเกิดขึ้น ใจตนมืดมัวจริงหรือไม่ ความมืดมัวของใจนั้น กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือความโง่หรือความไม่มีปัญญาของใจ ความโกรธรุนแรงเพียงไร ความมืดของใจก็จะมากเพียงนั้น มืดสนิทเพียงนั้น ขาดปัญญาเพียงนั้น ที่ว่าขาดปัญญานั้นก็เช่น เมื่อความโกรธเกิดขึ้นรุนแรง ใจมืดสนิท ปัญญาดับ เห็นอะไรก็จะไม่ถูก รู้อะไรก็จะไม่ถูก ความเห็นไม่ถูกรู้ไม่ถูกนี้แหละจะนำให้เกิดความผิดพลาดอีกมากมายหลายอย่าง เป็นความผิดพลาดที่มักจะกล่าวกันว่าไม่น่าทำ หรือทำโง่ๆ นั่นเอง.

๓ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๒๘



๑

แสงส่องใจ

อันดับที่ ๑๗

“นตฺถิ โลเก รโห นาม ปาปกมฺมํ ปกุพฺพโต” พระพุทธภาษิตบทนี้แปลว่า **“ชื่อว่าที่ลับของผู้ทำบาปกรรมไม่มีในโลก”.**

ที่ลับของผู้ทำบาปกรรมไม่มีในโลก สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงภาษิตไว้เช่นนี้ เป็นการทรงให้สติด้วยพระมหากรุณาที่สุด แม้ผู้ใดได้รับรู้รับฟังพระพุทธภาษิตนี้แล้ว ไม่บังอาจปฏิเสธ ว่าทรงกล่าวไว้ไม่ถูกไม่จริง ย่อมจะได้รับประโยชน์ยิ่งใหญ่ เป็นเครื่องปกปักรักษาให้มีชีวิตที่สวัสดี ไกลบาปกรรมทั้งปวง นั่นก็คือจะไม่กล้าทำบาปกรรม โดยคิดว่าทำแล้วจะไม่มีผู้รู้ผู้เห็น เพราะที่ลับของผู้ทำบาปกรรมไม่มีในโลกแน่นอน ไม่เช่นนั้นแล้วก็ย่อมไม่ทรงภาษิตไว้.

น่าสลดใจยิ่งนัก ที่ทุกวันนี้มีผู้มีกรรมหนัก จนจิตใจมืดมิด ปิดกั้นแสงสว่างแห่งปัญญา จนทำให้ไม่รับรู้รับเห็นพระปัญญาทรงตรัสรู้ ว่าทรงรู้แจ้งโลกจริง ไม่มีสิ่งใดที่ทรงรู้ผิดเห็นผิด ไม่มีพระพุทธภาษิตใดที่ไม่เป็นจริง ด้วยเหตุนี้ผู้มีปัญญาทั้งหลาย ผู้ไม่มีกรรมหนักหนาทั้งหลาย จึงถึงพระพุทธองค์เป็นสรณะ เช่นเดียวกับถึงพระธรรมคำทรงสอนเป็นสรณะ และถึงพระอริยสงฆ์พุทธสาวกเป็นสรณะ.

อันคำว่า **สรณะ** นั้น แม้จะมีความหมายว่าที่พึ่ง แต่ก็มีความลึกซึ้งเป็นพิเศษกว่าคำว่าที่พึ่งทั้งปวง มารดาบิดาก็เป็นที่พึ่งของบุตรธิดา แต่มารดาบิดาไม่ใช่สรณะของบุตรธิดา ท่านผู้มีวาสนาบารมีก็เป็นที่พึ่งของบริษัทบริวาร แต่ท่านผู้มีวาสนาบารมีมิใช่สรณะของบริษัทบริวาร **สรุปได้ว่าไม่มีสรณะอื่นใด นอกจากพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า และพระสังฆเจ้า เท่านั้นที่เป็นสรณะ** เพราะสรณะมิได้เป็นที่พึ่งเช่นที่พึ่งทั่วไป ที่มีผิดบ้าง มีถูกบ้าง นั่นก็คือมีโทษบ้างมีคุณบ้าง แต่ที่พึ่งคือสรณะนั้นไม่มีผิด มีแต่ถูก ไม่มีโทษ มีแต่คุณ.

พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า เท่านั้นที่พึงถึงเป็นสรณะได้จริง อย่านำคำสรณะไปใช้พร่ำเพรื่อ จนทำให้ความหมายของคำสรณะแปรเปลี่ยนไป ซึ่งไม่สมควรอย่างยิ่ง.

พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า คือพระรัตนตรัย ทรงความประเสริฐสูงสุด ไม่มีที่เปรียบเสมอ พระรัตนตรัยหรือแก้วสามประการคือพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจึงทรงความประเสริฐสูงสุด ไม่มีที่เปรียบเสมอเช่นพระรัตนตรัย เช่น พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า.

พระพุทธศาสนานั้นมีความเป็นมหัศจรรย์ ที่ผู้ไม่ประสบพบเห็นด้วยตนเองยากจะเข้าใจ ยากจะยอมรับ ทำให้เสียประโยชน์ที่พึงมีพึงได้จากพระพุทธศาสนาไปอย่างน่าเสียดายอย่างยิ่ง ท่านผู้รู้จริงท่านบอกเล่าไว้นานมาแล้ว ว่าการทำคุณประโยชน์ในพระพุทธศาสนานั้นมีผลที่จะปกปักรักษาให้พ้นจากความทนทุกข์ทรมานอันเป็นผลของบาปกรรมทั้งปวงได้จริง.

ไม่มีผู้ใดหนีกรรมพ้น แต่เมื่อถึงเวลาต้องรับกรรม แม้ร้ายแรง มีผลหนัก แต่ถ้าได้ทำคุณทำประโยชน์ในพระพุทธศาสนาเพียงพอ ผลที่หนักหนาของกรรมก็จะไม่เป็นความทุกข์ทรมานสำหรับผู้นั้น.

พระพุทธภาษิตบทสำคัญที่พุทธศาสนิกชนได้ยินได้ฟังกันจนชินหูชินใจ คือบทที่ว่า **"กมฺมุนา วตฺตตี โลโก – สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม"** คือผู้ใดทำกรรมใดไว้จักได้รับผลของกรรมนั้น ทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว เป็นความจริงแท้แน่นอน ไม่มีเป็นอื่น ไม่มียกเว้นแก่ผู้ใดทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นคนรวยคนจน คนสูงคนต่ำ คนแก่คนไม่แก่ ไม่ว่าจะเป็นหญิงเป็นชาย กรรมให้ผลตรงตามเหตุเสมอเหมือนกันทั้งหมด.

อนันตริยกรรม คือกรรมที่หนักนักในพระพุทธศาสนา มีอยู่ ๕ ประการ คือ การฆ่าแม่ การฆ่าพ่อ การฆ่าพระอรหันต์ การทำพระพุทธเจ้าให้ถึงกับห้อพระโลหิต และการยังสงฆ์ให้แตกกัน หรือที่เป็นคำพระว่า **มาตุฆาต ปิตุฆาต อรหันตฆาต โลหิตุปบาท และสังฆเภท** กรรม ๕ อย่างนี้เป็นบาปหนักที่สุด จะไม่ได้ไปสวรรค์ จะไม่ได้ไปนิพพาน จึงห้ามไม่ให้ทำเด็ดขาด ควรเชื่อให้มั่น จำใส่ใจไว้ให้จริงจัง อย่าทำ อย่าเสี่ยงกับการต้องไปรับความทุกข์ทรมานในนรกอเวจี เพียงด้วยความลังเลสงสัยว่ากรรม ๕ อย่างนี้จะเป็นกรรมที่หนักที่สุดจริงหรือ อย่าเสี่ยงเป็นอันขาด อย่าเป็นคนไร้ปัญญาถึงกับไม่เชื่อว่ากรรม ๕ อย่างนั้นเป็นบาปหนักที่สุด.

เป็นที่สลดสังเวชอย่างยิ่ง ที่คนสมัยนี้ทำอนันตริยกรรมได้มากมายอย่างไม่น่าเชื่อ ข่าวลูกฆ่าแม่ ลูกฆ่าพ่อ เกิดขึ้นเป็นข่าวให้รู้กันอยู่มิได้ว่างเว้น เลยไปถึงการทำสังฆเภทด้วย เพราะการทำให้พระในพระพุทธศาสนามีความเข้าใจพระธรรมคำทรงสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ตรงกัน แตกต่างกันออกไป นั่นคือการทำสังฆเภท ที่เป็นหนึ่งในอนันตริยกรรม ที่เป็นบาปหนักที่สุด ผลร้ายแรงที่สุดจะเกิดแก่ผู้ทำแน่นอน.

"ความชั่วย่อมเผาผลาญในภายหลัง" พระพุทธภาษิตบทนี้ เป็นเครื่องเตือนมิให้ประมาท มิให้หลงทำบาปทำความชั่ว เพราะผลของกรรมชั่วนั้นมิได้เกิดปรากฏในทันที ทำชั่วต้องได้รับผลชั่วแน่ เพียงแต่ว่าจักเป็นไปดังพระพุทธภาษิตที่อัญเชิญมา

ข้างต้น คือ “ความชั่วย่อมเผาผลาญในภายหลัง” ความชั่วเผาผลาญแน่ อย่าประมาท เมื่อถึงเวลาความชั่วเผาผลาญจะทุกข์ทรมานเพียงใด ไม่อาจประมาณได้ ท่านใช้คำว่า “เผาผลาญ” แสดงถึงความหนักอย่างยิ่ง ความต้องทนทุกข์ทรมานด้วยความเร่าร้อนอย่างยิ่ง.

เมื่อจะทำความชั่ว ไม่ว่ามากน้อยหนักเบา ขอให้หยุดคิดเสียก่อน ว่า “ความชั่วย่อมเผาผลาญในภายหลัง” แน่ และเพื่อให้คำทรงเตือนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่มีเวลาลบเลือนไปจากจิตใจ **ควรจะได้พากันภาวนาไว้ทุกลมหายใจเข้าออกทีเดียว ว่า “ความชั่วย่อมเผาผลาญในภายหลัง” “ความชั่วย่อมเผาผลาญในภายหลัง”** เพื่อว่าคำทรงเตือนของพระผู้ทรงยิ่งด้วยพระมหากรุณาจะได้สามารถยับยั้งมิให้ต้องก้าวลงไปสู่ทุคติภูมิ ให้ถูกเผาผลาญได้รับความทุกข์ทรมานแสนสาหัส และเมื่อถึงเวลานั้นก็จะไม่มีทางแก้ไข ไม่มีทางหนีพ้น.

ความชั่วที่ทำต่อพระพุทธศาสนาเป็นความชั่วที่ให้ผลหนักนัก แรงเผาผลาญของความชั่วที่ทำต่อพระพุทธศาสนา ไม่มีตัวอย่างให้เห็นชัดเจนนักในปัจจุบัน จึงทำให้พากันไม่กลัวผลของความชั่วนี้ แต่เมื่อถึงเวลา ผู้ใดจะเชื่อหรือไม่เชื่อ จะกลัวหรือไม่กลัว แรงเผาผลาญของความชั่วที่ทำต่อพระพุทธศาสนาจะหนักยิ่งกว่าแรงเผาผลาญของกรรมอื่น ในทางตรงกันข้าม พลังปกปักรักษาของความดีที่ทำต่อพระพุทธศาสนาจะแรงยิ่งกว่าพลังของการทำความดีอื่นใด เชื่อไว้เถิด นี้เป็นสัจจะ เป็นความจริง.

การปฏิบัติถูกปฏิบัติตรงตามพระพุทธศาสนา หรืออาจกล่าวว่าการปฏิบัติดีในพระพุทธศาสนา ให้ผลสูงสุดอันเป็นที่ปรารถนาของคนทั้งหลายทั้งนั้น คือความไม่ต้องมีความทุกข์อีกต่อไปเลย แม้เล็กน้อยเพียงใด นั่นคือการจะได้ไกลกิเลสสิ้นเชิงได้เป็นอริยบุคคลชั้นสูงสุด คือพระอรหันต์ ที่จะไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

ในวัฏสงสาร ไม่ต้องแก่ ไม่ต้องเจ็บ ไม่ต้องตาย ไม่ต้องโศกเศร้าเสียใจ ไม่ต้องประสบพบสิ่งไม่เป็นที่รักที่ชอบใจ ไม่ต้องพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักที่ชอบใจ เพราะไม่ต้องเกิดนั่นเอง.

ความเกิดแท้ๆ ที่ทำให้ต้องพบความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความพลัดพรากจากของรักของชอบใจ และความต้องประสบพบสิ่งไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจ ความจริงเป็นเช่นนี้ แต่พากันลืมนึกถึงความจริงที่เที่ยงแท้แน่นอนนี้ จึงพากันชื่นชมยินดีเมื่อมีการเกิดขึ้นของชีวิตใหม่ในครอบครัวในสกุลแห่งตน และพากันทุกข์ร้อนวุ่นวายใจเมื่อไม่มีชีวิตใหม่มาเกิดขึ้นให้ได้ชื่นชมสมประสงค์ ทั้งของผู้ปรารถนาเป็นแม่พ่อ ทั้งของผู้ปรารถนาเป็นปู่ย่าตายาย เพียงจะนึกได้บ้าง ว่าการเกิดขึ้นของชีวิตหนึ่ง ก็คือการเริ่มรับความทุกข์ทรมานของชีวิตนั้น ก็คงจะไม่มีการดิ้นรนเร่าร้อนแสวงหาหนทางที่จะนำชีวิตใหม่ให้มาเกิด.

ดูเหมือนว่ายุคนี้สมัยนี้ วิญญาณทั้งหลายจะรู้ว่าการมาเกิดในโลกมนุษย์นี้เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ จึงดูเหมือนจะพากันหลีกเลี่ยง ผู้พรั่งพร้อมด้วยสมบัติในโลกมนุษย์จำนวนไม่น้อยจึงไม่สมหวังง่ายๆ ที่จะให้มีชีวิตใหม่อุบัติขึ้นให้เป็นความชื่นอกชื่นใจ โดยเฉพาะวิญญาณที่มีบุญบารมีเพียงพอจะเลือกเกิดได้ ดูเหมือนจะหลีกเลี่ยงการมาเกิดในยามที่โลกกำลังมีความสุขน้อยมาก มีแต่ความทุกข์อย่างไม่เคยมีมาก่อน วิญญาณก็คงเช่นเดียวกับเราผู้เป็นมนุษย์ ที่ไม่อยากไปสู่ที่ที่ไม่มีความสุขความเจริญ ที่สำคัญก็คือบ้านใดสกุลใดสามารถให้ความสุขความพรั่งพร้อมด้วยสมบัติทางโลกได้ วิญญาณที่ไม่มีบุญบารมีเพียงพอจะได้รับความพรั่งพร้อมนั้น ก็หาอาจไปสู่บ้านนั้นเรือนนั้นสกุลนั้นได้ไม่ กรรมจะบังคับให้ไปสู่ที่ที่เหมาะสมกับกรรมแห่งเขาเท่านั้น พึงพิจารณาให้เกิดความเข้าใจ เพื่อไม่ต้องวุ่นวายใจนักในเรื่องนี้.

พระพุทธภาษิตสำคัญอีกบทหนึ่งกล่าวไว้ว่า **"หิริและโอตตัปปะย่อมรักษาโลกไว้เป็นอันดี"** โลกทุกวันนี้ไม่ได้รับการรักษาด้วยดี เป็นที่เห็นกันอยู่อย่างชัดแจ้ง แสดงว่าทุกวันนี้หิริและโอตตัปปะแทบจะไม่มีในโลก หรือไม่มีในโลกก็ว่าได้ **หิริคือความละอายแก่บาป โอตตัปปะคือความเกรงกลัวต่อบาป ธรรมสองประการนี้ท่านจัดให้เป็นโลกบาล คือธรรมเครื่องคุ้มครองโลก** จึงแสดงถึงความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีธรรมสองประการนี้ก็คือไม่มีเครื่องคุ้มครอง นั่นย่อมหมายถึงตนเองก็คุ้มครองตนเองไม่ได้.

โลกทุกวันนี้ มีประเทศไทยเรารวมอยู่ด้วยแน่นอน หาความสวัสดียากมาก อันตรายเกิดขึ้นทุกหนทุกแห่ง นั่นก็เพราะไม่มีผู้คุ้มครอง ไม่ได้รับความคุ้มครองด้วยดี จะไปโทษตำรวจทหารไม่ได้ ความคุ้มครองในกรณีนี้ ไม่เกี่ยวกับตำรวจทหาร เพราะตำรวจทหารเองก็คุ้มครองตัวเองไม่ได้ ตำรวจทหารก็ไม่ได้รับความคุ้มครองเช่นเดียวกัน ในกรณีที่โลกกำลังเต็มไปด้วยทุกข์ภัยมากมายอย่างไม่เคยมีมาก่อน ผู้คุ้มครองไม่ใช่ตำรวจ ไม่ใช่ทหาร ผู้คุ้มครองคือธรรม ที่เป็นคำทรงสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ธรรมที่ท่านจัดไว้เป็นเครื่องคุ้มครองโลก คือหิริโอตตัปปะ ความละอายบาปและความกลัวบาป ที่อาจรวมเรียกว่า "ความรู้จักละอายใจ" นั่นเอง.

ยุคนี้สมัยนี้ดูเหมือนว่าจะไม่รู้จักคำว่า **"ละอายแก่ใจ"** คือไม่รู้จักอายตัวเองที่จะทำความไม่ดีทั้งปวง หรือแม้ที่ทำความไม่ดีไปแล้วก็ไม่สำนึกผิด และไม่ละอายที่จะทำอีก จึงปรากฏว่ามีการทำชั่วทำผิดทำบาปอกุศลกันหน้าตาเฉย นี่แหละที่เป็นความไม่มีหิริโอตตัปปะ อันเป็นธรรมเครื่องคุ้มครองโลก คือคุ้มครองคนทุกคน เมื่อมาอ่านพบข้อความนี้ ได้ความเข้าใจว่าธรรมเครื่องคุ้มครองตนคืออะไร ก็ควรจะได้พิจารณาดูตนเอง ว่ามีธรรมเครื่องคุ้มครองให้มีสุขสวัสดี พ้นจากความสกปรกชั่วร้ายทั้งปวงหรือไม่ นั่นก็คือให้ดูตัวเองให้รู้ให้เห็นตามเป็นจริง ว่าตนรู้จักอายที่จะทำความไม่ดีหรือไม่ ความไม่ดีที่ทำไปแล้ว สำนึกผิดและคิดจะไม่ทำอีกหรือไม่ ถ้าดูแล้วได้คำตอบปฏิเสธทั้งหมด ก็แสดงว่าไม่มีหิริโอตตัปปะ ไม่มีธรรมเครื่องคุ้มครอง จะพ้นจากความชั่วความสกปรกความไม่สวัสดีหาได้ไม่.

เคยเข้าใจกันมาก่อน ว่าคนไม่ละอายที่จะทำบาปทำความชั่วทั้งปวง เพราะคิดว่าไม่มีผู้รู้เห็น หรือมีผู้ไม่เข้าใจความจริง คือไม่รู้ถูกไม่รู้ผิดตามความเป็นจริง จึงกล้าคิดพูดทำไปตามอำนาจความพอใจของตน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือกล้าคิดพูดทำไปตามอำนาจของกิเลสโลภโกรธหลง โดยไม่ละอายแก่ใจตน เพราะเห็นว่าไม่มีผู้รู้ไม่มีผู้เห็น ตนรู้ตนเห็นตามลำพังตนเอง ความไม่มีหิริโอตตัปปะทำให้ไม่ละอายแก่ใจตนเอง รู้ว่าชั่วก็ทำทั้งชั่ว รู้ว่าผิดก็ทำทั้งผิด แม้เมื่อทำจะยินดีที่ได้ทำไปตามอำนาจความปรารถนาต้องการของกิเลส แต่เมื่อเป็นความผิดความชั่ว ก็ย่อมต้องได้รับผลของความผิดความชั่วนั้น ตามพระพุทธภาษิตที่เป็นจริงคือ **"ความชั่วย่อมเผาผลาญในภายหลัง"**.

ทุกวันนี้ คนไม่ละอายที่จะทำบาปทำชั่วทั้งๆ ที่รู้ว่ามีผู้รู้มีผู้เห็น มีผู้ไม่เห็นด้วย มีผู้ตำหนิติเตียน แสดงว่าทุกวันนี้คนมีจิตใจที่ตกต่ำลงยิ่งกว่าแต่ก่อนมาก เรียกได้ว่าเป็นคนหน้าไม่อายจริงๆ ความหน้าไม่อายนี้แหละ ที่ทำให้เกิดการทำความชั่วร้ายเต็มไปทั้งบ้านทั้งเมือง เป็นที่สลดสังเวช เป็นที่ห่วงใยอย่างยิ่ง ว่าวันหนึ่งความชั่วจะเผาผลาญ บ้านเมืองที่มีการประพฤติชั่วมากมาย คนไม่ว่าดีว่าร้ายจะไม่อาจหนีพ้นกรรมนั้นไปได้ จะต้องมีส่วนร่วมรับผลแห่งความชั่ว มีส่วนต้องถูกเผาผลาญไปด้วย.

การทำบาปทำความชั่วเสมอๆ เป็นการสั่งสมบาปสั่งสมความชั่ว คือทำให้บาปทำให้ความชั่วเพิ่มจำนวนขึ้น จะพยายามคิดพยายามพูดพยายามแก้ตัวกับตนเองหรือแก้ตัวกับผู้คนทั้งโลก ว่าสิ่งที่ทำเป็นความดี ไม่ใช่เป็นบาป ไม่ใช่เป็นความชั่ว

ก็หาอาจทำให้ความจริงเปลี่ยนเป็นอื่นไปได้ไม่ ทำความชั่วก็ต้องเป็นทำความชั่ว ทำบาปก็ต้องเป็นทำบาป ผลก็ต้องตรงตามเหตุ ผลไม่เป็นไปตามการแก้ตัวใดๆ ทั้งสิ้น การที่ทำบาปทำความชั่วแล้วจะตะโกนก้องแก้ตัว ว่าฉันทำบุญฉันทำดี คนทั้งหลายเข้าใจฉันผิด คนทั้งหลายมากล่าวร้ายฉัน เช่นนี้ก็หาอาจเป็นไปตามคำบิดเบือนไม่ ฉะนั้นอย่าสั่งสมบาป เพราะบาปจะนำความทุกข์มาให้แน่นอน สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงภาษิตเตือนสติไว้ชัดเจน ด้วยพระมหากรุณาล้นพ้น ว่า **"ความสั่งสมบาปนำทุกข์มาให้"** เชื่อพระพุทธภาษิตเถิด แม้ไม่ปรารถนาจะต้องได้รับความทุกข์ที่หนักหนา อันเป็นผลของการสั่งสมบาป.

ผู้ที่อาจกล่าวได้ว่ามีกรรมหนักเผชิญอยู่โดยไม่รู้ตัว คือผู้ที่กำลังเสวยผลของกรรมดีที่ทำไว้แล้ว มีความพรั่งพร้อมด้วยสิ่งปรารถนาต้องการ จนเป็นเหตุให้ลืมตัว จนเป็นเหตุให้ไม่รู้จักพอ มีเท่าไรก็ไม่พอ ได้เท่าไรก็ไม่พอ ทะเยอทะยานอยากได้อยากมีให้ยิ่งขึ้น และก็ไม่คำนึงว่าจะต้องทำความชั่วความผิดเพียงใดเพื่อให้ได้สมดังปรารถนา คนประเภทนี้ที่กล่าวได้ว่ามีกรรมหนักเผชิญอยู่โดยไม่รู้ตัว ตราบใดที่ผลของความชั่วยังไม่ส่ง ยังไม่ปรากฏ ก็จะเพลินติดอยู่กับความหลงผิด มีผลของบุญที่ทำไว้แล้วช่วยส่งเสริมให้มีความปรารถนาต้องการที่ยิ่งขึ้น และยิ่งขึ้นโดยไม่รู้จักพอ บาปจะถูกสั่งสมให้มากขึ้น พร้อมกับจะนำทุกข์ให้เกิดตามมามากขึ้นเป็นลำดับแน่นอน **"ความสั่งสมบาปนำทุกข์มาให้"** ไม่เชื่อพระพุทธภาษิต แล้วจะควรเชื่อคำใคร.

อย่าเข้าใจผิด ว่าชาตินี้มีบุญ สูงส่งด้วยฐานะ ทั้งเกียรติยศชื่อเสียงและทรัพย์สินเงินทองข้าทาสบริวาร ย่อมจะเป็นสุขไปตลอดทั้งชาติ จะคิดพูดทำอะไรอย่างใดก็สามารถทำได้โดยไม่มีอุปสรรคขัดขวาง แล้วก็คิดพูดทำไปตามอำนาจของกิเลส กรรมนั้นลี้ลับมหัศจรรย์นัก ไม่มีผู้รู้ว่าใครได้ทำกรรมใดที่เป็นบาปเป็นอกุศล

จักให้ผลแรงร้ายเมื่อใด เพราะฉะนั้นจึงอย่าประมาท บางทีมือแห่งกรรมที่ชั่วร้ายอันตนได้ทำไว้กำลังจะถึงตัวเราแล้ว และมือนั้นถึงตัวเราเมื่อใด จับไว้ได้มั่นเมื่อใด เมื่อนั้นความหนักนักหนาที่จะทับถมลงบนชีวิตเรา ย่อมทำความทุกข์ทรมานให้เกิดแก่เราอย่างแสนสาหัส มีให้เราได้พบได้เห็นมาแล้วมากมายเมื่อเกิดแก่ชีวิตผู้อื่นสัตว์อื่น.

ทุกวันนี้มีความกลัวเกิดขึ้นในแทบทุกจิตใจ ว่าโลกที่เราอยู่นี้กำลังจะตกอยู่ในมหันตภัย ทุกชีวิตจะหนีไม่พ้น จะถึงซึ่งหายนะ กลัวกันเช่นนี้ก็มิใช่จะไม่ดีเสียทั้งหมด ดีเหมือนกัน ถ้าจะให้ความกลัวนี้นำไปสร้างบุญสร้างกุศลสร้างคุณงามความดีให้เต็มสติปัญญาความสามารถ เพราะพวกเราผู้เป็นพุทธศาสนิกชน มีสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสมเด็จพระบรมครูได้เรียนรู้มาเพียงพอแล้ว ว่าบุญกุศลความดีงามที่ทำแล้วมีแล้วเพียงพอเท่านั้นที่จะพาให้หนีพ้นมือกรรม ที่ไล่ไขว่คว้าอยู่อย่างไม่หยุดยั้ง เราทุกคนมีบาปมีกรรมแน่นอนเช่นเดียวกับมีบุญมีกุศลแน่นอน ทั้งสองกรรมกำลังส่งผลติดตามเราอยู่ และกรรมปัจจุบัน คือกรรมที่กำลังทำขึ้นใหม่จะเป็นส่วนส่งเสริม แบ่งออกเป็นสองฝ่ายเช่นกัน คือกรรมปัจจุบันเป็นกรรมดี ก็จะส่งเสริมกำลังของกรรมดีในอดีตที่กำลังวิ่งติดตามผู้ทำอยู่ ให้สามารถส่งผลดีให้ปรากฏทันตาทันใจ กรรมปัจจุบันเป็นกรรมไม่ดี ก็จะส่งเสริมกำลังของกรรมไม่ดีในอดีตที่กำลังวิ่งติดตามผู้ทำอยู่ ให้สามารถส่งผลไม่ดีให้ปรากฏทันตาทันใจ.

ถ้าเชื่อ ถ้ากลัวนักหนา ว่าบ้านเมืองของเราจะเกิดมหันตภัย ทันเราเองได้พบได้เห็น ได้รับผลร้ายแรงแห่งมหันตภัยอันน่าสะพรึงกลัวนั้นด้วย **ก็ขอให้เชื่อว่ามีทางเดียวที่จะรอดพ้น คือต้องพร้อมเพรียงกันประกอบกระทำกรรมดีที่ยิ่งใหญ่ ให้เต็มสติปัญญาความสามารถในวินาทีนี้ทีเดียว** อย่ามัวแต่โจษขานกันอยู่โดยไม่ทำความดีใด อย่ามัวแต่กลุ้มอกกลุ้มใจหวั่นกลัวผองภัยกันอยู่โดยไม่คิดหลบหลีกให้พ้นภัยมหันต์นั้น

ด้วยการทำความดีให้พร้อมเพรียงกัน ให้เต็มสติปัญญาความสามารถ เมื่อใดภัยร้ายมาถึงเข้าจริง ก็จะหนีไม่ทัน เมื่อนั้นก็ไม่รู้จะโทษใคร ไม่รู้จะโทษอะไร ที่จริงแล้วภัยทั้งหลาย ไม่ว่าเล็กน้อยหรือใหญ่ยิ่งเพียงใด มิได้เกิดแต่อะไรอื่น เกิดแต่กรรมไม่ดีของเราทั้งหลายทั้งสิ้น.

ทุกวันนี้ ที่มีความวุ่นวายเกิดขึ้นในแทบทุกวงการ ไม่เว้นแม้วงการพระพุทธศาสนาที่สุดประเสริฐ หลายเสียงกล่าวตรงกันว่า **กิเลสกองโลภะเป็นเหตุที่แท้จริงของความวุ่นวายทุกวันนี้** ความอยากมีอำนาจ อยากใหญ่ อยากดัง ไม่คำนึงถึงความถูกผิด ไม่คำนึงถึงพระเดชพระคุณของพระพุทธศาสนา ของพระมหากษัตริย์ จึงช่วยกันก่อความวุ่นวาย ไม่ช่วยกันแก้ความวุ่นวาย ทั้งของตนเอง และของผู้อื่น เกี่ยงกันที่จะช่วยกันแก้ แต่ไม่เกี่ยงกันที่จะช่วยกันก่อ ความวุ่นวายจึงไม่ถึงจุดจบ จึงเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ลุกลามใหญ่โต อย่างน่าอเนจอนาถใจนัก เช่นนี้ที่เป็นการร่วมกันก่อกรรมไม่ดี ที่จะให้ผลเป็นความเลวร้ายรุนแรงยิ่งขึ้นเป็นลำดับ และวันหนึ่งจะต้องร่วมกันรับผลร้าย อย่างแม้ปรารถนาจะหลีกหนีก็จะไม่พ้นไปได้เลย ผลที่หนักนักจะทับถมให้จมในกองความทุกข์ทรมาน.

เราทุกคนต้องตาย และเมื่อถึงเวลานั้น อำนาจก็ตาม ความใหญ่ก็ตาม ความดังก็ตาม สมบัติมหาศาลก็ตาม หาติดตามผู้ตายแล้วไปได้ไม่ ที่น่ากลัวอย่างยิ่งก็คือชาติหน้าของทุกคนอยู่ติดกับชาตินี้ วินาทีเดียว เพียงหายใจออกแล้วไม่หายใจเข้าก็อาจไปถึงชาติหน้าได้ แต่ชีวิตในชาติหน้าจะงดงามพรั่งพร้อม หรือชีวิตในชาติหน้าจะเป็นนรกอเวจี ชีวิตในชาติหน้าจะเป็นพรหมเทพสูงส่ง หรือชีวิตในชาติหน้าจะเป็นผีห่าซาตาน ก็อยู่ที่เจ้าของชีวิตจะตระเตรียมไว้ก่อนชาติหน้าจะมาถึง อย่าประมาทคิดว่ากำลังถูกขู่ ไม่ใช่เป็นการขู่ให้ตกใจกลัว แต่เป็นการนำความจริงมาบอกเล่าด้วยความห่วงใยและหวังดี ที่ทุกวันนี้ควรได้รับความเชื่อถืออย่างยิ่ง เพื่อให้ชีวิตผ่านพ้นภพภูมินี้ไปสู่ที่ที่มีความสุขความเจริญ.

ขณะนี้พระพุทธศาสนากำลังมีการปฏิบัติพยายามให้เกิดภัยพิบัติ ที่เป็นที่กังวลห่วงใยกันอยู่เป็นอันมาก แต่อย่างไรก็ตาม ผู้รู้จักพระพุทธศาสนาตามความถูกต้องเป็นจริง จะไม่เป็นห่วงพระพุทธศาสนาว่าจะเป็นอันตราย จะไม่เป็นห่วงว่าพระพุทธศาสนาจะเศร้าหมองด่างพร้อยด้วยการปฏิบัติเพื่อทำลายที่ชั่วร้ายใดๆ ไม่ว่าจะเป็นของผู้ใดหรือของหมู่คณะใดก็ตาม เพราะพระพุทธศาสนามีความมหัศจรรย์นักหนาเกินกว่าคนทั่วไปจะเข้าใจ จะไม่มีอำนาจใดทำให้เพชรคือพระพุทธศาสนาร้าวรานได้ อย่าว่าแต่จะถึงให้แตกสลายเลย ผู้ตั้งตัวเป็นภัย เป็นศัตรู ของพระพุทธศาสนานั่นแหละที่จะต้องรับกรรมที่หนักที่สุด อันเกิดแต่การมุ่งร้ายต่อพระพุทธศาสนา ของจงเชื่อ ว่านี้เป็นสัจจะ เป็นความจริง แล้วอย่าแม้เพียงคิดที่จะแตะต้องพระพุทธศาสนาให้เศร้าหมอง เพราะความเศร้าหมองสิ้นราศีจะเกิดแก่ตัวเอง ทันตาทันใจที่สุดแน่นอน.

กรรมของผู้ปฏิบัติเป็นภัยต่อพระพุทธศาสนา เป็นกรรมที่มีผลร้าย ยิ่งกว่าผลของกรรมร้ายทั้งปวง **ไม่มีบาปใดกรรมใดจะให้ผลหนักหนาเสมอด้วยบาปด้วยกรรมที่มุ่งร้ายทำลายพระพุทธศาสนา ในทางตรงกันข้าม ไม่มีบุญใดกรรมใดจะให้ผลงดงามเสมอด้วยบุญด้วยกรรมที่มุ่งเทิดทูนรักษาพระพุทธศาสนา** นี้เป็นความจริง เชื่อไว้ดีกว่าไม่เชื่อ อย่าคิดพูดทำอะไรก็ตามที่เป็นการแตะต้องพระพุทธศาสนาในทางชั่วร้าย อย่าประมาทว่าพระพุทธศาสนาก็เท่านั้น ไม่มีอำนาจ ไม่มีอิทธิฤทธิ์ ไม่มีมือไม้แขนขา ไม่มีปากไม่มีเสียง จะทำอะไรใครได้.

พระพุทธศาสนาคือพระพุทธเจ้า คือสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า และสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรานั้น ท่านยิ่งกว่าทรงมีอิทธิฤทธิ์ พระพุทธบารมียิ่งใหญ่เหนืออิทธิฤทธิ์ทั้งปวง ผู้ที่หาญไปแตะต้องด้วยเจตนามุ่งร้าย ไม่มีทางที่จะพ้นจากผลร้ายแรงแห่งกรรมนั้น พระเทวทัตถูกธรณีสูบ เพราะแตะต้องพระพุทธองค์ด้วยเจตนาร้าย ส่วนท่านพระองคุลิมาลฆ่าคนเป็นพัน สามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์สิ้นภพสิ้นชาติสิ้นทุกข์สิ้นเชิงได้ เพราะมีจิตใจนอบน้อมยอมรับพระธรรมคำทรงสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า สองกรณีนี้ขอให้ยกขึ้นพิจารณาให้ดี จะมั่นใจในพระพุทธบารมีที่เหนือบารมีใดทั้งหมด จะได้ความมั่นใจอันเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ตนที่สุด ว่าไม่มีการทำบาปทำกรรมใดจะให้ผลร้ายแรงหนักหนาเท่ากับมุ่งทำลายพระพุทธศาสนา และไม่มีการทำบุญทำกรรมใดที่จะให้ผลยิ่งใหญ่งดงามเท่ากับการมุ่งเทิดทูนรักษาพระพุทธศาสนา.

ทุกวันนี้เราทุกคนกำลังมีโอกาสดีที่สุดที่จะได้ทำบุญทำกรรมดีที่สุด ที่จะให้ผลงดงามยิ่งใหญ่ที่สุด แก่ตนเอง ก่อนแก่ใครอื่น เพราะพระพุทธศาสนากำลังอยู่ในแวดวงของผู้เป็นภัย จงอย่าเห็นแก่อะไรอื่นทั้งนั้น จงคิดพูดทำทุกอย่างให้เต็มสติปัญญาความสามารถ เพื่อเทิดทูนรักษาพระพุทธศาสนา ศาสนาประจำชาติไทยของเราให้ห่างไกลพ้นมือมารน้อยใหญ่ทั้งปวง นี้ยิ่งกว่ากุศลทั้งปวง.

พระพุทธศาสนสุภาษิตบทหนึ่งมีความว่า **"โลกถูกจิตนำไป ถูกจิตชักไป สัตว์ทั้งปวงอยู่ในอำนาจแห่งจิตอย่างเดียว"** โลกมืดเพราะจิตที่นำโลกอยู่นั้นมืด จิตหยุดมืดเมื่อไร เมื่อนั้นโลกย่อมสว่าง แสดงถึงอิทธิพลยิ่งใหญ่ของจิต แต่จิตที่จะมีอิทธิพลเพียงนี้ต้องเป็นจิตรวมกันของคนจำนวนมาก คือคนส่วนมากมีจิตมืด จึงจะทำให้โลกมืด คนส่วนมากมีจิตสว่าง จึงจะทำให้โลกสว่าง เปรียบก็เช่นดวงไฟ น้อยแรงเทียนน้อยดวงไฟ ก็ทำให้สว่างน้อย มากแรงเทียน มากดวงไฟ จึงจะทำให้สว่างมาก.

จิตมืดคือจิตที่ไม่มีศีลไม่มีธรรมไม่มีคุณธรรมความดี จิตสว่างคือจิตที่มีศีลมีธรรมมีคุณธรรมความดี คุณธรรมความดีนั้นเกิดแต่ศีล ศีลที่มีพระพุทธศาสน-สุภาษิตแสดงไว้ดังนี้ **"ศีลเท่านั้นเป็นเลิศในโลกนี้ ศีลเป็นกำลังไม่มีที่เปรียบ ศีลเป็นผู้นำทางอย่างประเสริฐสุด ศีลเป็นอาวุธสูงสุด"** คุณของศีลที่ท่านแสดงไว้มียิ่งกว่านี้มากนัก แต่เพียงเท่าที่ยกมา แม้เป็นเพียงส่วนน้อย ก็ยังเพียงพอจะช่วยดับทุกข์ดับร้อนให้ใจเราให้กายเราทุกคน และดับทุกข์ดับร้อนให้ประเทศชาติที่รักของเราได้ทุกคนจึงพึงตั้งใจให้สัจจะรักษา**ศีล ๕** ให้พร้อมเพรียงกัน ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป เพื่อช่วยคลี่คลายความทุกข์กายทุกข์ใจของตนเอง ของผู้เป็นที่รัก และของสถาบันชาติ สถาบันพระพุทธศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ พร้อมสมเด็จบรมบพิตรพระราช-สมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ และพระราชโอรสธิดา ความน่าสะพรึงกลัวทั้งปวงที่ตั้งเค้ามืดมาแล้ว จักไม่ปรากฏเป็นความจริงได้แน่นอน ด้วยอานุภาพมหัศจรรย์แห่งศีล ที่พึงตั้งใจพร้อมเพรียงกันรักษาให้จริง ตั้งแต่บัดนี้และตลอดไป.

ยามที่โลกมืด แผ่นดินร้อน ไม่มีที่พึ่งใดจะยิ่งใหญ่มหัศจรรย์เสมอพระพุทโธ พระพุทโธคำนี้แต่ไหนแต่ไรมาท่านใช้เป็นคำบอกทางผู้ที่ใกล้จะละโลกนี้ไป ปัจจุบันควรแก่การนำมาใช้ประจำชีวิต เพื่อให้เกิดแสงสว่างกลางความมืด เกิดความเย็นกลางความร้อน โลกจะสิ้นความมืด แผ่นดินจะสิ้นความร้อน แม้พระพุทโธสว่างเจิดจ้าชุ่มเย็นในจิตใจผู้คนจำนวนมาก.

จะโลภ จะโกรธ จะหลง ก็ให้มีสติหยุดยั้งไว้ให้ได้ด้วยพระพุทโธ ชีวิตจะมีความสว่างได้ในท่ามกลางความมืดมิดของโลกทั้งโลก พระพุทโธสูงสุด เป็นสิริมงคลที่สุดแก่ชีวิตจิตใจทุกผู้ทุกคน ไม่เลือกชาติชั้นวรรณะและศาสนา พระพุทโธจึงมีคุณหนักหนาแก่ผู้อัญเชิญเทิดทูนไว้ในความรู้สึกนึกคิด ทุกลมหายใจเข้าออก.



สิ่งหนึ่งที่มีคุณนักหนา แก่ผู้นำไปใส่ไว้ในความรู้สึกนึกคิด คือ **ความตาย** นึกถึงความตายไว้เถิด ให้ทุกลมหายใจเข้าออกเถิด นึกให้เกิดความมุ่งมั่นที่จะเตรียมสร้างชาติใหม่ชีวิตใหม่ให้งดงาม ชีวิตนี้น้อยนัก ชีวิตชาติหน้ากำลังจะมาถึงแน่นอนแล้ว ใกล้เหลือเกินแล้ว ใกล้จริงๆ ทุกย่างก้าวของเราทุกคนกำลังเข้าไปสู่ชาติหน้าอยู่อย่างไม่หยุดยั้ง วินาทีหนึ่งวินาทีใดก็ได้จริงๆ ที่เราจะไปพบตัวเองในภพภูมิใหม่ หรือที่เรียกกันว่าชาติหน้านั่นเอง อย่าหลงคิดอย่างประมาท ว่าเรายังเด็กยังหนุ่มยังสาว ชาติหน้ายังอีกนานนักกว่าจะมาถึง คิดเช่นนี้เรียกว่าหลงแล้ว เด็กแรกเกิดก็ยังไปถึงชาติหน้าได้ คนหนุ่มคนสาวก็ไปถึงชาติหน้าได้ แต่เราไม่รู้ไม่เห็นด้วยสายตาหรือด้วยความรู้ความเห็นของผู้มืดบอด ว่าชาติหน้ากำลังประชิดติดอยู่กับชาตินี้ของเราเพียงไหน นี้เป็นความจริงสำหรับทุกคน ผู้มีปัญญาจึงไม่หลงติดอยู่กับชาตินี้ ผู้มีปัญญาย่อมคิดได้ ถึงใครๆ ทั้งหลายจำนวนมากมาย ที่ร่วมชาตินี้อยู่กับเราวินาทีก่อนแท้ๆ วินาทีนี้ไปเกิดในชาติใหม่ภพใหม่แล้ว ไปอยู่ในชาติหน้าเสียแล้ว จงมีปัญญาคิดเถิด.

คนเราเกิดมามีชีวิตที่เป็นทุกข์ด้วยกันทุกคน ไม่มียกเว้นแม้แต่คนเดียว แม้แต่ชีวิตเดียว คนก็เป็นทุกข์ สัตว์ก็เป็นทุกข์ คนใหญ่คนโตคนเล็กคนน้อยก็เป็นทุกข์ สัตว์ใหญ่สัตว์เล็กก็เป็นทุกข์ เกิดมาได้วันเดียวก็เป็นทุกข์ ใกล้จะตายก็เป็นทุกข์ ทุกข์มิได้เคยห่างผู้เกิดมาแล้วเลยสักชีวิตเดียว ความจริงเป็นเช่นนี้ น่าจะพากันคิดถึงความจริงไว้ให้เสมอ คิดจนเกิดความเมตตาในเพื่อนร่วมทุกข์ทั้งหลาย ไม่เมตตาแต่เพียงตนเอง และพรรคพวกของตนเองเท่านั้น.

ทุกคนควรพร้อมจะช่วยผ่อนคลายความทุกข์ให้กันและกัน อย่าคิดผิดๆ ว่าเราเองก็เดือดร้อนนักหนาอยู่แล้ว จะไปมัวเห็นอกเห็นใจคิดช่วยผู้อื่นอย่างไร อย่าได้คิดเช่นนี้ ไม่ถูกจริงๆ ถูกอยู่ที่เรากำลังมีทุกข์เช่นเดียวกับเขา คิดแต่เรื่องทุกข์ของ

ตัวเองก็หนักหนาอยู่แล้ว จะให้ไปเห็นใจคนอื่น คิดช่วยคนอื่นได้อย่างไร แต่การคิดเช่นนั้นไม่ใช่ทางช่วยตนเองให้พ้นทุกข์ หรือแม้เพียงให้คลายทุกข์ คิดเช่นนั้นจิตใจมีแต่จะหมกหมุ่นอยู่ในความทุกข์ของตนเอง ไม่มีทางคลายความร้อนระอุที่กลุ้มรุมจิตใจ มีแต่จะเพิ่มให้หนักขึ้น สู้ส่งใจไปเมตตาในทุกข์ของผู้อื่นดีกว่า จะเยือกเย็นเป็นสุขได้ด้วยกันทั้งนั้น ซ้ำยังเป็นบุญเป็นกุศลด้วยเมตตา.

ปัญหาหนึ่งที่มักจะยกขึ้นรำพึงรำพันกันก็คือ อยากทำบุญ แต่เงินไม่มี นี่ไม่ถูกเลย ไม่ถูกจริงๆ บุญที่เกิดแต่การใช้เงินนั้นไม่ยิ่งใหญ่ไปกว่าบุญที่เกิดแต่ใจที่มีน้ำใจเป็นทานได้ทุกเวลา แก่ทุกบุคคล แก่ทุกชีวิต น้ำใจไหลรินติดต่อกันได้ บุญก็เกิดติดต่อ ส่งผลงดงามได้เช่นกัน ลองดูปฏิบัติตามดู แล้วจะเห็นได้ว่าความร้อนระอุที่เผารนชีวิตจิตใจอยู่จะผ่อนคลายได้จริง ทั้งใจของเราและทั้งใจของเขา อำนาจของใจนั้นยิ่งใหญ่นัก สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าพระผู้ทรงตรัสรู้ ทรงเห็นโลก ทรงรู้โลก ถูกต้องตามเป็นจริงทุกสิ่งทุกประการ จึงทรงมีพระพุทธดำรัสไว้ว่า **"ใจเป็นใหญ่ ใจเป็นประธาน ทุกสิ่งสำเร็จด้วยใจ"** บุญก็สำเร็จด้วยใจเช่นกันไม่ยกเว้น.

ความเข้าใจผิดที่สร้างอย่างกว้างขวางในทุกวันนี้ว่าบุญเกิดแต่การใช้เงิน ก่อให้เกิดความเดือดร้อนวุ่นวายไปทุกหย่อมหญ้า ใช้เงินซื้อบุญ ความเข้าใจนี้เป็นอันตรายใหญ่ยิ่งนัก **เงินอาจจะซื้อวัตถุสิ่งของได้ แต่เงินซื้อบุญไม่ได้ ใจเท่านั้นที่ซื้อบุญได้** ไม่มีเงินสักบาทเดียว แต่แม้มีใจที่มีน้ำใจใฝ่ในบุญใจย่อมซื้อบุญได้ คือย่อมหยิบยกกอบโกยบุญเป็นของตนได้ จากเหตุการณ์ที่ปรากฏทุกวันนี้ เห็นชัดว่ามีผู้คนจำนวนไม่น้อยที่อยากได้บุญ แต่ไปได้ความเข้าใจผิดว่าบุญต้องได้จากมีเงินแลกเปลี่ยน หรือมีเงินไปซื้อหา จึงยอมทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อมีเงินไว้ซื้อบุญ ความลำบากยากจนที่มีอยู่แล้วเพราะเศรษฐกิจของบ้านเมืองในยุคนี้สมัยนี้ตกต่ำ ยิ่งเพิ่มมากขึ้น ลำบากยากจน

หนักขึ้น เพราะมุ่งหวังว่าจะสามารถใช้เงินซื้อบุญได้ ให้บุญส่งผลเป็นความมั่งมีศรีสุขได้ เรื่องเช่นนี้ เมื่อได้ยินได้ฟังว่าเกิดขึ้นกับเพื่อนร่วมทุกข์ของเราแล้ว สลดสังเวชนักกรรมอะไรหรือที่ทำให้ต้องมาได้รับผลเป็นความทุกข์เพียงนี้.

เงินซื้อบุญไม่ได้ ทั้งเงินยังอาจไปซื้อเอาบาปไปเป็นของตนอีกด้วย พึงระวังให้ดีเมื่อมีเงินเข้าไปเกี่ยวข้องในทุกกรณี สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพระพุทธดำรัสเตือนไว้แล้ว ว่า **"เงินคืองูพิษ"** งูพิษมีโทษเพียงไร เมื่อนึกถึงพระพุทธภาษิตนี้แล้ว พึงพิจารณาให้ถ่องแท้ อย่าปล่อยให้พระพุทธภาษิตผ่านหูผ่านตาไปเฉยๆ โดยมิได้ไตร่ตรองพิจารณาด้วยดีจะเดือดร้อนเพราะงูพิษ.

เงินคืองูพิษ ที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกล่าวเตือนไว้ ในสมัยพุทธกาลน่าจะมีผู้มีปัญญามีศรัทธาตั้งมั่นในพระพุทธองค์มาก จึงไม่ค่อยปรากฏผู้ถูกงูพิษร้ายมากรายนัก แต่ทุกวันนี้ ดูเหมือนพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะคนไทยจะมีศรัทธาไม่มั่นคงนักในสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงพากันละเลยพระพุทธภาษิตเตือนบทสำคัญนี้ ลืมอย่างสนิทก็ว่าได้ จึงไม่นึกถึงงูพิษเมื่อเห็นเงินหรือเมื่อนึกถึงเงิน ก็เห็นภาพเงินมากมายเป็นภูเขาเลากา ให้ความมั่งมีเป็นเศรษฐีมหาเศรษฐี โดยหาได้นึกเห็นภาพงูพิษกองสุมทับกันอยู่อย่างน่าหวาดเสียว ที่เลื้อยเพ่นพ่านก็เลื้อยไป บ้างก็เกาะกลุ่มกันสงบอย่างดูชั้นเชิง ว่าจะได้ขบกัดเหยื่อใดให้ถึงกาลชีวิตอวสาน พึงพยายามกันอีกสักทีจะไม่ดีหรือ เห็นเงิน ให้แปลงรูปเงินเป็นงูพิษเพื่อชีวิตได้สวัสดีบ้าง.

ทุกวันนี้ตัวงูพิษจริงๆ เกือบจะไม่หลงเหลือให้พบเห็น แต่พิษของงูยังร้ายแรงเต็มที่ ถ่ายทอดอยู่ในเงินทุกบาททุกสตางค์ ผู้มีปัญญาย่อมไม่ปฏิเสธความจริงนี้ที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกล่าวยืนยันไว้ เพื่อให้เป็นเครื่องยับยั้งความโลภของมนุษย์ นั่นก็คือยับยั้งความหายนะของมนุษย์อันเกิดแต่ความโลภ.

ว่ากันตามจริง ความร้ายแรงที่เกิดแก่ชีวิตทั้งหลายทั้งปวงในทุกวันนี้ล้วนมีพิษร้ายของงูที่ถ่ายทอดไว้แล้วในเงินเป็นเหตุแทบทั้งสิ้น ทำบาปทำกรรมยิ่งใหญ่เพียงใดก็ทำได้ เพราะเงิน ถึงฆ่าถึงฟันกันก็ทำได้ เพราะเงิน ขายบ้านขายเมืองก็ทำได้ เพราะเงิน ขายตัวเองก็ทำได้ เพราะเงิน ขายชาติขายศาสนาของตนเองก็ทำได้ เพราะเงิน เมื่อคิดจะกอบโกยแต่เงิน ก็ควรคิดให้ไกลออกไปสักนิด ว่าเงินจะให้ความเบิกบานสบายใจด้วยความสมปรารถนานานไปสักเพียงไหน ให้แน่ว่าไม่ใช่ยังไม่ทันใช้เงินนั้นเขาก็มาริบไปหมด มิหนำตัวเองก็ยังต้องรับพิษของงูร้าย ต้องจองจำ ต้องถูกประจานความชั่วร้าย ต้องถูกเยาะเย้ย และที่สำคัญที่สุดคือต้องไปนรก เพราะกลอุบายแห่งการหาให้ได้ซึ่งเงินตรามหาศาล.

นักเรี่ยไรด้วยใจจริงที่เป็นบุญ อาจจะบาปได้ถ้าไม่คิดให้กว้างให้ไกลโดยควร ผู้ส่งเงินให้เราเป็นผู้พร้อมจะให้โดยไม่เดือดร้อนหรือ หรือเดือดร้อนด้วยความขาดแคลนแต่ไม่อาจแสดงออกได้ด้วยเหตุผลใดก็ตาม ผู้รับเงินไปจากเราเป็นผู้มีใจซื่อสัตย์เป็นบุญเพียงพอจะรับเป็นมือแห่งบุญ ช่วยให้เงินนั้นเป็นประโยชน์ในพระพุทธศาสนาจริงหรือ นักเรี่ยไรด้วยใจจริงที่เป็นบุญก็ควรกลัวพิษของงู ที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเตือนแล้วด้วย.

ไม่ใช่เป็นการต่อต้านการสร้างวัดวาอาราม หรือปูชนียสถานทั้งหลาย ที่เห็นว่าถ้าจะต้องขอให้บริจาค ก็พึงรอบคอบให้อย่างยิ่ง อย่าให้เป็นการได้บุญเพราะสร้างพระสร้างโบสถ์ สร้างศาลา แต่ได้บาปเพราะบีบคั้นจิตใจผู้ต้องยอมบริจาคเพราะความจำเป็นจำใจ เช่น เพื่อรักษาหน้าตาตนเอง เป็นต้น การเป็นเหตุให้ผู้อื่นอึดอัดเดือดร้อนเพราะถูกความกลัวเสียหน้า จึงต้องบริจาคแม้ค่ายา ค่าน้ำ ค่าอาหาร เยียวยาชีวิตครอบครัวให้ยืนยาว เป็นบาป ที่บุญไม่อาจลบล้างได้.

ทุกวันนี้นับว่าวัดวาอารามมีเพียงพอแล้ว การมุ่งบุญกุศลเกี่ยวกับวัด จึงควรจะพัฒนาวัด ให้ปรากฏเป็นความสะอาดตา ร่มรื่น สงบเย็น โดยมีจุดหมายให้สามารถชักนำผู้คนให้เข้าไปสู่วัดได้ด้วยความยินดีพอใจในสภาพที่สงบงาม ให้ความสบายตาสะอาดใจ อันจักเป็นทางนำให้วัดได้เป็นที่พัฒนาจิตใจด้วยธัมมะในพระพุทธศาสนาที่เป็นคำทรงสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งทรงเป็นนักพัฒนาจิตใจที่แท้จริงและยิ่งใหญ่ที่สุด เหนือนักพัฒนาทั้งหลายที่มีอยู่.

เป็นความถูกแท้จริงๆ ที่จะกล่าวว่าสมเด็จพระบรมศาสดาทรงเป็นนักพัฒนาจิตใจที่ใหญ่ยิ่งที่สุด ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในพระธรรมคำทรงสอน ที่พัฒนาจิตใจได้ทุกระดับ ตั้งแต่จิตใจที่ยังอยู่ในระดับต่ำ ให้ขึ้นสู่ระดับสูง และจิตใจที่อยู่ในระดับสูงให้สูงยิ่งขึ้น เรื่องระดับของจิตใจนั้น แม้จะแลไม่เห็นด้วยสายตา แต่รู้ได้วัดได้ด้วยความรู้สึกสุขทุกข์ เศร้าหมองผ่องใส.

เรามีบุญนักแล้ว ที่ได้เข้ามาอยู่ในร่มเงาพระพุทธบารมี ได้ศึกษาเล่าเรียนรู้พระธรรมคำทรงสอนแล้วพอสมควร และแม้ปฏิบัติตามที่เรียนรู้มา ก็ย่อมจะได้ประจักษ์แก่ใจในความเป็นนักพัฒนาจิตใจผู้ยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ใจเศร้าหมองก็ทรงพัฒนาให้ผ่องใสได้ ใจที่มืดมิดด้วยความคิดสกปรกก็ทรงพัฒนาให้สว่างไสวด้วยความคิดที่สะอาดสดใสได้ ไม่ใช่ด้วยพระปัญญาล้ำเลิศและพระมหากรุณาสูงสุดกว้างใหญ่ไพศาล สัตว์โลกจะไม่มีทางพ้นจากความมืดมิดสกปรกทุกข์ร้อนนักหนาได้เลย เราท่านทั้งหลายพึงน้อมรับพระมหากรุณา รับพระปัญญา ที่โปรดประทานให้แก่โลกแล้ว รับไว้ให้เต็มความสามารถ ปฏิบัติตามพระธรรมคำทรงสอนให้จริง อย่าเหลาะแหละโลเล.

ถึงเวลาแล้ว ที่เราทุกคนจะต้องทำหน้าที่ผู้สืบทอดพระมหากรุณาคุณ พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เต็มกำลัง ให้เต็มสติปัญญาความสามารถ โลกทุกวันนี้ บ้านเมืองไทยทุกวันนี้ ร้อนมาก มืดมาก แต่ไม่ว่าที่ใดจะร้อนสักเพียงไหน จะมืดสักเพียงไหน จะสกปรกสักเพียงไหน แสงแห่งพระปัญญาคุณก็สว่างเจิดจ้า และสามารถจะขับไล่ความมืดความร้อนความสกปรกให้หมดสิ้นได้แน่นอน สำคัญที่ผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลายจะต้องเข้มแข็งจริงจังในการรับแสงแห่งพระปัญญาไปเป็นแสงแห่งตน ให้ตนของเราแต่ละคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือเราที่เป็นพระเป็นเณรเป็นพุทธบุตร เป็นพุทธศาสนิก ควรต้องปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ปฏิบัติพระธรรม ให้จริง ให้สม่ำเสมอ ให้เป็นครูเป็นแบบอย่างแก่ผู้คนทั้งหลาย แนะนำสั่งสอนญาติโยมที่เข้าไปสู่วัด ให้เห็นโทษของจิตใจที่ขาดศีลขาดธรรม ให้เห็นคุณของจิตใจที่มีศีลมีธรรม ตัวอย่างที่เกิดขึ้นทุกวันนี้มีมากมาย ควรเพียงพอจะให้เกิดความมั่นใจที่จะปฏิบัติเพื่อให้ตนเองสวัสดีด้วยมีศีลมีธรรม.

ศีล ๕ เพียงพอสำหรับคนทั่วไปที่จะนำให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข และการจะเป็นผู้มีศีล ๕ ได้จริง ก็สำคัญเพียงให้อบรมใจให้มีน้ำใจต่อคนทั้งหลาย ต่อสัตว์ทั้งหลาย ความมีน้ำใจจะทำให้ไม่อาจทำร้ายจิตใจผู้อื่นได้ ดังนั้นผู้มีน้ำใจจึงไม่เบียดเบียนคนใดสัตว์ใด ทั้งร่างกายชีวิตจิตใจ อันเป็นศีลข้อที่ ๑ ผู้มีน้ำใจจึงไม่ทำให้ผู้ใดต้องสูญเสียทรัพย์สินเงินทองข้าวของ อันเป็นศีลข้อที่ ๒ ผู้มีน้ำใจจึงไม่ข่มเหงน้ำใจมารดาบิดาสามีภริยาบุตรธิดาใครด้วยการผิดประเวณี อันเป็นศีลข้อที่ ๓ ผู้มีน้ำใจจึงไม่พูดเท็จหลอกลวงใครให้หลงผิด อันเป็นศีลข้อที่ ๔ ผู้มีน้ำใจจึงไม่ทำตนให้ขาดสติด้วยความมัวเมา เพราะความมัวเมาย่อมเป็นเหตุให้ทำความผิดความเสื่อมเสียแก่ทุกคนได้ทุกอย่าง อันเป็นศีลข้อที่ ๕ ดังกล่าวมาคือศีล ๕ จะรักษาได้ด้วยความมีน้ำใจต่อตนเอง และต่อผู้อื่นสัตว์อื่นทั้งหลาย.

แม้เน้นความมีน้ำใจต่อกันและกันให้มาก ให้เป็นความจริงใจ จะสามารถพัฒนาจิตใจได้จริง จะสามารถแก้ปัญหาความร้อนความวุ่นที่กำลังมีมากมายผิดธรรมดาอยู่ทุกวันนี้ ได้ด้วยพระธรรมคำทรงสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า พระผู้ทรงเป็นนักพัฒนาจิตใจที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในทุกยุคทุกสมัย ทรงเป็นนักพัฒนาจิตใจไม่ว่ามืดมิดเศร้าหมองเพียงไร ให้บริสุทธิ์สว่างไสวเบิกบานได้ทั้งนั้น ขอจงเชื่อมั่นในความจริงนี้ เพื่อความมีสิริมงคลแก่ชีวิตตนเอง.

จุดมุ่งหมายสำคัญของพระพุทธศาสนาคือความมีจิตใจสบาย ผู้ใดไม่อาจทำใจให้สบายได้ แสดงว่าผู้นั้นยังไม่สามารถอัญเชิญพระพุทธศาสนาเข้าสู่จิตใจได้ ตราบใดจิตใจยังวุ่นวายอยู่ด้วยความทุกข์ความร้อน หรือความโลภความโกรธความหลง ตราบนั้นแสดงว่ายังเข้าไม่ถึงจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา น่าเสียดายนัก เกิดมาได้พบพระพุทธศาสนา แต่ไม่พยายามน้อมรับคุณประโยชน์ยิ่งใหญ่ของพระพุทธศาสนาไว้เป็นของตน จะเรียกว่าเป็นผู้มีปัญญาไม่ได้.

ผู้มีปัญญาพึงพยายามเข้าใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา ที่ว่าอะไรทั้งนั้นไม่สำคัญเท่าความมีใจสบาย ที่พากันหาความสบายใจไม่ได้อยู่ทุกวันนี้ ก็เพราะลืมความสำคัญของใจ ว่าคือความสบาย ใจต้องสบาย ไม่ใช่มีความห่วงความวิตกกังวลต่างๆ นานา ที่พากันเข้าใจผิดว่า ความทุกข์ความร้อนความคิดวุ่นวายเป็นความจำเป็นที่จะช่วยแก้ไขความยุ่งยากมากน้อยในชีวิตได้ ขอให้พยายามแก้ความเข้าใจนี้เสียใหม่ให้เป็นถูกต้อง ว่าความสงบสบายใจคือความสำคัญที่แท้จริงของชีวิต ทุกสิ่งทุกอย่างทุกเรื่องทุกปัญหาจะคลี่คลายได้โดยง่ายเมื่อแก้ด้วยใจที่สบาย.

ในยามที่โลกมืด โลกร้อน โลกวุ่นวาย แทบหาจุดสงบจุดสว่างไม่มี ขอให้ช่วยบอกกล่าวเล่าไปให้กว้างไกลที่สุด ให้ผู้คนน้อยใหญ่หยุดความคิดที่เร่าร้อนวุ่นวายด้วยการท่องพุทโธ พุทโธ พุทโธ ไว้ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับใจ แล้วจะสบายได้จริง.

ความยุติธรรม คือความไม่มีอคติ นั่นก็คือความมีอคติเป็นความไม่ยุติธรรม **อคติ** คือความลำเอียง หรือความไม่ยุติธรรมนั่นเอง มี ๔ อย่าง คือลำเอียงเพราะรัก ลำเอียงเพราะโกรธ ลำเอียงเพราะหลง และลำเอียงเพราะกลัว ปุถุชนทุกคนย่อมมีความรัก ความโกรธ ความหลง ความกลัว แต่เมื่อมีหน้าที่ให้ความยุติธรรม แม้เป็นปุถุชน ก็ควรต้องปฏิบัติหน้าที่ให้เรียบร้อยให้เต็มสติปัญญาความสามารถ เพื่อรักษาศักดิ์ศรีของตน อันคนหรือมนุษย์เรานั้น มีศักดิ์ศรีเป็นความสำคัญสำหรับชีวิต ไม่มีศักดิ์ศรีย่อมไม่มีค่าควรแก่ความยกย่องเคารพของผู้คนทั้งหลายผู้มีปัญญาผู้เป็นคนดี อาจจะเป็นที่ยกย่องของผู้ไม่มีศักดิ์ศรีด้วยกัน แต่นั่นก็ไม่อาจช่วยให้ตนมีศักดิ์ศรีได้.

ผู้รักษากฎหมาย ผู้เป็นใหญ่ในการปกครอง ผู้ชี้ขาดความถูกต้อง คือผู้ต้องมีความยุติธรรม ชี้ผิดเป็นผิด ชี้ถูกเป็นถูก ชี้ดีเป็นดี ชี้ชั่วเป็นชั่ว ไม่ควรชี้ผิดเป็นถูก ชี้ถูกเป็นผิด ชี้ดีเป็นชั่ว ชี้ชั่วเป็นดี พูดชัดๆ ก็คือไม่ควรเข้าข้าง หรือไม่ควรปกป้อง ไม่ควรส่งเสริมผู้ผิดด้วยความรักชอบเป็นส่วนตัว หรือด้วยความปรารถนาต้องการสิ่งที่รักชอบ ซึ่งทุกวันนี้เป็นที่อื้ออึงอยู่ ว่าความลำเอียงเข้ามาทำลายศักดิ์ศรีของผู้ควรมีศักดิ์ศรีเป็นอันมาก ผู้มีหน้าที่ให้ความยุติธรรมทั้งหลายจงรักษาศักดิ์ศรีความเป็นคนดีของตนไว้ให้เต็มสติปัญญาความสามารถ **อย่าทำลายตน อย่าทำลายวงศ์สกุลของตนให้สิ้นศักดิ์ศรี เพราะไม่ชี้ถูกให้เป็นถูก ไม่ชี้ผิดให้เป็นผิด ด้วยตกอยู่ใต้อำนาจความโลภความโกรธความหลงและความกลัว.**

ผู้แก่ผู้เฒ่าเล่าสืบกันมา ว่าราวสมัยกรุงศรีอยุธยามีผู้พิพากษายอดยุติธรรมพิพากษาให้ประหารชีวิตบิดาผู้บังเกิดเกล้า ฐานฆ่าคนตาย มีการสันนิษฐานกัน ว่าผู้พิพากษายอดยุติธรรมผู้นั้นน่าจะได้ไปเป็นพระยายมราชเจ้าแห่งนรกภูมิ เพราะรู้กันอยู่ ว่าพระยายมราชนั้นมีอำนาจยิ่งใหญ่ เป็นที่เกรงขาม มีความยุติธรรมหาผู้

เสมอเหมือนไม่มี โทษของการสั่งประหารบิดาบังเกิดเกล้าคือต้องตกนรก แต่การสั่งประหารแสดงความยุติธรรมเที่ยงแท้ทำให้อยู่ในนรกโดยไม่ต้องรับอาญานรกทางกายเช่นสัตว์นรกทั้งหลายทั้งปวง แม้ข้อสันนิษฐานนี้เป็นจริง อำนาจของความยุติธรรมก็ยิ่งใหญ่นัก ตามไปพิทักษ์รักษาได้ถึงนรก แล้วอำนาจความไม่ยุติธรรมจักเป็นอย่างไรเล่า.

ทุกวันนี้สถาบันพระพุทธศาสนาที่สูงส่งประเสริฐสุด ต้องการความหวังดีอย่างจริงใจจากพุทธบริษัททั้งปวง เพราะความหวังดีอย่างจริงใจนี้แหละที่จะเทิดทูนรักษาพระพุทธศาสนาให้เป็นคุณเป็นประโยชน์ต่อไทย และต่อทุกชาติในโลกได้ เช่นนี้มิได้หมายความว่าพระพุทธศาสนาจะหมดสิ้นไปจากโลกแม้ไม่ได้รับความหวังดีจากพุทธบริษัททั้งหลาย พระพุทธศาสนาไม่มีวันจะดับสูญไปจากโลกนี้แน่นอนที่สุด พระพุทธศาสนา อันหมายตรงถึงพระธรรมคำทรงสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน จะมีอยู่ในโลกตลอดไปชั่วกัปกัลป์ ไม่ว่าผู้คนจะปล่อยจิตใจให้ตกต่ำจนไม่มีที่ว่างสำหรับพระธรรมคำทรงสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วก็ตาม พระพุทธศาสนาไม่อยู่ในใจคนแม้สักคนเดียวแล้วก็ตาม แต่พระพุทธศาสนาคือพระธรรมคำทรงสอนจะมีอยู่ตลอดไปในโลก จะมีแสงสว่างส่องเจิดจ้าอยู่ตลอดไปทุกหนทุกแห่ง ทุกเวลานาที จะน่าสลดสังเวชตรงที่เมื่อถึงเวลาที่ผู้คนไม่มีที่ในจิตใจไว้รองรับพระธรรมคำทรงสอนแล้ว พระพุทธศาสนาก็จะหาเป็นประโยชน์แก่ผู้คนทั้งหลาย หรือแก่โลกได้ไม่.

ทุกวันนี้ ที่ผู้คนผู้ได้ชื่อว่าเป็นพระเป็นเณรเป็นพุทธศาสนิก พากันเกือบจะไม่มีที่ในจิตใจให้พระพุทธศาสนาเลยแล้ว คุณอันยิ่งใหญ่เป็นมหัศจรรย์ของพระพุทธศาสนาก็หาอาจช่วยให้แสงสว่างแก่จิตใจที่ใฝ่อยู่ในความมืดมิดต่ำทรามเหล่านั้นได้ไม่ พระ

พุทธศาสนาเป็นยอดกัลยาณมิตรที่แท้จริงของทุกชีวิตในโลก สำคัญที่ว่าจะมีผู้โฉดเขลาปัญญาตั้งสติ ตั้งใจสละความบอดมืด นอบน้อมรับยอดกัลยาณมิตรที่แท้จริง มากน้อยเพียงไร.

บ้านเมืองไทยของเรา อันหมายรวมถึงประเทศชาติไทย พระพุทธศาสนา และพระมหากษัตริย์ สามสถาบันหลักชีวิตของเราไทยทุกถ้วนหน้า จะตกอยู่ในความมืด ความร้อน ความร้ายแรง หนักขึ้น และหนักขึ้นแน่นอน แม้เราทั้งหลาย โดยเฉพาะเราผู้เป็นพระเป็นเณร ผู้มีหน้าที่โดยตรงที่จะต้องทุ่มเทกำลังทั้งปวง ทั้งกำลังกาย กำลังใจ กำลังสติปัญญา เทิดทูนรักษาพระพุทธศาสนาด้วยความหวังดีจริงใจ มิใช่ด้วยหวังเงินทองสมณศักดิ์.

กฎหมายพระสงฆ์ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดให้ตราไว้ในข้อที่ ๑ ว่า มีพระราชกระแสให้นิยมการฟังธรรมยิ่งกว่าอามิสทาน อามิสทานที่เป็นเงินเป็นทองนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกล่าวไว้ ว่าเป็นงูพิษ และพิษของงูก็คือสิ่งที่จะทำลายชีวิตได้แน่นอน ที่ควรกลัวอย่างยิ่ง คือพิษของงูนั้นทำลายชีวิต แต่พิษของเงินทองนั้นทำลายได้สิ้นทั้งชีวิต ทั้งชื่อเสียงเกียรติยศ พิษของเงินทองจึงน่ากลัวยิ่งกว่าพิษของงูพิษมากมาย เกินกว่าจะประมาณได้ ยิ่งเป็นพระเป็นเณรก็ยิ่งควรกลัวพิษของเงินทองให้มากเป็นพิเศษ การจะอยู่ในเพศของสมณะ โดยเป็นที่รังเกียจ โดยไม่มีผู้ปรารถนาจะกราบไหว้นั้น ยิ่งกว่าถูกงูพิษจริงกัดตายหลายร้อยหลายพันเท่า.

เรื่องของคุณธรรมหรือความดีนี้สำคัญนัก สำคัญจริงๆ โลกร้อนอยู่มากมายทุกวันนี้ก็มิใช่เพราะอะไรอื่น แต่เพราะจิตใจของผู้คนในโลกขาดคุณธรรม ขาดความดี และเมื่อขาดความดีก็ย่อมต้องมีสิ่งอื่นทดแทนให้เต็ม และสิ่งที่จะต้องเข้ามาทดแทน

แน่นอนก็คือความไม่ดี ความไม่มีคุณธรรม ไม่มีศีล ไม่มีธรรม แม้พระเณร แม้ผู้เป็นพุทธศาสนิกในพระศาสนาที่สุดประเสริฐ คือพระพุทธศาสนา ก็ไม่พ้นจากเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาถูกแวดล้อมด้วยความสกปรกเศร้าหมอง จนทำให้ผู้มีปัญญารู้ไม่พอเกิดความเข้าใจผิด ว่าพระพุทธศาสนาของเราใกล้จะมาถึงจุดจบ.

ทุกวันนี้ พระพุทธศาสนายังรุ่งเรืองสว่างเต็มที่อยู่เหมือนเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเริ่มประดิษฐานขึ้นในโลกเมื่อเกือบ ๓ พันปีมาแล้ว ไม่มีความเศร้าหมองเกิดขึ้นแม้เล็กน้อยเพียงใดในพระพุทธศาสนา น่าเสียดายที่สุด น่าใจหายที่สุด ที่พุทธบริษัททั้งหลายปล่อยปละละเลยจิตใจของตน จนทำให้จิตใจที่มีธรรมชาติประภัสสรต้องเศร้าหมอง เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์ผ่องใสเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์อยู่ทุกเวลานาที มีจิตใจที่เศร้าหมองสกปรกของพวกเราผู้พ่ายแพ้แก่อำนาจกิเลส เข้าห่อหุ้มรุมล้อม จนปิดบังแสงรุ่งเรืองงดงามหาความงามใดเปรียบมิได้ของพระพุทธศาสนา ต้องห่างหายไปจากสายตา คือห่างหายไปจากความรู้เห็นของผู้เบาปัญญาทั้งหลาย อย่างน่าเสียใจที่สุดจริงๆ.

ขอฝากด้วยความเป็นห่วงจากใจจริง โปรดช่วยกันทุ่มเทความห่วงใยให้เยาวชนให้เต็มที่เถิด ให้พวกเขาทั้งหลายรู้ค่าของจิตใจที่ดี จิตใจที่มีศีลมีธรรม ที่ห่างไกลจากอำนาจที่ชั่วร้ายของกิเลส โปรดช่วยกันให้จริงจังยิ่งขึ้นกว่าที่หลายฝ่ายได้มีเมตตาทำอยู่แล้ว คิดพูดทำสิ่งใดก็ได้เพื่อยื้อแย่งเยาวชนทั้งหลายให้พ้นอำนาจชั่วร้ายของกิเลส คือความโลภความโกรธความหลง.

เราเป็นเมืองพระพุทธศาสนา อย่าให้ต้องเสียชื่อที่ไม่ปฏิบัติให้ถึงจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา คือความมีจิตใจที่ดีงาม มีความสุขสงบ เหตุด้วยไม่ตกอยู่ในอำนาจชั่วร้ายที่สุดของความโลภความโกรธความหลง เรายังเป็นปุถุชน ข้อนี้เข้าใจ แต่

ขอให้พยายามโลภแต่น้อย โกรธแต่น้อย หลงแต่น้อย **อย่าถึงกับยอมให้ความโลภความโกรธความหลงทำลายชาติไทยของเรา พระพุทธศาสนาของเรา และพระมหากษัตริย์ของเรา ช่วยกันให้สำเร็จในจุดนี้ให้ได้เถิด จะเป็นผู้มีคุณหาที่เปรียบมิได้.**

จากพระพุทธประวัติ ได้เรียนรู้ว่ามีเทวดามาเนรมิตเป็นคนแก่คนเจ็บคนตายให้พระราชกุมารสิทธัตถะทอดพระเนตร ซึ่งกล่าวว่าเป็นการทอดพระเนตรเห็นคนแก่คนเจ็บคนตายเป็นครั้งแรก ทรงได้รับความสลดสังเวชพระหฤทัยอย่างยิ่ง พระกรุณาท่วมท้นพระหฤทัย จนเป็นเหตุให้เสด็จออกจากเวียงวัง ทรงสละสิ้นทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นสมบัติของเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน ทรงสละแม้พระมเหสีและพระราชกุมารผู้พระโอรสที่เพิ่งประสูติ เป็นที่รักเพียงดวงพระหฤทัย เสด็จออกเป็นเพียงผู้ขอ มีข้าวปลาอาหารสำหรับเสวยจากการบริจาคของผู้คนที่ยากไร้ ที่บริจาคตามมีตามเกิด มิใช่เป็นอาหารดีที่เลิศรสงดงามเช่นที่มีในปราสาทราชวัง พระพุทธศาสนามีจุดเริ่มต้นที่ตรงนี้ ขอให้สำเหนียกให้จงดี เพื่อให้เกิดความภูมิใจปีติโสมนัสหาที่ประมาณมิได้ในพระพุทธศาสนาของเรา ในสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า พระผู้ทรงเป็นสมเด็จพระบรมครูของเรา ของมนุษย์ และของพรหมเทพ กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเริ่มต้นที่ตรงนี้ตรงที่ได้ทอดพระเนตรเห็นภาพเนรมิตของเทวดา ทรงเกิดความสลดสังเวช และความเมตตาสัตว์โลกพ้นจะพรรณนา จึงทรงมุ่งมั่นแสวงหาทางช่วย เพื่อให้สัตว์โลกทั้งปวงพ้นจากสภาพที่ทอดพระเนตรเห็น คือความแก่ความเจ็บความตาย ตรงนี้ที่เป็นต้นทางที่ทรงดำเนินไปสู่ความเพียรพยายามแสวงหาความสำเร็จ จนทรงค้นพบ และทรงช่วยสัตว์โลกจำนวนไม่น้อยให้ได้มีความสุข พ้นทุกข์ ตั้งแต่เล็กน้อย จนถึงสิ้นเชิง ตามควรแก่การปฏิบัติของตน ของตน.

เทวดาที่เนรมิตภาพคนแก่คนเจ็บคนตายให้พระราชกุมารสิทธัตถะได้ทอดพระเนตรเห็นเป็นครั้งแรก และพระพุทธประวัติกล่าวว่าทรงสลดสังเวชพระหฤทัยอย่างที่สุด จึงเป็นจุดให้ได้ทรงตั้งพระพุทธศาสนาขึ้นในโลกได้ นั่นก็คือทรงชูประทีปให้ทั้งโลกสว่างไสวทั่วไปหมด บางท่านกล่าวถึงจุดนี้ไว้ชัดเจน ที่จะขอคัดมาไว้ในที่นี้ดังนี้ "พระบารมีของพระพุทธเจ้านั้นรุ่งเรืองสว่างลบแสงตะวันอยู่ทุกหนทุกแห่ง ทุกเวลานาทีผู้ไม่มีตาหาเห็นไม่" แม้ปรารถนาจะเห็นความงดงามแห่งแสงพระพุทธบารมี ที่รุ่งเรืองสว่างส่องโลกอยู่ ก็ต้องตั้งใจปฏิบัติตามที่ทรงสอนให้จริง.

พระคุณของพรหมเทพที่มีต่อเทวดาและมนุษย์ยิ่งใหญ่ไม่มีประมาณ เป็นการเข้าใจผิดแน่นอนที่พากันกล่าวว่า เพราะเทวดามาเนรมิตช่วย พระสิทธัตถราชกุมารจึงทรงพบทางสำเร็จ ความจริงต้องไม่ใช่เช่นนั้น เทวดาน่าจะเข้ามามีส่วนร่วมในการนี้เพื่อประกาศพระพุทธบารมีให้โลกรู้ ให้โลกเห็น ทั้งโลกมนุษย์และโลกเทวดา ว่าสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรานั้นทรงมีพระบารมีล้นฟ้า ไม่ว่าจะมีปัญหาใดเกิดขึ้น ก็ทรงแก้ได้หมดอย่างงดงาม พ้นความสามารถของเทวดาและมนุษย์ใดทั้งสิ้น ดังเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นภาพเนรมิตแสดงความทุกข์ของความเกิดความแก่ความเจ็บความตาย ก็ทรงสามารถแก้ได้ด้วยดี ควรแล้วมิใช่หรือที่ทั้งพรหมเทพและมนุษย์อมนุษย์เทิดทูนเป็นสมเด็จพระบรมครูผู้ยิ่งใหญ่.

ขออำนวยพร



แสงส่องใจ
อันดับที่ ๖

"ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย" นี้เป็นพุทธศาสนสุภาษิต และความประมาททั้งหลายรวมลงในความประมาทปัญญา.

ปัญญา คือเหตุผล ผู้ไม่เห็นความสำคัญของเหตุผล ประมาทเหตุผล จึงไม่ใช้เหตุผล ความไม่ใช้เหตุผลนี้แหละ คือความประมาทปัญญา.

ผู้ประมาทปัญญา หรือผู้ไม่ใช้เหตุผล คือผู้เดินอยู่บนทางแห่งความตาย.

ความตายนั้นมีทั้งตายด้วยสิ้นชีวิตและตายด้วยสิ้นชื่อเสียงเกียรติยศ ทั้งสองอย่างนี้เกิดได้แก่ผู้ประมาทปัญญา.

ความประมาทในการกระทำที่เรียกว่า **ประมาททางกาย** เช่น ความประมาทเกี่ยวกับอาวุธร้าย มีปืนและระเบิด เป็นต้น ไม่คำนึงถึงเหตุผลว่าอาวุธเช่นนั้นมีโทษร้ายแรง ความประมาทเช่นนี้ที่ทำให้เกิดความตายด้วยสิ้นชีวิตแล้วเป็นจำนวนมาก นี้คือความประมาทเป็นทางแห่งความตายประการหนึ่ง.

ความประมาทในการพูด คือพูดโดยไม่ระวังถ้อยคำ เรียกว่า **ประมาททางวาจา** ไม่คำนึงให้รอบคอบว่าจะเกิดผลอย่างไรในการพูด พูดไปตามอารมณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความโกรธ ความประมาทเช่นนี้ทำให้เกิดความตายด้วยสิ้นชีวิตแล้วเป็นอันมาก ด้วยสิ้นชื่อเสียงเกียรติยศก็เป็นอันมาก นี้คือความประมาทเป็นทางแห่งความตายประการหนึ่ง.

ความประมาทในการคิด คือคิดฟุ้งซ่านไปโดยไม่ระมัดระวัง เรียกว่า **ประมาททางใจ** การฆ่าตัวตายก็เกิดจากความประมาทนี้ ความเสียสติก็เกิดจากความประมาทนี้ ความทำลายผู้อื่นก็เกิดจากความประมาทนี้ นี้คือความประมาทเป็นทางแห่งความตายประการหนึ่ง.

ความตายด้วยสิ้นชีวิต แม้จะเกิดจากความประมาท ก็ยังดีกว่าความตายด้วยสิ้นชื่อเสียงเกียรติยศ ที่เรียกกันว่า **"ตายทั้งเป็น"**.

ความตายด้วยสิ้นชื่อเสียงเกียรติยศ เกิดจากความประมาทปัญญาในเรื่องต่างๆ เป็นความประมาททางกาย ทางวาจา ทางใจ ไม่อบรมปัญญาในเรื่องความโลภ ความโกรธ ความหลง.

ผลที่เกิดจากความประมาทปัญญา คือความตาย ไม่ว่าจะตายด้วยสิ้นชีวิต หรือตายด้วยสิ้นชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นความไม่ดีทั้งสิ้น ความประมาทปัญญาหรือความประมาทจะให้ผลดีไม่มีเลย จึงไม่ควรประมาทปัญญา.

ความไม่ประมาทปัญญา คือความเห็นความสำคัญของปัญญา ทั้งปัญญาตนและปัญญาผู้อื่น จะเห็นความสำคัญแต่ปัญญาตน ไม่เห็นความสำคัญปัญญาผู้อื่นด้วยก็ไม่ได้.

ความไม่เห็นความสำคัญปัญญาตนมีโทษอย่างไร ความไม่เห็นความสำคัญปัญญาผู้อื่นก็มีโทษอย่างนั้น ผู้ไม่ประมาทปัญญาจึงหมายถึงผู้ไม่ประมาททั้งปัญญาตนและปัญญาผู้อื่น.

ประมาทปัญญาตนก็เป็นทางแห่งความตาย ประมาทปัญญาผู้อื่นก็เป็นทางแห่งความตาย ผู้พ่ายแพ้แก่ผู้อื่น ต้องเสื่อมเสียสูญสิ้นเป็นอันมาก ต้องเศร้าโศกเสียใจถึงเสียสติก็มี ก็เพราะประมาทปัญญาผู้อื่น.

ความประมาทปัญญาผู้อื่นก็คือความประมาทปัญญาตนนั่นเอง ผู้ไม่อบรมปัญญาตนเท่านั้นที่จะประมาทปัญญาผู้อื่น ผู้อบรมปัญญาตนจะไม่ประมาทปัญญาผู้อื่นเลย นั่นก็คือผู้เห็นความสำคัญของปัญญาตน จะแลเห็นความสำคัญของปัญญาผู้อื่นด้วย.

ประมาทปัญญาผู้อื่นคือเห็นผู้อื่นไม่มีปัญญาไม่สามารถ เห็นตนเองมีปัญญามีความสามารถยิ่งกว่าผู้อื่น จะคิดจะพูดจะทำอะไรที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นจึงไม่รอบคอบ ไม่ใช้ปัญญาให้เต็มที่ เป็นการประมาทปัญญา เป็นการเดินอยู่บนทางแห่งความตายได้ทั้งสองอย่าง คือทั้งอย่างสิ้นชีวิตและอย่างสิ้นชื่อเสียงเกียรติยศ.

ความประมาทปัญญา หมายถึงทั้งความประมาทปัญญาตน ความประมาทปัญญาผู้อื่น และความประมาทปัญญาที่เป็นกลาง มิใช่ปัญญาตนหรือปัญญาผู้ใด.

ความประมาทปัญญาที่เป็นกลาง คือความไม่เชื่อว่าปัญญาเป็นความสำคัญ ปัญญาเป็นความจำเป็น สำหรับประคับประคองชีวิตให้สวัสดี ทั้งที่ปัญญาเป็นสิ่งควรอบรมให้มีเป็นอันมากในตน ก็ไม่เห็นค่าของปัญญา ไม่พยายามทำปัญญาให้เป็นปัญญาตน เปรียบเช่นเห็นสิ่งมีค่าเป็นสิ่งไม่มีค่าก็ไม่พยายามแสวงหาไว้เป็นสมบัติตน เรียกว่าประมาทสิ่งนั้น ผู้ประมาทปัญญาย่อมไม่อบรมปัญญา.

การดำรงชีวิตจะสวัสดีเพียงไร สำคัญที่ประมาทปัญญาตนและปัญญาผู้อื่นมากน้อยเพียงไร ประมาทปัญญาตนและปัญญาผู้อื่นมาก ชีวิตจะสวัสดีน้อย ประมาทปัญญาตนและปัญญาผู้อื่นน้อย ชีวิตจะสวัสดีมาก.

ผู้ไม่ประมาทปัญญา แม้จะต้องพบความตายด้วยความสิ้นชีวิต อันเป็นธรรมดาที่ไม่มีผู้หลีกเลี่ยงพ้น แต่ก็ย่อมไม่พบความตายด้วยสิ้นชื่อเสียงเกียรติยศ.

ประมาทปัญญาผู้อื่น คือไม่รอบคอบในการคิดพูดทำเกี่ยวกับผู้อื่น ด้วยเห็นว่าไม่จำเป็นต้องรอบคอบระมัดระวัง อยากคิดอยากพูดอยากทำเกี่ยวกับผู้อื่นอย่างไร ก็คิดก็พูดก็ทำ มีความไว้วางใจเป็นเหตุสำคัญบ้าง มีความระแวงสงสัยเป็นเหตุสำคัญบ้าง ผลที่ตามมาจากความประมาทปัญญา อาจเป็นความตาย ตายด้วยสิ้นชีวิต หรือตายด้วยสิ้นชื่อเสียงเกียรติยศ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสอง.

ทุกคนมีปัญญา แม้จะมากน้อยไม่เสมอกัน ทุกคนไม่ควรลืมความจริงนี้ ไม่ควรประมาทในการคิดการพูดการทำที่เกี่ยวกับทุกคน นั่นก็คือไม่ควรเป็นคนเชื่อง่ายหูเบา ซึ่งจะตามมาด้วยการพูดการทำตามความเชื่อ ดั่งนี้ไม่ใช่การคิดการพูดการทำด้วยปัญญา เป็นการประมาทปัญญา ทั้งปัญญาตน เพราะไม่นำปัญญาตนมาใช้ประกอบความคิดการพูดการทำ เป็นการประมาททั้งปัญญาผู้อื่น เพราะไม่ใช้ปัญญาตนพิจารณาปัญญาผู้อื่นให้รอบคอบ.

ปัญญาเป็นคุณลักษณะ เป็นลักษณะที่ดี มีคุณเป็นความสว่าง ความสมบูรณ์ของคำปัญญาคือ **สัมมาปัญญา** เท่านั้น ไม่มีมิจฉาปัญญา สัมมาปัญญาคือปัญญาชอบ ปัญญาก็หมายถึงปัญญาชอบเช่นกัน ผู้มีเล่ห์เหลี่ยมใช้เล่ห์เหลี่ยม ไม่ใช่ผู้มีปัญญา ใช้เล่ห์เหลี่ยมไม่เรียกว่าใช้ปัญญา.

ผู้มีปัญญาน้อยเป็นผู้ใช้เล่ห์เหลี่ยมมาก เพราะผู้มีปัญญาน้อยเป็นผู้อยู่ในความมืดมากกว่าอยู่ในความสว่าง จึงไม่เห็นถูกต้องตามสมควร ว่าการใช้เล่ห์เหลี่ยมไม่ใช่วิธีที่ถูกต้อง ไม่ใช่วิธีของคนดีมีปัญญา **การใช้เล่ห์เหลี่ยมเป็นการประมาทปัญญา เป็นทางแห่งความตาย อาจทั้งด้วยสิ้นชีวิตและทั้งด้วยสิ้นชื่อเสียงเกียรติยศ.**

ผู้มีปัญญามากเป็นผู้ไม่ใช้เล่ห์เหลี่ยม เพราะผู้มีปัญญามากไม่จำเป็นต้องใช้เล่ห์เหลี่ยมอันเป็นกลโกง เป็นความไม่สุจริต ผู้มีปัญญามากสามารถใช้ปัญญาแก้ไขจัดการเรื่องราวทั้งหลายให้เป็นไปได้อย่างถูกต้องด้วยดี ผู้มีปัญญารังเกียจเล่ห์เหลี่ยม ไม่ยินดีที่จะใช้เล่ห์เหลี่ยม แต่รู้จักเล่ห์เหลี่ยม รู้ทันผู้ใช้เล่ห์เหลี่ยม เพราะปัญญาเป็นแสงสว่าง ย่อมนำให้รู้ให้เห็นให้เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่าง ได้ชัดเจนมากน้อยตามความมากน้อยของปัญญา.

ผู้ใดชอบใช้เล่ห์เหลี่ยมอันเป็นความไม่ดี ไม่ชอบใช้ปัญญาอันเป็นความดี พึงรู้ได้ ว่าผู้นั้นเป็นผู้ประมาทปัญญา ไม่เห็นความสำคัญของปัญญา จึงไม่ปรารถนาจะมีปัญญา ไม่อบรมปัญญา ทั้งยังประมาทปัญญาตน ไม่เห็นความสำคัญของปัญญาที่ตนมีอยู่ จึงไม่พยายามนำปัญญานั้นออกใช้ และประมาทปัญญาผู้อื่น ไม่คิดว่าผู้อื่นมีปัญญาพอจะรู้เท่าทันเล่ห์เหลี่ยมต่างๆ ของตน ความประมาทนี้ล้วนเป็นทางแห่งความตายทั้งสิ้น เพราะการใช้เล่ห์เหลี่ยมนั้นย่อมมีผู้มีปัญญารู้ทัน ย่อมรังเกียจ ผู้ใช้เล่ห์เหลี่ยมจึงย่อมต้องตายจากชื่อเสียงเกียรติยศนั้นแน่นอน.

ปัญญาที่ไม่ควรประมาทอย่างยิ่ง คือปัญญาในการเอาชนะกิเลส หนีไกลจากกิเลส ไม่ให้กิเลสชนะ การชนะกิเลสได้ครั้งหนึ่ง ก็คือการก้าวไกลจากกิเลสได้ช่วงหนึ่ง ถ้าเอาชนะกิเลสได้หลายครั้งติดกัน ก็จะก้าวไกลจากกิเลสได้หลายช่วง จะไกลกิเลสได้เป็นอันมาก และแม้เอาชนะกิเลสได้ทุกครั้ง ก็จะก้าวไกลกิเลสได้ตลอดไป.

กิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง นั้นมีฤทธิ์ร้ายแรงมาก ดังนั้นแม้เมื่อใดประมาทปัญญา คือไม่ใช้ปัญญาให้ดี เมื่อนั้นก็จะพ่ายแพ้แก่กิเลส ไม่อาจเอาชนะกิเลสได้ ไม่อาจก้าวไกลจากกิเลสได้ ประมาทปัญญาเพียงไร พ่ายแพ้แก่กิเลสเพียงไร จะอยู่ใกล้กิเลสเพียงนั้น กิเลสจะให้โทษแก่จิตใจรุนแรงเพียงนั้น.

ความประมาทปัญญาที่สำคัญยิ่ง คือความคิดว่าไม่อาจเอาชนะกิเลสได้ ไม่อาจก้าวไกลจากกิเลสได้ เมื่อจะโลภก็ต้องโลภ เมื่อจะโกรธก็ต้องโกรธ เมื่อจะหลงก็ต้องหลง.

เมื่อความโลภเกิดขึ้น แม้มีสติรู้ว่าความโลภเกิดแล้ว ผู้ประมาทปัญญาอย่างยิ่งย่อมไม่ใช้ปัญญาพยายามเอาชนะความโลภ ย่อมยอมโดยดีให้ความโลภเป็นฝ่ายชนะประชิดติดใจอยู่ ใจไม่อาจไกลกิเลสได้ตามสมควร.

เมื่อความโลภเกิดขึ้น ผู้ไม่ประมาทปัญญาย่อมมีสติเกิดทัน ย่อมใช้ปัญญาเต็มที่ หนีไกลจากความโลภอันเป็นเครื่องเศร้าหมอง.

ผู้มีปัญญาทุกคนรู้ว่า ทั้งความโลภ ทั้งความโกรธ ทั้งความหลง เป็นกิเลสเครื่องเศร้าหมอง และทุกคนมีปัญญาทุกคนจึงรู้เช่นนี้ แต่เมื่อรู้แล้ว ผู้ไม่ประมาทปัญญาเท่านั้นที่จะใช้ปัญญาคิด ว่าสิ่งใดเป็นความเศร้าหมอง ไม่ควรเข้าใกล้สิ่งนั้น ไม่ควรให้สิ่งนั้นเข้าใกล้ ควรหลีกหนีให้สุดความสามารถเสมอ ถือพระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่าง ทรงหนีกิเลสได้ไกลแล้วจริง.

พระพุทธเจ้าทรงได้รับถวายพระนามว่า **"อรหันต์"** ซึ่งหมายความว่าทรงเป็นผู้ไกลกิเลสแล้วจริง พระพุทธสาวกทั้งหลายที่ได้รับถวายนามว่าอรหันต์ ก็เป็นผู้ไกลกิเลสแล้วจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นที่เกิดทูนศรัทธาอย่างยิ่งจริงก็เพราะความทรงเป็นผู้ไกลกิเลสแล้วจริง พระอรหันตสาวกเป็นที่เคารพเลื่อมใสศรัทธาก็เพราะความเป็นผู้ไกลกิเลสแล้วจริง ความไกลกิเลสจึงเป็นความสำคัญอย่างยิ่งที่ผู้ไม่ประมาทปัญญาพึงอบรมปัญญาเต็มความสามารถ เพื่อได้เป็นผู้ไกลกิเลสได้มากเป็นลำดับไปจนถึงได้เป็นผู้ไกลกิเลสจริงในวันหนึ่ง.

กิเลสคือความโลภนั้น ผู้ประมาทปัญญาย่อมบิดเบือนความรู้ความเข้าใจของตนให้ผิดจากความถูกต้อง คือรู้แก่ใจว่าความโลภเป็นความไม่ดี แต่บิดเบือนความรู้นั้นที่ว่าความโลภเป็นความไม่ดี โดยบิดเบือนว่าความรู้สึกอยากได้ที่เกิดขึ้นในใจตนไม่ใช่ความโลภ จึงไม่ใช่เป็นความไม่ดี เมื่อบิดเบือนความจริงเสียเช่นนี้ ก็เท่ากับประมาทปัญญา ไม่ใช้ปัญญาหลีกให้พ้นความโลภแม้เพียงชั่วครั้งชั่วคราว ย่อมตายเพราะความประมาทปัญญาเช่นนี้ ดังมีตัวอย่างปรากฏอยู่ไม่ว่างเว้น การคดโกงปล้นจี้ลักขโมยล้วนเกิดแต่ความโลภ และความโลภนี้เกิดจากความประมาทปัญญา ที่ทำให้สิ้นชีวิตบ้าง ติดคุกติดตะรางบ้าง เป็นทั้งความตายอย่างสิ้นชีวิต ทั้งความตายอย่างสิ้นชื่อเสียงเกียรติยศ.

ผู้ประมาทปัญญาพยายามบิดเบือนความโลภว่าไม่เป็นความโลภ แต่มิใช่ว่าจะสามารถบิดเบือนโทษของความโลภให้เป็นคุณของความไม่โลภได้ไม่ ความโลภต้องให้โทษ ความไม่โลภต้องให้คุณ แน่นอนเสมอไป.

ผู้ไม่ประมาทปัญญายอมรับความโลภว่าเป็นความโลภ ย่อมไม่ได้รับโทษของความโลภ เพราะเมื่อยอมรับว่าเป็นความโลภ ก็ย่อมรู้ว่ามีโทษ จึงเป็นธรรมดาย่อมใช้ปัญญาหลีกไกลความโลภ เพื่อให้ไกลจากโทษของความโลภ ไม่ต้องร้อนไม่ต้องถูกเผาผลาญเพราะโทษนั้น.

ปัญญาที่จะพาให้หลีกพ้นความโลภได้ไกล คือปัญญาที่ประกอบด้วยสติรู้ทันเมื่อเกิดความโลภ และปัญญาที่ประกอบด้วยศรัทธาเชื่อตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอน ว่าจาคะการสละบริจาคแต่ละครั้งแม้ประกอบด้วยปัญญา จะทำให้ไกลจากความโลภได้เป็นลำดับ.

การสละบริจาคที่จะทำให้ไกลจากความโลภ ต้องเป็นการสละบริจาคที่ประกอบด้วยปัญญา มิใช่ประกอบด้วยความประมาทปัญญา การสละบริจาคที่ประกอบด้วยความประมาทปัญญาเป็นไปด้วยความมุ่งหมายให้เกิดชื่อเสียงหน้าตา ส่วนการสละบริจาคที่ประกอบด้วยความไม่ประมาทปัญญาเป็นไปด้วยมุ่งไกลจากความโลภ เปรียบดังการถูกไล่จับ มุ่งให้การสละบริจาคเป็นกำลังพาหนีให้ไกลพ้นจากการถูกความโลภจับ.

การสละบริจาคนั้น แม้จะจำเป็นต้องทำใจให้ประกอบด้วยความไม่ประมาทปัญญา คือต้องทำใจให้มุ่งเป็นการเอาชนะความโลภ แต่เป็นความจำเป็นต้องทำใจเช่นนี้ในระยะเริ่มแรกเท่านั้น เพราะระยะเริ่มแรกของการสละบริจาคเป็นระยะที่จิตใจยังมีความเสียดายหวงแหนเป็นธรรมดา เมื่อสละบริจาคจนคุ้นเคยกับจิตใจ ใจอิ่มเอิบยินดีกับการสละบริจาคแล้ว ความไม่ประมาทปัญญาก็จะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับใจเป็นอัตโนมัติ ไม่ต้องมีการพยายามทำใจให้ประกอบด้วยความไม่ประมาทปัญญา.

ก่อนจะต้องสละบริจาคสิ่งใดเพื่อผู้ใด เมื่อใด เมื่อนั้นผู้มีปัญญา ไม่ประมาทปัญญา จะพิจารณาด้วยเหตุผลและด้วยเมตตา แม้เมื่อเริ่มปรารภการสละบริจาค ใจจะปฏิเสธด้วยความรู้สึกหวงแหนเสียดาย ความรู้สึกนั้นจะคลี่คลายเบาบางถึงหมดสิ้นได้ถ้าใช้ปัญญาประกอบด้วยเมตตา ทบทวนใคร่ครวญให้ได้ความเห็นกระจ่างแจ้งประจักษ์ใจในความควรสละบริจาค ให้เห็นคุณที่จะได้รับอันยิ่งกว่าสิ่งที่จะสละไป คุณนั้นคือความไกลจากกิเลสคือความโลภ เป็นความไกลความสกปรกเศร้าหมองที่ไม่พึงปรารถนาอย่างยิ่ง.

ปัญญาคือเหตุผลที่พึงยกขึ้นส่งเสริมจิตใจให้สามารถสละบริจาคได้นั้นมีหลายระดับ เช่น นึกถึงความมีเพียงพอจะสละได้ของตน สิ่งที่จะสละบริจาคนั้นไม่จำเป็นแก่ตน แต่จำเป็นแก่ผู้ที่จะได้รับบริจาค.

การสละบริจาคเป็นบุญ โดยเฉพาะการสละสิ่งซึ่งอยากได้ ผลของการสละบริจาคจึงเป็นบุญเช่นกัน เพราะผลย่อมตรงต่อเหตุ เหตุดีผลดี เหตุชั่วผลชั่ว ทำอย่างใดย่อมได้อย่างนั้น.

ผลของการสละบริจาคนั้น ผู้รับจะได้รับเพียงในชาตินี้ แต่ผู้บริจาคจะเสวยผลทั้งในชาตินี้และเมื่อละชาตินี้แล้ว.

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ปฏิบัติพร้อมทั้งทาน ศีล ภาวนา.

ทานและจาคะการสละบริจาคมีผลที่ยิ่งใหญ่ คือสามารถยังให้หนีไกลจากกิเลสกองโลภได้เป็นลำดับตามกำลังของการสละ ที่สำคัญที่สุดคือ การสละความปรารถนาทั้งปวง.

ความสละความโลภสามารถยังความเย็นให้เกิดแก่จิตใจได้เป็นอันมาก เพราะความโลภเป็นความร้อนใจ ไกลจากความโลภเพียงไร ใจก็จะเย็นได้เพียงนั้น.

ความโลภเป็นความร้อนจริงแน่ ความสละบริจาคเป็นทางพาให้ไกลจากความร้อนของความโลภจริงแน่ ไม่เช่นนั้นพระพุทธเจ้าย่อมไม่ทรงสอนให้สละบริจาคเพื่อไกลจากความโลภ.

พุทธศาสนสุภาษิตบทหนึ่งกล่าวไว้ แปลความว่า **"พึงนำ (สมบัติ) ออกด้วยการให้, วัตถุที่ให้แล้วย่อมเป็นอันนำออกดีแล้ว, วัตถุที่ให้แล้วย่อมมีสุขเป็นผล, ส่วนวัตถุที่ยังไม่ได้ให้ก็ไม่เป็นอย่างนั้น"**.

กิเลสคือโทสะความโกรธนั้นเมื่อเกิดขึ้น ผู้ใดไม่เห็นโทษตน ไปเพ่งโทษผู้อื่นว่าผู้อื่นเป็นเหตุให้ตนเกิดความโกรธด้วยการจ้วงจาบหยาบช้า เป็นต้น จึงแสดงปฏิกิริยาตอบโต้ไปตามอำนาจความรุนแรงที่ได้รับ เช่นนี้เป็นความประมาทปัญญา ผู้ไม่ประมาทปัญญาจะต้องใช้ปัญญาเพ่งพินิจให้เห็น ว่าความโกรธไม่ได้เกิดจากผู้อื่น แต่เกิดจากตนเอง เกิดจากความคิดปรุงแต่งของตนเอง ถ้าได้รู้ได้เห็นได้ยินได้ฟังการกระทำคำพูดของผู้ใดก็ตาม ไม่คิดปรุงแต่งให้เป็นโทสะคือความโกรธ ความโกรธจะไม่เกิด ความโกรธเกิดเพราะความคิดปรุงแต่งของตนเอง.

พุทธศาสนสุภาษิตบทหนึ่งกล่าวไว้ แปลความว่า **"คนที่เห็นแต่โทษผู้อื่น คอยแต่เพ่งโทษนั้น อาสวะก็เพิ่มพูน เขายังไกลจากความสิ้นอาสวะ"**.

กิเลสกองโทสะเกิดจากความคิดปรุงแต่งยิ่งกว่ากิเลสกองอื่น ความไม่ประมาทปัญญาในการคิดปรุงแต่ง จึงเป็นความสำคัญที่จะนำให้ไกลโทสะได้ ใช้ปัญญาในการคิดปรุงแต่งเมื่อได้รู้ได้เห็นได้ยินได้ฟังให้ถูก ไม่ให้เป็นการเข้าไปสู่เข้าไปใกล้โทสะ ไม่ให้ได้รับความร้อนของโทสะ.

โทสะไม่ได้อยู่ในใจผู้ใด โทสะก็เช่นกับโลภะและโมหะ เข้าไปตั้งกองอยู่ในใจผู้ใดไม่ได้ ดังนั้นแม้โทสะจะเป็นไฟเป็นความร้อน แต่ก็ทำให้ผู้ที่อยู่ห่างไกลออกไปร้อนไม่ได้ กองไฟโทสะจะทำให้ผู้ใดร้อนได้ ก็ต่อเมื่อผู้นั้นเข้าไปใกล้.

โทสะเปรียบได้ดังไฟร้อนแรงกองใหญ่ที่ลุกโพลงอยู่ ใจเปรียบได้ดังตัวเราทุกคน ความคิดปรุงแต่งเปรียบได้ดังการเดินหรือการวิ่ง ถ้าตัวเราเพียงแต่รู้แต่เห็น ว่ามีไฟกองใหญ่ลุกโพลงอยู่ที่ใด ถ้าไม่เดินหรือวิ่งเข้าไปหากองไฟนั้น เราก็จักไม่ได้รับความร้อนจากไฟกองนั้น นั่นก็คือถ้าเราไม่คิดปรุงแต่งให้เป็นโทสะ ให้เป็นความร้อน ก็เหมือนเราไม่เดินเข้าไปใกล้กองไฟ เราย่อมไม่ร้อน เราย่อมไม่ถูกแผดเผา.

การเดินหรือวิ่งเข้าไปสู่กองไฟใหญ่ที่ลุกโพลงแรงร้อน เป็นความร้อนหรือเป็นความมอดไหม้ของตัวเราฉันใด ความคิดปรุงแต่งให้เกิดโทสะก็เป็นความร้อน เป็นความเผาผลาญจิตใจเราฉันนั้น **ความคิดปรุงแต่งจึงสำคัญนัก พึงมีสติไม่ประมาทปัญญาในเรื่องนี้เสมอ.**

ความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราของเราเป็นสาเหตุเบื้องต้นของความคิดปรุงแต่งให้เกิดโทสะ อันเป็นความร้อน ถ้าไม่มีความยึดมั่นในตัวเราของเรา ความคิดปรุงแต่งให้เกิดโทสะเป็นความร้อนย่อมไม่มี ได้รู้ได้เห็นได้ยินได้ฟังสิ่งใดเรื่องใดเสียงใด ก็จักไม่คิดปรุงแต่งว่ากระทบถึงตัวเราของเรา เพราะเมื่อไม่ยึดมั่นในตัวเราของเรา ก็ไม่มีตัวเราของเราให้ถูกกระทบถึง เช่นนี้เท่ากับไม่เดินเข้าสู่กองไฟ ย่อมไม่ร้อนไม่ถูกเผาไหม้ **ความไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราของเราจึงสำคัญอย่างยิ่ง พึงมีสติ ไม่ประมาทปัญญาในเรื่องนี้.**

ผู้ใดจะคิดจะพูดจะทำอะไรอย่างไร แม้ไม่มีตัวเราของเราเข้าไปเกี่ยวข้อง คือไม่ไปคิดปรุงแต่งว่าผู้นั้นว่าเราผู้นี้ทำเรา เพียงรู้เพียงเข้าใจความหมายของการพูดการทำนั้น ย่อมไม่เข้าไปใกล้ความร้อนของกิเลสกองโทสะ เป็นความไม่ประมาทปัญญา.

ท่านสอนให้ดูรูปนาม ก็เพื่อให้เปลี่ยนความคิดจากตัวเราของเราเป็นรูปเป็นนาม คือแทนที่จะคิดว่านี่ตัวเรา ก็คิดว่านี่รูป เมื่อมีรูปไม่มีเรา ก็ไม่มีความคิดปรุงแต่งว่าเขาว่าเรา เขาทำเรา นั่นของเรานี่ของเรา จะมีแต่นั่นรูปนี่นาม เมื่อไม่มีความคิดปรุงแต่งที่เกี่ยวกับตัวเราของเราเช่นนี้ ก็เป็นการไม่เดินเข้าไปใกล้กองไฟ แต่เป็นการเดินห่างกองไฟได้เป็นลำดับ ไม่ร้อน ไม่ไหม้ รักษาตัวอยู่ไกลความร้อนไกลกิเลสได้ด้วยความไม่ประมาทปัญญา.

กิเลสกองโมหะ คือกิเลสกองความหลง รวมลงเป็นความหลงเห็นผิด ความหลงเห็นผิดเป็นผลของความมีปัญญาไม่เพียงพอ ไม่สว่างพอ ทำให้เห็นไม่ชัด เห็นไม่ถูก จึงรู้ไม่ตรงตามความจริง เช่น เห็นว่าทุกข์เป็นสุข เห็นไม่เที่ยงเป็นเที่ยง เห็นความไม่ใช่ตัวตนเป็นตัวตน ความไม่ประมาทปัญญา ใส่ใจอบรมปัญญาให้สม่ำเสมอไม่ว่างเว้น จึงจะเสริมส่งแสงสว่างของปัญญาให้ยิ่งขึ้น จนถึงสว่างพอทำให้เห็นได้ชัดได้ถูก รู้ตรงตามความจริงได้ตามควรแก่ความสว่างของปัญญา.

โมหะความหลง เช่นเดียวกับโลภะและโทสะ ท่านจัดเป็นกิเลสเครื่องเศร้าหมองใจ เพราะทำให้หลงเห็นผิด เห็นทุกข์เป็นสุข เห็นไม่เที่ยงเป็นเที่ยง เห็นความไม่ใช่ตัวตนเป็นตัวตน อันความเห็นผิดทั้งปวงไม่ใช่ความน่าชื่นชม แต่เป็นความเศร้าหมอง ท่านจึงจัดโมหะเหตุแห่งความหลงผิดว่าเป็นกิเลสเครื่องเศร้าหมอง.

ความประมาทปัญญาในเรื่องของโมหะย่อมทำให้ไม่เห็นกิเลสกองโมหะ ทั้งๆ ที่กิเลสกองโมหะมีอยู่กองใหญ่โตมโหฬาร ทั้งนี้ก็เพราะความประมาทปัญญาทำให้ไม่รู้จักหน้าตาของกิเลสกองโมหะ เห็นจึงเหมือนไม่เห็น อยู่ใกล้ชิดติดตัวก็ไม่รู้ ร้อนเพราะโมหะก็ไม่รู้ ย่อมไม่หนีให้ไกลโมหะ ย่อมเศร้าหมองเพราะโมหะ.

ไม่พึงประมาทปัญญา พึงอบรมปัญญาให้เต็มที่ ให้สามารถแลเห็นหน้าตาของโมหะความหลงผิด ให้รู้จักโมหะ คือเมื่อเห็นว่าสุข เห็นว่าเที่ยง เห็นว่าตัวตน ก็พึงอบรมปัญญาให้รู้ให้เห็น ว่าความเห็นนั้นเป็นโมหะความหลงผิด **เพราะที่แท้นั้นไม่มีสุข ไม่มีเที่ยง ไม่มีตัวตน มีแต่ทุกข์ ไม่เที่ยง ไม่ใช่ตัวตนเท่านั้น.**

เมื่อมีสติไม่ประมาทปัญญาอยู่ตราบใด ก็ย่อมไกลจากโมหะความหลงอยู่ตราบนั้น เมื่อขาดสติประมาทปัญญาก็ย่อมใกล้โมหะเข้าไปทุกที ความใกล้ไกลจากโมหะย่อมเป็นไปอยู่เช่นนี้ตามอำนาจของความมีสติ ไม่ประมาทปัญญา ความใกล้ไกลจากโลภะและโทสะก็เป็นไปตามอำนาจของความมีสติ ไม่ประมาทปัญญา เช่นเดียวกัน.

ผู้ประมาทปัญญา คือผู้ที่ได้พบได้เห็นได้ยินได้ฟังเรื่องใดสิ่งใดเสียงใด ไม่ใช้ปัญญาหยุดความคิดปรุงแต่งไปในทางนำไปใกล้โลภะโทสะโมหะ ไม่ใช้ปัญญาในการคิดปรุงแต่งไปในทางนำให้ไกลจากโลภะโทสะโมหะ คือความโลภความโกรธความหลงอันเป็นกิเลสเครื่องเศร้าหมอง.

พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระอรหันต์ พระผู้ไกลกิเลสแล้วจริง เพราะทรงมีพระมหาสติพระมหาปัญญาไม่ว่างเว้น หาได้ทรงประมาทปัญญาไม่ พระอรหันตสาวกทั้งนั้นท่านก็เป็นผู้ไกลกิเลสแล้วจริง เพราะมีมหาสติมหาปัญญาไม่ว่างเว้น ไม่เป็นผู้ประมาทปัญญาเลย เช่นสมเด็จพระบรมศาสดา.

ผู้ปรารถนาตามเสด็จพระพุทธองค์เป็นผู้ไกลกิเลสแล้วจริง พึงอบรมสติอบรมปัญญา ให้เป็นมหาสติมหาปัญญา ไม่พึงประมาทสติ ไม่พึงประมาทปัญญา จะได้สามารถไกลกิเลสทั้งโลภโกรธหลง ตั้งแต่หนีได้ไกลเพียงเล็กน้อย จนถึงหนีได้ไกลลิบจนถึงกิเลสไม่อาจกล้ำกรายได้อีกเลย.

ปัญญานั้นอบรมได้ด้วยการพิจารณาธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอน ซึ่งล้วนเป็นสัจธรรม ล้วนเป็นสิ่งจริงแท้ ยกสัจธรรมขึ้นพิจารณาเทียบกับความจริงที่เกิดแล้วแก่ตน ที่ตนได้ประสบพบเห็นแม้เกิดแล้วแก่ผู้อื่น พิจารณาดังนี้เนืองๆ เป็นการอบรมปัญญา เป็นความไม่ประมาทปัญญา จักพาให้ไกลกิเลสได้จริง.

ถึงเวลาไกลกิเลสได้จริงแล้วเมื่อใด เมื่อนั้นก็จะได้พ้นทุกข์สิ้นเชิงแล.

วัดบวรนิเวศวิหาร
ตุลาคม พ.ศ.๒๕๓๑

เริ่มพระมงคลสูตร

(กาพย์ฉบัง ๑๖)

มนุษย์ทั้งหลายและเทพดา ได้คิดค้นหา
มงคลใดสิ้นสิบสองปี
มนุษย์เทพเหล่านั้นมากมี ในจักรวาลที่
นับได้เป็นหมื่นจักรวาล
แม้เมื่อคิดหาสิ้นกาล เวลาช้านาน
หารู้มงคลนั้นไม่
กาลนั้นประมาณเท่าใด กาลเท่านั้นไซร้
โกลาหลเกิดถึงแดนพรหม

(กาพย์ยานี ๑๑)

สมเด็จพระศาสดา ทรงเทศนามงคลใด
เครื่องยังลามกให้ ฉิบหายสิ้นหมดทั้งปวง
นรชนนับไม่ถ้วน มีจำนวนอันใหญ่หลวง
มงคลใดได้ฟังล่วง พ้นจากทุกข์ทั้งหมดมี
จงกล่าวมงคลนั้น อันจัดเป็นมงคลที่
ประกอบด้วยคุณมี เช่นอย่างนี้เป็นต้นเทอญ

พระมงคลสูตร

(กาพย์ยานี ๑๑)

พระอานนท์เถระ สดับมาว่าดั่งนี้
สมัยหนึ่งพระชินสีห์ ประทับวิหารเชตวัน
พุทธารามของอนาถ (ะ) บิณฑิก (ะ) เศรษฐีท่าน
ใกล้กรุงสาวัตถีนั่น ครั้งนั้นแลเทพดา
เรืองรุ่งด้วยรัศมี พ้นราตรีสามยามหนา
ยังเชตวันให้เจิดจ้า สว่างไสวไปทั้งหมด
ที่ใดประทับอยู่ องค์พระผู้ศรีสุคต
ที่นั้นเทพเรืองยศ เข้าไปถวายอภิวาท
แล้วยืนอยู่ในส่วน ท่ามกลางควรเฝ้าพุทธบาท
กราบทูลพระโลกนาถ ด้วยคาถาว่าดั่งนี้

(กาพย์ฉบัง ๑๖)

เทพและมนุษย์มากหลาย ผู้ที่มุ่งหมาย
ปรารถนาความสวัสดี
คิดหามงคลมากมี ขอพระชินสีห์
ทรงแสดงมงคลสูงสุด

(ร่ายยาว)

ความไม่คบพาลทั้งหลายหนึ่ง อีกความคบซึ่งบัณฑิตทั้งหลาย และความได้บูชผู้ควรบูชา นี้หนาเป็นมงคลสูงสุดหนอ. ความอยู่ในประเทศสมควรก็อีกหนึ่ง ทั้งความมีบุญซึ่งทำแล้วในกาลก่อน และความสังวรตั้งตนไว้ชอบ นี้ประกอบเป็นมงคลสูงสุดแท้. ความได้ฟังแล้วแม้มากหนึ่ง อีกศาสตร์ซึ่งเป็นศิลปศาสตร์ไซร้ ทั้งวินัยอันชนศึกษาดีแล้วหนอ และวาจาอันนรชนกล่าวแล้วดี นี้เป็นมงคลสูงสุดหนา. ความบำรุงมารดาบิดาหนึ่ง อีกความสงเคราะห์ซึ่งบุตรภริยา และความไม่อากูลในการงานทั้งนั้น นี้เป็นมงคลอันสูงสุดไซร้. ความให้หนึ่ง อีกความประพฤติซึ่งธรรมอยู่ ทั้งความสงเคราะห์เหล่าผู้เป็นญาติ และกรรมทั้งหลายขาดจากโทษภัย นี้ไซร้เป็นมงคลสูงสุดจริง. ความงดเว้นสิ่งเป็นบาปหนึ่ง ทั้งความสำรวมไม่ดื่มซึ่งน้ำเมาใด และความไม่ประมาทในธรรมทั้งนั้น นี้เป็นมงคลอันสูงสุดดี. ความมีเคารพหนึ่ง อีกความไม่มีซึ่งจองหอง ความยินดีด้วยของมีอยู่ ความเป็นผู้รู้อุปการะ อันแก่ตนท่านได้กระทำ และความฟังธรรมโดยกาลหนอ นี้ก็เป็นมงคลสูงสุดทั้งหมด. ความอดทนหนึ่ง อีกความเป็นผู้ซึ่งว่าง่าย ความได้เห็นสมณะสงบงาม และความเจรจาธรรมโดยกาลหนอ นี้ก็เป็นมงคลสูงสุดวิเศษ. ความเพียรเผากิเลสหนึ่ง ทั้งความประพฤติซึ่งเพียงพรหม ความเห็นบรมอริยสัจจะ และความทำพระนิพพานให้แจ้งจริง นี้เป็นมงคลสิ่งสูงสุด. จิตของบุรุษใด อันโลกธรรมทั้งหลายไซร้ถูกต้อง ไม่โศกเศร้าหมองหวั่นไหว ปราศจากไซร้ซึ่งธุลี มีความเกษมผ่องแผ้ว และนี่มงคลแล้ว ที่ล้วนประเสริฐสูงสุด.

(กาพย์ฉบัง ๑๖)

เทพและมนุษย์ทั้งนั้น กระทำซึ่งสรร-
พ (ะ) มงคลเช่นนี้แล้วไซร้
ในที่ทั้งปวงย่อมไม่ พ่ายแพ้ใดใด
ในที่ทั้งปวงสวัสดี
ข้อนั้นเป็นมงคลที่ สูงสุดมากมี
ของเทพและมนุษย์เหล่านั้นแล.

(จากหนังสือสวดมนต์ฉบับร้อยกรองของวัดญาณสังวราราม ในพระบรมราชูปถัมภ์)





ความเข้าใจเรื่องชีวิต

วงจรชีวิต

ปัญหาข้อหนึ่งที่คนชอบตั้งปัญหาถามกันตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์มาจนถึงทุกวันนี้ คือตายเกิดหรือตายสูญ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ความจริงในข้อนี้ จึงสิ้นปัญหาในสิ่งที่รู้แล้ว ดังที่ได้ตรัสไว้ว่า

กมฺมํ เขตฺตํ **กรรมเป็นเหมือนนา** ***วิญฺญาณํ พีชํ*** **วิญญาณเหมือนพืชที่หว่านลงในนา** ***ตณฺหา สิเนโห*** **ตัณหาเหมือนยางเหนียวมีอยู่ในพืช อันจะทำให้พืชนั้นปลูกงอกงามขึ้นได้**

เพราะฉะนั้น เมื่อยังมีกรรม วิญญาณ และตัณหาอยู่ ก็ยังจะต้องไปเกิดในภพต่างๆ และในการเกิดหมายถึงในการตั้งครรภ์ของมารดานั้น ได้มีกล่าวไว้ว่า เพราะประชุมแห่งองค์ ๓ จึงมีการตั้งครรภ์ คือ มารดา บิดา สันนิบาต หมายความว่าอยู่ด้วยกัน ๑ มารดามีระดู หมายความว่าอยู่ในระดู ๑ คันธัพพะ ท่านอธิบายว่าสัตว์ผู้เข้าถึงในครรภ์ คือสัตว์ผู้จะเกิดปรากฏขึ้น ๑ เพราะความประชุมแห่งองค์ ๓ เหล่านี้

ครรภ์จึงตั้งขึ้น มารดาบริหารครรภ์ ๙-๑๐ เดือนก็คลอดบุตร และโดยปกติก็เลี้ยงด้วยโลหิต คือน้ำนมของตน

องค์ที่ ๓ น่าจะเป็นปัญหาที่วิชาการแพทย์ในปัจจุบันไม่อาจอธิบายได้ เพราะเป็นเรื่องทางวิญญาณจิตใจโดยตรง แต่เรื่องที่ท่านผู้หนึ่งได้กรุณาเล่าให้ฟังต่อไปนี้น่าจะเป็นตัวอย่างซึ่งอธิบายองค์ที่ ๓ นั้นได้เรื่องหนึ่ง คือท่านเล่าว่า

ได้มีอุบาสิกาผู้หนึ่งได้ปฏิบัติทางจิตใจถึงขั้นรู้เห็นอะไรได้ จึงได้ตรวจดูด้วยใจก็ได้เห็นพระอาจารย์ท่านหนึ่งเป็นผู้ทรงศีลบริสุทธิ์บรรลุภูมิธรรมขั้นสูง จึงได้เดินทางไปหาพระอาจารย์ท่านนั้นซึ่งไม่เคยรู้จักกันมาก่อน แสดงตนเป็นศิษย์ของท่าน ต่อมาอุบาสิกาผู้นั้นในขณะที่กำลังนั่งปฏิบัติในวันหนึ่ง ก็ได้เห็นปรากฏว่ามีสายสีขาวเหมือนอย่างสายใยออกไปจากจิตของตนเป็นสายยาวออกไป ก็ส่งจิตตามไปดูว่าสายนั้นจะไปที่ไหน ก็ได้เห็นว่าสายนั้นได้ไปเข้าท้องหลานสะใภ้ของตน จึงได้ไปถามพระอาจารย์ว่าจะทำอย่างไร พระอาจารย์ได้สอนให้ทำจิตตัดสายนั้นให้ขาด อุบาสิกาผู้นั้นได้พยายามปฏิบัติทำจิตตัดสายนั้น แต่ก็ไม่สามารถจะตัดให้ขาดได้ จนล่วงเข้าเดือนที่สามจึงตัดได้ขาดในวันหนึ่ง แล้วก็รีบไปกราบเรียนอาจารย์ว่าตัดสายนั้นได้ขาดแล้ว

ปรากฏว่าหลานสะใภ้ผู้นั้นตั้งครรภ์ได้สามเดือนแล้วแท้งไป เรื่องนี้เล่าไว้เพื่อเป็นเครื่องพิจารณาว่าจะต้องมีผู้ไปเกิด (ซึ่งอาจจะเตรียมไปเกิดใหม่ตั้งแต่ยังไม่ตายจากชาตินี้)

ความเชื่อของคนในโลกนี้ว่าตายเกิดน่าจะมากกว่าตายสูญมากนัก และเมื่อเชื่อว่าตายเกิด จึงมีคติความเชื่อต่างๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องเกิดอีกมาก เช่น ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันระหว่างบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปจนถึงกลุ่มใหญ่ในอดีตชาติซึ่งให้เกิดผล

สืบมาถึงปัจจุบันชาติ และความเชื่อว่ามีสิ่งหรือเครื่องกำหนดให้เกิดมาเพื่อทำหน้าที่อย่างหนึ่ง เป็นต้น ซึ่งก็เป็นเรื่องสืบเนื่องมาจากอดีตนั่นเอง

แม้ความเชื่อในเรื่องอวตารก็แสดงว่ามีอดีต คำว่า **อวตาร** ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้คำแปลว่า “การลงมาเกิด การแบ่งภาคมาเกิด” ตามคำแปลหลังแสดงว่าไม่ได้มาทั้งหมด แต่แบ่งภาค คือแบ่งส่วนใดส่วนหนึ่งมาเกิด คือยังมี **ตัวเดิม** อยู่ในที่ของตน สมมติว่าสวรรค์ชั้นหนึ่ง ส่วนที่มาเกิดนั้นเป็นส่วนหนึ่งของตัวเดิม เมื่อสิ้นวาระในโลกนี้แล้วก็กลับไปรวมเข้ากับตัวเดิม จะแปลความอย่างนี้ หรือจะแปลความว่า **แบ่งภาค** ก็คือแบ่งภาค (ส่วน) ของเวลามาเกิด หมายความว่า เวลาของตนในที่นั้น สมมติว่าสวรรค์ชั้นหนึ่งนั้นยังไม่หมด ยังจะอยู่ต่อไปอีกนาน หรืออยู่ไปเป็นนิรันดรตามความเชื่อของบางลัทธิ เช่น พระนารายณ์ของฮินดู แต่แบ่งเวลาส่วนหนึ่งลงมาเกิดในมนุษย์ โดยตัวเดิมนั่นแหละลงมาเกิด ไม่ใช่แบ่งตัวเล็กตัวน้อยลงมา เมื่อทำธุระเสร็จแล้ว ตัวเดิมก็กลับไปยังที่ของตน คำว่าแบ่งภาคจึงยังมีปัญหาจนกว่าจะมีผู้รู้มาแสดงให้เชื่อว่าอย่างไรแน่

คัมภีร์พระพุทธศาสนาแสดงเรื่องนี้ไว้อย่างไร ถ้าจะให้ตอบตามคัมภีร์ ก็ควรจะกล่าวก่อนว่า คัมภีร์ต่างๆ แต่งกันหลายยุคหลายสมัย ปรากฏว่ามีคติความเชื่อต่างๆ แทรกเข้ามาเป็นอันมาก แต่ก็ยังไม่พบเรื่องแบ่งภาคมาเกิด

เรื่องทำนองแบ่งภาค เวลา มีอยู่เรื่องหนึ่งในอรรถกถาธรรมบท ถึงดังนั้นก็ไม่ทิ้งหลักกรรมและตั้งความปรารถนา นิทานธรรมบทนั้นมีความย่อว่า เทพธิดาองค์หนึ่งกำลังชมสวนกับเทพบุตรผู้สามีกับหมู่เทพธิดาทั้งปวง จุติลงมาเกิดเป็นนางมนุษย์ในขณะนั้น ระลึกชาติได้ จึงตั้งความปรารถนาไปเกิดอยู่กับสามีตามเดิม และได้ทำบุญกุศลต่างๆ ถึงแก่กรรมแล้วก็ไปเกิดในสวนสวรรค์นั้นอีก ขณะที่ไปเกิดนั้น

หมู่เทพก็ยังชมสวนกันอยู่ แสดงว่าเวลานานหลายสิบปีในมนุษย์เท่ากับครู่หนึ่งของสวรรค์ เรื่องนี้เข้าทำนองแบ่งภาคแห่งเวลามาเกิดอยู่บ้างเหมือนกัน แต่ก็กล่าวว่าได้อธิษฐานใจตั้งความปรารถนา (นับว่าเป็นตัณหาอย่างหนึ่ง) และทำบุญกุศลเพื่อให้ไปเกิดเป็นเทพ (นับว่าเป็นกรรมที่เป็นชนกกรรม คือกรรมที่ให้เกิด) จึงเข้าหลักพระพุทธพจน์ที่แปลความว่า **"ตัณหายังคนให้เกิด โลกคือหมู่สัตว์ย่อมเป็นไปตามกรรม"**

ทางพระพุทธศาสนา ปัญหาเรื่องตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ เป็นเรื่องประกอบเท่านั้น เพราะมุ่งสอนให้คนละความไม่ดี ทำความดีในชาตินี้ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าในปัจจุบัน แต่ส่วนมากก็อดสงสัยมิได้ในเรื่องตายเรื่องเกิด และกล่าวได้ว่าส่วนมากเชื่อว่าตายแล้วเกิดอีก หรือว่าตายไม่สูญ วิญญาณยังไปท่องเที่ยว หรือไปเป็นอะไรอย่างหนึ่ง หรือไปเกิด อีกพวกหนึ่งซึ่งน่าจะน้อยกว่าเห็นว่าตายสูญ ไม่มีอะไรไปเกิด

ลองวิจัยดูว่าความเชื่อความเห็นของทั้งสองฝ่ายนี้ ฝ่ายไหนจะถูก ทีแรกต้องถามก่อนว่า เป็นความเชื่อความเห็นว่าอย่างนั้น หรือเป็นปัญญาซึ่งเป็นความรู้จริง ก็คงจะได้คำตอบว่าเป็นความเชื่อความเห็นเสียโดยมาก คือเป็นเรื่องที่ไม่รู้ด้วยตนเอง แต่ก็มีความเชื่อว่าตายเกิด อีกฝ่ายหนึ่งไม่เชื่อ เพราะเวลาคนตายก็ไม่เห็นมีอะไรไปเกิด สิ้นลมแล้วทุกๆ อย่างก็ทอดทิ้งอยู่ในโลกนี้ จึงไม่เชื่อว่าตายเกิด หรือเห็นว่าตายสูญทีเดียว ด้วยความไม่รู้นั้นแหละ ตกว่าความเชื่อไม่เชื่อหรือความเห็นอย่างไรในเรื่องนี้เกิดขึ้นจากความไม่รู้ แล้วก็ลงความเห็นเอาเองอย่างคาดคะเนหรือเดา เหมือนอย่างเข้าไปในห้องมืดสนิทมองไม่เห็นอะไรเลย คนหนึ่งเชื่อว่าห้องนั้นมีคนซ่อนอยู่ อีกคนหนึ่งไม่เชื่อว่ามี ทั้งสองคนมีระดับเท่ากัน คือมองไม่เห็นเหมือนกัน ใช้ความคาดคะเนหรือเดาเอาเช่นเดียวกัน

สรุปความในตอนนี้ว่า เรื่องตายเกิดหรือไม่เกิด ใครจะเชื่อหรือไม่อย่างไรไม่สำคัญ ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าความจริงเป็นอย่างไร ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่เกิด ปัญหาจึงมีว่า ใครจะเป็นผู้บอกได้ จะรู้จริงได้อย่างไร ตอบได้ว่า **ผู้บอกมีอยู่แล้ว คือพระพุทธเจ้า ท่านตอบไว้ในหลักอริยสัจจ์ ๔ ถอดความมาสั้นๆ ว่า มีตัณหา (ความอยาก) ก็มีชาติ (ความเกิด) สิ้นตัณหาก็สิ้นชาติ** ถอดคำออกมาให้เข้าเรื่องนี้ว่า ยังมีตัณหาตายแล้วเกิดอีก สิ้นตัณหาแล้วไม่เกิด ท่านบอกไว้ดังนี้แต่จะรู้จริงด้วยตนเองได้นั้น มีผู้แนะว่าต้องทำสมาธิจนได้ดวงตาชั้นใน มองเห็นความจริงได้ด้วยตนเอง จึงจะสิ้นสงสัย ถ้ายังไม่ได้ดวงตาชั้นใน อย่างดีก็ต้องอาศัยศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าไปก่อน

ในครั้งพุทธกาล มีแม่ทัพใหญ่ผู้หนึ่งชื่อท่านสีหะไปเฝ้า กราบทูลถามว่า จะทรงอาจบัญญัติแสดงผลทานที่มองเห็นได้ในปัจจุบันได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสว่าได้ คือ ๑. เป็นที่รักของชนมาก ๒. เป็นที่คบหาของคนดี ๓. มีเสียงพูดถึงในทางดีงาม ๔. กล้าเข้าหมู่คนชั้นต่างๆ เหล่านี้เป็นผลทานที่มองเห็นได้ในปัจจุบัน และ ๕. ตายไปสุคติ (ไปดี) โลกสวรรค์ ข้อหลังนี้เป็นผลภายหน้า

ท่านแม่ทัพสีหะกราบทูลว่า ๔ ข้อต้นไม่ต้องถึงความเชื่อต่อพระพุทธเจ้าเพราะรู้ได้ด้วยตนเอง ส่วนข้อหลังไม่รู้ แต่ก็ถึงความเชื่อต่อพระพุทธเจ้าในข้อนั้น ท่านแม่ทัพเป็นทหาร กราบทูลตรงๆ รู้ว่ารู้ ไม่รู้ว่าไม่รู้ แต่ก็มีศรัทธาต่อพระพุทธองค์มั่นคง ฉะนั้นถึงไม่รู้แต่มีผู้รู้เป็นผู้นำทาง และมีความเชื่อฟังผู้รู้ ก็ย่อมเดินถูกทางแน่

เราเกิดมาทำไม

เราเกิดมาทำไม ปัญหานี้ถ้าตั้งขึ้นคิดก็น่าจะจน เพราะขณะเมื่อทุกคนเกิดนั้นไม่มีใครรู้ มารู้เมื่อเกิดมาและพอรู้เดียงสาแล้วว่า มีตัวเราขึ้นคนหนึ่งในโลก แต่ทุกๆ คนย่อมมีความไม่อยากตาย กลัวความตาย อยากจะดำรงชีวิตอยู่นานเท่านาน นอกจากนี้ยังมีความอยากในสิ่งต่างๆ อีกมากมาย คล้ายกับว่าความที่ต้องเกิดมานี้ไม่อยู่ในอำนาจของตนเอง มีอำนาจอย่างหนึ่งทำให้เกิดมา ตนเองจึงไม่มีอำนาจ หรือไม่มีส่วนที่จะตั้งวัตถุประสงค์แห่งความเกิดของตนว่า เกิดมาเพื่อทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ หรือเพื่อเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ดูคล้ายๆ กับจะเป็นดั่งที่ว่ามานี้ ที่ว่าดูคล้ายๆ ก็เพราะความไม่รู้ หรือจะเรียกว่า **"อวิชชา"** ก็น่าจะได้ แต่ถ้าจะยอมจนต่อความไม่รู้ก็ดูจะมักง่ายมากไป น่าจะลองทำตามหลักอันหนึ่ง ที่ว่าอนุมานและศึกษา คือสิ่งที่ประจักษ์แก่สายตาก็รู้ได้ง่าย แต่สิ่งที่ไม่ประจักษ์แก่สายตาก็ใช้อนุมาน โดยอาศัยการสันนิษฐานและใช้ศึกษาในถ้อยคำของท่านผู้ตรัสรู้

พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ได้ตรัสไว้แปลความว่า **"ตัณหา (ความอยาก) ยังคนให้เกิด"** และว่า **"โลกคือหมู่สัตว์ ย่อมเป็นไปตามกรรม"** ลองอนุมานดูตามคำของท่านผู้ตรัสรู้นี้ดูในกระแสปัจจุบันก่อนว่า สมมติว่าอยากเป็นผู้แทนราษฎร ก็สมัครรับเลือกตั้งและทำการหาเสียง เมื่อได้ชนะคะแนนก็ได้เป็นผู้แทนราษฎร นี้คือความอยากเป็นเหตุให้ทำกรรม คือทำการต่างๆ ตั้งต้นแต่การสมัคร การหาเสียง เป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุให้ได้รับผล คือได้เป็นผู้แทน หรือแม้ไม่ได้เป็น ถ้าจะตัดตอนเอาเฉพาะความ

เกิดมาในช่วงแห่งชีวิตตอนนี้ ก็จะตอบปัญหาข้างต้นนั้นได้ว่า "เกิดมาเพื่อเป็นผู้แทน" ตัวอย่างนี้เป็นรายละเอียดเฉพาะเรื่อง ถ้าจะตอบให้ครอบคลุมทั้งหมดก็ควรตอบได้ว่า **"เกิดมาเพื่อสนองความอยากและสนองกรรมของตนเอง"** ถ้าจะแย้งว่าตอบอย่างนั้นฟังได้สำหรับกระแสชีวิตปัจจุบัน แต่เมื่อเกิดมาทีแรกยังมองไม่เห็น เพราะไม่รู้จริงๆ ถ้าแย้งดังนี้ก็ต้องตอบว่า ฉะนั้น จึงว่าต้องใช้วิธีอนุมานโดยสันนิษฐาน ถ้ารู้จริงแล้วจะต้องอนุมานทำไม และก็อาศัยคำของท่านผู้ตรัสรู้เป็นหลัก ดังจะลองอนุมานต่อไปว่า จริงอยู่ เมื่อเกิดมาไม่รู้ แต่เมื่อรู้ขึ้นแล้วก็มีความกลัวตาย อยากดำรงชีวิตอยู่นานเท่านาน แสดงว่าทุกคนมีความอยากที่เป็นตัวตัณหานี้ประจำเป็นจิตสันดาน ความอยากเกิดย่อมรวมอยู่ในความอยากดำรงอยู่นี้ เพราะความตายเป็นความสิ้นสุดแห่งชีวิตในภพชาติอันหนึ่งๆ เมื่อยังมีความอยากดำรงอยู่ประจำอยู่ในจิตสันดาน ก็เท่ากับมีความอยากเกิดอีกเพื่อให้ดำรงอยู่ตามที่อยากนั้น ทั้งก็ต้องเกิดตามกรรม เป็นไปตามกรรม

ฉะนั้น จึงสรุปได้ว่า **"เราเกิดมาด้วยตัณหา (ความอยาก) และกรรม เพื่อสนองตัณหาและกรรมของตนเอง"** ตัณหาและกรรมจึงเป็นตัวอำนาจหรือผู้สร้างให้เกิดมา ใครเล่าเป็นผู้สร้างตัวอำนาจนี้ ตอบได้ว่าคือตนเอง เพราะตนเองเป็นผู้อยากเอง และเป็นผู้ทำกรรม ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ตนเองนี้แหละเป็นผู้สร้างตนเองให้เกิดมา

แต่ผู้ถือทางไสยกล่าวว่า ชีวิตของคนเรานี้มีพรหมลิขิต คือพระพรหมกำหนดเหมือนอย่างเขียนมาเสร็จว่าจะเป็นอย่างไร แต่ผู้ถือทางพุทธมามักใช้ว่า **กรรมลิขิต** คือกรรมกำหนดมา โดยผลก็เป็นอย่างเดียวกัน คือมีสิ่งกำหนดให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ น่าพิจารณาว่าทางพระพุทธศาสนาแสดงไว้จริงๆ อย่างไร

ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า ***"มา กตเหตุ* อย่าถือว่าเพราะเหตุแห่งกรรมที่ได้ทำไว้"** คืออย่าถือว่าทุก ๆ อย่างที่จะได้รับ มีเพราะเหตุแห่งกรรมที่ได้ทำไว้แล้ว เพราะถ้าถืออย่างนั้นก็จะไม่ต้องทำอะไรขึ้นใหม่ รออยู่เฉยๆ อย่างเดียวเพื่อให้กรรมเก่าสนองผลต่างๆ ขึ้นเอง ถือเอาความดังนี้ก็เท่ากับไม่ให้ถือกรรมลิขิตนั่นเอง

มีปัญหาว่า ถ้าเช่นนั้นพระพุทธศาสนาแสดงเรื่องกรรมไว้ทำไม พิจารณาดูจะตอบได้ว่า แสดงเรื่องกรรมไว้เพื่อให้รู้ว่า กรรมเป็นเหตุให้วิบากคือผลตั้งแต่ให้ถือกำเนิดเกิดมา และติดตามให้ผลต่าง ๆ แก่ชีวิต ทำนองกรรมลิขิตนั่นแหละ แต่กระบวนของกรรมที่ทำไว้มีสลับซับซ้อนมาก ทั้งเกี่ยวกับเวลาที่กรรมให้ผล และข้อที่สำคัญที่สุดคือเกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติของแต่ละบุคคลในปัจจุบัน **คือทางพระพุทธศาสนาสอนให้ไม่เป็นทาสของกรรมเก่า เช่นเดียวกับให้ไม่เป็นทาสของตัณหา แต่ให้ละกรรมชั่วกระทำกรรมดี และชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาด** ตามหลักพระโอวาท ๓ หรือกล่าวโดยทั่วไป มีกิจอะไรที่ควรทำก็ทำโดยไม่ต้องนั่งรอนอนรอผลของกรรมเก่าอะไร

ความพิจารณาเพื่อให้รู้กรรมและผลของกรรมนั้น ก็เพื่อให้จิตเกิดอุเบกขาในเวลาที่เกิดเหตุการณ์เหลือที่จะช่วยแก่ทั้งคนที่เป็นที่รักและที่ชัง กับเพื่อจะได้ปฏิบัติตนตามหลักพระโอวาท ๓ ข้อนั้น ทั้งคนเรามีจิตใจที่เป็นต้นเดิมของกรรมทุกอย่าง ไม่ว่าเก่าหรือใหม่ เพราะจะต้องมีจิตเจตนาขึ้นก่อนแล้วจึงทำกรรมอะไรออกไป ฉะนั้นจึงสามารถทำและอธิษฐาน คือตั้งใจว่าจะประสงค์ผลอันใด เมื่อประกอบกรรมให้เหมาะแก่ผลอันนั้น ก็จะได้รับความสำเร็จ และจึงสามารถตอบปัญหาว่า "เราเกิดมาทำไม" ได้อีกอย่างหนึ่งว่า "เราเกิดมาตามที่ตั้งใจไว้ว่าจะมาทำ" เป็นอันไม่พ้นไปจากคำตอบที่ว่า "เราเกิดมาเพื่อสนองตัณหาและกรรมของตนเอง" แต่คนดีๆ ย่อมมีอธิษฐานใจที่ดี ดังพระโพธิสัตว์ทรงอธิษฐานพระหทัยเพื่อบำเพ็ญพระบารมี ความเกิดมาของพระองค์ในชาติทั้งหลายจึงเพื่อบำเพ็ญบารมีคือความดีต่างๆ ให้บริบูรณ์

อันที่จริง ทุก ๆ คนมีสิทธิ์ที่จะถือว่าตนเกิดมาเพื่อบำเพ็ญความดีให้มากขึ้น และสามารถที่จะบำเพ็ญความดีได้

ความสำนึกเข้าใจตนเองไว้ว่า **"เราเกิดมาเพื่อทำความดี" "เราเกิดมาเพื่อเพิ่มพูนปัญญา คือความรู้ความฉลาด"** ดังนี้ย่อมมีประโยชน์ไม่มีโทษ เพราะจะทำให้ขวนขวายทำความดีและศึกษาเพิ่มความรู้ของตนอยู่เสมอ แต่ชีวิตของคนเราก็ยังเนื่องด้วยกรรมเก่า และยังเนื่องด้วยกิเลสในจิตใจ สิ่งที่ทุกคนได้มาตั้งต้นแต่ร่างกายและชีวิตนี้ เป็นวิบากคือผลของกรรมและกิเลสของตนเอง แต่ยังมีอีกส่วนหนึ่ง คือความดีที่แต่ละคนได้อบรมสั่งสมมา อันเรียกว่า "บารมี" คือความดีที่เก็บพอกพูนขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งจะส่งเสริมจิตใจให้เกิดความเห็นที่ถูกต้องและดำเนินไปในทางที่ถูก

ท่านกล่าวไว้ว่า "มนุษย์เราเกิดมาด้วยอำนาจของกุศล คือกุศลจิตและกุศลกรรม" ไม่ว่าจะเกิดมายากดีมีจนอย่างไร เพราะมนุษยภูมิเป็นผลของกุศล ทุกคนจึงชื่อว่ามีกุศลหนุนให้มาเกิดด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า **มนุษย์** ที่แปลอย่างหนึ่งว่า ผู้มีใจสูง คือมีความรู้สูง ดังจะเห็นได้ว่า คนเรามีพื้นปัญญาสูงกว่าสัตว์ดิรัจฉานมากมาย สามารถรู้จักเปรียบเทียบในความดีความชั่ว ความควรทำไม่ควรทำ รู้จัก

ละอาย รู้จักเกรง รู้จักปรับปรุงสร้างสรรค์สิ่งที่เรียกว่า "วัฒนธรรม" "อารยธรรม" "ศาสนา" เป็นต้น แสดงว่ามีความดีที่ได้สั่งสมมา โดยเฉพาะปัญญาเป็นรัตนะอันส่องแสงสว่างนำทางแห่งชีวิต ถึงดังนั้น คนเราก็ยังมีความมืดที่มาเกิดกำบังจิตใจให้เห็นผิดเป็นชอบ **ความมืดที่สำคัญนั้นก็คือกิเลสในจิตใจและกรรมเก่าทั้งหลาย**

อะไรคือกรรมเก่า ไม่มีอธิบายอื่น จะอธิบายอย่างมองเห็น เช่นพระพุทธาธิบายที่ตรัสไว้ความว่า **"กรรมเก่า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะ (ใจ)"** กล่าวคือร่างกายที่ประกอบด้วยอายตนะทั้งหกนี้แหละเป็นตัวกรรมเก่า เป็นกรรมเก่าที่ทุกๆ คนมองเห็น นอกจากนี้ยังเป็นวัตถุที่ตั้งแห่งกรรมใหม่ทั้งปวงอีกด้วย เพราะกรรมที่ทำขึ้นในปัจจุบันจะเป็นกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมก็ตาม ก็อาศัยกรรมเก่านี้แหละเป็นเครื่องมือกระทำ ทั้งกรรมเก่านี้ยังเป็นชนวนให้เกิดเจตนาที่ทำกรรมใหม่ๆ ทั้งหลายด้วย เพราะตา หู เป็นต้น มิใช่ว่าจะมีไว้เฉยๆ ต้องดู ต้องฟัง แล้วก็ก่อกิเลส เช่น ราคะ (ความติดความยินดี) โทสะ (ความขัดเคือง) โมหะ (ความหลงใหล) ให้เกิดขึ้นขณะที่ร่างกายเจริญในวัยหนุ่มสาว ซึ่งกล่าวได้ว่า กรรมเก่ากำลังเติบโตเป็นหนุ่มสาว ตา หู เป็นต้น ก็ยิ่งเป็นสื่อแห่งราคะ โทสะ และเป็นสื่อแห่งกรรมต่างๆ ตามอำนาจของจิตใจที่กำลังระเริงหลง จึงจำต้องมีการควบคุมปกครอง จะปล่อยเสียหาได้ไม่ ถ้าตนเองควบคุมตนเองได้ก็เป็นวิเศษที่สุด แต่ถ้าควบคุมตนเองไม่ได้ ก็ต้องมีผู้ใหญ่ เช่น มารดา บิดา และผู้ใหญ่อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ควบคุมให้อยู่ในระเบียบวินัยที่ดีงาม ให้เกิดความสำนึกว่า **"เรานี่เกิดมาเพื่อทำความดี"**



ภาพชีวิตของแต่ละคน

คำว่า "ชีวิต" มิได้มีความหมายเพียงความเป็นอยู่แห่งร่างกาย แต่หมายถึงความสุข ความทุกข์ ความเจริญ ความเสื่อม ของบุคคลในทางต่างๆ ด้วย บางคนมีปัญหาว่า จะวาดภาพชีวิตของตนอย่างไรในอนาคต หรืออะไรควรจะเป็นจุดมุ่งหมายของชีวิต และจะไปถึงจุดที่มุ่งหมายนั้นหรือที่นึกวาดภาพไว้นั้นด้วยอะไร ปัญหาที่ถามคลุมไปดังนี้ น่าจะตอบให้ตรงจุดเฉพาะบุคคลได้ยาก เพราะไม่รู้ว่าทางแห่งชีวิตของแต่ละบุคคลตามที่กรรมกำหนดไว้เป็นอย่างไร และถ้าวาดภาพของชีวิตอนาคตไว้เกินวิสัยของตนที่จะพึงได้พึงถึง แบบที่เรียกว่าสร้างวิมานบนอากาศ ก็จะเกิดความสำเร็จขึ้นมาไม่ได้แน่ หรือแม้วาดภาพชีวิตไว้ในวิสัยที่จะพึงได้พึงถึง แต่ขาดเหตุที่จะอุปการะให้ไปถึงจุดหมายนั้น ก็ยากอีกเหมือนกันที่จะเกิดเป็นความจริงขึ้นมา

ภาพของชีวิตที่วาดไว้ก็จะเทียบได้กับแบบแปลนของสิ่งที่จะสร้างขึ้นในกระดาษพิมพ์เขียว คนที่ไม่มีบ้านคิดจะสร้างบ้านอยู่ของตนเอง จะต้องมีที่ทาง มีทุนก่อสร้าง ทีแรกก็จะต้องมีแบบแปลนในแผ่นกระดาษตามที่ตนชอบ แต่ก็ต้องตามควรแก่กำลังทรัพย์ของตน ถ้าอยากจะได้บ้านที่ใหญ่โตเกินกำลังมากไปก็จะทำไม่ได้แน่ แต่ตัวอย่างนี้มีจุดมุ่งหมายชัดเจนอยู่แล้วว่าจะสร้างบ้าน ส่วนปัญหาข้างต้นที่ว่าอะไรควรจะเป็นจุดหมายของชีวิตนั้น ยังไม่มีจุดหมายชัดเจน จึงว่าเป็นปัญหาที่ถามคลุม ตอบได้ยาก เหมือนอย่างจะถามว่า จะสร้างอะไรจึงจะดี ซึ่งตอบได้ยาก ถ้ามีจุดหมายแน่นอนว่าจะสร้างบ้านอยู่ ก็พอจะช่วยกันคิดว่าจะสร้างแบบไหน ด้วยเครื่องอุปกรณ์อะไรบ้าง

อันจุดหมายแห่งชีวิตของคนนั้นมีต่างๆ กัน บางคนมีจุดหมายของตนเอง คือมีความคิดเองว่าจะเรียนจะทำงานอะไรทางไหน บางคนมีผู้อื่น เช่น ผู้ปกครองหรือมิตรสหายแนะนำ บางคนก็เป็นไปตามที่คิดไว้ตั้งแต่ต้น บางคนก็เป็นไปในทางอื่นเพราะมีเหตุการณ์บางอย่างมาทำให้เปลี่ยนไปเสีย

เมื่อเร็วๆ นี้มีนักเรียนที่สำเร็จการศึกษาจากที่แห่งหนึ่งพร้อมกันเมื่อหลายสิบปีมาแล้ว นัดมาบำเพ็ญกุศลพร้อมกันในวัดหนึ่ง บัดนี้นักเรียนเหล่านั้นมีอายุเกิน ๖๐ ด้วยกันแล้ว ที่รับราชการก็เกษียณอายุราชการแล้ว และก็ไม่ใช่นักเรียนแล้ว ต่างได้ผ่านการสร้างชีวิตของตนมาด้วยกันแล้ว มีอายุแห่งชีวิตอยู่ในระยะพักในบั้นสุดท้าย กล่าวได้ว่า ทุกคนได้มาถึงจุดสูงสุดแห่งการสร้างชีวิตของตนแล้ว จะสร้างให้ดียิ่งขึ้นไปอีกก็คงไม่ได้มากเท่าไร ลองสำรวจดู แต่ละคนมีทางชีวิตไปคนละทาง คือทำงานต่างๆ กันไป ถึงระดับที่สูงต่ำต่างๆ กัน ทั้งทางทรัพย์ ทางยศ ทางเกียรติชื่อเสียง ชีวิตจริงของแต่ละคนเมื่ออายุหลังจาก ๖๐ ปี ย่อมเป็นเครื่องตัดสินว่าภาพของชีวิตที่วาดไว้เมื่อเป็นนักเรียนนั้นผิดหรือถูกเพียงไหน

ภาพชีวิตที่ทุกคนวาดไว้เมื่อเป็นเด็กหรือในวัยรุ่น กับชีวิตจริงเมื่ออายุ ๖๐ อาจต่างกันมาก ทุกคนขณะอยู่ในวัยเด็กหรือในวัยรุ่น อาจจะวาดภาพชีวิตอนาคตของตนเองไว้ด้วยตน หรือบางทีผู้ใหญ่ช่วยคิดแนะนำให้ โดยปกติก็ต้องสังเกตดูสติปัญญา ความถนัด ความชอบ และต้องพิจารณาถึงกำลังสนับสนุนต่างๆ ตลอดถึงอัธยาศัยนิสัย การศึกษาตั้งแต่ในเบื้องต้นคือปฐมศึกษากับมัธยมศึกษา เป็นเครื่องช่วยชี้บอกได้ว่าทางอนาคตจะไปได้อย่างไร

ผู้ที่มีพื้นสติปัญญาต่ำ เรียนได้แค่ปฐมศึกษา ก็จะต้องไปทำงานด้านใช้กำลังกายมากกว่าใช้สมอง แต่เมื่อจับอาชีพถูกทาง มีความขยันหมั่นเพียร รู้จักเก็บหอมรอมริบ ก็อาจตั้งตัวได้ดีเหมือนกัน ผู้ที่มีสติปัญญาปานกลาง เรียนได้จบมัธยมศึกษาหรือเรียนจบทางการช่าง เป็นต้น ต่างๆ ก็สามารถทำงานใช้วิชาได้บ้าง เมื่อตั้งใจทำการงานให้ดีและประพฤติตนดีดังกล่าว ก็ตั้งตนได้ดีตามสภาพ

ส่วนผู้ที่มีสติปัญญาดี ทั้งมีปัจจัยสนับสนุน เรียนสำเร็จอุดมศึกษาทางใดทางหนึ่ง จะสามารถทำงานได้ประณีตกว่า อาจตั้งตนได้ดีมาก แต่ความสำเร็จผลอย่างดีนั้น นอกจากต้องอาศัยกำลังสติปัญญาวิชาความรู้ดังกล่าว ยังต้องอาศัยปัจจัยอุปถัมภ์อย่างอื่นอีก ฉะนั้น คนที่บรรลุความสำเร็จ เช่น เป็นพ่อค้าใหญ่ เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เป็นชาวนาชาวสวนที่มีฐานะมั่นคง เป็นต้น จึงมิใช่เป็นผู้ที่มาจากมหาวิทยาลัย จากวิทยาลัยเทคนิค หรือจากโรงเรียนมัธยมเสมอไป ใครจะถึงความสำเร็จแค่ไหนเพียงไหนนั้น เมื่อได้ผ่านบางตอนของชีวิตไปแล้ว ก็พอจะคิดคาดคะเนเอาได้ว่าจะไปได้สูงเพียงไหน เว้นไว้แต่มีเหตุพิเศษทั้งในด้านสนับสนุน ทั้งในด้านตัดรอน เช่น บางคนถูกลอตเตอรี่ที่ ๑ ก็เปลี่ยนเป็นมั่งมีขึ้นทันที หรือบางคนกำลังจะดีแต่มีเหตุมาตัดรอน เช่น ประสบอุบัติเหตุ หรือมีโรคร้ายมาตัดรอน จึงเป็นเหตุตัดรอนผลดีที่น่าจะได้

มีเรื่องเล่าเกี่ยวแก่ผู้ที่เรียกได้ว่าตายฟรี คือตายเปล่าอยู่รายหนึ่งว่า มีคนผู้หนึ่งซื้อลอตเตอรี่ไว้ฉบับหนึ่ง ต่อมาลอตเตอรี่ออก ปรากฏว่ารางวัลที่ ๑ ตรงกับเลขลอตเตอรี่ที่ผู้นั้นซื้อเก็บไว้ เขาเห็นตัวเลขเข้าก็ดีใจจนสิ้นใจไปในขณะนั้นเอง แต่ความจริงเขาหาได้ถูกรางวัลที่ ๑ ไม่ เพราะลอตเตอรี่ที่เขาซื้อไว้ไม่ใช่งวดที่ออกคราวนั้น เหตุการณ์พิเศษต่าง ๆ เช่นนี้มีอยู่เหมือนกัน

ฉะนั้น ชีวิตจริงของทุกๆ คน จึงไม่แน่อย่างที่คาดคิดไว้ หรืออย่างที่น่าจะเป็น เมื่อถึงเข้าแล้วนั่นแหละจึงเป็นการแน่นอน เหมือนอย่างเมื่อเกษียณอายุราชการแล้วจึงจะรู้ว่าความเจริญทางราชการของตนไปได้สูงแค่ไหน ทั้งนี้ก็ต้องเว้นแต่ท่านผู้รู้ แต่ท่านผู้รู้ก็ไม่ต้องการชีวิตเหมือนอย่างที่คนเป็นอันมากต้องการแล้ว

ชีวิตต้องการอะไร

ชีวิตนี้ต้องการอะไร อาจจะเป็นปัญหาเดียวกับปัญหาที่ว่า ควรจะวาดภาพชีวิตอนาคตอย่างไร หรืออาจจะต่างกันก็ได้ สุดแต่ความประสงค์ของผู้ถาม อาจจะมุ่งถึงผลทางวัตถุหรือทางโลกทั่วๆ ไปก็ได้ อาจจะหมายถึงผลที่พิเศษไปกว่านั้นก็ได้

ว่าถึงผลทางวัตถุหรือทางโลกทั่วๆ ไป ทุกคนก็น่าจะมีทางของตน หรือมีความคิดเห็นของตนเอง เกี่ยวแก่การเรียน อาชีพการงาน เป็นต้น แต่ถ้าหมายถึงผลที่พิเศษไปกว่านั้น ก็น่าคิดว่านอกจากสิ่งต่างๆ ที่เป็นบุคคล เป็นวัตถุ เป็นชื่อเสียง เป็นต้น ที่โลกต้องการแล้ว ชีวิตนี้ต้องการอะไรอีก เพราะสิ่งที่โลกต้องการทั้งปวงก็ดูคล้ายๆ กัน เช่น ต้องการวิชา ต้องการอาชีพ ต้องการภริยาสามี ต้องการบุตรบุตรี ต้องการทรัพย์ ต้องการยศ ต้องการชื่อเสียง เป็นต้น เช่นเดียวกับชีวิตต้องแก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเหมือนกันทุกๆ ชีวิต

ชีวิตและเหตุการณ์ของชีวิตทำให้คนมีความเห็นต่อชีวิตต่างๆ กัน บางคนรื่นเริงยินดีอยู่กับชีวิต มักจะเป็นคนวัยรุ่นกำลังมีร่างกายเจริญ มองเห็นอะไรในโลกยิ้มแย้มแช่มชื่นไปทั้งนั้น บางคนระทมอยู่กับชีวิตจนถึงคิดหนีชีวิตก็มี เพราะความ

ไม่สมหวังน้อยหรือมาก บางคนก็ดูเฉยๆ ต่อชีวิต แต่มิใช่เฉยเพราะรู้สัจจะของชีวิต หากเฉยๆ เพราะไม่รู้ ทั้งไม่ต้องการที่จะศึกษาเพื่อรู้ จึงอยู่ไปทำไปตามเคยวันหนึ่งๆ โดยมากน่าจะอยู่ในลักษณะนี้ ไม่สู้จะเป็นสุขหรือเป็นทุกข์อะไรมากนัก เพราะไม่อยากจะคิดรู้อะไรมากนัก หรือเพราะไม่มีอะไรจะทำให้เป็นสุขหรือเป็นทุกข์มากนัก สรุปลงว่ายินดีต่อชีวิตบ้าง ยินร้ายต่อชีวิตบ้าง หลงงมงาย เช่น ที่มีความเฉยๆ เพราะไม่รู้ดังกล่าวนั้นบ้าง คนทั่วๆ ไปย่อมเป็นดังนี้ จะต้องพบทั้งความยินดีทั้งความยินร้ายทั้งความหลงใหลในชีวิต จะต้องพบทั้งสุขทั้งทุกข์ ทั้งได้ทั้งเสีย ขณะเป็นเด็กหรือเป็นวัยรุ่นอาจจะมีสุขมีสนุกรื่นเริงมาก แล้วจะค่อยๆ พบทุกข์เข้ามาแทนสุข น้อยหรือมากตามวัยที่เพิ่มขึ้น ตามเหตุการณ์ของชีวิตที่ต้องพบมากขึ้น จะต้องพบทั้งความยิ้มแย้มทั้งความระทม หรือจะต้องทั้งหัวเราะทั้งร้องไห้ นั่นแหละเป็นชีวิตหรือเป็นโลก

ว่าถึงชาวโลกทั่วไป เมื่อได้มีประสบการณ์จากโลกทั้งสองด้านแล้ว จึงจะรู้จักโลกดีขึ้น แต่ก็มีอยู่สองจำพวกเหมือนกัน คือ **พวกหนึ่งแพ้โลก** คือต้องเป็นทุกข์น้อยหรือมาก ไม่สามารถจะแก้ทุกข์ได้ คล้ายกับรอให้โลกช่วย คือให้เหตุการณ์ข้างดีตามที่ปรารถนาเกิดขึ้น **อีกพวกหนึ่งไม่แพ้โลก** คือไม่ยอมเป็นทุกข์ ถึงจะต้องเป็นทุกข์บ้างอย่างสามัญชน ก็ไม่ยอมให้เป็นมากหรือเป็นนานนัก พยายามแก้ทุกข์ได้ ไม่ต้องรอให้เหตุการณ์ข้างดีที่ปรารถนาต้องการเกิดช่วย ซึ่งเป็นการไม่แน่ แต่ทำความรู้จักโลกนั่นแหละให้ดีขึ้นตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ เช่นว่า **"สูจงมาดูโลกนี้....ที่พวกคนเขลาติดอยู่ แต่ผู้รู้หาข้องอยู่ไม่"** คือการศึกษาทำความรู้ชนิดที่ไม่ติดข้องให้เกิดขึ้นด้วยปล่อยโลกให้เป็นไปตามวิถีของโลก เหมือนอย่างไม่คิดดึงดวงอาทิตย์ให้หยุดหรือให้กลับ ซึ่งเป็นไปไม่ได้ หน้าที่ของบุคคลคือดึงใจให้หยุด หรือให้กลับจากกิเลสและความทุกข์ ให้ดำเนินไปในทางที่ดี ไม่ยอมพ่ายแพ้แก่ชีวิตและโลก

คนเราต้องพบชีวิต หมายถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นแก่ชีวิต ตามที่ปรารถนาไว้ก็มี ที่มิได้ปรารถนาก็มี ว่าถึงปัญหาที่ว่า "คนเราควรจะวาดภาพชีวิตอนาคตของตนอย่างไร หรือจะให้ชีวิตเป็นอย่างไร" ถ้าตอบตามวิถีชีวิตทั่วไป ก็คงจะว่าให้เป็นชีวิตที่บริบูรณ์ด้วยผลตามที่ปรารถนากันทางโลกทั่วไปนี้แหละ รวมเข้าก็คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข อันเรียกว่า **โลกธรรม** (ธรรมคือเรื่องของโลก) ส่วนที่น่าปรารถนาพอใจ แต่ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า จะต้องพบชีวิตส่วนที่มิได้ปรารถนาอีกด้วย คือส่วนที่ตรงกันข้าม รวมเข้าก็คือ ความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ ชีวิตของทุกคนจะต้องพบกับโลกธรรมทั้งสองฝ่ายนี้อยู่ด้วยกัน

คำว่า "โลกธรรม" พูดง่ายๆ ก็คือ ธรรมดาโลก เพราะขึ้นชื่อว่าโลกย่อมมีธรรมดาเป็นความได้ ความเสีย หรือความทุกข์เช่นนั้น สิ่งที่ได้มาบางทีรู้สึกว่าให้ความสุขมากเหลือเกิน แต่สิ่งนั้นเองกลับให้ความทุกข์มากก็มี พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสชี้ให้เห็นทุกข์ไว้ก่อน ดังเช่นเมื่อมีเทพมากล่าวคาถาแปลความว่า "ผู้มีบุตรย่อมบันเทิงเพราะบุตร ผู้มีโคย่อมบันเทิงเพราะโค นรชนย่อมบันเทิงเพราะทรัพย์สมบัติ ผู้ไม่มีทรัพย์สมบัติย่อมไม่บันเทิง"

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก้ว่า **"ผู้มีบุตรย่อมโศกเพราะบุตร ผู้มีโคย่อมโศกเพราะโค นรชนย่อมโศกเพราะทรัพย์สมบัติ ผู้ไม่มีทรัพย์สมบัติ (เป็นเหตุก่อกิเลส) ย่อมไม่โศก"**

คำของเทวดากล่าวได้ว่าเป็นภาษิตทางโลก เพราะโลกทั่วไปย่อมเห็นดังนั้น ส่วนคำของพระพุทธเจ้ากล่าวได้ว่าเป็นภาษิตทางธรรม แต่ก็เป็นความจริง เพราะเป็นธรรมดาโลกที่จะต้องพบทั้งสุขและทุกข์ที่แม้เกิดจากสิ่งเดียวกัน ฉะนั้น ทุกๆ คนผู้ต้องการโลก คือปรารถนาจะได้สิ่งที่น่าปรารถนา หรือต้องการที่จะให้เป็นไปตาม

ปรารถนา ก็ควรต้องการธรรมอีกส่วนหนึ่งที่จะเป็นเครื่องช่วยรักษาตน ทั้งในคราวได้ทั้งในคราวเสีย

พระพุทธศาสนาได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตของทุกๆ คน ตรงจุดนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้พิจารณาว่า **สุขหรือทุกข์ข้อนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา แต่ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ คือแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เมื่อพิจารณาอยู่ดังนี้จนเกิดปัญญาเห็นจริง สุขหรือทุกข์นั้นๆ ก็จะไม่ตั้งครอบงำจิตอยู่ได้** ผู้ที่มีปัญญาพิจารณาเห็นจริงอยู่ดังนั้น จะไม่ยินดีในสุข จะไม่ยินร้ายในทุกข์นั้นๆ ความสงบจิตซึ่งเป็นความสุขจะมีได้ด้วยวิธีนี้

ศึกษาชีวิตทั้งสองด้าน

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้แปลความว่า

“ความโศกย่อมเกิดจากสิ่งเป็นที่รัก ภัยคือความกลัว ย่อมเกิดจากสิ่งเป็นที่รัก สำหรับผู้ที่พ้นแล้วจากสิ่งที่เป็นที่รัก จะไม่มีความโศก ภัยจักมีแต่ที่ไหน”

พระพุทธภาษิตนี้ดูคล้ายกับมองในทางร้ายว่า สิ่งเป็นที่รักจะเป็นแหล่งแห่งเกิดความโศกและภัยเสมอ แต่ก็เป็นความจริงที่ความโศกและภัยทุกอย่างเกิดจากแหล่งรักทั้งนั้น ใครก็ตามที่ได้รับความสุขจากสิ่งเป็นที่รักเพียงอย่างเดียว ยังไม่ชื่อว่าได้พบโลกหรือผ่านโลกทั้งสองด้าน ต่อเมื่อได้รับความทุกข์จากสิ่งเป็นที่รักอีกอย่างหนึ่ง จึงจะชื่อว่าได้ผ่านพบโลกครบสองด้าน เป็นโอกาสที่ทำให้รู้จักโลกดีขึ้น

อันที่จริงชีวิตที่ดำเนินผ่านสุขทุกข์ต่างๆ ในโลก หรือผ่านโลกที่มีทั้งสุขทั้งทุกข์ เท่ากับเป็นการศึกษาให้เกิดเจริญปัญญาขึ้นอยู่เสมอ อาจจะมีการหลงผิดไปในบางคราวก็ไม่ใช่ตลอดไป และทุกคนที่เกิดมาย่อมมีพื้นปัญญาที่เพิ่มเติมขึ้นได้เสมอ ทั้งปัญญาที่จะเป็นปัญญาที่สมบูรณ์ขึ้น ก็เพราะรู้ทั้งสองด้าน คือรู้ทั้งสุขทั้งทุกข์ ถ้ารู้จักแต่สุขไม่รู้จักทุกข์ ก็ยังไม่ใช่ปัญญาสมบูรณ์

จะรู้จักทุกข์ได้ก็ต้องประสบกับความทุกข์ และดูเข้าไปที่ทุกข์ หรือดูเข้ามาที่จิตใจอันมีทุกข์ว่า จิตใจนี้มีทุกข์ ดูอาการจิตใจที่มีทุกข์ว่าเป็นอย่างไร อาการคือแห้งผากใจ ปราศจากความสดชื่น เหมือนอย่างต้นไม้เหี่ยว คร่ำครวญใจด้วยความคิดถึงสิ่งที่ล่วงมาแล้วหรือถึงสิ่งที่ยังไม่มาถึง ไขว่คว้าในสิ่งที่สิ้นไปหายไปแล้ว เหมือนอย่างไล่จับเงา หรือกลัวสิ่งที่ยังอยู่ว่าจะหายไปเสีย หรือกลัวว่าอะไรที่น่ากลัวจะเกิดขึ้นตรอมใจ ไม่มีความผาสุก คับแค้นใจเหมือนอย่างถูกอัดถูกบีบ อาการใจเหล่านี้แสดงออกมาให้เห็นทางกายอันเป็นเรือนอาศัยของจิตใจ อวัยวะทางกายที่บอกใจอย่างดีที่สุดคือดวงตาและสีหน้า ดวงตาจะเศร้า สีหน้าจะหมอง ร่างกายทั่วไปจะซูบ อาการทางกายเหล่านี้กล่าวได้ว่าเป็นผลพลอยเสีย

ดูอาการจิตใจที่มีทุกข์ว่าเป็นอย่างนี้ๆ ดูให้เห็นชัด ให้คล้ายกับส่องกระจกเห็นเงาหน้าของตนชัดเจนแล้วศึกษา คือพยายามค้นหาความจริงในจิตใจของตนเองต่อไปว่า เป็นอาการประจำหรือเป็นอาการจร เทียบอย่างเป็นโรคประจำหรือเป็นโรคจร มีอะไรเป็นเหตุเป็นสมุฏฐาน จะเห็นว่าเป็นอาการจร เพราะแต่ก่อนนี้ไม่เคยมีเคยเป็น เคยมีแต่อาการที่เป็นความสุขอันตรงกันข้าม ถึงอาการที่เป็นความสุขก็เหมือนกัน คือเป็นอาการจร เพราะแต่ก่อนนั้นก็ไม่เคยมีเคยเป็น ได้แก่ เมื่อเป็นเด็กยังไม่มีอาการจิตใจเช่นนี้ มาเริ่มมีขึ้นตั้งแต่เมื่ออย่างเข้าดรุณวัย เริ่มมีสิ่งเป็นที่รักขึ้น ตั้งแต่หนึ่งสิ่ง

สองสามสิ่ง เป็นต้น เมื่อศึกษาจิตใจของตนเองไปดังนี้ จักได้พบสัจจะขึ้นสมจริงตามพระพุทธพยากรณ์ นี้แหละเป็นเหตุเป็นสมุฏฐาน

การหัดศึกษาให้รู้จักกระบวนแห่งจิตใจของตนเองนั้นเป็นข้อที่ควรทำ ทั้งในคราวมีสุขและในคราวมีทุกข์ เหตุแห่งสุขและทุกข์ข้อที่สำคัญก็คือ สิ่งที่เป็นที่รัก ในขณะที่มีสุขจะยกไว้ก่อน จะกล่าวแต่ที่มีทุกข์ ให้รวมใจดูที่ตัวความทุกข์ที่กำลังเสวยอยู่ ดูอาการของจิตที่เป็นทุกข์ว่าเป็นอย่างไร ห่อเหี่ยวอย่างไร มีอาการเศร้าหมองอย่างไร หมดรสหมดความสำราญอย่างไร ดูความคิดว่าในขณะที่จิตเป็นทุกข์เช่นนี้ จิตมีความคิดอย่างไร คิดถึงอะไร ก็จะรู้ว่ากำลังคิดถึงเรื่องที่ทำให้ทุกข์นั้นแหละ เพราะจิตผูกอยู่กับเรื่องนั้นมาก ความผูกจิตมีมากในเรื่องใด ก็ดึงจิตให้คิดถึงเรื่องนั้นมากและเป็นทุกข์มาก **ฉะนั้น ความทุกข์จึงเป็นผลตามความผูกจิต (สังโยชน์) ซึ่งคอยดึงจิตให้คิดไปถึงเรื่องที่ผูกไว้ในใจ**

อันที่จริงเรื่องที่ผูกใจไว้นี้มิใช่เฉพาะแต่สิ่งที่เป็นที่รักเท่านั้น ถึงสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็ผูกใจไว้เหมือนกัน จึงเกิดความชอบใจและความไม่ชอบใจ ถ้าไม่มีความผูกใจไว้เสียเลย ก็จะไม่มีทุกสิ่ง คือที่รักก็ไม่มี ที่ไม่รักก็ไม่มี ตลอดถึงความยินดียินร้ายก็จะไม่มี

ตามที่กล่าวมานี้เป็นกระบวนทางจิต กล่าวสั้นคือ ความผูกจิตอยู่กับเรื่อง (อันเรียกว่าอารมณ์) ที่ทุกๆ คนประสบพบผ่านมาทางอายตนะ มีตา หู เป็นต้น และความคิดที่ถูกดึงให้คิดไปในเรื่องที่ผูกใจอยู่เสมอ ถ้าเป็นเรื่องของสิ่งที่เป็นที่รักและไม่เป็นไปตามที่ปรารถนาต้องการ ยิ่งคิดไปก็ยิ่งเป็นทุกข์ไป จิตครุ่นคิดไปด้วยเสวยทุกข์ไปด้วย **"หยุดคิดได้เมื่อใด ก็หยุดทุกข์ลงเมื่อนั้น"**

คำว่า หยุดคิด หมายถึง หยุดคิดถึงเรื่องที่ทำให้เป็นทุกข์ ถ้ากล่าวดังนี้แก่ใครก็น่าจะได้รับตอบว่า สำหรับหลักการที่ว่านั้นไม่เถียง แต่ทำไม่ได้ คือจะห้ามมิให้คิดไม่ได้ ถ้าแย้งดังนี้ ก็ต้องรับรองว่าห้ามไม่ได้จริง ด้วยเหตุที่ยังมีความผูกจิตอยู่ในเรื่องนั้น ดังที่ได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า ความผูกจิตไว้นี้เอง คอยดึงจิตให้คิดไปในเรื่องที่ผูกไว้ เป็นดังนี้จนกว่าจะปล่อยความผูกนี้ได้ ถ้าว่าดังนี้ก็น่าจะถูกประท้วงอีกว่าปล่อยไม่ได้ เพราะเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ซึ่งเป็นที่รัก และสามัญชนทั่วไปก็จะต้องมีสิ่งเป็นที่รักเช่น จะต้องมีพ่อแม่ลูกหลาน เป็นต้น ที่เป็นที่รัก เมื่อมีขึ้นจิตใจก็จะต้องผูกพัน ที่เรียกว่าความผูกจิต จึงไม่สามารถจะปล่อยได้ ถ้ามีการประท้วงดังนี้ ก็ตอบชี้แจงได้ว่ารับรองว่าสามารถแน่ ถ้าลองปฏิบัติดูตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพราะความผูกพันแห่งจิตใจนี้เป็นกิเลส เพื่อที่จะชี้ให้เห็นหน้าตาให้ชัดขึ้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในธรรมบท แปลความรวมกันว่า

"ความโศก ความกลัว เกิดจากความรัก ความยินดี ความใคร่ (กาม) ความอยาก (ตัณหา) สำหรับผู้ที่พ้นแล้วจากความรัก ความยินดี ความใคร่ (กาม) ความอยาก (ตัณหา) จะไม่มีความโศก ความกลัวจักมีแต่ที่ไหน"

สิ่งอันเป็นที่รักของชีวิต

คนทั่วไปนั้นย่อมมีความรัก ความยินดี ความใคร่ ความอยาก ว่าถึงความรักเพียงข้อเดียวก่อน ทุกๆ คนก็มีอยู่ในบุคคลและในส่วนต่างๆ มาก เช่น บุตรธิดารักมารดาบิดา มารดาบิดาก็รักบุตรธิดา สามีก็รักภรรยา ภรรยาก็รักสามี แต่มักจะลืมนึกถึงอีกผู้หนึ่งซึ่งเป็นที่รักของตนเองอย่างลึกซึ้ง คือตนเอง คือลืมนึกรักตนเอง คิดดูให้ดีจะเห็นว่าตนเป็นที่รักยิ่งของตนเองอยู่แล้ว ดังที่มีเรื่องเล่าว่า

ครั้งหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามพระนางมัลลิกาเทวีของพระองค์ว่า ใครเป็นที่รักของพระนางยิ่งกว่าตนเอง (ของพระนาง) พระนางกราบทูลว่าไม่มี แล้วกราบทูลถามพระราชาเช่นเดียวกันว่า ใครเป็นที่รักของพระองค์ยิ่งกว่าพระองค์เอง ตรัสตอบว่าไม่มีเช่นเดียวกัน พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลข้อที่ตรัสโต้ตอบกันนี้ พระพุทธเจ้าตรัสอุทานขึ้นในเวลานั้นว่า

“ตรวจดูด้วยใจไปทุกทิศแล้ว ก็ไม่พบผู้ที่เป็นที่รักยิ่งกว่าตนในที่ไหน ตนเป็นที่รักมากของตน คนอื่นๆ ก็อย่างนั้น เพราะเหตุนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น”

พระพุทธอุทานนี้ตรัสสอนให้คิดถึงใจเราเทียบกับใจเขา ดังที่กล่าวกันว่า นำใจเขามาใส่ใจเรา เพื่อจะได้สังวรจากการทำที่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่น แต่ก็เป็นอันทรงรับรองข้อที่พระนางมัลลิกากราบทูลพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นว่า ไม่มีใครจะเป็นที่รักของตนยิ่งกว่าตน และพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในพระธรรมบทว่า

“ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก พึงรักษาตนไว้ให้ดี บัณฑิตพึงประคับประคองตนตลอดยาม (คือวัย) ทั้งสามยามใดยามหนึ่ง”

นี้เป็นพระพุทธโอวาทตรัสเตือนไว้เพื่อมิให้หลงลืมตนเองไปเสีย หน้าที่ของตนนั้นจะต้องรักษาประคับประคองตนเองไว้ให้ดี

ควรสังเกตว่า พระพุทธองค์มิได้ตรัสสอนว่า จงรักตน หรือควรรักตน หรือต้องรักตน เพราะตนเป็นที่รักของตนอยู่แล้วแก่ทุกๆ คน คือ ทุกๆ คนต่างรักตนเองอยู่ด้วยกันแล้ว และรักยิ่งกว่าสิ่งอื่นหรือใครอื่นทั้งหมด เมื่อมีความจริงอยู่ดังนี้ จึงไม่จำเป็นจะต้องตรัสสอนให้รักตนเข้าอีก แต่ตรัสสอนให้ทำความรู้ดังกล่าว และให้รักษาตนให้ดี

คิดดูอีกสักหน่อย เมื่อเกิดมาก็มาตนผู้เดียว คราวจะตายไปก็คงไปตนผู้เดียวอีกเหมือนกัน **บุคคลและสิ่งทั้งปวงแม้จะเป็นที่รักยิ่งนัก ก็เกิดขึ้นหรือมาพบกันเข้าในภายหลัง และมีอยู่เฉพาะในชีวิตนี้ ไม่มีที่จะไปด้วยกันกับตนในภพหน้า สิ่งที่จะไปด้วยคือบุญหรือบาปที่ทำไว้เอง** แม้ในชีวิตนี้ก็มิใช่ว่าจะร่วมสุขร่วมทุกข์ไปด้วยกันทุกอย่าง เช่น ถึงคราวเจ็บก็ต้องเจ็บเอง ใครจะเจ็บแทนกันหาได้ไม่ ตนเองเท่านั้นต้องร่วมสุขทุกข์กับตนเองตลอดไป ในคราวเกิด แก่ เจ็บ ตาย ในโลกนี้ โลกหน้า ในมนุษย์ ในนรก ในสวรรค์ ตลอดถึงนิพพาน ก็เป็นเรื่องของตนเองผู้เดียวทั้งหมด พิจารณาให้ตระหนักในความจริงดังนี้ จะช่วยถอนความผูกใจเป็นทุกข์ออกได้บ้างไม่มากก็น้อย

ในครั้งพุทธกาล เมื่อพระเจ้ามหากัปปินะทรงสละราชสมบัติ เสด็จออกจากรัฐของพระองค์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทรงขออุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ประทานอุปสมบทให้เป็นภิกษุแล้ว ฝ่ายพระเทวีของพระองค์มีพระนาม

ว่าอโนชา ได้เสด็จติดตามไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทรงสอดส่ายพระเนตรหาพระราชาว่าจะประทับอยู่ที่ไหนในหมู่พระพุทธสาวกที่นั่งแวดล้อมพระพุทธองค์อยู่นั้น เมื่อไม่ทรงเห็น ก็กราบทูลถามพระพุทธองค์ว่า ได้ทรงเห็นพระราชาบ้างหรือ พระพุทธองค์ได้ตรัสถามว่า ทรงแสวงหาพระราชาประเสริฐหรือว่าแสวงหาพระองค์เอง (ตน) ประเสริฐ พระนางทรงได้สติกราบทูลว่า แสวงหาตนประเสริฐ ทรงสงบพระทัยฟังธรรมได้

ครั้นทรงสดับธรรมไปก็ทรงเกิดธรรมจักษุ คือดวงตาเห็นธรรม ที่เรียกว่าธรรมจักษุนี้ มีแสดงไว้ในที่อื่นว่า คือเกิดดวงตาเห็นธรรมขึ้นว่า **“สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา”** ได้แก่ เห็นธรรมดาที่เป็นของคู่กัน คือเกิดและดับ จะกล่าวว่าเห็นความดับของทุกสิ่งที่เกิดมาก็ได้

ชีวิตนี้เรียกได้ว่าเป็นความเกิดสิ่งแรก ซึ่งเป็นที่เกิดของสิ่งทั้งหลายในภายหลังก็ต้องมีความดับ สิ่งที่ได้มาพร้อมกับชีวิตก็คือตนเอง นอกจากตนเองไม่มีอะไรทั้งนั้น สามีภริยา บุตรธิดา ทรัพย์สินเงินทอง ไม่มีทั้งนั้น เรียกว่าเกิดมาตัวเปล่า มาตัวคนเดียว พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า **“ตนแลเป็นคติ (ที่ไปหรือการไป) ของตน”** ในเวลาดับชีวิต ก็ตนเองเท่านั้นต้องไปแต่ผู้เดียวตามกรรม ทิ้งทุกสิ่งไว้ในโลกนี้ แม้ชีวิตร่างกายนี้ก็นำไปด้วยไม่ได้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า

“บุคคลผู้จะต้องตาย ทำบุญและบาปทั้งสองอันใดไว้ในโลกนี้ บุญบาปทั้งสองนั้นเป็นของผู้นั้น ผู้นั้นพาเอาบุญบาปทั้งสองนั้นไป บุญบาปทั้งสองนั้นติดตามผู้นั้นไปเหมือนอย่างเงาที่ไม่ละตัว”

ก็เมื่อตนเองเป็นผู้มาคนเดียวไปคนเดียว เมื่อมาก็มาตามกรรม เมื่อไปก็ไปตามกรรม ถึงผู้อื่นก็เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นใครทั้งนั้น คือจะเป็นสามีภริยา เป็นบุตรธิดา เป็นญาติมิตร หรือแม้นเป็นศัตรู ต่างก็มาคนเดียวตามกรรม ไปตามกรรม ฉะนั้น

ก็ควรที่จะต้องรักตน สงวนตน แสวงหาตน มากกว่าที่จะรัก จะสงวน จะแสวงหาใคร ทั้งนั้น

คำว่า **แสวงหาตน** เป็นคำมีคติที่ซึ้ง คิดพิจารณาให้เข้าใจให้ดี จะบังเกิดผลดียิ่งนัก แต่ที่จะเริ่มแสวงหาตนได้ ก็ต้องได้สติย้อนมานึกถึงตนในทางที่ถูกที่ควร และคำว่า แสวงหาตน หาได้มีความหมายว่าเห็นแก่ตนไม่ เพราะผู้เห็นแก่ตนหาใช่ผู้ที่แสวงหาตนไม่ กลายเป็นแสวงหาสิ่งที่มิใช่ตนไปเสีย

แง่คิดเกี่ยวกับชีวิต

อันเหตุการณ์ที่บังเกิดขึ้นแก่ชีวิต มีอยู่เป็นอันมากที่บังเกิดขึ้นโดยไม่รู้ไม่คิดมาก่อน แต่เมื่อเป็นเหตุการณ์ที่จะต้องเกิดก็เกิดขึ้นจนได้ ถ้าหากใครมองดูเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านั้นอย่างของเล่นๆ ไม่จริงจัง ก็ไม่เกิดทุกข์เดือดร้อน หรือจะเกิดบ้าง ก็เกิดอย่างเล่นๆ ถ้าจะหนีเหตุการณ์เสียบ้าง ก็เหมือนอย่างหนีไปเที่ยวเล่น หรือไปพักผ่อนเสียครั้งคราวหนึ่ง

คนเรานั้นเมื่อเห็นว่าที่ใดมีทุกข์ ก็จะต้องหนีไปให้พ้นจากคนหรือเหตุการณ์ที่ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้น ฉะนั้น ถ้าแต่ละคนได้ระลึกถึงข้อนี้ ก็ควรจะไม่ประพฤติหรือกระทำการก่อทุกข์ให้แก่กัน ทั้งนี้ด้วยมีความสำนึกตนและประพฤติตนให้อยู่ในขอบเขตที่สมควร

เรื่องว่าอะไรสมควรอะไรไม่สมควรนั้น ถ้าคนเรามีสติรู้จักตนตามเป็นจริง ไม่หลงตน ไม่ลำเอียงแล้ว ก็จะรู้ได้โดยไม่ยาก บางทีหลอกคนอื่นได้ แต่หลอกตนเองหาได้ไม่ เช่น คนที่รู้อยู่ว่าตนเองเป็นอย่างไร แต่เที่ยวพูดโอ้อวดคนอื่นว่าวิเศษต่างๆ บางทีหลอกตนเองให้หลงไปสนิท แต่หลอกคนอื่นไม่ได้ เช่น คนที่หลอกหาได้มีความวิเศษอันใดไม่ แต่เข้าใจตนเองว่าวิเศษแล้วแสดงตนเช่นนั้น ส่วนคนอื่นเขารู้ว่าเป็นอย่างไรจึงหัวเราะเอา หากได้มองดูความเป็นไปต่างๆ กันของคนในทางที่น่าหัวเราะดังนี้ ก็น่าจะมีทุกข์น้อยลง **การมองดูคนอื่นนั้นสู้มองดูตนเองไม่ได้ เพราะตนเองต้องรับผิดชอบต่อตนเองโดยตรง ส่วนคนอื่นเขาก็ต้องรับผิดชอบต่อตัวเขาเอง** เรื่องความรับผิดชอบนี้ บางทีนึกไปไม่ออกว่าได้ทำอะไรไว้ จึงต้องรับผิดรับชอบเช่นนี้ เช่น ต้องรับเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นแก่ชีวิต

ในฐานะเช่นนี้ ผู้เป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้าย่อมใช้ศรัทธาความเชื่อในกรรมและผลของกรรม ทำกรรมที่ผิดไว้ก็ต้องรับผิดต่างๆ ทำกรรมที่ชอบไว้ก็ต้องรับชอบต่างๆ จะเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งหาได้ไม่ เมื่อยอมรับกรรมเสียได้ดังนี้ ก็จะมีใจกล้าหาญเป็นอะไรเป็นกัน ไม่กลัวต่อเหตุการณ์ต่างๆ และเมื่อเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นจะแก้อย่างไร ศิษย์ของพระพุทธเจ้าย่อมแก้ด้วยสติและปัญญา เพื่อให้เป็นผู้ชนะด้วยความดี

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า **"พึงชนะคนตระหนี่หรือความตระหนี่ด้วยการให้"** นี้เป็นวิธีเอาชนะวิธีหนึ่ง ใครเป็นคนมีความตระหนี่และความโลภ ก็คือตัวเราเองหรือคนอื่นก็ได้ ถ้าเป็นตัวเราเองก็จะต้องเอาชนะด้วยการให้ พยายามให้ตัวเราเองเป็นผู้ให้ ถ้าเป็นคนอื่นก็อาจเอาชนะเขาด้วยการให้ได้เหมือนกัน เช่น ให้สิ่งที่เขาต้องการ เขาก็พอใจแล้วให้สิ่งที่เราต้องการ บางทีก็ซื้อเขาได้ด้วยการให้ทรัพย์ ผู้ที่มีจิตใจสูงบางคนสละให้ยิ่งกว่าเขาขอ เป็นทานอย่างสูง ซึ่งทำให้เป็นที่พิศวงแก่คนอื่นๆ ว่าทำไมจึงให้ได้

คนย่อมปฏิบัติตามระดับของจิตใจ ไม่สามารถจะทำให้ต่ำกว่าระดับของตนได้ แต่คนดีนั้นพระย่อมรักษา ดังภาษิตว่า **“ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม”** ศิษย์ของพระพุทธเจ้าย่อมมีศรัทธาอยู่อย่างมั่นคงดังนี้ และย่อมปฏิบัติตนเป็นผู้หลีกออกอยู่เสมอ โดยเฉพาะเป็นผู้หลีกออกทางใจ จึงไม่เป็นทุกข์

อันเรื่องของชีวิต บางคราวก็ดูเป็นของเปิดเผยง่ายๆ บางคราวก็ดูลึกลับ เพราะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแก่ชีวิต บางอย่างก็เกิดตามที่คนต้องการให้เกิด บางอย่างก็เกิดขึ้นโดยคนมิได้เจตนาให้เกิด แต่ผลทุกๆ อย่างย่อมมีเหตุ ถ้าได้รู้เหตุก็เป็นของเปิดเผย ส่วนที่ว่าลึกลับก็เพราะไม่รู้เหตุ จู่ๆ ก็เกิดผลขึ้นเสียแล้ว เช่น ไม่ได้คิดว่าพรุ่งนี้จะไปข้างไหน ครั้นถึงวันพรุ่งนี้เข้า ก็ต้องไปด้วยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบัดเดี๋ยวนั้น ว่าถึงคนทั่วไปแล้ว เรื่องของพรุ่งนี้เป็นเรื่องลึกลับ เพราะต่างก็ไม่รู้พรุ่งนี้ของตนเองจริงๆ ถึงวันนี้เองก็รู้อยู่เฉพาะปัจจุบัน คือเดี๋ยวนี้ แต่อนาคตหารู้ได้ไม่ ว่าต่อไปแม้ในวันนี้จะเกิดอะไรขึ้นบ้าง

คนเรามีความคิดหวังกันไป ซึ่งจะคิดอย่างไรก็คิดได้ และก็อาจจะให้ผลตามที่คิด แม้คนที่คิดทุจริตทำทุจริต ก็อาจได้ผลจากการทำทุจริต คนที่ประทุษร้ายมิตรหรือคนดีคนบริสุทธิ์ ก็อาจได้รับผลจากการทำนั้น เช่น ได้ทรัพย์สินเงินทอง วันนี้จนแต่พรุ่งนี้มั่งมีขึ้น ชวนให้เคลิบเคลิ้มไปไม่น้อย และคนเป็นอันมากก็ดูเหมือนจะเคลิ้มไปในผลที่ล่อใจเช่นนี้ง่าย จนถึงบางทีคนที่เคยตรงก็กลับคด เคยเป็นมิตรก็กลับเป็นศัตรู เพราะมุ่งแต่จะได้เป็นประมาณ เพราะความกลัวต่อวันพรุ่งนี้ หรือโลภต่อวันพรุ่งนี้ บางทีก็เพื่อตนหรือเพื่อผู้อื่นที่ตนรักใคร่ วันพรุ่งนี้อาจจะรวยขึ้นจริง แต่วันพรุ่งนี้มิใช่มีเพียงวันเดียว ผู้ที่คิดให้ยาวออกไปอีกหลายๆ พรุ่งนี้จึงน่าจะสะดุดใจ

และถ้าใช้ความคิดให้มากสักหน่อย เช่นว่า น่าละอายไหมที่ไปช่วงชิงของของผู้อื่น ยิ่งถ้าผู้อื่นนั้นเป็นคนดีคนบริสุทธิ์ ก็ยิ่งน่าละอายใจ เพราะคนดีอย่างที่เรียกว่าใจพระนั้นย่อมถือว่า “แพ้เป็นพระ ชนะเป็นมาร” จึงเป็นผู้ยอมให้แก่ผู้ที่ต้องการ แม้จะต้องเสียจนหมดสิ้น ก็ยังดีกว่าจะเป็นทุกข์ใจมากเพราะเหตุที่จะต้องแก่งแย่ง จะคิดเอาเปรียบนั้นไม่ต้องพูดถึง เพียงคิดให้พอเสมอกันก็ไม่ประสงค์จะได้เสียแล้ว คนดีที่มีใจเช่นนี้ ไม่มีประทุษร้ายจิตต่อใครเลยแม้แต่น้อย ใครต้องการจะเอาเปรียบเมื่อใดก็ได้เปรียบเมื่อนั้น แต่ข้อที่สำคัญ หากไปกระทบคนดีมีใจพระนั้นมิใช่จะได้เปรียบอย่างง่ายดายอย่างเดียว ยังได้กรรมที่หนักด้วย คือได้บาปหนักหนา คิดเอาเปรียบคนที่คิดเอาเปรียบด้วยกันยังบาปน้อยกว่า เพราะมีใจเป็นอกุศลเสมอกัน ข้อที่ว่าเป็นบาปหนักหนานั้น คือกดระดับแห่งจิตใจของตนเองลงไปให้ต่ำทราม ไม่จำต้องไปพูดถึงนรกหรือผลอะไรที่คอยจะค้านอยู่

ระดับของคนแม้เพียงคนสามัญย่อมมียุติธรรมตามควร ไม่ต้องการเสียเปรียบ ไม่ต้องการเอาเปรียบใคร ไม่รังแกข่มเหงผู้อื่น ไม่ต้องพูดถึงมิตรหรือผู้มีคุณมีอุปการะแก่ตน ซึ่งจะต้องมีความซื่อตรงต่อมิตร มีความกตัญญูต่อผู้มีคุณโดยแท้ คนบาปหนักก็คือ คนที่มีระดับแห่งจิตใจต่ำลงไปกว่านี้ พระพุทธเจ้าทรงปรารภคนที่มีระดับจิตใจต่างๆ กันนี้ จึงตรัสว่า **“ความดีอันคนดีทำง่าย แต่คนชั่วทำยาก ส่วนความชั่วอันคนชั่วทำง่าย แต่คนดีทำยาก”**

เมื่อนั่งรถไปตามถนนสายต่างๆ ถึงตอนที่มีสัญญาณไฟเขียวแดง จะพบว่าถูกไฟแดงที่ต้องหยุดรถมากกว่าไฟเขียวซึ่งแล่นรถไปได้ น่านึกว่าการดำเนินทางชีวิตของทุกคน มักจะต้องพบอุปสรรคที่ทำให้การงานต้องชะงัก หากเทียบกับทางโปร่ง น่าจะต้องพบความติดขัดมากกว่าที่จะปลอดโปร่งไปได้ทีเดียว บางครั้งอาจต้องประสบเหตุ

ที่น่าตกใจว่าจะล้มเหลวหรือเสียหายมาก คล้ายอุบัติเหตุของรถที่วิ่งไปในถนน คนที่อ่อนแอย่อมยอมแพ้อุปสรรคง่ายๆ ส่วนคนที่เข้มแข็งย่อมไม่ยอมแพ้ เมื่อพบอุปสรรคก็แก้ไขไป รักษาการงานหรือสิ่งที่มุ่งจะทำไว้ด้วยจิตใจที่มุ่งมั่น ถืออุปสรรคเหมือนอย่างสัญญาณไฟแดงที่จะต้องพบเป็นระยะ ถ้ากลัวจะต้องพบสัญญาณไฟแดงตามถนนซึ่งต้องหยุดรถ ก็จะไปข้างไหนไม่ได้ แม้ในการดำเนินทางชีวิตก็ฉันนั้น ถ้ากลัวจะต้องพบอุปสรรค ก็ทำอะไรไม่ได้ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนไว้ แปลความว่า **"คนพึงพยายามร่ำไปจนกว่าจะสำเร็จประโยชน์ที่ต้องการ"**

ความไม่สำเร็จและความพิบัติต่างๆ อาจมีได้เหมือนกัน เมื่อได้ใช้ความพยายามเต็มที่แล้วไม่ได้รับความสำเร็จก็ไม่ควรเสียใจ ควรคิดปลงใจลงว่าเป็นคราวที่จะพบความไม่สำเร็จในเรื่องนี้ ทั้งไม่ควรจนปัญญาที่จะคิดแก้หรือทำการอย่างอื่นต่อไป เพราะการงานที่จะพึงทำให้เกิดผลนั้นมีอยู่เป็นอันมาก ดังคำว่า "ทรัพย์นี้มีไกล ใครปัญญาไว หาได้บ่นาน" วิสัยคนมีปัญญาไม่อับจนถึงกับไปคิดแย่งทรัพย์ของใคร คนที่เที่ยวลักขโมยแย่งชิง หรือทำทุจริตเพื่อได้ทรัพย์ล้วนเป็นคนอับจนปัญญาที่จะหาในทางสุจริตทั้งนั้น ส่วนความพิบัติต่างๆ นั้น เมื่อไม่ประมาทยังต้องพบ ก็แปลว่าถึงคราวหรือที่เรียกว่าเป็นกรรม เช่น ถูกไฟไหม้หรือถูกเสียหายต่างๆ

เรื่องของกรรมที่หมายถึงกรรมเก่า เป็นแรงดันที่สำคัญอย่างหนึ่ง กรรมเก่าที่ทำไว้ไม่ดีย่อมเป็นแรงดันให้พบผลที่ไม่ดี กรรมเก่าที่ทำไว้ดีเป็นแรงดันให้พบผลที่ดี แต่ยังมีแรงดันอีกอย่างหนึ่งที่ส่งเสริมหรือต้านทาน คือกรรมใหม่ที่ทำในปัจจุบัน ถ้ากรรมปัจจุบันไม่ดีเป็นแรงดันโต้แรงดันของกรรมดีเก่า ส่งเสริมแรงดันของกรรมเก่าที่ไม่ดีด้วยกัน ถ้ากรรมปัจจุบันดี ก็เป็นแรงดันโต้แรงดันของกรรมเก่าที่ไม่ดี ส่งเสริมแรงดันของกรรมเก่าที่ดีด้วยกัน ความที่จะโต้กันหรือส่งเสริมกันได้เพียงไรนั้น ขึ้นอยู่แก่ระดับของกำลังที่แรงหรืออ่อนกว่ากันเพียงไร

คติทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า **"บาปกรรมที่บุคคลใดทำไว้แล้ว บุคคลนั้นย่อมละได้ด้วยกุศล"** ฉะนั้น ผู้ที่มีศรัทธาในกรรมหรือในบุญบาป จึงทำการที่ดีอยู่เสมอ และมีจิตใจเด็ดเดี่ยวกล้าหาญ เพราะได้เห็นแล้วว่าบุญช่วยได้จริงและช่วยได้ทันเวลา ผลที่เกิดขึ้นในระยะเวลาต่างๆ กันเป็นเครื่องพิสูจน์ความจริงเรื่องบุญบาปซึ่งจะเห็นกันได้ในชีวิตนี้

ชีวิตของทุก ๆ คนที่ผ่านพ้นไปรอบปีหนึ่ง ๆ นับว่าเป็นลาภอย่างยิ่ง เมื่อถึงวันเกิดบรรดาผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาจึงถือเป็นปรารภเหตุทำบุญน้อยหรือมาก เพื่อฉลองอายุที่ผ่านมาและเพื่อความเจริญอายุ พร้อมทั้งวรรณ สุข พล ยิ่งขึ้น ความเจริญอายุ วรรณ สุข พล เป็นพรที่ทุกๆ คนปรารถนา แต่พรเหล่านี้หาได้เกิดขึ้นด้วยลำพังความปรารถนาเท่านั้นไม่ ย่อมเกิดขึ้นจากการทำบุญ ฉะนั้น คนไทยเราส่วนมากจึงยินดีในการทำบุญ และยินดีได้รับพรอนุโมทนาจากพระสงฆ์หรือผู้ใหญ่ ยินดีรับประพรมน้ำพระพุทธมนต์ในที่สุดแห่งการทำบุญ ถือว่าเป็นสิริมงคล

พิจารณาดูถึงพฤติกรรมในเรื่องนี้โดยตลอดแล้ว จะเห็นว่าพึงเป็นสิริมงคลจริง เพราะสาระสำคัญของเรื่องนี้อยู่ที่ว่าได้ทำบุญแล้ว คำอวยพรต่างๆ จึงตามมาทีหลัง สนับสนุนกันให้จิตใจมีความสุขขึ้นในปัจจุบันทันที ความสุขอันบริสุทธิ์นี้แหละคือบุญ ดังมีพุทธภาษิตตรัสไว้ แปลความว่า **"ท่านทั้งหลายอย่ากลัวต่อบุญเลย คำว่า บุญ นี้เป็นชื่อแห่งความสุข"** หมายถึงความสุขที่บริสุทธิ์ คือความสุขอันเกิดจากกรรมที่บริสุทธิ์ ซึ่งก็เรียกว่าบุญเช่นเดียวกัน

อีกแห่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ แปลความว่า **"ผู้ที่ได้ทำบุญไว้บันเทิงเบิกบาน เพราะเห็นความบริสุทธิ์แห่งกรรมของตน ผู้ที่ได้ทำบาปไว้อับเศร้า เพราะเห็นความเศร้าหมองแห่งกรรมของตน"** อันกรรมที่บริสุทธิ์เกิดจากจิตใจที่บริสุทธิ์ เพราะสงบความโลภโกรธหลง ประกอบด้วยธรรมมีเมตตากรุณา เป็นต้น จะเห็นได้จากจิตใจของผู้ที่ทำการบริจาคในการบุญต่างๆ ของผู้ที่รักษาศีลและอบรมจิตใจกับปัญญา

ใครๆ ที่เคยทำทาน รักษาศีล และอบรมจิตกับปัญญาดังกล่าว ย่อมจะทราบได้ว่ามีความสุขอย่างไร ตรงกันข้ามกับจิตใจที่เร่าร้อนด้วยกิเลสต่างๆ และแม้จะได้อะไรมาด้วยกิเลส มีความสุขตื่นเต้น ลองคิดดูให้ดีแล้วจะเห็นว่าเป็นความสุขจอมปลอม เพราะเป็นความสุขของคนที่หลงไปแล้ว เหมือนความสุขของคนที่ถูกเขาหลอกลวงนำไปทำร้าย ด้วยหลอกให้ตายใจและดีใจด้วยเครื่องล่ออย่างใดอย่างหนึ่ง คนที่ตายใจเสียเพราะเหตุนี้คือคนที่ประมาทไปแล้ว ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า **"คนประมาทแล้วเหมือนคนตาย"** ไม่อาจจะเห็นสัจจะ คือความจริงตามธรรมของพระพุทธเจ้า อาจคัดค้านคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้ อย่างที่คิดว่าตนฉลาด

ไม่มีอะไรจะช่วยบุคคลประเภทนี้ได้ นอกจากการทำบุญ เพราะการทำบุญทุกครั้งไป ย่อมเป็นการฟอกชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดขึ้นทุกที เหมือนอย่างการอาบน้ำชำระร่างกายซึ่งทำให้ร่างกายสะอาดสบาย เมื่อจิตใจมีความสะอาดบริสุทธิ์ขึ้นตามสมควรแล้ว จะมองเห็นได้เองว่าความสุขที่บริสุทธิ์แท้จริงนั้นเกิดจากกรรมที่บริสุทธิ์เท่านั้น จะได้ปัญญาซาบซึ้งถึงคุณพระทั้งสามว่า "ความเกิดขึ้นของพระพุทธะทั้งหลายให้เกิดสุขจริง การแสดงพระสัทธรรมให้เกิดสุขจริง ความพร้อมเพรียงของสงฆ์คือหมู่ให้เกิดสุขจริง ความเพียรของหมู่ที่พร้อมเพรียงกันให้เกิดสุขจริง"

ผู้ที่มีจิตใจ กรรม และความสุขที่บริสุทธิ์ดังนี้ ชื่อว่าผู้มีบุญอันได้ทำแล้วในปัจจุบัน เป็นผู้ที่มีความมั่นคงในตนเองอย่างที่ใครๆ หรืออะไรจะทำลายมิได้ และจะเจริญพร คือ อายุ วรรณ สุข พล ยิ่งๆ ด้วยเดชบุญ

ความเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ต่างๆ ทั้งที่เป็นเหตุการณ์ส่วนตนและส่วนรวมตลอดถึงที่เรียกว่าเหตุการณ์ของโลก ได้เกิดขึ้น บางทีก็รวดเร็วอย่างไม่นึก ถึงกับทำให้คนทั้งปวงพากันตะลึงงันก็มี เหตุการณ์ในวันนี้เป็นอย่างนี้ แต่วันพรุ่งนี้เล่ายากที่จะคาดว่าจะเป็นอย่างไร วันนี้ยังอยู่ดีๆ พรุ่งนี้มีข่าวออกมาว่าสิ้นชีพเสียแล้วก็มี เมื่อวานนี้ระเบิดกันตูมตามอยู่ วันนี้ประกาศออกไปว่าหยุดระเบิดส่วนใหญ่ก็มี วันพรุ่งนี้จะเป็นอย่างไรอีกก็ยากที่จะทราบ

ความเปลี่ยนแปลงของโลกดังนี้ ผู้ที่ศึกษาธรรมของพระพุทธเจ้า ย่อมไม่เห็นเป็นของแปลก ถ้าโลกจักหยุดเปลี่ยนแปลงนั่นแหละจึงจะแปลก ซึ่งไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ เพราะขึ้นชื่อว่าโลกแล้วต้องเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ที่เรียกว่าความเปลี่ยนแปลงนั้นคือเหตุการณ์อย่างหนึ่งดับไป เหตุการณ์อีกอย่างหนึ่งก็เกิดขึ้นแทน **ฉะนั้นความเปลี่ยนแปลงก็คือ ความดับ–เกิด หรือ ความเกิด–ดับ ของสิ่งทั้งหลาย นี้เป็นวิบาก คือเป็นผล** ถ้าเป็นผลที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติก็มีคำเรียกว่าปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ ซึ่งจะยกไว้ไม่พูดถึงในที่นี้ จะพูดถึงแต่ที่เกี่ยวกับบุคคล คือที่บุคคลก่อขึ้นเอง

อันเหตุการณ์ที่คนก่อให้เกิดขึ้นนั้น นับว่าเป็นกรรมของคน หมายความว่าการที่คนทำขึ้น ไม่ใช่หมายความว่ากรรมเก่าอะไรที่ไม่รู้ กรรมคือการที่ทำที่รู้ๆ อยู่นี่แหละ เมื่อก่อขึ้นด้วยกิเลส ก็เป็นเหตุทำลายล้าง แต่เมื่อก่อขึ้นด้วยธรรม ก็เป็นเหตุเกื้อกูลให้เกิดความสุข เหตุการณ์ส่วนใหญ่ของโลกนั้นมีขึ้นด้วยกิเลสหรือกรรมของคนไม่มากคนนัก แต่มีผลถึงคนทั้งปวงมากมาย

ถ้าจะถามว่า กิเลสซึ่งนับว่าอธรรม กับธรรมนั้น ก่อให้เกิดเหตุการณ์ต่างกันตรงกันข้าม ใครๆ ก็น่าจะมองเห็น แต่ไฉนจึงยังใช้กิเลสกันอยู่ พระพุทธศาสนาหรือศาสนาอื่นๆ จะช่วยให้คนใช้ธรรมกันให้มากกว่านี้มิได้หรือ

ถ้ามีคำถามมาดังนี้ ก็น่าจะมีคำถามย้อนไปบ้างว่า เมื่อเป็นสิ่งที่น่ามองเห็นกันง่าย ดังนั้นทำไมใครๆ จึงไม่สนใจที่จะปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้ากันให้มากขึ้นเล่า พระพุทธศาสนาพร้อมที่จะช่วยทุกๆ คนอยู่ทุกขณะ แต่เมื่อใครปิดประตูใจ ไม่เปิดรับธรรม พระพุทธศาสนาก็เข้าไปช่วยไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ โลกจึงต้องปราบกันลงไปด้วยกำลังต่างๆ แม้ฝ่ายถูกก็ต้องใช้กำลังแก่ฝ่ายผิด นับว่าเป็นเรื่องของโลก ซึ่งมีวุ่นวายมีสงบสลับกันไป และมนุษย์เรานั้นแม้มีกำลังกายด้อยกว่าช้างม้าเป็นต้น แต่มีกำลังปัญญาสูงกว่า กำลังปัญญานี้เองที่สร้างแสนยานุภาพได้ยิ่งใหญ่ ทั้งสร้างระบอบธรรมอย่างดีวิเศษขึ้นด้วย ฉะนั้น ในขณะที่มีจิตใจได้สำนึกได้สติขึ้น แม้จะหลังตีกันมาพักใหญ่แล้ว ก็จะเป็นโอกาสที่มีปัญญามองเห็นธรรม และกลับมาใช้ธรรมสร้างความเจริญและความสุขกันต่อไป

จุดหมายของชีวิต

ชีวิตอันอุดม เป็นจุดหมายที่พระพุทธเจ้าสอนให้ทุกคนปฏิบัติให้ถึง ถ้าจะตั้งปัญหาว่า อะไรคือชีวิตอันอุดม ก็น่าจะต้องพิจารณากัน คำว่า อุดม แปลว่า สูงสุด ชีวิตอันอุดมคือชีวิตที่สูงสุด ผลที่ปรารถนาจะได้อย่างสูงสุดในชีวิตใช่ไหมเป็นชีวิตอันอุดม ถ้าถือเอาความปรารถนาเป็นเกณฑ์ดังนี้ ก็ตอบได้ว่าไม่ใช่เกณฑ์จัดระดับชีวิตของพระพุทธเจ้าแน่นอน เพราะแต่ละคนย่อมมีความปรารถนาต่างๆ กัน ทั้งเพิ่มความปรารถนาขึ้นได้เสมอ จนถึงมีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า **"แม่น้ำเสมอด้วยตัณหา (ความอยาก) ไม่มี"** เช่น บางคนอยากเรียนให้สำเร็จปริญญาขั้นนั้นขั้นนี้ บางคนอยากเป็นเศรษฐี บางคนอยากเป็นเจ้าเมือง อยากเป็นอธิบดี อยากเป็นผู้แทนราษฎร อยากเป็นรัฐมนตรี อยากเป็นนายกรัฐมนตรี เป็นต้น แต่คนที่มีความอยากดังนี้ จะประสบความสำเร็จดังที่อยากได้สักกี่คน ตำแหน่งต่างๆ เหล่านี้ย่อมมีจำนวนจำกัด จะเป็นด้วยกันทุกคนหาได้ไม่ บางทีคนที่ไม่ได้คิดปรารถนาว่าจะเป็นก็ได้เป็น บางคนคิดอยากและขวนขวายต่างๆ มากมายก็ไม่ได้เป็น ต้องไปเป็นอย่างที่ไม่อยากก็มีอยู่มาก

ฉะนั้น ผลที่ได้ด้วยความอยากอันเป็นตัณหา จึงมิใช่เป็นเกณฑ์จัดว่าเป็นชีวิตอันอุดม เช่นว่าเมื่อได้เป็นอย่างนั้นๆ แล้วก็เป็นอันได้ถึงขีดชีวิตอันอุดม ในทางโลกอาจจะเข้าใจกันเช่นนั้น เช่น ที่พูดว่ากำลังรุ่งเรือง หมายถึงอยู่ในตำแหน่งสูง มีทรัพย์มีบริวารมาก ก็ว่าชีวิตขึ้นถึงขีดสูง แต่ละคนย่อมมีขีดสูงสุดต่างกัน ขีดสูงสุดผู้ใดก็เป็นชีวิตอันอุดมของผู้นั้น แต่ความขึ้นถึงขีดสูงสุดของชีวิตแบบนี้ ตามสายตาของท่านผู้รู้ย่อมว่าเป็นเหมือนอย่างความขึ้นของพลุ หรือความขึ้นของปรอทคนเป็นไข้ คือเป็นของชั่วคราว บางทีในขณะที่ชะตาชีวิตขึ้นสูงนั้น กลับมีชีวิตไม่เป็นสุข ต้องเป็นทุกข์มากเสียอีก บางคนอาจจะไม่ต้องการตำแหน่งอะไรสูงนัก แต่อยากเรียนให้รู้มากๆ ให้สำเร็จชั้นสูงๆ สิ่งอื่นๆ ไม่สำคัญ แต่ความมีวิชาสูง (ทางโลก) จะหมายความว่ามีชีวิตสูงขึ้นด้วยหรือไม่

อันวิชาย่อมเป็นปัจจัยอุดหนุนชีวิตขึ้นอย่างหนึ่ง แต่จะต้องมีปัจจัยอื่นร่วมสนับสนุนอีกหลายอย่าง ดังจะเห็นตัวอย่างคนที่เรียนมามีวิชาสูงๆ แต่รักษาตัวไม่รอดหรือรักษาตัวให้ดีตามสมควรไม่ได้ ทั้งไม่ได้รับความนับถือจากคนทั้งหลายก็มีอยู่ไม่น้อย เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าตรัสรู้ จึงได้ทรงวางเกณฑ์ของชีวิตไว้ว่า ชีวิตมี ๓ อย่างก่อน คือ **ทุชีวิต** *ชีวิตชั่วร้าย* หมายถึงคนที่ใช้ชีวิตทำกรรมชั่วร้ายต่างๆ **โมฆชีวิต** *ชีวิตเปล่า* หมายถึงคนที่ปล่อยให้ชีวิตล่วงไปเปล่าปราศจากประโยชน์ และ **สุชีวิต** *ชีวิตดี* หมายถึงคนที่ใช้ชีวิตประกอบกรรมที่ดีที่ชอบต่างๆ และชีวิตดีนี้นี่เอง เมื่อมีมากๆ ขึ้น จะกลายเป็นชีวิตอุดมในที่สุด

ชีวิตอันอุดมคือชีวิตอันสูงสุด ในแง่ของพระพุทธศาสนา คือชีวิตที่ดี อันเรียกว่า "สุชีวิต" หมายถึงความดีที่อาศัยชีวิตทำขึ้น ชีวิตของผู้ที่ทำดีจึงเรียกว่าชีวิตดี เมื่อทำดีมากชีวิตก็สูงขึ้นมาก ทำดีที่สุดชีวิตก็สูงสุด

ที่เรียกว่าชีวิตอุดมนั้น องค์ประกอบของสิ่งที่เรียกว่าความดีในชีวิตมี ๔ ประการ คือ กรรม วิชา ศีล และธรรม อธิบายสั้นๆ **กรรม** คือการงานที่ทำ หมายถึงการงานที่เป็นประโยชน์ต่างๆ **วิชา** คือความรู้ในศิลปวิทยา **ศีล** คือความประพฤติที่ดี **ธรรม** คือคุณสมบัติที่ดีในจิตใจ ชีวิตที่ดีจะต้องมีองค์คุณทั้งสี่ประการนี้ ชีวิตจะสูงขึ้นเพียงไรก็สุดแต่องค์คุณทั้งสี่นี้จะสูงขึ้นเท่าไร

นึกดูถึงบุคคลในโลกที่คนเป็นอันมากรู้จัก เรียกว่าคนมีชื่อเสียง ลองตรวจดูว่าอะไรทำให้เขาเป็นคนสำคัญขึ้น ก็จะเห็นได้ว่า ข้อแรกก็คือ กรรม การงานที่เขาได้ทำให้ปรากฏ เป็นการงานที่สำคัญในทางดีก็ได้ ในทางเสียทางร้ายก็ได้ ในทางดี เช่น คนที่ได้ทำอะไรเป็นสิ่งเกื้อกูลมาก ในทางชั่ว เช่น คนที่ทำอะไรเลวร้ายเป็นข้อฉกรรจ์ เหล่านี้เกี่ยวแก่กรรมทั้งนั้น

ไม่ต้องคิดออกไปให้ไกลตัว คิดเข้ามาที่ตนเอง ก็จะเห็นว่าการงานของตนเป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิต คนเราทุกคนจะเป็นอะไรขึ้นมาก็เพราะการงานของตน เช่น จะเป็นชาวนาก็เพราะทำนา กสิกรรมเป็นการงานของตนของผู้ที่เป็นชาวนา จะเป็นพ่อค้าก็เพราะทำพาณิชยการคือการค้า จะเป็นหมอก็เพราะประกอบเวชกรรม จะเป็นนักเรียนนักศึกษาก็เพราะทำการเรียนการศึกษา จะเป็นโจรก็เพราะทำโจรกรรม ดังนี้เป็นต้น

กรรมทั้งปวงนี้ ไม่ว่าดีหรือชั่วย่อมเกิดจากการทำ อยู่เฉยๆ จะเป็นกรรมอะไรขึ้นมาหาได้ไม่ จะเป็นกรรมชั่วก็เพราะทำ อยู่เฉยๆ กรรมชั่วไม่เกิดขึ้นมาเองได้ แต่ทำกรรมชั่วอาจรู้สึกว่าทำได้ง่าย เพราะมักมีความอยากจะทำ มีแรงกระตุ้นให้ทำ ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า **"กรรมชั่วคนชั่วทำง่าย แต่คนดีทำยาก"**

ฉะนั้น ใครที่รู้สึกตนว่าทำชั่วได้ง่าย ก็ต้องเข้าใจว่าตนเองยังเป็นคนชั่วอยู่ในเรื่องนั้น ถ้าตนเองเป็นคนดีขึ้นแล้ว จะทำชั่วในเรื่องนั้นได้ยากหรือทำไม่ได้เอาทีเดียว ชีวิตชั่วย่อมเกิดจากการทำชั่วนี่แหละ

ส่วนกรรมดีก็เหมือนกัน อยู่เฉยๆ จะเกิดเป็นกรรมดีขึ้นมาเองหาได้ไม่ แต่อาจรู้สึกว่าทำกรรมดียาก จะต้องใช้ความตั้งใจ ความเพียรมาก แม้ในเรื่องของกรรมดีพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้ว่า **"กรรมดีคนดีทำง่าย แต่คนชั่วทำยาก"**

ฉะนั้น ใครที่ทำดียากในข้อใด ก็พึงทราบว่าตนเองยังไม่ดีพอ ต้องส่งเสริมตนเองให้ดีขึ้นอีกด้วยความพากเพียรทำกรรมดีนี่แหละ ถ้าเกียจคร้านไม่ทำกรรมดีอะไร ถึงจะไม่ทำกรรมชั่ว ชีวิตก็เป็นโมฆชีวิต คือชีวิตเปล่าประโยชน์ ค่าของชีวิตจึงมีได้ด้วยกรรมดี ทำกรรมดีมาก ค่าของชีวิตก็สูงมาก

ชีวิตของทุกคนเกี่ยวข้องกับกรรม ทั้งที่เป็นกรรมเก่า ทั้งที่เป็นกรรมใหม่ จะกล่าวว่าชีวิตเป็นผลของกรรมก็ได้

คำว่า **กรรมเก่า กรรมใหม่** นี้ อธิบายได้หลายระยะ เช่น ระยะไกล กรรมที่ทำแล้วในอดีตชาติ เรียกว่ากรรมเก่า กรรมที่ทำแล้วในปัจจุบันชาติ เรียกว่ากรรมใหม่ อธิบายอย่างนี้อาจจะไกลมากไป จนคนที่ไม่เชื่ออดีตชาติเกิดความคลางแคลงไม่เชื่อ จึงเปลี่ยนมาอธิบายระยะใกล้ว่า ในปัจจุบันชาตินี้แหละ กรรมที่ทำไปแล้วตั้งแต่เกิดมาเป็นกรรมเก่า ส่วนกรรมที่เพิ่งทำเสร็จลงไปใหม่ๆ เป็นกรรมใหม่ แม้กรรมที่กำลังทำหรือที่จะทำก็เป็นกรรมใหม่

ความมีชีวิตดีหรือชั่วย่อมขึ้นอยู่แก่กรรมที่ทำแล้วนี้ กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ความขึ้นหรือลงแห่งชีวิตย่อมแล้วแต่กรรม แต่ก็อาจจะกล่าวว่าย่อมแล้วแต่บุคคลด้วย เพราะบุคคลเป็นผู้ทำกรรม เป็นเจ้าของกรรม สามารถที่จะละอกุศลกรรมด้วยกุศลกรรมได้ คือสร้างกุศลกรรมขึ้นอยู่เสมอ เมื่อกุศลกรรมมีกำลังแรงกว่า อกุศล-กรรมจะตามไม่ทันหรือจะเป็นอโหสิกรรมไป

แต่ในการสร้างกุศลกรรมนั้น ย่อมขึ้นอยู่แก่จิตใจเป็นประการสำคัญ คือจะต้องมีจิตใจประกอบด้วยสัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ ตั้งต้นแต่เห็นว่าอะไรเป็นบาปอกุศล อะไรเป็นบุญกุศล ตลอดถึงเห็นในเหตุผลแห่งทุกข์และความดับทุกข์ตามเป็นจริง ความเห็นชอบดังนี้จะมีขึ้นก็ต้องอาศัย **วิชา** ที่แปลว่าความรู้

อันคำที่หมายถึงความรู้มีอยู่หลายคำ เช่น วิชา ปัญญา ญาณ เฉพาะคำว่า วิชา หมายถึงความรู้ดังกล่าวก็ได้ หมายถึงวิชาที่เรียนรู้ ดังที่พูดกันว่า เรียนวิชานั้นวิชานี้ก็ได้ ในที่นี้หมายถึงรวมๆ กันไป จะเป็นความรู้โดยตรงก็ได้ จะเป็นความรู้ที่เรียนดังที่เรียกว่าเรียนวิชาก็ได้ เมื่อหมายถึงตัวความรู้โดยตรงก็เป็นอย่างเดียวกับปัญญา

วิชาเป็นองค์ประกอบสำคัญแห่งชีวิตอีกข้อหนึ่ง และเมื่อพิจารณาดูแล้ว จะเห็นว่ากรรมทุกๆ อย่างย่อมต้องอาศัยวิชา ถ้าขาดวิชาเสียจะทำกรรมอะไรหาได้ไม่ คือจะต้องมีวิชาความรู้จึงจะทำอะไรได้ ทุกคนจึงต้องเรียนวิชาสำหรับใช้ในการประกอบกรรมตามที่ประสงค์ เช่น ผู้ที่ประสงค์จะประกอบกสิกรรม ก็ต้องเรียนวิชาทางกสิกรรม จะประกอบอาชีพทางตุลาการหรือทนายความ ก็ต้องเรียนวิชากฎหมาย ดังนี้เป็นต้น นี้เป็นวิชาความรู้ทั่วไป

วิชาอีกอย่างหนึ่ง คือวิชาที่จะทำให้เป็นสัมมาทิฐิดังกล่าวมาข้างต้น ซึ่งจะเป็นเหตุให้ละอกุศลกรรมด้วยกุศลกรรม และที่จะเป็นเหตุให้ละความทุกข์ที่เกิดขึ้นทางใจได้ **วิชาละอกุศลธรรมและวิชาละความทุกข์ใจนี้ เป็นวิชาสำคัญที่จะต้องเรียนให้รู้ และเป็นวิชาของพระพุทธเจ้าโดยตรง ถึงจะรู้วิชาอื่นท่วมท้น แต่ขาดวิชาหลังนี้ ก็จะรักษาตัวรอดได้โดยยาก**

พึ่งผิดที่ชีวิตย่อมมีภัย

ภัยของชีวิตโดยตรงคือกิเลส กล่าวอย่างสามัญ คือ โลภะ ความอยากได้ โทสะ ความขัดเคือง โมหะ ความหลง เรียกกันสั้นๆ ว่า โลภ โกรธ หลง สำหรับภูมิคฤหัสถ์ หมายถึงที่เป็นมูลให้ประพฤติชั่ว เรียกว่า **กิเลสภัย** ๑ อกุศลทุจริตบาปกรรม เรียกว่า **ทุจริตภัย** ๑ ทางดำเนินที่ชั่วประกอบด้วยทุกข์เดือดร้อน เรียกว่า **ทุคติภัย** ๑ ทั้งสามนี้เป็นเหตุผลเนื่องกัน คือ กิเลสเป็นเหตุให้ประกอบทุจริต ทุจริตก็ส่งไปสู่ทุคติ

ภัยเหล่านี้บุคคลนั่นเองก่อขึ้นแก่ตน คือก่อกิเลสขึ้นก่อน แล้วก่อกรรมก่อทุกข์เดือดร้อน ทั้งนี้เพราะระลึกแล่นไปผิด จะกล่าวว่าถึงสรณะผิดก็ได้ คือถึงกิเลสเป็นสรณะ ได้แก่ ระลึกแล่นไปถึงสิ่งที่เป็นเครื่องก่อโลภโกรธหลง เช่น แก้วแหวนเงินทอง ลาภยศ เป็นต้น ที่ไม่ควรได้ควรถึงแก่ตน จะกล่าวว่าถึงลาภยศเช่นนั้นเป็นสรณะก็ได้ ด้วยจำแนกออกเป็นสิ่งๆ และระลึกแล่นไปถึงบุคคลผู้มีโลภโกรธหลงว่าผู้นั้นเป็นอย่างนั้น ผู้นี้เป็นอย่างนี้ และถือเอาเป็นตัวอย่าง ถึงกรรมที่เป็นทุจริตเป็นสรณะ คือระลึกแล่นไปเพื่อฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เพื่อลักขโมยฉ้อโกง เพื่อประพฤติผิดในทางกาม เพื่อพูดเท็จ เพื่อดื่มน้ำเมาอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท หรือระลึกแล่นไปในทางอบายมุขต่างๆ เมื่อจิตระลึกแล่นไปเช่นนี้ ก็เป็นผู้เข้านั่งใกล้กิเลสทุจริตนั้นๆ ด้วยจิตก่อน แล้วก็เข้านั่งใกล้ด้วยกาย ด้วยประพฤติทุจริตนั้นๆ ทางกาย วาจา ใจ ทางดำเนินของตนจึงเป็นทุคติตั้งแต่เข้านั่งใกล้กิเลสทุจริตในปัจจุบันนี้ทีเดียว

คนเป็นผู้ก่อภัยขึ้นแก่ตนด้วยตนเอง เพราะถึงสรณะที่ผิดฉะนี้ และเพราะมีกิเลสกำบังปัญญาอยู่ จึงไม่รู้ว่าเป็นภัย ส่วนผู้ที่ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ ที่ระลึกแล่นไปของจิต ตลอดถึงนำกายเข้านั่งใกล้เป็นอุบาสกอุบาสิกาของพระพุทธเจ้า ย่อมเป็นผู้ไม่ก่อภัยเหล่านี้ เพราะพระรัตนตรัยเป็นที่ระลึกที่ไม่ก่อภัยทุกอย่าง จึงเป็นผู้ละภัยได้

อนึ่ง ผู้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ เข้านั่งใกล้พระรัตนตรัยย่อมเป็นผู้ใคร่ปรารถนาธรรม ที่เรียกว่าธรรมกามบุคคล จึงเป็นผู้พอใจขวนขวายและตั้งใจสดับฟังธรรม จึงได้ปัญญารู้ธรรมยิ่งขึ้นโดยลำดับ ความรู้ธรรมนั้น กล่าวโดยตรงก็คือ รู้สัจจะ สภาพที่จริง กล่าวอย่างสามัญ ได้แก่ รู้ว่าอะไรดีมีคุณประโยชน์เป็นบุญเป็นกุศล เป็นทางเจริญ อะไรชั่วเป็นโทษไร้ประโยชน์ เป็นบาปเป็นอกุศล เป็นทางเสื่อมเสีย อะไรเป็นวิธีที่จะละหลีกทางเสื่อมเสียนั้นๆ ดำเนินไปสู่ทางเจริญ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ **รู้อริยสัจจ์** แปลว่า ความจริงของพระอริยะ **คือรู้จักทุกข์ รู้จักเหตุเกิดทุกข์ รู้จักความดับทุกข์ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์** หลักอริยสัจจ์นี้อาจน้อมมาใช้เพื่อแก้ทุกข์ในโลกได้ทั่วไป และเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนแก่ผู้ที่ยังเกลือกกลั้วอยู่ด้วยทุกข์ และมีความปรารถนาเพื่อจะเปลื้องทุกข์ออกจากตน เพราะ**หลักอริยสัจจ์เป็นหลักของเหตุผล ผลต่างๆ นั้นย่อมเกิดแต่เหตุ เมื่อจะเปลี่ยนแปลงผลก็ต้องเปลี่ยนแปลงเหตุหรือแก้เหตุ**

ผู้กล่าวว่าไม่ต้องการผลอย่างนี้ๆ แต่ยังประกอบเหตุเพื่อให้เกิดผลอย่างนั้นอยู่ไม่สามารถจะพ้นจากผลอย่างนั้นได้ เช่น กล่าวว่าไม่ต้องการความเสื่อมทรัพย์ แต่ก็ดำเนินไปในอบายมุข มีเป็นนักเลงการพนัน เป็นต้น ก็ต้องประสบความเสื่อมทรัพย์อยู่นั่นเอง กล่าวว่าไม่ต้องการความวิวาทบาดหมางในระหว่าง แต่ยังประพฤติก่อเหตุวิวาทอยู่ ก็คงต้องวิวาทกันอยู่นั่นเอง กล่าวว่าไม่ต้องการทุคติ แต่ยังประพฤติทุจริตอยู่

ก็คงต้องประสบทุคติอยู่นั่นเอง กล่าวว่าไม่อยากแก่เจ็บตาย แต่ยังยึดถือแก่เจ็บตายเป็นของเราอยู่ ก็ต้องประสบทุกข์เหล่านี้อยู่นั่นเอง ทุกข์ในข้อหลังนี้ พระบรมศาสดาทรงยกแสดงเป็นทุกขสัจจ์ในที่ทรงแสดงอริยสัจจ์ทั่วไป และทรงยก **ตัณหา** คือความดิ้นรนกระเสือกกระสนของใจเพื่อได้สิ่งที่ชอบ เพื่อเป็นนั่นเป็นนี่ เพื่อไม่เป็นนั่นเป็นนี่ ว่าเป็นเหตุเกิดทุกข์ ยก **ทางมีองค์แปด** มีความเห็นชอบ เป็นต้น ว่าเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ความเห็นชอบนั้นก็คือ เห็นเหตุผลทั้งสองฝ่าย ตามหลักอริยสัจจ์นี้นั่นเอง

กล่าวโดยย่อ เมื่อจะละทุกข์ก็ต้องรู้จักทุกข์และปล่อยทุกข์เสีย ด้วยปัญญาที่เข้าถึงสัจจะคือความจริง เมื่อละทุกข์ได้ ก็ย่อมประสบความสงบสุขโดยลำดับ

ความสุขอยู่ที่ไหน

อันความสุขย่อมเป็นที่ปรารถนาของคนทุกๆ คน และทุกๆ คนย่อมเคยประสบความสุขมาแล้ว ความสุขเป็นอย่างไรจึงเป็นที่รู้จักกันอยู่ ในเวลาที่กายและจิตใจอิ่มเอิบสมบูรณ์สบาย ก็กล่าวกันว่าเป็นสุข ความสุขจึงเกิดขึ้นที่กายและจิตใจนี่เอง สำหรับกายนั้น เพียงให้เครื่องอุปโภคบริโภคพอให้เป็นไปได้ก็นับว่าสบาย แม้กายสบายดังกล่าวมานี้ ถ้าจิตไม่สบาย กายก็พลอยซูบซีดเศร้าหมองด้วย ส่วนกายเมื่อไม่สบายด้วยความเจ็บป่วย หรือด้วยความคับแค้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าจิตยังร่าเริงสบายอยู่ก็ไม่รู้สึกว่าเป็นทุกข์เป็นร้อนเท่าใดนัก และความไม่สบายของกายก็อาจบรรเทาไปได้ เพราะเหตุนี้ความสุขจิตสุขใจนั่นแลเป็นสำคัญ

อันความสุขทางจิตใจนี้ คิดๆ ดูก็น่าเห็นว่าหาได้ไม่ยากอีก เพราะความสุขอยู่ที่จิตใจของตนเอง จักต้องการให้จิตเป็นสุขเมื่อใดก็น่าจะได้ ใครๆ เมื่อคิดดูก็จักต้องยอมรับว่าน่าคิดเห็นอย่างนั้น แต่ก็ต้องยอมจนอีกว่าสามัญชนทำไม่ได้เสมอไป เพราะยังต้องการเครื่องอุปกรณ์แห่งความสุข หรือเรียกว่าเครื่องแวดล้อมอุดหนุนความสุข มีเงินทอง เครื่องอุปโภคบริโภค เป็นต้น ถ้าเครื่องอุปกรณ์แห่งความสุขขาดไปหรือมีไม่เพียงพอ ก็ทำให้เป็นสุขมิได้ นี้เรียกว่ายังต้องปล่อยใจให้เป็นไปตามเหตุการณ์อยู่ ข้อนี้เป็นความจริง เพราะเหตุฉะนี้ ในที่นี้จึงประสงค์ความสุขที่มีเครื่องแวดล้อมหรือที่เรียกว่าสุขสมบัติ อันเป็นความสุขขั้นสามัญชนทั่วไป

คิดดูเผินๆ ความสุขนี้น่าจักหาได้ไม่ยาก เพราะในโลกนี้มีเครื่องอุปกรณ์แห่งความสุขแวดล้อมอยู่โดยมาก หากสังเกตดูชีวิตของคนโดยมากที่กำลังดำเนินไปอยู่จักรู้สึกว่าตรงกันข้ามกับที่คิดคาด ทั้งนี้มิใช่เพราะเครื่องแวดล้อมอุดหนุนความสุขในโลกนี้มีน้อยจนไม่เพียงพอ แต่เป็นเพราะผู้ขาดแคลนความสุขสมบัติ ไม่ทำเหตุอันเป็นศรีแห่งสุขสมบัติ จึงไม่ได้สุขสมบัติเป็นกรรมสิทธิ์ ส่วนผู้ที่ทำเหตุแห่งสุขสมบัติย่อมได้สุขสมบัติมาเป็นกรรมสิทธิ์ เพราะเหตุนี้ ผู้ปรารถนาสุขจึงสมควรจับเหตุให้ได้ก่อนว่า อะไรเป็นเหตุของความสุข และอะไรเป็นเหตุของความทุกข์

บางคนอาจมองเห็นว่าเหตุของความสุขความทุกข์อยู่ภายนอก คือสุขเกิดจากสิ่งภายนอก มีเงินทอง ยศ ชื่อเสียง บ้านที่สวยงาม เป็นต้น ส่วนความทุกข์ก็เกิดจากสิ่งภายนอกนั้นเหมือนกัน บางคนอาจเห็นว่าความสุขความทุกข์เกิดจากเหตุภายในจักพิจารณาความเห็นทั้งสองนี้ต่อไป

เงื่อนไขของความสุข

สิ่งภายนอกโดยมาก ถ้าเป็นส่วนที่ดี มีเงินทอง ยศ ชื่อเสียง เป็นต้น ก็เป็นที่ปรารถนาตรงกันของคนเป็นอันมาก จึงต้องมีการแสวงหาแข่งขันกันโดยทางใดทางหนึ่ง เมื่อได้มาก็ให้เกิดความสุขเพราะสมปรารถนาบ้าง เพราะนำไปเลี้ยงชีพตนและผู้อื่นให้อิ่มหนำสำราญบ้าง สิ่งภายนอกย่อมอุดหนุนความสุขฉะนี้ แต่สิ่งภายนอกเป็นของไม่ยั่งยืน แปรเปลี่ยนไปอยู่เสมอ ความสุขที่เกี่ยวเกาะติดอยู่ก็ต้องแปรเปลี่ยนไปตามความทุกข์ จึงปรากฏขึ้นติดๆ กันไปทีเดียว ความสุขเช่นนี้เป็นความสุขที่ลอยไปลอยมา หรือเรียกว่าเป็นความสุขลูกโป่ง และในความแสวงหา ถ้าไม่ได้หรือได้สิ่งที่ไม่ชอบก็ให้เกิดความทุกข์ เพราะไม่สมปรารถนา อนึ่ง ถ้าได้สิ่งนั้นๆ มาด้วยการกระทำที่ไม่ดี การกระทำนั้นก็จักเป็นเครื่องตัดทอนตนเองอีกส่วนหนึ่ง

ข้อความที่กล่าวมานี้แสดงว่าสิ่งภายนอกอุดหนุนความสุขสำราญให้บ้าง แต่จักเป็นเหตุของความสุขหรือ ถ้าเป็นเหตุของความสุข ผู้ที่มีสิ่งภายนอกบริบูรณ์จักต้องเป็นสุขทุกคน แต่ความจริงไม่เป็นอย่างนั้น ผู้ที่บริบูรณ์ด้วยสิ่งภายนอกแต่เป็นทุกข์มีถมไป **เพราะเหตุนี้ สิ่งภายนอกจึงมิใช่เป็นตัวเหตุของความสุข เป็นเพียงเครื่องแวดล้อมอุดหนุนความสุขดังกล่าวแล้วเท่านั้น** บัดนี้ยังเหลืออยู่อีกความเห็นหนึ่ง ซึ่งว่าสุขทุกข์เกิดจากเหตุภายใน

อันสิ่งภายนอก มีเงินทอง ยศ ชื่อเสียง เป็นต้น อันเป็นอุปกรณ์แก่ความสุข เมื่อคิดดูให้ซึ้งลงไป จักเห็นว่าเกิดจากการกระทำของตนเอง ถ้าตนเองอยู่เฉยๆ ไม่ทำการงานอันเป็นเหตุที่เพิ่มพูนสิ่งภายนอกเหล่านั้น สิ่งภายนอกนั้นก็จะไม่เกิดขึ้น ที่มีอยู่แล้วก็ต้องแปรเปลี่ยนไป ถ้าไม่มีใหม่มาชดเชยก็จักต้องหมดไปในที่สุด เพราะเหตุฉะนี้จึงกล่าวได้ว่า สิ่งภายนอกที่เป็นอุปกรณ์แก่ความสุขนั้นก็เกิดขึ้นเพราะการกระทำของตนเอง

ในทางธรรม การประกอบอาชีพ มีกสิกรรม พาณิชยกรรม เป็นต้น ไปตามธรรมดา ไม่เรียกเป็นการงานที่ดีหรือชั่ว แม้ชาวโลกก็ไม่เรียกผู้ประกอบการอาชีพไปตามธรรมดาว่าเป็นคนดีหรือเป็นคนเลว แต่หากว่ามีการทำอย่างอื่นพิเศษออกไป ถ้าต้องด้วยเนติอันงามก็เรียกกันว่าดี ถ้าไม่ต้องด้วยเนติอันงามก็เรียกกันว่าเลว ไม่ดี เพราะเหตุฉะนั้น ผู้ปรารถนาสุขเบื้องต้นจึงสมควรหมั่นประกอบการงานหาเลี้ยงชีพตามทางของตน ๆ โดยไม่ตัดรอนกัน ไม่เฉื่อยชาเกียจคร้าน และแก้ไขในการงานของตนให้ดีขึ้น ก็จักไม่ต้องประสบความแร้นแค้นขัดข้อง ถ้าไม่หมั่นประกอบการงาน เกียจคร้านเฉื่อยชา และไม่คิดแก้ไขการงานของตนให้ดีขึ้น ปล่อยไปตามเรื่อง ก็อาจจักต้องประสบความยากจนข้นแค้น ต้องอกแห้งเป็นทุกข์ และนั่นเป็นความผิดใหญ่ต่อประโยชน์ปัจจุบันของตนเอง

การทำอย่างหนึ่งทางธรรมเรียกว่าดี เป็นวิถีทางของคนฉลาด และทางโลกยกย่องนับถือว่าดี การทำอย่างนี้เรียกว่า **"สุจริต"** แปลว่า ประพฤติดี ประพฤติดีทางกาย เรียกว่า **กายสุจริต** ประพฤติดีทางวาจา เรียกว่า **วจีสุจริต** ประพฤติดีทางใจ เรียกว่า **มโนสุจริต** กายสุจริต จำแนกเป็น ๓ คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่

ประพฤติผิดในทางกามประเวณี วจีสุจริต จำแนกเป็น ๔ คือ ไม่พูดปด ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล มโนสุจริต จำแนกเป็น ๓ คือ ไม่เพ่งเล็งทรัพย์สมบัติของผู้อื่นด้วยโลภเจตนาคิดจะเอามาเป็นของของตน ไม่พยาบาทปองร้าย ไม่เห็นผิดจากคลองธรรม มีความเห็นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น รวมเป็น ๑๐ ประการ

ส่วนการกระทำที่ตรงกันข้าม เรียกว่า **"ทุจริต"** แปลว่า ประพฤติชั่ว ประพฤติชั่วทางกาย เรียกว่า **กายทุจริต** ประพฤติชั่วทางวาจาเรียกว่า **วจีทุจริต** ประพฤติชั่วทางใจ เรียกว่า **มโนทุจริต** ทุจริต ๓ นี้มีจำแนกตรงกันข้ามกับสุจริต

คำว่า "ประพฤติ" มักจะพูดมุ่งหมายถึงการกระทำทางกายและวาจา คำว่า ทำ ก็มักพูดหมายถึงการทำทางกาย การทำทางวาจาเรียกว่าพูด การทำทางใจเรียกว่าคิด ส่วนทางธรรม การทำ พูด คิด เรียกเป็นอย่างเดียวกันว่า ทำ หรือประพฤติ และมีคำว่า กาย วาจา ใจ กำกับ เพื่อให้รู้ว่าทำหรือประพฤติทางไหน

ทุจริต ทางธรรมเรียกว่าไม่ดี เป็นวิถีทางของผู้ไม่ฉลาด ทางโลกก็เหยียดหยามว่าเลว ไม่ดี โดยนัยนี้จึงเห็นว่าทั้งทางโลก ทั้งทางธรรม นับถือสิทธิของผู้อื่น หรือเรียกว่านับถือขอบเขตแห่งความสงบสุขของผู้อื่น เพราะสุจริตและทุจริตที่จำแนกไว้อย่างละ ๑๐ ประการนั้น โดยความก็คือไม่ประพฤติละเมิดสิทธิ หรือไม่เบียดเบียนความสงบสุขของผู้อื่น และการประพฤติละเมิดสิทธิและความสงบสุขของผู้อื่นนั้นเอง แต่ทางโลกนับถือสิทธิของบุคคลและสัตว์เดียรัจฉานบางจำพวก ไม่นับถือบางจำพวก โดยอาศัยกฎหมายเป็นหลัก ส่วนทางธรรมนับถือทั่วไป ไม่มีแบ่งแยกยกเว้น เพราะทางธรรมละเอียดประณีต

อนึ่ง ทุจริต อยู่เฉยๆ ประพฤติไม่ได้ ต้องประพฤติด้วยความขวนขวายพยายามจนผิดแผกแปลกไปจากปกติ จึงจัดเป็นทุจริตได้ ส่วนสุจริตประพฤติได้โดยไม่ต้องลงทุนลงแรง ประพฤติไปตามปกติของตนนั่นแล ไม่ต้องตกแต่งเปลี่ยนแปลงก็เป็นสุจริตได้ เพราะเหตุนี้ เมื่อว่าทางความประพฤติ สุจริตจึงประพฤติได้ง่ายกว่า

เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไรทุจริตจึงเกิดขึ้นได้ ข้อนี้เป็นเพราะยังขาดธรรมในใจเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้ง ความประพฤติจึงเป็นไปตามใจของตนเอง ผู้รักษาศีลหรือประพฤติสุจริต หรือแม้ประพฤติกฎหมายของบ้านเมือง ถ้าไม่มีธรรมอยู่ในใจบ้างแล้ว ก็มักจะรักษาหรือประพฤติทำนองทนายว่าความ เพราะการกระทำบางอย่างไม่ผิดศีลตามสิกขาบท ไม่ผิดสุจริตตามหัวข้อ แต่ผิดธรรมมีอยู่ และจะประพฤติหรือรักษาให้ตลอดไปมิได้ เพราะเหตุนี้ จึงสมควรมีธรรมในใจสำหรับประพฤติคู่กันไปกับสุจริต

ธรรมมีมาก แต่ในที่นี้จักเลือกแสดงแต่ธรรมที่สมควรประพฤติปฏิบัติคู่กันไปกับสุจริต โดยนัยหนึ่งคือ มีความละอายใจในการเบียดเบียน มีความเอ็นดูขวนขวายอนุเคราะห์สัตว์ทั้งปวงด้วยประโยชน์ คู่กับการไม่ฆ่าสัตว์ มีความโอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เฉลี่ยความสุขของตนแก่คนที่ควรเฉลี่ยให้ด้วยการบริจาคให้ คู่กับการไม่ลักทรัพย์ มีสันโดษยินดีเฉพาะสามีหรือภริยาของตน ไม่คิดนอกใจ สำหรับผู้ที่ยังไม่มีครอบครัว ก็มีเคารพในธรรมเนียมประเพณีที่ดี ไม่คิดละเมิด คู่กับการไม่ประพฤติผิดในทางกามประเวณี อนึ่ง มีปากตรงกับใจ ไม่ลดเลี้ยวลับลมคมใน คู่กับไม่พูดปด พูดชักให้เกิดสามัคคี สมานสามัคคีด้วยในใจสมาน คู่กับไม่พูดส่อเสียด พูดกันดีๆ อ่อนหวาน ตามสมควรแก่ภาษานิยม มิใช่กด มิใช่ยกยอ ด้วยอัธยาศัยอ่อนโยนนิ่มนวลไม่กระด้าง คู่กับไม่พูดคำหยาบ พูดมีหลักฐานที่อ้างอิง มีกำหนด มีประโยชน์ มีจบอย่างสูง เรียกว่ามีวาจาสิทธิ์ ด้วยความตกลงใจทันท่วงที มั่นคง ไม่โงนเงนโลเล คู่กับ

ไม่พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล อนึ่ง มีใจสันโดษยินดีในสมบัติของตนตามได้ ตามกำลัง ตามสมควร และมีใจยินดีด้วย หรือวางใจเฉยๆ ด้วยความรู้เท่าในเมื่อผู้อื่นได้รับสมบัติ หรือในเมื่อเห็นสมบัติของผู้อื่น คู่กับไม่เพ่งเล็งทรัพย์สมบัติของผู้อื่นด้วยโลภเจตนาคิดจะเอามาเป็นของตน มีเมตตาไมตรีจิตในสัตว์ทั้งปวง คู่กับไม่พยาบาทปองร้าย ทำความเห็นให้ตรงเพื่อให้ถูกให้ชอบยิ่งขึ้น คู่กับความเห็นชอบ

ธรรมตามที่แสดงมานี้มีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้นชื่อว่า **ธรรมจารี** ผู้ประพฤติธรรม หมายถึงความประพฤติเรียกว่า **ธรรมจริยา** ส่วนที่ตรงกันข้ามกับที่แสดงมานี้เรียกว่า อธรรม คู่กับทุจริต สุจริตกับธรรมที่คู่กันเรียกอย่างสั้นในที่นี้ว่า **สุจริตธรรม** นอกนี้เรียกว่า **ทุจริตธรรม**

สุจริตธรรม เหตุแห่งความสุขที่แท้จริง

สุจริตธรรมให้เกิดผลอย่างไร ทุจริตธรรมให้เกิดผลอย่างไร คิดให้รอบคอบสักหน่อยก็จักให้เห็นได้ในปัจจุบันนี้เอง ผู้ประพฤติสุจริตธรรมย่อมเป็นคนไม่มีภัย ไม่มีเวร มีกายวาจาใจปลอดโปร่ง นี้เป็นความสุขที่เห็นกันอยู่แล้ว ส่วนผู้ประพฤติทุจริตธรรม ตรงกันข้าม มีกายวาจาใจหมกมุ่นวุ่นวาย แม้จักมีทรัพย์ ยศ ชื่อเสียงสักเท่าใด ก็ไม่ช่วยให้ปลอดโปร่งได้ ต้องเปลืองทรัพย์ เปลืองสุข ระวังทรัพย์ ระวังรอบด้าน นี้เป็นความทุกข์ที่เห็นกันอยู่แล้ว ส่วนในอนาคตเล่าจักเป็นอย่างไร อาศัยพุทธภาษิตที่แสดงว่า ***กลฺยาณการี กลฺยาณํ* ผู้ทำดีย่อมได้ดี *ปาปการี จ ปาปกํ* ผู้ทำชั่วย่อมได้ชั่ว** จึงลงสันนิษฐานได้ว่า สุจริตธรรมอำนวยผลที่ดีคือความสุข

ทุจริตธรรมอำนวยผลที่ชั่วคือความทุกข์แม้ในอนาคตแน่แท้ อนึ่งในที่นี้รวมผลแห่งสุจริตธรรมทั้งสิ้น แสดงรวมยอดอย่างเดียวว่าความสุข เพราะเหตุนี้ สิ่งใดเป็นอุปกรณ์แห่งความสุขหรือเรียกว่า **"สุขสมบัติ"** เช่น ความบริบูรณ์ทรัพย์ ผิวพรรณงาม อายุยืน ยศ ชื่อเสียง เป็นต้น สิ่งนั้นทั้งหมดเป็นผลแห่งสุจริตธรรม

จักแสดงวิธีปฏิบัติสุจริตธรรมสักคู่หนึ่งโดยย่อไว้เผื่อผู้ต้องการต่อไป คือ ไม่พยาบาทกับเมตตา เมื่ออารมณ์ร้ายอย่างเบาคือความหงุดหงิดไม่พอใจแรงขึ้นเป็นความฉุนเฉียวร้ายกาจ แรงขึ้นอีกเป็นพยาบาท เหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ควรทำความรู้จักตัวและพิจารณาโดยนัยว่า นี้เท่ากับทำโทษตน เผาตนโดยตรง มิใช่ทำโทษหรือแผดเผาผู้อื่นเลย คราวที่ตนผิด ใจยังเคยให้อภัย ไม่ถือโทษโกรธแค้น เหตุไฉนเมื่อผู้อื่นทำผิด ใจจึงมาลงโทษแผดเผาตนเล่า ผู้อื่นที่ตนโกรธนั้นเขามิได้ทุกข์ร้อนไปกับเราด้วยเลย อนึ่ง ควรตั้งกติกาข้อบังคับสำหรับตนว่า เมื่อเกิดอารมณ์ร้ายมีโกรธเป็นต้นขึ้น จักไม่พูด จักไม่แสดงกิริยาของคนโกรธ หรือตั้งกติกาประการอื่นซึ่งอาจจักรักษาอารมณ์ร้ายเหล่านั้นไว้ข้างใน มิให้ออกมาเต้นอยู่ข้างนอก และพยายามดับเสียด้วยอารมณ์เย็นชนิดใดชนิดหนึ่ง ด้วยการพิจารณาให้แยบคาย มิให้ลุกกระพือสุมอกอยู่ได้

เมตตา มิตร ไมตรี สามคำนี้เป็นคำอันหนึ่งอันเดียวกัน **เมตตา** คือความรักใคร่ปรารถนาจะให้เป็นสุข **มิตร** คือผู้มีเมตตาปรารถนาสุขประโยชน์ต่อกัน **ไมตรี** คือความมีเมตตาปรารถนาดีต่อกัน ผู้ปรารถนาจะปลูกเมตตาให้งอกงามอยู่ในจิต พึงปลูกด้วยการคิดแผ่ ในเบื้องต้นแผ่ไปโดยเจาะจงก่อนในบุคคลที่ชอบพอ มีมารดาบิดาญาติมิตร เป็นต้น โดยนัยว่าผู้นั้นๆ จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีทุกข์ มีสุขสวัสดิ์รักษาตนเถิด เมื่อจิตได้รับการฝึกหัดคุ้นเคยกับเมตตาเข้าแล้ว ก็แผ่ขยาย

ให้กว้างออกไปโดยลำดับดังนี้ ในคนที่เฉยๆ ไม่ชอบไม่ชัง ในคนที่ไม่ชอบน้อย ในคนที่ไม่ชอบมาก ในมนุษย์และดิรัจฉานไม่มีประมาณ

เมตตาจิต เมื่อคิดแผ่กว้างออกไปเพียงใด มิตรและไมตรีก็มีความกว้างออกไปเพียงนั้น เมตตาไมตรีจิตมิใช่อำนวยความสุขให้เฉพาะบุคคล ย่อมให้ความสุขแก่ชนส่วนรวมตั้งแต่สองขึ้นไปด้วย คือหมู่ชนที่มีไมตรีจิตต่อกัน ย่อมหมดความระแวง ไม่ต้องจ่ายทรัพย์ จ่ายสุข ในการระวังหรือเตรียมรุกรับ มีโอกาสประกอบการงานอันเป็นประโยชน์แก่ตนเองและหมู่เต็มที่ มีความเจริญรุ่งเรืองและความสงบสุขโดยส่วนเดียว

เพราะเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ผู้ทรงมีพระเมตตาไมตรี มีมิตรภาพในสรรพสัตว์ ทอดพระเนตรเห็นการณ์ไกล จึงได้ทรงประทานศาสนธรรมไว้หนึ่งฉันทคาถา แปลความว่า **บุคคลพึงประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต ไม่พึงประพฤติธรรมให้เป็นทุจริต ผู้มีปกติประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุขในโลกนี้และในโลกอื่น ดังนี้**

ในข้อว่า พึงประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต ไม่พึงประพฤติธรรมให้เป็นทุจริต ในฉันทคาถานั้น คำว่า ธรรม น่าจักหมายเอาการงานทั้งปวงที่ทำทางกาย วาจา และใจ คือการทำ การพูด การคิด ที่เป็นไปอยู่ตามปกตินี้เอง ทรงสอนให้ทำ พูด และคิดให้เป็นสุจริต มิให้เป็นทุจริต ส่วนในข้อว่า ผู้มีปกติประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุขนั้น คำว่า ธรรม หมายความว่าความดี ดังคำว่า มีธรรมอยู่ในใจ ดังที่เข้าใจกันอยู่ทั่วไป ผู้ประพฤติกายวาจาให้เป็นสุจริต ไม่ประพฤติให้เป็นทุจริต ทั้งประพฤติธรรม คือมีธรรมอยู่ในใจ ย่อมอยู่เป็นสุขในโลกนี้และในโลกอื่น คือในโลกอนาคตอันจักค่อยเลื่อนมาเป็นโลกปัจจุบันแก่ทุกๆ คน ในเวลาไม่ช้า

ความสุขย่อมเกิดจากเหตุภายใน คือสุจริตธรรม ด้วยประการฉะนี้ เพราะ-ฉะนั้น ผู้ปรารถนาสุข เมื่อจับตัวเหตุการณ์แห่งความสุขและความทุกข์ได้ฉะนี้แล้ว ควรเว้นทุจริตธรรมอันเป็นเหตุของความทุกข์ ควรประพฤติสุจริตธรรมอันเป็นเหตุของความสุข ถ้าประพฤติดังนี้ ชื่อว่าได้ก่อเหตุการณ์ของความสุขสมบัติทั้งปวงไว้แล้ว นี้เป็นความชอบยิ่งของตนเอง ถ้ากลับประพฤติทุจริตธรรม เว้นสุจริตธรรมเสีย ย่อมชื่อว่าได้ก่อเหตุการณ์แห่งความทุกข์พิบัติทั้งปวงไว้แล้ว นี้เป็นความผิดของตนเอง

อนึ่ง ถ้ามีปัญหาในชีวิตปัจจุบันของผู้ประพฤติสุจริตธรรมหรือทุจริตธรรมเกิดขึ้น พึงทราบว่า ในคราวที่สุจริตธรรมที่ได้ทำไว้แล้วกำลังให้ผลอยู่ ผู้ประพฤติทุจริตธรรมย่อมพรั่งพร้อมด้วยสุขสมบัติและความสดชื่นร่าเริง อาจสำคัญทุจริตธรรมดุจน้ำหวาน และอาจเย้ยหยันผู้ประพฤติสุจริตธรรมได้ แต่ในกาลที่ทุจริตธรรมของตนให้ผล ก็จักต้องประจวบทุกข์พิบัติซบเซาเศร้าหมอง ดุจต้นไม้ในฤดูแล้ง

อนึ่ง ในคราวที่ทุจริตธรรมที่ได้ทำไว้แล้วกำลังให้ผลอยู่ ผู้ประพฤติสุจริตธรรมก็ยังต้องประสบทุกข์พิบัติซบเซาอับเฉาอยู่ก่อน แต่ในกาลที่สุจริตธรรมของตนให้ผลย่อมเกิดสุขสมบัติอย่างน่าพิศวงดุจต้นไม้ในฤดูฝน แม้สุจริตธรรมจักยังไม่ให้ผลโดยนัยที่กล่าวนี้ กาย วาจา และใจของตน ก็ย่อมปลอดโปร่ง เป็นสุขสงบ เป็นผลที่มีประจำทุกทิวาราตรีกาล.



วิธีสร้างบุญบารมี

บุญ ความหมายตามพจนานุกรมพุทธศาสน์ ของพระราชวรมุนี (ประยุทธ ปยุตฺโต) กล่าวว่า บุญ คือเครื่องชำระสันดาน, ความดี, กุศล, ความสุข, ความประพฤติชอบทางกาย วาจา และใจ, กุศลธรรม

บารมี คือคุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง

วิธีสร้างบุญบารมีในพระพุทธศาสนามีอยู่ ๓ ขั้นตอนคือ การให้ทาน การถือศีล และการเจริญภาวนา ที่นิยมเรียกกันว่า ทาน ศีล ภาวนา ซึ่งการให้ทานหรือการทำทานนั้นเป็นการสร้างบุญที่ต่ำที่สุด ได้บุญน้อยที่สุด ไม่ว่าจะทำมากอย่างไรก็ไม่มีทางที่จะได้บุญมากไปกว่าการถือศีลไปได้ การถือศีลนั้นแม้จะมากอย่างไร ก็ไม่มีทางที่จะได้บุญมากเกินไปกว่าการเจริญภาวนาไปได้ ฉะนั้น **การเจริญภาวนานั้นจึงเป็นการสร้างบุญบารมีที่สูงที่สุดได้มากที่สุด** ในทุกวันนี้เรารู้จักกันแต่การให้ทานอย่างเดียว เช่น การทำบุญตักบาตร ทอดกฐินผ้าป่า สละทรัพย์สร้างโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ส่วนการถือศีล แม้จะได้บุญมากกว่าการทำทาน ก็ยังมีการทำกันเป็นส่วนน้อย เพื่อความเข้าใจอันดีจึงขอชี้แจงการสร้างบุญบารมีอย่างไรจึงจะเป็นการลงทุนน้อยที่สุด แต่ได้บุญบารมีมากที่สุดดังนี้คือ

๑. การทำทาน

การทำทาน ได้แก่ การสละทรัพย์สิ่งของสมบัติของตนที่มีอยู่ให้แก่ผู้อื่น โดยมุ่งหวังจะจุนเจือให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์และความสุขด้วยความเมตตาจิตของตน **ทานที่ได้ทำไปนั้นจะทำให้ผู้ทำทานได้บุญมากหรือน้อยเพียงใด ย่อมสุดแล้วแต่องค์ประกอบ ๓ ประการ** ถ้าประกอบหรือถึงพร้อมด้วยองค์ประกอบ ๓ ประการต่อไปนี้แล้ว ทานนั้นย่อมมีผลมาก ได้บุญบารมีมาก กล่าวคือ

องค์ประกอบข้อ (๑) วัตถุทานที่ให้ต้องบริสุทธิ์

วัตถุทานที่ให้ ได้แก่ สิ่งของทรัพย์สมบัติที่ตนได้สละให้เป็นทานนั้นเอง จะต้องเป็นของที่บริสุทธิ์ ที่จะเป็นของบริสุทธิ์ได้จะต้องเป็นสิ่งของที่ตนได้แสวงหา ได้มาด้วยความบริสุทธิ์ในการประกอบอาชีพ ไม่ใช่ของที่ได้มาเพราะการเบียดเบียนผู้อื่น เช่น ได้มาโดยทุจริต ลักทรัพย์ ยักยอก ฉ้อโกง ปล้นทรัพย์ ชิงทรัพย์ ฯลฯ

ตัวอย่าง ๑. ได้มาโดยการเบียดเบียนชีวิตเลือดเนื้อสัตว์ เช่น ฆ่าสัตว์ต่างๆ เป็นต้นว่า ปลา โค กระบือ สุกร โดยประสงค์จะนำเอาเลือดเนื้อของเขามาทำอาหารถวายพระเพื่อเอาบุญ ย่อมเป็นการสร้างบาปเอามาทำบุญ วัตถุทาน คือ เนื้อสัตว์นั้นเป็นของที่ไม่บริสุทธิ์ แม้ทำบุญให้ทานไปก็ย่อมได้บุญน้อยจนเกือบไม่ได้อะไรเลย ทั้งอาจจะได้บาปเสียอีกหากว่าทำทานด้วยจิตที่เศร้าหมอง แต่การที่ได้เนื้อสัตว์มาโดยการซื้อหาจากผู้อื่นที่ฆ่าสัตว์นั้น โดยที่ตนมิได้มีส่วนร่วมรู้เห็นเป็นใจในการฆ่าสัตว์ก็ดี

เนื้อสัตว์นั้นตายเองก็ดี เนื้อสัตว์นั้นย่อมเป็นวัตถุทานที่บริสุทธิ์ เมื่อนำมาทำทานย่อมได้บุญมาก หากถึงพร้อมด้วยองค์ประกอบข้ออื่นๆ ด้วย

ตัวอย่าง ๒. ลักทรัพย์ ยักยอก ฉ้อโกง ชิงทรัพย์ ปล้นทรัพย์ รวมตลอดจนถึงการทุจริตฉ้อราษฎร์บังหลวง อันเป็นการได้ทรัพย์มาในลักษณะไม่ชอบธรรม หรือโดยเจ้าของเดิมไม่เต็มใจให้ ทรัพย์นั้นย่อมเป็นของไม่บริสุทธิ์ เป็นของร้อน แม้จะผลิดอกออกผลมาเพิ่มเติม ดอกผลนั้นก็ย่อมเป็นของไม่บริสุทธิ์ ด้วยนำเอาไปกินไปใช้ย่อมเกิดโทษเรียกว่า "บริโภคโดยความเป็นหนี้" แม้จะนำเอาไปทำบุญ ให้ทาน สร้างโบสถ์วิหารก็ไม่ทำให้ได้บุญแต่อย่างใด สมัยหนึ่งในรัชกาลที่ ๕ มีหัวหน้าสำนักนางโลมชื่อว่ายายแฟง ได้เรียกเก็บเงินจากหญิงโสเภณีในสำนักของตนจากอัตราที่ได้มาครั้งหนึ่ง ๒๕ สตางค์ แกจะชักเอาไว้ ๕ สตางค์ สะสมเอาไว้เช่นนี้จนได้ประมาณ ๒,๐๐๐ บาท แล้วจึงจัดสร้างวัดขึ้นวัดหนึ่งด้วยเงินนั้นทั้งหมด เมื่อสร้างเสร็จแล้วแกก็ปลื้มปีติ นำไปนมัสการถามหลวงพ่อโตวัดระฆังว่าการที่แกสร้างวัดทั้งวัดด้วยเงินของแกทั้งหมดจะได้บุญบารมีอย่างไร หลวงพ่อโตตอบว่าได้แค่ ๑ สลึง แกก็เสียใจ เหตุที่ได้บุญน้อยก็เพราะทรัพย์อันเป็นวัตถุทานที่ตนนำมาสร้างวัดอันเป็นวิหารทานนั้น เป็นของที่แสวงหาได้มาโดยไม่บริสุทธิ์ เพราะเบียดเบียนมาจากเจ้าของที่ไม่เต็มใจจะให้ ฉะนั้นบรรดาพ่อค้าแม่ขายทั้งหลายที่ซื้อของถูกๆ แต่ขายแพงๆ จนเกินส่วนที่ควรจะได้ผลกำไรที่ได้มาเพราะความโลภจัดจนเกินส่วนนั้น ย่อมเป็นสิ่งของที่ไม่บริสุทธิ์โดยนัยเดียวกัน

วัตถุทานที่บริสุทธิ์เพราะการแสวงหาได้มาโดยชอบธรรมดังกล่าว ไม่ได้จำกัดว่าจะต้องเป็นของดีหรือเลว ไม่จำกัดว่าเป็นของมากหรือน้อย น้อยค่าหรือมีค่ามาก จะเป็นของดี เลว ประณีต มากหรือน้อยไม่สำคัญ ความสำคัญขึ้นอยู่กับเจตนาในการให้ทานนั้นตามกำลังทรัพย์และกำลังศรัทธาที่ตนมีอยู่

องค์ประกอบข้อ (๒) เจตนาในการให้ทานต้องบริสุทธิ์

การให้ทานนั้น โดยจุดมุ่งหมายที่แท้จริงก็เพื่อเป็นการขจัดความโลภ ความตระหนี่เหนียวแน่น ความหวงแหนหลงใหลในทรัพย์สมบัติของตน อันเป็นกิเลสหยาบคือ โลภกิเลส และเพื่อเป็นการสงเคราะห์ผู้อื่นให้ได้รับความสุขด้วยเมตตาธรรมของตน อันเป็นบันไดก้าวแรกในการเจริญเมตตาพรหมวิหารธรรมในพรหมวิหาร ๔ ให้เกิดขึ้น ถ้าได้ให้ทานด้วยเจตนาดังกล่าวแล้ว เรียกว่า เจตนาในการทำทานบริสุทธิ์ แต่เจตนาที่ว่าบริสุทธิ์นั้น ถ้าจะบริสุทธิ์จริงจะต้องสมบูรณ์พร้อมกัน ๓ ระยะ คือ

๑. ระยะก่อนที่จะให้ทาน ก่อนที่จะให้ทานก็มีจิตโสมนัสร่าเริงเบิกบานยินดีที่จะให้ทาน เพื่อสงเคราะห์ผู้อื่นให้ได้รับความสุขเพราะทรัพย์สิ่งของของตน

๒. ระยะที่กำลังลงมือให้ทาน ระยะที่กำลังลงมือทำทานอยู่นั้นเอง ก็ทำด้วยจิตโสมนัสร่าเริงยินดีและเบิกบานในทานที่ตนกำลังให้ผู้อื่น

๓. ระยะหลังจากที่ได้ให้ทานไปแล้ว ครั้นเมื่อได้ให้ทานไปแล้วเสร็จหลังจากนั้นก็ดี นานมาก็ดี เมื่อหวนคิดถึงทานที่ตนได้กระทำไปแล้วครั้งใด ก็มีจิตโสมนัสร่าเริงเบิกบานยินดีในทานนั้นๆ

เจตนาบริสุทธิ์ในการทำทานนั้น อยู่ที่จิตโสมนัสร่าเริงเบิกบานยินดีในทานที่ทำนั้นเป็นสำคัญ และเนื่องมาจากเมตตาจิตที่มุ่งสงเคราะห์ผู้อื่นให้พ้นความทุกข์และให้ได้รับความสุขเพราะทานของตน นับว่าเป็นเจตนาที่บริสุทธิ์ในเบื้องต้น แต่เจตนาที่บริสุทธิ์เพราะเหตุดังกล่าวมาแล้วนี้จะทำให้ยิ่งๆ บริสุทธิ์มากขึ้นไปอีก หากผู้ให้ทานนั้นได้ทำทานด้วย ***วิปัสสนาปัญญา*** กล่าวคือไม่ใช่ทำทานอย่างเดียว แต่ทำทานพร้อมกับมีวิปัสสนาปัญญา โดยใคร่ครวญถึงวัตถุทานที่ให้นั้นว่า อันบรรดาทรัพย์สิ่งของทั้งปวงที่ชาวโลกนิยมยกย่องหวงแหนเป็นสมบัติกันด้วยความโลภนั้น แท้ที่จริงแล้วก็เป็นเพียงแต่วัตถุธาตุประจำโลก เป็นสมบัติกลางไม่ใช่ของผู้ใดโดยเฉพาะ เป็นของที่มีมาตั้งแต่ก่อนเราเกิดขึ้นมา และไม่ว่าเราจะเกิดขึ้นมาหรือไม่ก็ตาม วัตถุธาตุดังกล่าวก็มีอยู่เช่นนั้น และได้ผ่านการเป็นเจ้าของของผู้อื่นมาแล้วหลายชั่วคน ซึ่งท่านแต่ก่อนนั้นต่างก็ได้ล้มหายตายจากไปทั้งสิ้น ไม่สามารถนำวัตถุธาตุดังกล่าวนี้ติดตัวไปได้เลย จนในที่สุดก็ได้ตกทอดมาถึงเรา ให้เราได้กินได้ใช้ได้ยึดถือเพียงชั่วคราว แล้วก็ตกทอดสืบเนื่องไปเป็นของคนอื่นๆ ต่อๆ ไปเช่นนี้ แม้เราเองก็ไม่สามารถจะนำติดตัวเอาไปได้ จึงนับว่าเป็นเพียงสมบัติผลัดกันชมเท่านั้น ไม่จากไปในวันนี้ก็ต้องจากไปในวันหน้า อย่างน้อยเราก็ต้องจากต้องทิ้งเมื่อเราได้ตายลง นับว่าเป็นอนิจจัง คือไม่เที่ยงแท้แน่นอน จึงไม่อาจจะยึดมั่นถือมั่นว่านั่นเป็นของเราได้ถาวรตลอดไป แม้ตัววัตถุธาตุดังกล่าวนี้เอง เมื่อมีเกิดขึ้นเป็นตัวตนแล้วก็ตั้งอยู่ในสภาพนั้นให้ตลอดไปไม่ได้ จะต้องเก่าแก่ ผุพัง บุบสลายไป ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนแต่อย่างไร แม้แต่เนื้อตัวร่างกายของเราเองก็มีสภาพเช่นเดียวกับวัตถุธาตุเหล่านั้น ซึ่งไม่อาจจะตั้งมั่นให้ยั่งยืนอยู่ได้ เมื่อมีเกิดขึ้นแล้วก็จะต้องเจริญวัยเป็นหนุ่มสาว แล้วก็เฒ่าแก่และตายไปในที่สุด เราจะต้องพลัดพรากจากของอันเป็นที่รักที่หวงแหน คือ ทรัพย์สมบัติทั้งปวง

เมื่อเจตนาในการให้ทานบริสุทธิ์ผุดผ่องดีพร้อมทั้งสามระยะดังกล่าวมาแล้ว ทั้งยังประกอบไปด้วยวิปัสสนาปัญญาดังกล่าวมาแล้วด้วย เจตนานั้นย่อมบริสุทธิ์อย่างยิ่ง ทานที่ได้ทำไปนั้นย่อมมีผลมาก ได้บุญมาก หากวัตถุทานที่ได้ทำเป็นของที่บริสุทธิ์ตามองค์ประกอบข้อ ๑ ด้วย ก็ย่อมทำให้ได้บุญมากยิ่งๆ ขึ้นไปอีก วัตถุทานจะมากหรือน้อย เป็นของเลวหรือประณีตไม่สำคัญ เมื่อเราได้ให้ทานไปตามกำลังทรัพย์ที่เรามีอยู่ย่อมใช้ได้ แต่ก็มีข้ออันควรระวังอยู่ก็คือ **การทำทานนั้นอย่าได้เบียดเบียนตนเอง เช่น มีน้อย แต่ฝืนทำให้มากๆ จนเกินกำลังของตนที่จะให้ได้ เมื่อได้ทำไปแล้ว**

ตนเองและสามีภริยารวมทั้งบุตรต้องลำบากขาดแคลน เพราะไม่มีจะกินจะใช้ เช่นนี้ย่อมทำให้จิตเศร้าหมอง เจตนานั้นย่อมไม่บริสุทธิ์ ทานที่ได้ทำไปแล้วนั้นแม้วัตถุทานจะมากหรือทำมาก ก็ย่อมได้บุญน้อย ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างที่ทำทานด้วยเจตนาอันไม่บริสุทธิ์คือ

ตัวอย่าง ๑. ทำทานเพราะอยากได้ ทำเอาหน้า ทำอวดผู้อื่น เช่น สร้างโรงเรียน โรงพยาบาลใส่ชื่อของตน ไปยืนถ่ายภาพลงโฆษณาในหน้าหนังสือพิมพ์เพื่อให้ได้รับความนิยมยกย่องนับถือ โดยที่แท้จริงแล้วตนมิได้มีเจตนาที่จะมุ่งสงเคราะห์ผู้ใด เรียกว่า ทำทานด้วยความโลภ ไม่ได้ทำเพื่อขจัดความโลภ ทำทานด้วยความอยากได้ คือ อยากได้หน้า ได้เกียรติ ได้สรรเสริญ ได้ความนิยมนับถือ

ตัวอย่าง ๒. ทำทานด้วยความฝืนใจ ทำเพราะเสียไม่ได้ ทำด้วยความเสียดาย เช่น มีพวกพ้องมาเรี่ยไร ตนเองไม่มีศรัทธาที่จะทำ หรือมีศรัทธาอยู่บ้าง แต่ทรัพย์น้อย เมื่อมีพวกมาเรี่ยไรบอกบุญ ต้องจำใจทำทานไปเพราะความเกรงใจพวกพ้อง หรือเกรงว่าจะเสียหน้า ตนจึงได้สละทรัพย์ทำทานไปด้วยความจำใจ ย่อมเป็นการทำทานด้วยความตระหนี่หวงแหน ทำทานด้วยความเสียดาย ไม่ใช่ทำทานด้วยจิตเมตตาที่มุ่งจะสงเคราะห์ผู้อื่น ซึ่งยิ่งคิดก็ยิ่งเสียดาย ให้ไปแล้วก็เป็นทุกข์ใจ บางครั้งนึกโกรธผู้ที่มาบอกบุญ เช่นนี้จิตย่อมเศร้าหมอง ได้บุญน้อย หากเสียดายมากๆ จนเกิดโทสจริตกล้าแล้ว นอกจากจะไม่ได้บุญแล้ว ที่จะได้ก็คือบาป

ตัวอย่าง ๓. ทำทานด้วยความโลภ คือทำทานเพราะอยากได้นั่นอยากได้นี่ อยากเป็นนั่นเป็นนี่ อันเป็นการทำทานเพราะหวังสิ่งตอบแทน ไม่ใช่ทำทานเพราะมุ่งหมายที่จะขจัดความโลภความตระหนี่หวงแหนในทรัพย์ของตน เช่นทำทานแล้วตั้งจิตอธิษฐานขอให้ชาติหน้าได้เป็นเทวดา นางฟ้า ขอให้รูปสวย ขอให้ทำมาค้าขึ้น

ขอให้ร่ำรวยเป็นเศรษฐีมหาเศรษฐี ทำทาน ๑๐๐ บาท แต่ขอให้ร่ำรวยนับล้าน ขอให้ถูกสลากกินแบ่งสลากกินรวบ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นสมบัติสวรรค์ หากชาติก่อนไม่เคยได้ทำบุญใส่บาตรฝากสวรรค์เอาไว้ อยู่ๆ ก็มาขอเบิกในชาตินี้ จะมีที่ไหนมาให้เบิก การทำทานด้วยความโลภเช่นนี้ ย่อมไม่ได้บุญอะไรเลย สิ่งที่จะได้พอกพูนเพิ่มให้มากขึ้นและหนาขึ้น ก็คือ “ความโลภ”

ผลหรืออานิสงส์ของการทำทานที่ครบองค์ประกอบ ๓ ประการนั้น ย่อมมีผลให้ได้ซึ่งมนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติเอง แม้ว่าจะไม่ได้ตั้งเจตนาเอาไว้ล่วงหน้าก็ตาม เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นผลที่สืบเนื่องมาจากเหตุ เมื่อทำเหตุครบถ้วนย่อมมีผลเกิดขึ้นตามมาเอง เช่นเดียวกับปลูกต้นมะม่วง เมื่อรดน้ำพรวนดินและใส่ปุ๋ยไปตามธรรมดาเรื่อยไป แม้จะไม่อยากให้เจริญเติบโตและออกดอกออกผล ในที่สุดต้นไม้ก็จะต้องเจริญ และผลิดอกออกผลตามมา สำหรับผลของทานนั้น หากน้อยหรือมีกำลังไม่มากนักย่อมน้อมนำให้บังเกิดในมนุษย์ชาติ หากมีกำลังแรงมาก ก็อาจจะน้อมนำให้ได้บังเกิดในเทวโลก ๖ ชั้น เมื่อได้เสวยสมบัติในเทวโลกจนสิ้นบุญแล้ว ด้วยเศษของบุญที่ยังคงเหลืออยู่บ้าง ประกอบกับไม่มีอกุศลกรรมอื่นแทรกให้ผล ก็อาจจะน้อมนำให้มาบังเกิดเป็นมนุษย์อีกครั้งหนึ่ง และเมื่อได้มาบังเกิดเป็นมนุษย์แล้ว ก็ย่อมทำให้ได้เกิดในตระกูลที่ร่ำรวยมั่งคั่งสมบูรณ์ไปด้วยทรัพย์ หรือไม่ก็เป็นผู้ที่มีลาภผลมาก ทำมาหากินขึ้นและร่ำรวยในภายหลัง ทรัพย์สมบัติไม่วิบัติหายนะไปเพราะวินาศภัย โจรภัย อัคคีภัย วาตภัย ฯลฯ แต่จะมั่งคั่งร่ำรวยในวัยใดย่อมสุดแล้วแต่ผลทานแต่ชาติก่อนๆ จะส่งผลคือ

๑. ร่ำรวยตั้งแต่วัยต้น เพราะผลของทานที่ได้ตั้งเจตนาไว้บริสุทธิ์ดีตั้งแต่ก่อนจะทำทาน คือก่อนที่จะลงมือทำทานก็มีจิตเมตตาโสมนัสร่าเริงเบิกบานยินดีในทานที่ตนจะได้ทำเพื่อสงเคราะห์ผู้อื่น แล้วก็ได้ลงมือทำทานไปตามเจตนานั้น เมื่อเกิดเป็นมนุษย์

ย่อมโชคดี โดยเกิดในตระกูลที่ร่ำรวย ชีวิตในวัยต้นอุดมสมบูรณ์พูนสุขไปด้วยทรัพย์ ไม่ยากจนแร้นแค้น ไม่ต้องขวนขวายหาเลี้ยงตนเองมาก แต่ถ้าเจตนานั้นไม่งามบริสุทธิ์พร้อมกันครบ ๓ ระยะแล้ว ผลทานนั้นก็ย่อมส่งผลให้ไม่สม่ำเสมอกัน คือแม้ว่าจะร่ำรวยตั้งแต่วัยต้น โดยเกิดมาบนกองเงินกองทองก็ตาม หากในขณะที่กำลังลงมือทำทานเกิดจิตเศร้าหมองเพราะหวนคิดเสียดาย หรือหวงแหนทรัพย์ที่จะให้ทานขึ้นมา หรือเกิดหมดศรัทธาขึ้นมาเฉยๆ แต่ก็ยังฝืนใจทำทานไปเพราะเสียไม่ได้ หรือเพราะตามพวกพ้องไปอย่างเสียไม่ได้ เช่นนี้ผลทานย่อมหมดกำลังให้ผลในระยะที่ ๒ ซึ่งตรงกับวัยกลางคน ซึ่งจะมีผลทำให้ทรัพย์สมบัติวิบัติหายนะไปด้วยประการต่างๆ แม้จะได้รับมรดกมาก็ไม่อาจจะรักษาไว้ได้ หากเจตนาในการทำทานนั้นเศร้าหมองในระยะที่ ๓ คือทำทานไปแล้วหวนคิดขึ้นมา ทำให้เสียดายทรัพย์ ความหายนะก็มีผลต่อเนื่องมาจนถึงบั้นปลายชีวิตด้วย คือ ทรัพย์สินคงวิบัติเสียหายต่อเนื่องจากวัยกลางคนตลอดไปจนถึงตลอดอายุขัย ชีวิตจริงของผู้ที่เกิดบนกองเงินกองทองก็มีให้เห็นเป็นตัวอย่าง ที่เมื่อได้รับทรัพย์มรดกแล้วก็วิบัติเสียหายไป หรือนักธุรกิจที่ประสบความสำเร็จในวัยต้น แต่ก็ต้องล้มละลายในวัยกลางคนและบั้นปลายชีวิต แต่ถ้าได้ตั้งเจตนาในการทำทานไว้บริสุทธิ์ครบถ้วนพร้อม ๓ ระยะแล้ว ผลทานนั้นย่อมส่งผลสม่ำเสมอ คือ ร่ำรวยตั้งแต่เกิด วัยกลางคน และจนปัจฉิมวัย

๒. **ร่ำรวยในวัยกลางคน** การที่ร่ำรวยในวัยกลางคนนั้นสืบเนื่องมาจากผลของทานที่ได้ทำเพราะเจตนางามบริสุทธิ์ในระยะที่ ๒ กล่าวคือ ไม่งามบริสุทธิ์ในระยะแรก เพราะก่อนที่จะลงมือทำทานก็มิได้มีจิตศรัทธามาก่อน ไม่คิดจะทำทานมาก่อน แต่ก็ได้ตัดสินใจทำทานไปเพราะเหตุบางอย่าง เช่น ทำตามพวกพ้องอย่างเสียไม่ได้ แต่เมื่อได้ลงมือทำทานอยู่ก็เกิดโสมนัสรื่นเริงยินดีในทานที่กำลังกระทำอยู่นั้น ด้วยผลทานชนิดนี้ย่อมทำให้มาบังเกิดในตระกูลที่ยากจนคับแค้น ต้องต่อสู้สร้างตนเองมาในวัยต้น ครั้นเมื่อถึงวัยกลางคน กิจการหรือธุรกิจที่ทำก็ประสบความสำเร็จรุ่งเรือง และหากเจตนาในการทำทานได้งามบริสุทธิ์ในระยะที่ ๓ ด้วย กิจการหรือธุรกิจนั้นย่อมส่งผลรุ่งเรืองตลอดไปจนถึงบั้นปลายชีวิต หากเจตนาในการทำทานไม่บริสุทธิ์ในระยะที่ ๓ แม้ธุรกิจหรือกิจการงานจะประสบความสำเร็จรุ่งเรืองในวัยกลางคน แต่ก็ล้มเหลวหายนะในบั้นปลาย ทั้งนี้เพราะผลทานหมดกำลัง ส่งผลไม่ตลอดจนถึงบั้นปลายชีวิต

๓. **ร่ำรวยปัจฉิมวัย** คือร่ำรวยในบั้นปลายชีวิตนั้น สืบเนื่องมาจากผลทานที่ผู้กระทำมีเจตนางามไม่บริสุทธิ์ในระยะแรกและระยะที่ ๒ แต่งามบริสุทธิ์เฉพาะในระยะที่ ๓ กล่าวคือ ก่อนและในขณะที่ลงมือทำทานอยู่นั้น ก็มิได้มีจิตโสมนัสยินดีในการทำทานนั้นแต่อย่างใด แต่ได้ทำลงไปโดยบังเอิญ เช่น ทำตามๆ พวกพ้องไปอย่างเสียไม่ได้ แต่เมื่อได้ทำไปแล้วต่อมาหวนคิดถึงผลทานนั้น ก็เกิดจิตโสมนัสร่าเริงยินดีเบิกบาน หากผลทานชนิดนี้จะน้อมนำให้มาบังเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเกิดในตระกูลที่ยากจนคับแค้น ต้องต่อสู้ดิ้นรนศึกษาเล่าเรียนและขวนขวายสร้างตนเองมาตั้งแต่วัยต้นจนล่วงวัยกลางคนไปแล้ว กิจการงานหรือธุรกิจนั้นก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ เช่น ต้องล้มลุกคลุกคลานตลอดมา แต่ครั้นถึงบั้นปลายชีวิตก็ประสบช่องทางเหมาะ ทำให้กิจการงานนั้นเจริญรุ่งเรืองทำมาค้าขึ้นและร่ำรวยอย่างไม่คาดหมาย ซึ่งชีวิตจริงๆ ของคนประเภทนี้ก็มีให้เห็นเป็นตัวอย่างอยู่มาก

องค์ประกอบข้อ (๓) เนื้อนาบุญต้องบริสุทธิ์

คำว่า เนื้อนาบุญ ในที่นี้ได้แก่บุคคลผู้รับการทำทานของผู้ทำทานนั้นเอง นับว่าเป็นองค์ประกอบข้อที่สำคัญที่สุด แม้ว่าองค์ประกอบในการทำทานข้อ ๑ และ ๒ จะงามบริสุทธิ์ครบถ้วนดีแล้ว กล่าวคือ วัตถุที่ทำทานนั้นเป็นของที่แสวงหาได้มาด้วยความบริสุทธิ์ เจตนาในการทำทานก็งามบริสุทธิ์พร้อมทั้ง ๓ ระยะ แต่ตัวผู้รับการทำทานเป็นคนที่ไม่ดี ไม่ใช่ผู้ที่เป็นเนื้อนาบุญที่บริสุทธิ์ เป็นเนื้อนาบุญที่เลว ทานที่ทำไปนั้นก็ไม่ผลิดอกออกผล เปรียบเหมือนกับการหว่านเมล็ดข้าวเปลือกลงในพื้นนา ๑ กำมือ แม้เมล็ดข้าวนั้นจะเป็นพันธุ์ดีที่พร้อมจะงอกงาม (วัตถุทานบริสุทธิ์) และผู้หว่านคือกสิกรก็มีเจตนาจะหว่านเพื่อทำนาให้เกิดผลิตผลเป็นอาชีพ (เจตนาบริสุทธิ์) แต่หากที่นานั้นเป็นที่ที่ไม่สม่ำเสมอกัน เมล็ดข้าวที่หว่านลงไปก็งอกเงยไม่เสมอกัน โดยเมล็ดที่ไปตกในที่เป็นดินดี ปุ๋ยดี มีน้ำอุดมดี ก็จะงอกเงยมีผลิตผลที่สมบูรณ์ ส่วนเมล็ดที่ไปตกบนพื้นนาที่แห้งแล้ง มีแต่กรวดกับทรายและขาดน้ำก็จะแห้งเหี่ยวหรือเฉาตายไป หรือไม่งอกเงยเสียเลย การทำทานนั้นผลิตผลที่ผู้ทำทานจะได้รับก็คือบุญ หากผู้ที่รับการให้ทานไม่เป็นเนื้อนาที่ดีสำหรับการทำบุญแล้ว ผลของทานคือบุญก็จะไม่เกิดขึ้น แม้จะเกิดก็ไม่สมบูรณ์ เพราะแกร็นหรือแห้งเหี่ยวเฉาไปด้วยประการต่างๆ ฉะนั้น ในการทำทาน ตัวบุคคลผู้รับของที่เราให้ทานจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุด เราผู้ทำทานจะได้บุญมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับคนพวกนี้ **คนที่รับการให้ทานนั้นหากเป็นผู้ที่มีศีลมีธรรมสูงก็ย่อมเป็นเนื้อนาบุญที่ดี ทานที่เราได้ทำไปแล้วก็เกิดผลบุญมาก หากผู้รับการให้ทานเป็นผู้ที่ไม่มีศีลไม่มีธรรม ผลของทานก็ไม่เกิดขึ้น คือได้บุญน้อย**

ฉะนั้น คติโบราณที่กล่าวว่า "ทำบุญอย่าถามพระ" หรือ "ตักบาตรอย่าเลือกพระ" เห็นจะใช้ไม่ได้ในสมัยนี้ เพราะในสมัยนี้ไม่เหมือนกับท่านในสมัยก่อนๆ ที่บวชเพราะมุ่งจะหนีสงสาร โดยมุ่งจะทำมรรคผลและนิพพานให้แจ้ง ท่านจึงเป็นเนื้อนาบุญ

ที่ประเสริฐ แต่ในสมัยนี้มีอยู่บางคนที่บวชด้วยคติ ๔ ประการ คือ "บวชเป็นประเพณี บวชหนีทหาร บวชผลาญข้าวสุก บวชสนุกตามเพื่อน" ธรรมวินัยใดๆ ท่านไม่สนใจ เพียงแต่มีผ้าเหลืองห่มกาย ท่านก็นึกว่าตนเป็นพระและเป็นเนื้อนาบุญเสียแล้ว ซึ่งป่วยการจะกล่าวไปถึงศีลปาฏิโมกข์ ๒๒๗ ข้อ แม้แต่เพียงแค่ศีล ๕ ก็ยังเอาแน่ไม่ได้ว่าท่านจะมีหรือไม่ การบวชที่แท้จริงแล้วก็เพื่อจะละความโลภ โกรธ และหลง

ปัญหาว่าทำอย่างไรจึงจะได้พบกับท่านที่เป็นเนื้อนาบุญที่ประเสริฐ ข้อนี้ย่อมขึ้นอยู่กับวาสนาของเราผู้ทำทานเป็นสำคัญ หากเราได้เคยสร้างสมอบรมสร้างบารมีมาด้วยดีในอดีตชาติเป็นอันมากแล้ว บารมีนั้นก็จะเป็นพลังวาสนาน้อมนำให้ได้พบกับท่านที่เป็นเนื้อนาบุญที่ประเสริฐ ทำทานครั้งใดก็มักโชคดี ได้พบกับท่านที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบไปเสียทุกครั้ง หากบุญวาสนาของเราน้อยและไม่มั่นคง ก็จะได้พบกับท่านที่เป็นเนื้อนาบุญบ้าง ได้พบกับอลัชชีบ้าง คือดีและชั่วคละกันไป เช่นเดียวกับการซื้อสลากกินแบ่งสลากกินรวบ หากมีวาสนาบารมีเพราะได้เคยทำบุญให้ทานฝากกับสวรรค์ไว้ในชาติก่อนๆ ก็ย่อมมีวาสนาให้ถูกรางวัลได้ หากไม่มีวาสนาเพราะไม่เคยทำบุญทำทานฝากสวรรค์เอาไว้เลย ก็ไม่มีสมบัติสวรรค์อะไรที่จะให้เบิกได้ อยู่ๆ ก็จะมาขอเบิกเช่นนี้ก็ยากที่จะถูกรางวัลได้

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ว่า แม้วัตถุทานจะบริสุทธิ์ดี เจตนาในการทำทานจะบริสุทธิ์ดี จะทำให้ทานนั้นมีผลมากหรือน้อย ย่อมขึ้นอยู่กับเนื้อนาบุญเป็นลำดับต่อไปนี้คือ

๑. ทำทานแก่สัตว์เดรัจฉาน แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ได้บุญน้อยกว่าให้ทานดังกล่าวแก่มนุษย์ แม้จะเป็นมนุษย์ที่ไม่มีศีลไม่มีธรรมเลยก็ตาม ทั้งนี้เพราะสัตว์ย่อมมีบุญวาสนาบารมีน้อยกว่ามนุษย์ และสัตว์ไม่ใช่เนื้อนาบุญที่ดี

๒. ให้ทานแก่มนุษย์ที่ไม่มีศีลไม่มีธรรมวินัย แม้จะให้มากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าให้ทานดังกล่าวแก่ผู้ที่มีศีล ๕ แม้จะให้เพียงครั้งเดียวก็ตาม

๓. ให้ทานแก่ผู้ที่มีศีล ๕ แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าให้ทานดังกล่าวแก่ผู้ที่มีศีล ๘ แม้จะให้แต่เพียงครั้งเดียวก็ตาม

๔. ให้ทานแก่ผู้ที่มีศีล ๘ แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าถวายทานแก่ผู้ที่มีศีล ๑๐ คือสามเณรในพระพุทธศาสนา แม้จะได้ถวายทานดังกล่าวแต่เพียงครั้งเดียวก็ตาม

๕. ถวายทานแก่สามเณรซึ่งมีศีล ๑๐ แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าถวายทานดังกล่าวแก่พระสมมุติสงฆ์ ซึ่งมีศีลปาฏิโมกข์สังวร ๒๒๗ ข้อ

พระด้วยกันก็มีคุณธรรมแตกต่างกัน จึงเป็นเนื้อนาบุญที่ต่างกัน บุคคลที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนามีศีลปาฏิโมกข์สังวร ๒๒๗ ข้อนั้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่ตรัสเรียกว่าเป็น “พระ ” แต่เป็นพระสมมุติเท่านั้น เรียกกันว่า “สมมุติสงฆ์” พระที่แท้จริงนั้น หมายถึงบุคคลที่บรรลุคุณธรรมตั้งแต่พระโสดาปัตติผลเป็นพระโสดาบันเป็นต้นไป ไม่ว่าท่านผู้นั้นจะได้บวชหรือเป็นฆราวาสก็ตาม นับว่าเป็น “พระ” ทั้งสิ้น และพระด้วยกันก็มีคุณธรรมต่างกันหลายระดับชั้น จากน้อยไปหามาก ดังนี้คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ พระปัจเจกพุทธเจ้า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และย่อมเป็นเนื้อนาบุญที่แตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

๖. ถวายทานแก่พระสมมุติสงฆ์ แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถวายทานแก่พระโสดาบัน แม้จะได้ถวายทานดังกล่าวแต่เพียงครั้งเดียวก็ตาม (ความจริงยังมีการแยกเป็นพระโสดาปัตติมรรคและพระโสดาปัตติผล ฯลฯ เป็นลำดับไปจนถึงพระอรหัตผล แต่ในที่นี้จะกล่าวแต่เพียงย่นย่อพอให้ได้ความเท่านั้น)

๗. ถวายทานแก่พระโสดาบัน แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถวายทานดังกล่าวแก่พระสกิทาคามี แม้จะถวายทานดังกล่าวแต่เพียงครั้งเดียวก็ตาม

๘. ถวายทานแก่พระสกิทาคามี แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถวายทานดังกล่าวแก่พระอนาคามี แม้จะถวายทานดังกล่าวแต่เพียงครั้งเดียวก็ตาม

๙. ถวายทานแก่พระอนาคามี แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถวายทานดังกล่าวแก่พระอรหันต์ แม้จะถวายทานดังกล่าวแต่เพียงครั้งเดียวก็ตาม

๑๐. ถวายทานแก่พระอรหันต์ แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถวายทานดังกล่าวแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า แม้จะถวายทานดังกล่าวแต่เพียงครั้งเดียวก็ตาม

๑๑. ถวายทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถวายทานดังกล่าวแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้จะถวายทานดังกล่าวแต่เพียงครั้งเดียวก็ตาม

๑๒. ถวายทานแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถวายสังฆทานที่มีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน แม้จะได้ถวายสังฆทานดังกล่าวแต่เพียงครั้งเดียวก็ตาม

๑๓. ถวายสังฆทานที่มีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถวายวิหารทาน แม้จะได้กระทำแต่เพียงครั้งเดียวก็ตาม

วิหารทาน ได้แก่ การสร้างหรือร่วมสร้างโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ศาลาโรงธรรม ศาลาท่าน้ำ ศาลาที่พักอาศัยคนเดินทาง อันเป็นสาธารณประโยชน์ที่ประชาชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน อนึ่ง การสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์หรือสิ่งที่ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน แม้จะไม่เกี่ยวเนื่องกับกิจในพระพุทธศาสนา เช่น โรงพยาบาล โรงเรียน บ่อน้ำ แท็งก์น้ำ ศาลา ป้ายรถยนต์โดยสารประจำทาง สุสาน เมรุเผาศพ ก็ได้บุญมากในทำนองเดียวกัน

๑๔. การถวายวิหารทาน แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง (๑๐๐ หลัง) ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการให้ธรรมทาน แม้จะให้แต่เพียงครั้งเดียวก็ตาม การให้ธรรมทาน ก็คือการเทศน์ การสอนธรรมะแก่ผู้อื่นที่ยังไม่รู้ให้ได้รู้ ที่รู้อยู่แล้วให้รู้ยิ่งๆ ขึ้น ให้ได้เข้าใจในมรรค ผล นิพพาน ให้ผู้ที่เป็นมิจฉาทิฐิได้กลับใจเป็นสัมมาทิฐิ ชักจูงผู้คนให้เข้าปฏิบัติธรรม รวมตลอดถึงการพิมพ์การแจกหนังสือธรรมะ

๑๕. การให้ธรรมทาน แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการให้อภัยทาน แม้จะให้แต่เพียงครั้งเดียวก็ตาม **การให้อภัยทาน** ก็คือการไม่ผูกโกรธ ไม่อาฆาตจองเวร ไม่พยาบาทคิดร้ายผู้อื่นแม้แต่ศัตรู ซึ่งได้บุญกุศลแรงและสูงมากในฝ่ายทาน เพราะเป็นการบำเพ็ญเพียรเพื่อละโทสกิเลส และเป็น **การเจริญเมตตาพรหมวิหารธรรม** อันเป็นพรหมวิหารข้อหนึ่งในพรหมวิหาร ๔ ให้เกิดขึ้น อันพรหมวิหาร ๔ นั้นเป็นคุณธรรมที่เป็นองค์ธรรมของโยคีบุคคลที่บำเพ็ญฌานและวิปัสสนา ผู้ที่ทรงพรหมวิหาร ๔ ได้ย่อมเป็นผู้ทรงฌาน ซึ่งเมื่อเมตตาพรหมวิหารธรรมได้เกิดขึ้นแล้วเมื่อใด ก็ย่อมละเสียได้ซึ่งพยาบาท ผู้นั้นจึงจะสามารถให้อภัยทานได้ การให้อภัยทานจึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนและยากเย็น จึงจัดเป็นทานที่สูงกว่าการให้ทานทั้งปวง

อย่างไรก็ดี การให้อภัยทาน แม้จะมากเพียงใด แม้จะชนะการให้ทานอื่นๆ ทั้งมวล ผลบุญนั้นก็ยังอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าฝ่ายศีล เพราะเป็นการบำเพ็ญบารมีคนละขั้นต่างกัน

๒. การรักษาศีล

ศีล นั้น แปลว่า **ปกติ** คือสิ่งหรือกติกาที่บุคคลจะต้องระวังรักษาตามเพศและฐานะ ศีลนั้นมีหลายระดับ คือ ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ และในบรรดาศีลชนิดเดียวก็ยังจัดแยกออกเป็นระดับธรรมดา มัชฌิมศีล (ศีลระดับกลาง) และอธิศีล (ศีลอย่างสูง ศีลอย่างอุกฤษฏ์)

คำว่า "มนุษย์" นั้น คือผู้ที่มีใจอันประเสริฐ **คุณธรรมที่เป็นปกติของมนุษย์ที่จะต้องทรงไว้ให้ได้ตลอดไปก็คือศีล ๕ บุคคลที่ไม่มีศีล ๕ ไม่เรียกว่ามนุษย์ แต่อาจเรียก คน ซึ่งแปลว่ายุ่ง** ในสมัยพุทธกาลผู้คนมักจะมีศีล ๕ ประจำใจกันเป็นนิจ ศีล ๕ จึงเป็นเรื่องปกติของบุคคลในสมัยนั้น และจัดว่าเป็นมนุษยธรรมส่วนหนึ่งในมนุษยธรรม ๑๐ ประการ ผู้ที่จะมีวาสนาได้เกิดมาเป็นมนุษย์ จะต้องถึงพร้อมด้วยมนุษยธรรม ๑๐ ประการเป็นปกติ (ซึ่งรวมถึงศีล ๕ ด้วย) รายละเอียดจะมีประการใดจะไม่กล่าวถึงในที่นี้

การรักษาศีลเป็นการเพียรพยายามเพื่อระงับโทษทางกายและวาจา อันเป็นเพียงกิเลสหยาบมิให้กำเริบขึ้น และเป็นการบำเพ็ญบุญบารมีที่สูงขึ้นกว่าการให้ทาน ทั้งในการถือศีลด้วยกันเอง ก็ยังได้บุญมากและน้อยต่างกันไปตามลำดับต่อไปนี้คือ

๑. การให้อภัยทาน แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถือศีล ๕ แม้จะได้ถือแต่เพียงครั้งเดียวก็ตาม

๒. การถือศีล ๕ แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถือศีล ๘ แม้จะถือแต่เพียงครั้งเดียวก็ตาม

๓. การถือศีล ๘ แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ยังได้บุญน้อยกว่าการถือศีล ๑๐ คือ การบวชเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา แม้จะบวชมาได้แต่เพียงวันเดียวก็ตาม

๔. การที่ได้บวชเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนาแล้วรักษาศีล ๑๐ ไม่ให้ขาดไม่ด่างพร้อย แม้จะนานถึง ๑๐๐ ปี ก็ยังได้บุญน้อยกว่าผู้ที่ได้อุปสมบทเป็นพระในพระพุทธศาสนา มีศีลปาฏิโมกข์สังวร ๒๒๗ แม้จะบวชมาได้เพียงวันเดียวก็ตาม

ฉะนั้นในฝ่ายศีลแล้ว การที่ได้อุปสมบทเป็นพระในพระพุทธศาสนา ได้บุญบารมีมากที่สุด เพราะเป็นเนกขัมมบารมีในบารมี ๑๐ ทัศ ซึ่งเป็นการออกจากกามเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติธรรมขั้นสูง คือการภาวนาเพื่อมรรค ผล นิพพาน ต่อๆ ไป ผลของการรักษาศีลนั้นมีมาก ซึ่งจะยังประโยชน์สุขให้แก่ผู้นั้นทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เมื่อได้ละอัตภาพนี้ไปแล้วย่อมส่งผลให้ได้บังเกิดในเทวโลก ๖ ชั้น ซึ่งแล้วแต่ความละเอียดประณีตของศีลที่รักษาและที่บำเพ็ญมา ครั้นเมื่อสิ้นบุญในเทวโลกแล้ว ด้วยเศษของบุญที่ยังคงหลงเหลืออยู่แต่เพียงเล็กๆ น้อยๆ หากไม่มีอกุศลกรรมอื่นมาให้ผลก็อาจจะน้อมนำให้ได้มาบังเกิดเป็นมนุษย์ที่ถึงพร้อมด้วยสมบัติ ๔ ประการ เช่น อานิสงส์ของการรักษาศีล ๕ กล่าวคือ

๑. ผู้ที่รักษาศีลข้อ ๑ ด้วยการไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ด้วยเศษของบุญที่รักษาศีลข้อนี้ เมื่อน้อมนำมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะทำให้มีพลานามัยแข็งแรง ปราศจากโรคภัย ไม่ขี้โรค อายุยืนยาว ไม่มีศัตรูเบียดเบียนให้ต้องบาดเจ็บ ไม่มีอุบัติเหตุต่าง ๆ ที่จะทำให้บาดเจ็บหรือสิ้นอายุขัยเสียก่อนวัยอันสมควร

๒. ผู้ที่รักษาศีลข้อ ๒ ด้วยการไม่ถือเอาทรัพย์ของผู้อื่นที่เจ้าของมิได้เต็มใจให้ ด้วยเศษของบุญที่นำมาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมทำให้ได้เกิดในตระกูลที่ร่ำรวย การทำมาหาเลี้ยงชีพในภายหน้ามักจะประสบช่องทางที่ดี ทำมาค้าขึ้นและมั่งมีทรัพย์ ทรัพย์สมบัติไม่วิบัติหายนะไปด้วยภัยต่างๆ เช่น อัคคีภัย วาตภัย โจรภัย ฯลฯ

๓. ผู้ที่รักษาศีลข้อ ๓ ด้วยการไม่ล่วงประเวณีในคู่ครองหรือคนในปกครองของผู้อื่น ด้วยเศษของบุญที่รักษาศีลข้อนี้ เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะประสบโชคดีในความรัก มักได้พบรักแท้ที่จริงจังและจริงใจ ไม่ต้องอกหัก อกโรย และอกเดาะ ครั้นเมื่อมีบุตรธิดาก็ว่านอนสอนง่าย ไม่ดื้อด้าน ไม่ถูกผู้อื่นหลอกลวงฉุดคร่าอนาจารไปทำให้เสียหาย บุตรธิดาย่อมเป็นอภิชาติบุตร ซึ่งจะนำเกียรติยศชื่อเสียงมาสู่วงศ์ตระกูล

๔. ผู้ที่รักษาศีลข้อ ๔ ด้วยการไม่กล่าวมุสา ด้วยเศษของบุญที่รักษาศีลข้อนี้ เมื่อนำมาเกิดเป็นมนุษย์จะทำให้เป็นผู้ที่มีสุ้มเสียงไพเราะ พูดจามีน้ำมีนวลชวนฟัง มีเหตุมีผลชนิดที่เป็นพุทธวาจา มีโวหารปฏิภาณไหวพริบในการเจรจา จะเจรจาความสิ่งใดก็มีผู้เชื่อฟังและเชื่อถือ สามารถว่ากล่าวสั่งสอนบุตรธิดาและศิษย์ให้อยู่ในโอวาทได้ดี

๕. ผู้ที่รักษาศีลข้อ ๕ ด้วยการไม่ดื่มสุราเมรัยเครื่องหมักดองของมึนเมา ด้วยเศษของบุญที่รักษาศีลข้อนี้ เมื่อนำมาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมทำให้เป็นผู้ที่มีสมองประสาท ปัญญา ความคิดแจ่มใส จะศึกษาเล่าเรียนสิ่งใดก็แตกฉานและทรงจำได้ง่าย ไม่หลงลืมฟั่นเฟือนเลอะเลือน ไม่เสียสติวิกลจริต ไม่เป็นโรคสมอง โรคประสาท ไม่ปัญญาทราม ปัญญาอ่อนหรือปัญญานิ่ม

อานิสงส์ของศีล ๕ มีดังกล่าวข้างต้น สำหรับศีล ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ ก็ย่อมมีอานิสงส์เพิ่มพูนมากยิ่งๆ ขึ้นตามระดับ และประเภทของศีลที่รักษา แต่ศีลนั้นแม้จะมีอานิสงส์เพียงไรก็ยังเป็นแต่เพียงการบำเพ็ญบุญบารมีในชั้นกลางๆ ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะเป็นแต่เพียงระเบียบหรือกติกาที่จะรักษากายและวาจาให้สงบ ไม่ให้ก่อให้เกิดทุกข์โทษขึ้นทางกายและวาจาเท่านั้น ส่วนทางจิตใจนั้น ศีลยังไม่สามารถที่จะควบคุมหรือทำให้สะอาดบริสุทธิ์ได้ ฉะนั้นการรักษาศีลจึงยังได้บุญน้อยกว่าการภาวนา เพราะการภาวนานั้นเป็นการรักษาใจรักษาจิต และซักฟอกจิตให้เบาบางหรือจนหมดกิเลสคือ ความโลภ โกรธ และหลง อันเป็นเครื่องร้อยรัดให้บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ **การภาวนาจึงเป็นการบำเพ็ญบุญบารมีที่สูงที่สุด ประเสริฐที่สุด ได้บุญมากที่สุด เป็นกรรมอันยิ่งใหญ่ เรียกว่ามหัคคตกรรม อันเป็นมหัคคตกุศล**

๓. การภาวนา

การเจริญภาวนานั้นเป็นการสร้างบุญบารมีที่สูงที่สุดและยิ่งใหญ่ที่สุดในพระพุทธศาสนา จัดว่าเป็นแก่นแท้และสูงกว่าฝ่ายศีลมากนัก การเจริญภาวนานั้นมี ๒ อย่าง คือ (๑) สมถภาวนา (การทำสมาธิ) และ (๒) วิปัสสนาภาวนา (การเจริญปัญญา) แยกอธิบายดังนี้คือ

(๑) สมถภาวนา (การทำสมาธิ)

สมถภาวนา ได้แก่ การทำจิตให้เป็นสมาธิ หรือเป็นฌาน ซึ่งก็คือการทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่านแส่ส่ายไปยังอารมณ์อื่นๆ วิธีภาวนานั้นมีมากมายหลายร้อยชนิด ซึ่งพระพุทธองค์ทรงบัญญัติแบบอย่างเอาไว้ ๔๐ ประการ เรียกกันว่า *กรรมฐาน ๔๐* ซึ่งผู้ใดจะเลือกใช้วิธีใดก็ได้ตามแต่สมัครใจ ทั้งนี้ย่อมสุดแล้วแต่อุปนิสัยและวาสนาบารมีที่ได้เคยสร้างสมอบรมมาแต่ในอดีตชาติ เมื่อสร้างสมอบรมมาในกรรมฐานกองใด จิตก็มักจะน้อมชอบกรรมฐานกองนั้นมากกว่ากองอื่นๆ และการเจริญภาวนาก็ก้าวหน้าเร็วและง่าย แต่ไม่ว่าจะเลือกปฏิบัติวิธีใดก็ตาม จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรักษาศีลให้ครบถ้วนบริบูรณ์ตามเพศของตนเสียก่อน คือ หากเป็นฆราวาสก็จะต้องรักษาศีล ๕ เป็นอย่างน้อย หากเป็นสามเณรก็จะต้องรักษาศีล ๑๐ หากเป็นพระก็จะต้องรักษาศีลปาฏิโมกข์ ๒๒๗ ข้อให้บริบูรณ์ ไม่ให้ขาดและด่างพร้อย จึงจะสามารถทำจิตให้เป็นฌานได้ หากศีลยังไม่มั่นคงย่อมเจริญฌานให้เกิดขึ้นได้โดยยาก เพราะศีลย่อมเป็นบาทฐาน (เป็นกำลัง) ให้เกิดสมาธิขึ้น

อานิสงส์ของสมาธินั้นมีมากกว่าการรักษาศีลอย่างเทียบกันไม่ได้ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสว่า **"แม้จะได้อุปสมบทเป็นภิกษุรักษาศีล ๒๒๗ ข้อ ไม่เคยขาดไม่ด่างพร้อยมานานถึง ๑๐๐ ปี ก็ยังได้บุญกุศลน้อยกว่าผู้ที่ทำสมาธิ เพียงให้จิตสงบนานเพียงชั่วไก่กระพือปีก ช้างกระดิกหู"** คำว่า จิตสงบ ในที่นี้ หมายถึงจิตที่เป็นอารมณ์เดียวเพียงชั่ววูบที่พระท่านเรียกว่า *ขณิกสมาธิ* คือ สมาธิเล็กๆ น้อยๆ สมาธิแบบเด็กๆ ที่เพิ่งหัดตั้งไข่ คือ หัดยืนแล้วก็ล้มลง แล้วก็ลุกขึ้นยืนใหม่ ซึ่งเป็นอารมณ์จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นสงบวูบลงเล็กน้อยแล้วก็รักษาไว้ไม่ได้ ซึ่งยังห่างไกลต่อการที่จิตถึงขั้นเป็นอุปจารสมาธิและฌาน แม้กระนั้นก็ยังมีอานิสงส์มากมายถึงเพียงนี้ โดยหากผู้ใดจิตทรงอารมณ์อยู่ในขั้นขณิกสมาธิแล้วบังเอิญตายลงในขณะนั้น อานิสงส์นี้จะส่งผลให้ได้ไปบังเกิดในเทวโลกชั้นที่ ๑ คือชั้นจาตุมหาราชิกา หากจิตยึดไตรสรณคมน์ (มีพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่งอันสูงสุด) ด้วย ก็เป็นเทวดาชั้น ๒ คือ ดาวดึงส์

สมาธินั้นมีหลายขั้นตอน ระยะก่อนที่จะเป็นฌาน (อัปปนาสมาธิ) ก็คือขณิกสมาธิและอุปจารสมาธิ ซึ่งอานิสงส์ส่งให้ไปบังเกิดในเทวโลก ๖ ชั้น แต่ยังไม่ถึงชั้นพรหมโลก สมาธิในระดับอัปปนาสมาธิหรือฌานนั้น มีรูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ ซึ่งล้วนแต่ส่งผลให้ไปบังเกิดในพรหมโลกรวม ๒๐ ชั้น แต่จะเป็นชั้นใดย่อมสุดแล้วแต่ความละเอียดประณีตของกำลังฌานที่ได้ (เว้นแต่พรหมโลกชั้นสุทธาวาส คือ ชั้นที่ ๑๒ ถึง ๑๖ ซึ่งเป็นที่เกิดของพระอนาคามีบุคคลโดยเฉพาะ) รูปฌาน ๑ ส่งผลให้บังเกิดในพรหมโลกชั้น ๑ ถึงชั้น ๓ สุดแล้วแต่ความละเอียดประณีตของกำลังรูปฌาน ๑ ส่วนอรูปฌานที่เรียกว่า *เนวสัญญานาสัญญายตนะ* นั้นส่งผลให้บังเกิดในพรหมโลกชั้นสูงสุดคือชั้นที่ ๒๐ ซึ่งมีอายุยืนยาวถึง ๘๔,๐๐๐ มหากัป เรียกกันว่า นิพพานพรหม คือนานเสียจนเกือบหาเวลาเริ่มต้นและสิ้นสุดมิได้ จนเป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นนิพพาน

การทำสมาธิเป็นการสร้างบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่ ลงทุนน้อยที่สุด เพราะไม่ได้เสียเงินเสียทอง ไม่ได้เหนื่อยยากต้องแบกหามแต่อย่างใด เพียงแต่คอยเพียรระวังรักษาสติ คุ้มครองจิตมิให้แส่ส่ายไปสู่อารมณ์อื่นๆ โดยให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวเท่านั้น การทำทานเสียอีกยังต้องเสียเงินทอง การสร้างโบสถ์ วิหาร ศาลา โรงธรรม ยังต้องเสียทรัพย์ และบางทีก็ต้องเข้าช่วยแบกหามเหนื่อยกาย แต่ก็ได้บุญน้อยกว่าการทำสมาธิอย่างที่เทียบกันไม่ได้

อย่างไรก็ดี การเจริญสมถภาวนาหรือสมาธินั้น แม้จะได้บุญอานิสงส์มากมายมหาศาลอย่างไร ก็ยังไม่ใช่บุญกุศลที่สูงสุดยอดในพระพุทธศาสนา หากจะเปรียบกับต้นไม้ ก็เป็นเพียงเนื้อไม้เท่านั้น **การเจริญวิปัสสนา (การเจริญปัญญา) จึงจะเป็นการสร้างบุญกุศลที่สูงสุดยอดในพระพุทธศาสนา หากจะเปรียบก็เป็นแก่นไม้โดยแท้**

(๒) วิปัสสนาภาวนา (การเจริญปัญญา)

เมื่อจิตของผู้บำเพ็ญตั้งมั่นในสมาธิจนมีกำลังดีแล้ว เช่นอยู่ในระดับฌานต่างๆ ซึ่งจะเป็นฌานในระดับใดก็ได้ แม้แต่จะอยู่แค่เพียงอุปจารสมาธิ จิตของผู้บำเพ็ญเพียรก็ย่อมมีกำลังและอยู่ในสภาพที่นุ่มนวล ควรแก่การเจริญวิปัสสนาต่อไปได้ อารมณ์ของวิปัสสนานั้นแตกต่างไปจากอารมณ์ของสมาธิ เพราะสมาธินั้นมุ่งให้จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งแต่อารมณ์เดียว โดยแน่นิ่งอยู่เช่นนั้น ไม่นึกคิดอะไรๆ แต่วิปัสสนาไม่ใช่ให้จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวนิ่งอยู่เช่นนั้น แต่เป็นจิตที่คิดและใคร่ครวญหาเหตุและผลในสภาวธรรมทั้งหลาย และสิ่งที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนานั้นมีแต่เพียงอย่างเดียว คือ **ขันธ์ ๕** ซึ่งนิยมเรียกกันว่า **รูป–นาม** โดยมีรูป ๑ ส่วนนามนั้นมี ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ขันธ์ ๕ ดังกล่าวเป็นเพียงอุปาทานขันธ์ เพราะแท้จริงแล้วเป็นแต่เพียงสังขารธรรมที่เกิดขึ้นเนื่องจากการปรุงแต่ง แต่เพราะ

อวิชชา คือความไม่รู้เท่าสภาวธรรม จึงทำให้เกิดความยึดมั่นด้วยอำนาจอุปาทานว่าเป็นตัวตนและของตน **การเจริญวิปัสสนาก็โดยมีจิตพิจารณาจนรู้แจ้งเห็นจริงว่า อันสภาวธรรมทั้งหลายอันได้แก่ขันธ์ ๕ นั้น ล้วนแต่มีอาการเป็นพระไตรลักษณ์ คือ เป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา โดย**

๑. อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง คือสรรพสิ่งทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ สิ่งของ สมบัติ เพชร หิน ดิน ทราย และรูปกายของเรา ล้วนแต่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน เมื่อมีเกิดขึ้นแล้วก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา เพียงแต่จะช้าหรือเร็วเท่านั้น ไม่อาจจะให้ตั้งมั่นทรงอยู่ในสภาพเดิมได้ เช่นคนและสัตว์เมื่อมีการเกิดขึ้นแล้วก็มีการเจริญเติบโตเป็นหนุ่มสาว และเฒ่าแก่จนตายไปในที่สุด ไม่มีเว้นไปได้ทุกผู้คน แม้แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย พรหมและเทวดา ฯลฯ

สรรพสิ่งทั้งหลายอันเนื่องมาจากการปรุงแต่งที่เรียกว่า *อุปาทานขันธ์ ๕* เช่น รูปกาย ล้วนแต่เป็นแร่ธาตุต่างๆ มาประชุมรวมกันเป็นหน่วยเล็กๆ ของชีวิตขึ้นก่อน ซึ่งเล็กจนตาเปล่ามองไม่เห็น เรียกกันว่า เซลล์ แล้วบรรดาเซลล์เหล่านั้นก็มาประชุมรวมกันเป็นรูปร่างของคนและสัตว์ขึ้น ซึ่งหน่วยชีวิตเล็กๆ เหล่านั้นก็มีการเจริญเติบโต และแตกสลายไป แล้วเกิดของใหม่ขึ้นแทนที่อยู่ตลอดเวลา ล้วนแล้วแต่เป็นอนิจจัง ไม่เที่ยงแท้แน่นอน

๒. ทุกขัง ได้แก่ สภาพที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ทุกขังในที่นี้มิได้หมายความแต่เพียงว่าเป็นความทุกข์กายทุกข์ใจเท่านั้น แต่การทุกข์กายทุกข์ใจก็เป็นลักษณะส่วนหนึ่งของทุกขังในที่นี้ สรรพสิ่งทั้งหลายอันเป็นสังขารธรรมเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ไม่อาจที่จะทนตั้งมั่นอยู่ในสภาพนั้นๆ ได้ตลอดไป ไม่อาจจะทรงตัวและต้องเปลี่ยนแปลงไป เพียงแต่จะช้าหรือเร็วเท่านั้น เมื่อได้เกิดมาเป็นเด็ก จะให้ทรงสภาพเป็นเด็กๆ

เช่นนั้นตลอดไปหาได้ไม่ จะต้องเปลี่ยนแปลงไปเป็นหนุ่มและสาว แล้วก็เฒ่าแก่ จนในที่สุดก็ต้องตายไป แม้แต่ขันธ์ที่เป็นนามธรรมอันได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ไม่มีสภาพทรงตัวเช่นเดียวกัน เช่น ขันธ์ที่เรียกว่าเวทนา อันได้แก่ ความทุกข์กาย ทุกข์ใจ และความไม่สุขไม่ทุกข์ ซึ่งเมื่อมีเกิดเป็นอารมณ์ดังกล่าว อย่างใดขึ้นแล้ว จะให้คงทรงอารมณ์เช่นนั้นให้ตลอดไปย่อมไม่ได้ นานไปอารมณ์ เช่นนั้นหรือเวทนาเช่นนั้นก็ค่อยๆ จางไป แล้วเกิดอารมณ์ใหม่ชนิดอื่นขึ้นมาแทน

๓. อนัตตา ได้แก่ ความไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่สิ่งของ โดยสรรพสิ่งทั้งหลายอันเนื่องมาจากการปรุงแต่ง ไม่ว่าจะเป็น **รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ล้วนแต่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย** เช่น รูปขันธ์ย่อมประกอบขึ้น ด้วยแร่ธาตุต่างๆ มาประชุมรวมกันเป็นกลุ่มก้อน เป็นหน่วยชีวิตเล็กๆ ขึ้นก่อน เรียก ในทางวิทยาศาสตร์ว่า "เซลล์" แล้วเซลล์เหล่านั้นก็ประชุมรวมกันเป็นรูปใหญ่ขึ้น จนเป็นรูปกายของคนและสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งพระท่านรวมเรียกหยาบๆ ว่าเป็นธาตุ ๔ มาประชุมรวมกัน โดยส่วนที่เป็นของแข็งมีความหนักแน่น เช่น เนื้อ กระดูก ฯลฯ เรียกว่า **ธาตุดิน** ส่วนที่เป็นของเหลว เช่น น้ำเลือด น้ำเหลือง น้ำลาย น้ำดี น้ำปัสสาวะ น้ำไขข้อ น้ำมูก น้ำตา ฯลฯ รวมเรียกว่า **ธาตุน้ำ** ส่วนสิ่งที่ให้พลังงานและอุณหภูมิ ในร่างกาย เช่น ความร้อน ความเย็น เรียกว่า **ธาตุไฟ** ส่วนธรรมชาติที่ทำให้เกิดความ เคลื่อนไหว ความตั้งมั่น ความเคร่ง ความตึง และบรรดาสิ่งเคลื่อนไหวไปมาในร่างกาย เรียกว่า **ธาตุลม** (โดยธาตุ ๔ ดังกล่าวนี้มิได้มีความหมายอย่างเดียวกับคำว่า ธาตุ อัน หมายถึงแร่ธาตุในทางวิทยาศาสตร์) ธาตุ ๔ หยาบๆ เหล่านี้ได้มาประชุมรวมกัน เป็นรูปกายของคน สัตว์ และสรรพสิ่งทั้งหลายขึ้นเพียงชั่วคราวเท่านั้น เมื่อนานไป ก็ย่อมเปลี่ยนแปลง แล้วแตกสลายกลับคืนไปสู่สภาพเดิม โดยส่วนที่เป็นดินก็กลับ

ไปสู่ดิน ส่วนที่เป็นน้ำก็กลับไปสู่น้ำ ส่วนที่เป็นไฟก็กลับไปสู่ไฟ ส่วนที่เป็นลมก็กลับ ไปสู่ความเป็นลม ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนของคนและสัตว์ที่ไหนแต่อย่างใด จึงไม่อาจจะ ยึดมั่นถือมั่นรูปกายนี้ว่าเป็นตัวเราของเราให้เป็นที่พึ่งอันถาวรได้

สมาธิย่อมมีกรรมฐาน ๔๐ เป็นอารมณ์ ซึ่งผู้บำเพ็ญอาจจะใช้กรรมฐานบทใด บทหนึ่งตามแต่ที่ถูกแก่จริตนิสัยของตนก็ย่อมได้ **ส่วนวิปัสสนานั้น มีแต่เพียงอย่าง เดียว คือ มีขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์** เรียกสั้นๆ ว่า มีแต่รูปกับนามเท่านั้น ขันธ์ ๕ นั้น ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสภาวธรรมหรือ สังขารธรรม เกิดขึ้นเนื่องจากการปรุงแต่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ไม่เที่ยง ทนอยู่ในสภาพ เช่นนั้นไม่ได้ และไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนแต่อย่างใด

อารมณ์ของวิปัสสนานั้น เป็นอารมณ์จิตที่ใคร่ครวญหาเหตุและผลในสังขาร–ธรรมทั้งหลาย จนรู้แจ้งเห็นจริงว่าเป็นพระไตรลักษณ์ คือ เป็นอนิจจัง ทุกขัง และ อนัตตา และเมื่อใดที่จิตยอมรับสภาพความเป็นจริงว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา จริง เรียกว่า "จิตตกกระแสธรรม" ตัดกิเลสได้ ปัญญาที่จะเห็นสภาพความเป็นจริง ดังกล่าว ไม่ใช่แต่เพียงปัญญาที่นึกคิดและคาดหมายเอาเท่านั้น แต่ย่อมมีตาวิเศษหรือ ตาใน ที่พระท่านเรียกว่า **"ญาณทัสสนะ"** เห็นเป็นเช่นนั้นจริงๆ ซึ่งจิตที่ได้ผ่านการ อบรมสมาธิมาจนมีกำลังดีแล้ว ย่อมมีพลังให้เกิดญาณทัสสนะ หรือปัญญาที่รู้แจ้ง เห็นจริงดังกล่าวได้ เรียกกันว่า *สมาธิอบรมปัญญา* คือ สมาธิทำให้วิปัสสนาญาณ เกิดขึ้น และเมื่อวิปัสสนาญาณได้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถ่ายถอนกิเลสให้เบาบางลง จิตก็ ย่อมจะเบาและใสสะอาดบางจากกิเลสทั้งหลายไปตามลำดับ สมาธิจิตก็จะยิ่งก้าวหน้า และตั้งมั่นมากยิ่งๆ ขึ้นไปอีก เรียกว่า *ปัญญาอบรมสมาธิ*



ฉะนั้น ทั้งสมาธิและวิปัสสนาจึงเป็นทั้งเหตุและผลของกันและกัน และอุปการะซึ่งกันและกัน จะมีวิปัสสนาปัญญาเกิดขึ้นโดยขาดกำลังสมาธิสนับสนุนมิได้เลย อย่างน้อยที่สุดก็จะต้องใช้กำลังของขณิกสมาธิเป็นบาทฐานในระยะแรกเริ่ม สมาธิจึงเปรียบเหมือนกับหินลับมีด ส่วนวิปัสสนานั้นเหมือนกับมีดที่ได้ลับกับหินคมดีแล้ว ย่อมมีอำนาจถากถางตัดฟันบรรดากิเลสทั้งหลายให้ขาดและพังลงได้ **อันสังขารธรรมทั้งหลายนั้นล้วนแต่เป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ตัวเราของเราแต่อย่างใด ทุกสรรพสิ่งล้วนแล้วแต่เป็นแค่ดิน น้ำ ลม และไฟ มาประชุมรวมกันชั่วคราวตามเหตุตามปัจจัยเท่านั้น** ในเมื่อจิตได้เห็นความเป็นจริงเช่นนี้แล้ว จิตก็จะละคลายจากอุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่น โดยคลายกำหนัดในลาภ ยศ สรรเสริญ สุขทั้งหลาย ความโลภ ความโกรธ และความหลงก็เบาบางลงไปตามลำดับปัญญาญาณ จนหมดสิ้นจากกิเลสทั้งมวล บรรลุซึ่งพระอรหัตผล

ฉะนั้น การที่จะเจริญวิปัสสนาภาวนาได้ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพยายามทำสมาธิให้ได้เสียก่อน หากทำสมาธิยังไม่ได้ ก็ไม่มีทางที่จะเกิดวิปัสสนาปัญญาขึ้น สมาธิจึงเป็นเพียงบันไดขั้นต้นที่จะก้าวไปสู่การเจริญวิปัสสนาปัญญาเท่านั้น ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า

“ผู้ใดแม้จะทำสมาธิจนจิตเป็นฌานได้นานถึง ๑๐๐ ปีและไม่เสื่อม ก็ยังได้บุญน้อยกว่าผู้ที่มองเห็นความเป็นจริงที่ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายอันเนื่องมาจากการปรุงแต่งล้วนแล้วแต่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แม้จะเห็นเพียงชั่วขณะจิตเดียวก็ตาม”

ดังนี้ จะเห็นได้ว่าวิปัสสนาภาวนานั้น เป็นสุดยอดของการสร้างบุญบารมีโดยแท้จริง และการกระทำก็ไม่เหนื่อยยากลำบาก ไม่ต้องแบกหาม ไม่ต้องลงทุน หรือเสียทรัพย์แต่อย่างใด แต่ก็ได้กำไรมากที่สุด

เมื่อเปรียบเทียบการให้ทานเหมือนกับกรวดและทราย ก็เปรียบวิปัสสนาได้กับเพชรน้ำเอก ซึ่งทานย่อมไม่มีทางที่จะเทียบศีล ศีลก็ไม่มีทางที่จะเทียบกับสมาธิ และสมาธิก็ไม่มีทางที่จะเทียบกับวิปัสสนา **แต่ตราบใดที่เราท่านทั้งหลายยังไม่ถึงฝั่งพระนิพพาน ก็ต้องเก็บเล็กผสมน้อย โดยทำทุกๆ ทางเพื่อความไม่ประมาท โดยทำทั้งทาน ศีล และภาวนา สุดแต่โอกาสจะอำนวยให้** จะถือว่าการเจริญวิปัสสนาภาวนานั้นลงทุนน้อยที่สุดแต่ได้กำไรมากที่สุด ก็เลยทำแต่วิปัสสนาอย่างเดียวโดยไม่ยอมลงทุนทำบุญให้ทานใดๆ ไว้เลย เมื่อเกิดชาติหน้าเพราะเหตุที่ยังไม่ถึงฝั่งพระนิพพาน ก็เลยมีแต่ปัญญาอย่างเดียว ไม่มีจะกินจะใช้ ก็เห็นจะเจริญวิปัสสนาให้ถึงฝั่งพระนิพพานไปไม่ได้เหมือนกัน

อนึ่ง พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า

"ผู้ใดมีปัญญาพิจารณาจนจิตเห็นความจริงว่า ร่างกายนี้อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน คน สัตว์ แม้จะนานเพียงชั่วช้างยกหูขึ้นกระดิก ก็ยังดีเสียกว่าผู้ที่มีอายุยืนนานถึง ๑๐๐ ปี แต่ไม่มีปัญญาเห็นความเป็นจริงดังกล่าว"

กล่าวคือ แม้ว่าอายุของผู้นั้นจะยืนยาวมานานเพียงใด ก็ย่อมโมฆะเสียเปล่าไปชาติหนึ่ง จัดว่าเป็น "โมฆบุรุษ" คือบุรุษที่สูญเปล่า

ต่อไปนี้เป็นการเจริญสมถะและวิปัสสนาอย่างง่ายๆ ประจำวัน ซึ่งควรจะได้ทำให้บ่อยๆ ทำเนืองๆ ทำให้มากๆ ทำจนจิตเป็นอารมณ์แนบแน่น ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใด คือ ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง หรือนอน ก็คิดและใคร่ครวญถึง **ความเป็นจริง ๔ ประการ** ดังต่อไปนี้ หากทำแล้วพระพุทธองค์ตรัสว่า "จิตของผู้นั้นไม่ห่างจากวิปัสสนา และเป็นผู้ที่ไม่ห่างจากมรรค ผล นิพพาน" คือ

๑. มีจิตใคร่ครวญถึงมรณัสสติกรรมฐาน หรือ มรณานุสสติกรรมฐาน ซึ่งก็คือการใคร่ครวญถึงความตายเป็นอารมณ์ อันความมรณะนั้นเป็นธรรมอันยิ่งใหญ่ที่ไม่มีใครสามารถที่จะเอาชนะได้ แม้แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งทรงบรรลุถึงพระธรรมอันยิ่งใหญ่ที่ไม่ตาย แต่ก็ยังต้องทรงทอดทิ้งพระสรีระร่างกายไว้ในโลก การระลึกถึงความตายจึงเป็นการเตือนสติให้ตื่น รีบพากเพียรชำระจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ก่อนที่ความตายจะมาถึง

พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญมรณัสสติว่า **"มรณัสสติ (การระลึกถึงความตาย) อันบุคคลทำให้มากแล้วย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่พระนิพพานเป็นที่สุด"** อันมรณัสสติกรรมฐานนั้นแม้แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย ซึ่งแม้จะได้บรรลุมรรคผลแล้ว ก็ยังไม่ยอมละเพราะยังทรงอารมณ์มรณัสสตินี้ควบคู่ไปกับวิปัสสนาเพื่อความอยู่เป็นสุข ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า "ตถาคตนึกถึงความตายอยู่ทุกลมหายใจเข้าและออก"

มรณัสสติกรรมฐานนั้น โดยปกติเป็นกรรมฐานของผู้ที่มีพุทธิจริตคือคนที่ฉลาด การใคร่ครวญถึงความตายเป็นอารมณ์ ก็คือการพิจารณาถึงความเป็นจริงที่ว่า ไม่ว่าคนและสัตว์ทั้งหลายเมื่อมีเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเจริญวัยเป็นหนุ่มสาว เฒ่าแก่แล้วก็ตายไปในที่สุด ไม่อาจจะล่วงพ้นไปได้ทุกผู้คน ไม่ว่าจะเป็นคนยาก ดี มี จน เด็ก หนุ่ม สาว

เฒ่า แก่ สูง ต่ำ เหลื่อมล้ำกันด้วยฐานันดรศักดิ์อย่างใด ในที่สุดก็ทันกันและเสมอกันด้วยความตาย ผู้ที่คิดถึงความตายนั้นเป็นผู้ที่ไม่ประมาทในชีวิต ไม่มัวเมาในชีวิต เพราะเมื่อคิดถึงแล้วย่อมเร่งกระทำความดีและบุญกุศล เกรงกลัวต่อบาปกรรมที่จะติดตามไปในภพชาติหน้า

ผู้ที่ประมาทมัวเมาต่อทรัพย์สมบัติ ยศศักดิ์ตำแหน่งหน้าที่นั้นเป็นผู้ที่หลง เหมือนกับคนที่หูหนวกและตาบอด ซึ่งโบราณกล่าวตำหนิไว้ว่า “หลงลำเนาเขาป่ากู่หาพอได้ยิน หลงยศอำนาจย่อมหูหนวกและตาบอด” และกล่าวไว้อีกว่า “หลงยศลืมตาย หลงกายลืมแก่” และความจริงก็มีให้เห็นอยู่ทุกวันนี้ ที่บางท่านใกล้จะเข้าโลงแล้ว ก็ยังหลงและมัวเมาในอำนาจวาสนา ตำแหน่งหน้าที่ จนลืมไปว่าอีกไม่นานตนก็จะต้องทิ้งต้องจากสิ่งเหล่านี้ไป แล้วทุกสิ่งทุกอย่างที่ตนได้หลงมัวเมาเฝ้าแสวงหาหวงแหนเกาะแน่นอยู่นั้น ก็จะต้องสลายไปพร้อมกับความตายของตน สูญเปล่า ไม่ได้ตามติดกับตนไปด้วยเลย แล้วไม่นานผู้คนที่อยู่เบื้องหลังก็ลืมเลือนตนไปเสียสิ้น ดูเหมือนกับวันเวลาทั้งหลายที่ตนได้ต่อสู้เหนื่อยยากขวนขวายจนได้สิ่งดังกล่าวมานั้น ต้องโมฆะสูญเปล่าไปโดยหาสาระประโยชน์อันใดมิได้เลย

มรณัสสติกรรมฐานนั้น เมื่อพิจารณาไปนานๆ จิตจะค่อยๆ สงบระงับจากนิวรณ์ธรรม ๕ ประการ ในที่สุดจิตก็เข้าถึงอุปจารสมาธิ และความจริงกรรมฐานกองนี้เป็นเพียง **สมถภาวนา** เท่านั้น แต่ก็ใกล้กับวิปัสสนา เพราะอารมณ์จิตที่ใช้นั้นเป็นการพิจารณาหาเหตุและผลในรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งหากพลิกการพิจารณาว่า อันชีวิตของคนและสัตว์ ตลอดจนสรรพสิ่งทั้งหลาย ไม่อาจทรงตัวตั้งมั่นอยู่ได้ เมื่อมีเกิดขึ้นแล้วก็ย่อมมีความตายเป็นที่สุด เป็น **อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** ดังนี้แล้วก็เป็น **วิปัสสนา–ภาวนา**

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อใกล้จะเสด็จดับขันธ์เข้าสู่ปรินิพพานอีก ๓ เดือน ได้ทรงปลงอายุสังขาร แล้วตรัสสอนพระอานนท์พร้อมหมู่ภิกษุทั้งหลายว่า

“อานนท์ ตถาคตได้เคยบอกเธอแล้วมิใช่หรือว่า สัตว์จะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจไปทั้งสิ้น สัตว์จะได้ตามปรารถนาในสังขารนี้แต่ที่ไหนเล่า การที่จะขอให้สิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นแล้ว ที่มีปัจจัยปรุงแต่งแล้ว และที่จะต้องมีการแตกดับเป็นธรรมดาว่าอย่าฉิบหายเลย ดังนี้ ย่อมไม่อยู่ในฐานะที่จะมีได้ เป็นได้ การปรินิพพานของเราตถาคตจักมีในกาลไม่นานเลย ถัดจากนี้ไปอีก ๓ เดือน เราจักนิพพาน ฯลฯ

สัตว์ทั้งปวงทั้งที่เป็นคนหนุ่ม คนแก่ ทั้งที่เป็นพาลและบัณฑิต ทั้งที่มั่งมีและยากจน ล้วนแต่มีความตายเป็นเบื้องหน้า เปรียบเหมือนภาชนะดินที่ช่างหม้อได้ปั้นแล้ว ทั้งเล็กและใหญ่ ทั้งที่สุกและที่ยังดิบ ล้วนแต่มีการแตกทำลายไปในที่สุดฉันใด ชีวิตแห่งสัตว์ทั้งหลายก็ล้วนแต่มีความตายเป็นเบื้องหน้าฉันนั้น

วัยของเราแก่หง่อมแล้ว ชีวิตของเราริบหรี่แล้ว เราจักต้องละพวกเธอไป ที่พึ่งของตัวเองเราได้ทำแล้ว ภิกษุทั้งหลาย เธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีศีล มีความดำริอันตั้งไว้แล้วด้วยดี ตามรักษาซึ่งจิตของตนเถิด ในธรรมวินัยนี้ภิกษุใดเป็นผู้ไม่ประมาท ก็สามารถที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้”

และในวันมหาปรินิพพาน พระพุทธองค์ได้ตรัสพระปัจฉิมโอวาท เรียกกันว่า **อัปปมาทธรรม** สั่งสอนพระสาวกเป็นครั้งสุดท้าย จนดูเหมือนว่าพระธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ที่ทรงสั่งสอนมานานถึง ๔๕ พรรษา ได้ประมวลประชุมรวมกันในพระปัจฉิมโอวาทนี้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ตถาคตขอเตือนท่านทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด”

๒. มีจิตใคร่ครวญถึงอสุภกรรมฐาน อสุภะ ได้แก่ สิ่งที่ไม่สวยไม่งาม เช่น ซากศพ คือ มีจิตพิจารณาให้เห็นความเป็นจริงที่ว่าร่างกายของคนและสัตว์อันเป็นที่นิยมรักใคร่เสน่หา และเป็นบ่อเกิดแห่งตัณหาราคะ กามกิเลส ว่าเป็นของสวยของงาม เป็นที่เจริญตาและใจ ไม่ว่าร่างกายของตนเอง และของผู้อื่นก็ตาม แท้ที่จริงแล้วก็เป็นอนิจจัง คือไม่เที่ยงแท้แน่นอน ทุกขัง คือทนอยู่ในสภาพเช่นนั้นไม่ได้ วันเวลาย่อมพรากความสวยสดงดงามให้ค่อยๆ จากไปจนเข้าสู่วัยชรา ซึ่งจะมองหาความสวยงามใดๆ หลงเหลืออยู่มิได้อีกเลย และในทันใดที่ตายลงนั้น แม้แต่ผู้ที่เคยสนิทสนมเสน่หารักใคร่ อันรวมถึงสามีภริยาและบุตรธิดา ต่างก็พากันรังเกียจในทันใดไม่ยอมเข้าใกล้ บ้านของตนเองที่อุตส่าห์สร้างมาด้วยความเหนื่อยยากก็ไม่ยอมให้อยู่ ต้องรีบขนออกไปโดยไวไว้ที่วัด แล้วซากเหล่านั้นก็เน่าเปื่อยสลายไป เริ่มตั้งแต่เนื้อหนังค่อยๆ พองออก ขึ้นอืด น้ำเลือด น้ำเหลืองก็เริ่มเน่า แล้วเลือดไหลออกจากทวารทั้งหลาย เนื้อหนังแตกปริแล้วร่วงหลุดออกจนเหลือแต่กระดูกส่งกลิ่นเน่าเหม็น เป็นที่น่าเกลียดกลัวสะอิดสะเอียน หาความสวยงามน่ารักน่าเสน่หาใดๆ มิได้อีกเลย ทั้งไร้คุณค่าและประโยชน์ คงมีค่าแค่เป็นอาหารแก่หมู่หนอนเท่านั้น แล้วในที่สุดกระดูกก็กระจัดกระจายเรี่ยราดอยู่ตามดินและทราย แตกละเอียดผุพังเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แล้วเน่าเปื่อยเป็นปุ๋ยแก่พืชผักต่อไป หาตัวหาตนของเราของเขาที่ไหนมิได้เลย สังขารของเราในที่สุดก็เป็นเช่นนี้ ไม่มีอะไรคงเหลือไว้เลย

๓. มีจิตใคร่ครวญถึงกายคตานุสสติกรรมฐาน บางทีเรียกกันง่ายๆ ว่า “กายคตาสติกรรมฐาน” เป็นกรรมฐานที่มีอานิสงส์มาก เพราะสามารถทำให้ละ **สักกายทิฐิ** อันเป็นสังโยชน์ข้อต้นได้โดยง่าย และเป็นกรรมฐานที่เกี่ยวกับการพิจารณาร่างกายให้เห็นตามสภาพความเป็นจริง ซึ่งมักพิจารณาร่วมกับ **อสุภกรรมฐาน มรณัสสติกรรมฐาน** ซึ่งพระอริยเจ้าทุกๆ พระองค์ที่จะบรรลุพระอรหัตผลได้ จะต้องผ่านการพิจารณากรรมฐานทั้งสามกองนี้เสมอ มิฉะนั้นแล้วจะเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนามิได้ ทั้งนี้เพราะบรรดาสรรพกิเลสทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นความโลภ โกรธ และหลง ต่างก็เกิดขึ้นที่กายนี้ เพราะความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจอุปาทานว่าเป็นตัวตนและของตน จึงได้เกิดกิเลสดังกล่าวขึ้น **การพิจารณาละกิเลสก็จะต้องพิจารณาละที่กายนี้เอง มรรคผลและนิพพานไม่ต้องไปมองหาที่ไหนเลย แต่มีอยู่พร้อมให้รู้แจ้งเห็นจริงได้ที่ร่างกาย อันกว้างศอกยาววาและหนาคืบนี่เอง**

การพิจารณาก็คือให้มีจิตใคร่ครวญให้เห็นตามสภาพความเป็นจริงที่ว่า อันร่างกายของคนและสัตว์ที่ต่างก็เฝ้าทะนุถนอมรักใคร่ว่าสวยงาม เป็นที่สนิทเสน่หาชมเชยรักใคร่ซึ่งกันและกันนั้น แท้ที่จริงแล้วก็เป็นของปฏิกูล สกปรกโสโครก ไม่สวยไม่งาม ไม่น่ารักใคร่ทะนุถนอม เป็นมูตร คูถ เพราะเป็นที่บรรจุไว้ซึ่งสรรพสิ่งทั้งหลายที่เป็นพืชผัก และบรรดาซากศพของสัตว์ที่บริโภคเข้าไป ภายในกระเพาะนั้นแท้ที่จริงแล้วก็เป็นที่รวมฝังซากศพของบรรดาสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง พืชและสัตว์ที่บริโภคเข้าไปก็ล้วนแต่เป็นของที่สกปรก ที่ขับถ่ายออกมาจากทวารทั้งหลาย ก็เป็นของที่สกปรกโสโครก ซึ่งต่างก็พากันรังเกียจว่าเป็น “ขี้” มีสารพัดขี้ ซึ่งแม้แต่จะเหลือบตาไปมองก็ยังไม่กล้าที่จะมอง แต่แท้ที่จริงแล้วในท้องกระเพาะลำไส้ภายในร่างกายของทุกผู้คนก็ยังคงมีบรรดาขี้เหล่านี้บรรจุอยู่ เพียงแต่มีหนังห่อหุ้มปกปิดไว้ ทำให้ไม่สามารถมองเห็นได้จากภายนอกเท่านั้น แต่เราท่านทั้งหลายก็พากันกกกอดคลึงเคล้า เฝ้าชมเชยก้อนขี้

เหล่านี้ว่าเป็นของสวยงาม น่ารักใคร่ น่าเสน่หายิ่งนัก เมื่อมีการขับถ่ายออกจากทวารหู ก็เรียกกันว่าขี้ของหู คือ ขี้หู ที่ขับถ่ายออกทางตาก็เรียกกันว่า ขี้ตา ที่ติดฟันอยู่ ก็เรียกว่า ขี้ฟัน ที่ออกทางจมูกก็เรียกว่าขี้ของจมูก คือ ขี้มูก รวมความแล้วบรรดาสิ่งที่ขับถ่ายออกมา พอพ้นจากร่างกายในทันใดนั้นเอง จากเดิมที่เป็นของน่ารักน่าเสน่หา ก็กลายเป็นของที่น่ารังเกียจไปโดยพลัน กลายเป็นสิ่งที่ไม่มีใครอยากรักอยากเสน่หา เพราะเป็นขี้ และไม่มีใครอยากจะเป็นเจ้าของด้วย เมื่อไม่มีใครยอมรับเป็นเจ้าของสิ่งที่ขับถ่ายออกมาทางผิวหนังจึงหาเจ้าของมิได้ ซึ่งต่างก็โทษกันว่าขี้ของใครก็ไม่ทราบ นานมาก็กลายเป็น ขี้ไคล ดังนี้เป็นต้น

นอกจากสิ่งที่ขับถ่ายออกมาจะน่ารังเกียจดังกล่าวแล้ว แม้แต่สังขารร่างกายของคนเราเมื่อได้แยกแยะพิจารณาไปแล้ว ก็จะเห็นความเป็นจริงที่ว่า เป็นที่ประชุมรวมกันของอวัยวะชิ้นต่างๆ ที่เป็นตา หู จมูก ลิ้น เนื้อ ปอด ตับ ม้าม หัวใจ กระเพาะอาหาร ลำไส้ หนัง พังผืด เส้นเอ็น เส้นเลือด น้ำเลือด น้ำเหลือง น้ำลาย น้ำตา น้ำปัสสาวะ ฯลฯ รวมเรียกกันว่าอาการ ๓๒ ซึ่งต่างก็ห้อยแขวนระเกะระกะยานโตงเตงอยู่ภายใน เมื่อแยกหรือควักออกมาดูทีละชิ้น จะไม่มีชิ้นใดที่เรียกกันว่าสวยงาม น่ารัก น่าพิศวาส เลย กลับเป็นของที่น่าเกลียด ไม่สวย ไม่งาม ไม่น่าดู แต่สิ่งเหล่านี้ก็รวมประกอบอยู่ภายในร่างกายของเราทุกผู้คน โดยมีหนังหุ้มห่อปกปิดอยู่โดยรอบ หากไม่มีผืนหนังหุ้มห่อและสามารถมองเห็นภายในได้แล้ว แม้จะเป็นร่างกายของคนที่รักสุดสวาทขาดใจ ก็คงจะต้องเบือนหน้าหนี อกสั่นขวัญหาย บางทีอาจจะต้องถึงขั้นจับไข้ไปเลย ซึ่งอาจจะต้องถึงขั้นทำพิธีปัดรังควานเรียกขวัญกันอีก หากจะถือว่าน่ารักน่าเสน่หาอยู่ที่ผืนหรือแผ่นหนังรอบกาย ก็ลองลอกออกมาดูก็จะเห็นว่าไม่สวยงามตรงไหนแต่อย่างใด แต่ที่นิยมยกย่องรักใคร่หลงกันอยู่ ก็คือผิวหรือสีของหนังชั้นนอกสุดเท่านั้น ถ้าได้ลอกหรือขูดผิวชั้นนอกสุดออกให้เหลือแต่หนังแท้แดงๆ แล้ว แม้จะเป็นหนังสดสวยของ

นางงามจักรวาล ผู้คนก็คงจะต้องเบือนหน้าหนี จึงเป็นที่แน่ชัดว่า คนสวย คนงาม ก็คงสวยและงามกันแค่ผิวหนังชั้นนอกสุด รักและเสน่หากันที่ผิวหนัง ซึ่งเป็นของฉาบฉวยนอกกาย หาได้สวยงามน่ารักเข้าไปถึงตับ ปอด หัวใจ ม้าม กระเพาะ ลำไส้ น้ำเลือด น้ำเหลือง อุจจาระ ปัสสาวะ ภายในร่างกายด้วยไม่

ส่วนผู้ที่ผิวหรือสีของหนังดำด่าง ไม่สดใสน่าดู ก็พยายามทาลิปสติก แต่งหน้า ทาสี พอกแป้ง ย้อม และดึงกันเข้าไปให้เต่งตึง และออกเป็นสีสันต่างๆ แล้วก็พากันนิยมยกย่องชวนชมกันไป แท้ที่จริงแล้วก็เป็นความหลง โดยหลงรักกันที่แป้งและสีที่พอก หลอกให้เห็นฉาบฉวยอยู่แค่ผิวภายนอกเท่านั้น เมื่อมีสติพิจารณาเห็นความเป็นจริงอยู่เช่นนี้ หากจิตมีกำลังก็จะทำให้นิวรณ์ ๕ ประการ ค่อยๆ สงบระงับลงทีละเล็กละน้อย โดยเฉพาะจิตจะไม่เดือดร้อนกระวนกระวายแส่ส่ายไปในอารมณ์รักๆ ใคร่ๆ ในที่สุดจิตก็จะสงบเยือกเย็นลงจนถึงขั้นอุปจารสมาธิได้ หากสติมีกำลังพอก็อาจถึงขั้นปฐมฌานได้

กายคตานุสสติกรรมฐานนั้น ความจริงก็เป็นเพียงสมถภาวนา ที่ทำให้จิตเป็นสมาธิได้ถึงขั้นปฐมฌาน แต่ก็เป็นสมถภาวนาที่เจือไปด้วยวิปัสสนาภาวนา เพราะเป็นอารมณ์จิตที่ใคร่ครวญหาเหตุและผลตามสภาพเป็นจริงของสังขารธรรม หรือสภาวธรรม ซึ่งหากได้พลิกการพิจารณาอาการ ๓๒ ดังกล่าวให้รู้แจ้งเห็นจริงว่า อาการ ๓๒ ดังกล่าวนั้น ไม่มีการทรงตัว เมื่อมีเกิดเป็นอาการ ๓๒ ขึ้นแล้ว ก็ไม่อาจจะตั้งมั่นอยู่ได้ จะต้องเปลี่ยนแปลงไปเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ตัวเราและของเราแต่อย่างใด ร่างกายไม่ว่าของตนเองและของผู้อื่น ต่างก็เต็มไปด้วยความทุกข์ ดังนี้ก็เป็นวิปัสสนา

กายคตานุสสติกรรมฐานเป็นกรรมฐานที่เมื่อได้พิจารณาไปแล้วก็จะเห็นความสกปรกโสโครกของร่างกาย จนรู้แจ้งเห็นจริงว่าไม่น่ารัก ไม่น่าใคร่ จึงเป็นกรรมฐานที่มีอำนาจทำลายราคะกิเลส และเมื่อได้รู้แจ้งเห็นจริงดังกล่าวมากๆ เข้า จิตก็จะมีกำลังและเกิดความเบื่อหน่ายในร่างกายทั้งของตนเองและของผู้อื่น จึงเป็นการง่ายที่ **นิพพิทาญาณ** จะเกิดขึ้น และเมื่อได้เกิดขึ้นแล้ว จนมีญาณทัสสนะเห็นแจ้งอาการพระไตรลักษณ์ ว่าร่างกายเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขาแต่อย่างใด จิตก็จะน้อมไปสู่ **สังขารุเปกขาญาณ** ซึ่งมีอารมณ์อันวางเฉย ไม่ยินดียินร้ายในร่างกาย และคลายกำหนัดในรูปนามขันธ์ ๕ เรียกว่าจิตปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นในอุปาทานขันธ์ ๕ ซึ่งจะนำไปสู่การละสักกายทิฐิ อันเป็นการละความเห็นผิดในร่างกายนี้เสียได้ และถ้าละได้เมื่อใด ก็ใกล้ที่จะบรรลุความเป็นพระอริยเจ้าเบื้องต้นในพระพุทธศาสนา คือเป็นพระโสดาบัน สมจริงตามที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า การเจริญกรรมฐานกองนี้จะไม่ห่างจากมรรค ผล และนิพพาน

ฉะนั้น กายคตานุสสติกรรมฐาน จึงเป็นกรรมฐานเครื่องที่จะทำให้บรรลุพระอรหันต์ได้โดยง่าย ซึ่งในสมัยพุทธกาล ท่านที่บรรลุแล้วด้วยพระกรรมฐานกองนี้มีเป็นอันมาก ในสมัยที่พระพุทธองค์ตรัสรู้ใหม่ๆ ได้เสด็จไปพบพราหมณ์สองสามีภรรยาซึ่งมีบุตรที่สุดสวย ชื่อว่า **นางมาคัณฑิยา** พราหมณ์ทั้งสองชอบใจในพระพุทธองค์จึงได้ออกปากยกนางมาคัณฑิยาให้เป็นภรรยา พระพุทธองค์ไม่ทรงรับไว้และมองเห็นนิสัยของพราหมณ์ทั้งสองที่จะได้บรรลุมรรคผล จึงได้ทรงแสดงพระธรรมให้ฟัง โดยยกเอากายคตานุสสติกรรมฐานขึ้นมาเทศน์ ซึ่งได้ตรัสตำหนิโทษแห่งความสวยงามแห่งรูปกายของนางมาคัณฑิยาว่า พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเป็นของปฏิกูล มูตร คูถ เน่าเหม็น หาความสวยงามใดๆ มิได้เลย พราหมณ์ทั้งสองพิจารณาตามก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ส่วนนางมาคัณฑิยาผูกโกรธ ต่อมาเมื่อนางได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าอุเทนกรุงโกสัมพี ก็ได้จองล้างจองผลาญพระพุทธองค์อย่างไม่มีที่สิ้นสุดเพราะแรงพยาบาท

อีกท่านหนึ่งก็คือ **นางอภิรูปนันทา** ซึ่งเป็นพระธิดาของพระเจ้าเขมกะศากยะก็จัดว่ามีรูปงามที่สุดในสมัยนั้น และพระนางทรงภาคภูมิหลงใหลในความงดงามของพระนางยิ่งนัก แต่ด้วยบุญบารมีที่ได้เคยสร้างสมอบรมมาแล้วเป็นอันมากในอดีตชาติเป็นเหตุให้พระนางได้สดับพระธรรมของพระพุทธองค์จากพระโอษฐ์ ซึ่งได้ทรงเทศน์ **กายคตานุสสติกรรมฐาน** ควบคู่ไปกับ **มรณัสสติกรรมฐาน** แล้วทรงเนรมิตรูปกายของสาวงามที่งามยิ่งกว่าพระนางให้ปรากฏขึ้น ให้พระนางได้มองเห็น แล้วบันดาลให้รูปเนรมิตนั้นค่อยๆ เจริญวัย แก่ แล้วชรา โทรมลง ๆ จนตายไปในที่สุด แล้วก็เน่าเปื่อยสลายไปต่อหน้า พระนางก็น้อมเอาภาพนิมิตนั้นเข้ามาเปรียบเทียบกับร่างกายของพระนาง จนเห็นว่าอันร่างกายอันงดงามของพระนางนั้นหาได้งามจริงไม่ ทั้งเป็นอนิจจังและอนัตตา หาสาระแก่นสารที่พึ่งอันถาวรอันใดมิได้เลย จนพระนางได้บรรลุพระอรหันต์ในขณะนั้นเอง และ **พระนางเขมาเทวี** ที่ยิ่งด้วยรูปโฉม และเป็นพระมเหสีองค์หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสารแห่งเมืองราชคฤห์ ก็ได้บรรลุพระอรหันต์ในทำนองเดียวกันนี้เอง

๔. มีจิตใคร่ครวญถึงธาตุกรรมฐาน คือนอกจากจะมีจิตใคร่ครวญถึงความเป็นจริงของร่างกายดังกล่าวมาในข้อ ๓. แล้ว พึงพิจารณาแยกให้เห็นความเป็นจริงที่ว่าอันที่จริงร่างกายของเราเองก็ดี ของผู้อื่นก็ดี ไม่ใช่ตัวเราของเราแต่อย่างใดเลย เป็นแต่เพียงธาตุ ๔ มาประชุมเกาะกุมรวมกันเพียงชั่วคราวเท่านั้นเอง ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ แล้วสิ่งเหล่านี้ก็ทนอยู่ในสภาพที่รวมกันเช่นนั้นไม่ได้ นานไปก็เก่าแก่แล้วแตกสลายตายไป ธาตุน้ำก็กลับไปสู่ความเป็นน้ำ ธาตุดินก็กลับไปสู่ความเป็นดิน ธาตุลมก็กลับไปสู่ความเป็นลม และธาตุไฟก็กลับไปสู่ความเป็นไฟตามเดิม

เนื้อตัวร่างกายของเราเมื่อได้แยกส่วนออกมาดูแล้ว ก็มิได้มีตัวตนที่ตรงไหนแต่อย่างใด เป็นแต่เพียงเนื้อ กระดูก ตับ ไต ไส้ กระเพาะ เส้นเอ็น หนัง พังผืด เนื้อเยื่อ มันสมอง ไขข้อ ฯลฯ มาเกาะกุมกัน ตัวตนของเราไม่มี ครั้นเมื่อแยกแยะอวัยวะย่อยๆ ดังกล่าวออกไปจนถึงหน่วยย่อยๆ ของชีวิต คือเซลล์เล็กๆ ที่มาเกาะกุมรวมกัน ก็จะเห็นว่าเซลล์เองก็เนื่องมาจากแร่ธาตุทั้งหลายซึ่งไม่มีชีวิตจิตใจ มารวมกันเป็นกลุ่มก้อนเล็กๆ ไม่มีตัวตนของเราแต่อย่างใด แม้แร่ธาตุต่างๆ นั้นก็เนื่องมาจากพลังงานโปรตอนและอิเล็กตรอนเท่านั้น หาใช่ตัวตนของเราแต่อย่างใดไม่ ที่หลงกันอยู่ว่าตัวเราของเรา หาที่ไหนมิได้เลย ทุกสรรพสิ่งที่ดิ้นรนแสวงหาสะสมกันเข้าไว้ ในที่สุดก็ต้องทิ้งต้องจาก ซึ่งป่วยการที่จะกล่าวไปถึงสมบัติที่จะนำเอาติดตัวไปด้วย แม้แต่เนื้อตัวร่างกายที่ว่าเป็นของเรา ก็ยังเอาติดตัวไปไม่ได้ และก็เป็นความจริงที่ได้เห็นและรู้กันมานานนับล้านๆ ปีคนแล้วคนเล่า

ท่านทั้งหลายที่ได้เคยยิ่งใหญ่ ด้วยยศศักดิ์ อำนาจ วาสนา และทรัพย์สมบัติในอดีตกาล จนเป็นถึงมหาจักรพรรดิ มีสมบัติที่สร้างสมมาด้วยเลือดและน้ำตาของผู้อื่นจนค่อนโลก แต่แล้วในที่สุดก็ต้องทิ้งต้องจากสิ่งเหล่านี้ไป แม้แต่เนื้อตัวร่างกายของท่านที่เคยยิ่งใหญ่ จนถึงกับเป็นผู้ที่ไม่อาจจะแตะต้องได้ แต่แล้วก็ต้องทอดทิ้งจมดินและทราย จนในที่สุดก็สลายไป จนหาไม่พบว่าเนื้อ หนัง กระดูก ขน เล็บ ตับ ไต ไส้ กระเพาะ ของท่านอยู่ที่ตรงไหน คงเหลืออยู่แต่สิ่งที่เป็นดิน น้ำ ลม และไฟ ตามสภาพเดิมที่ก่อเกิดกำเนิดมาเป็นตัวของท่านเพียงชั่วคราวเท่านั้น แล้วตัวของเราท่านทั้งหลายก็เพียงเท่านี้ มิได้ยิ่งใหญ่เกินไปกว่าท่านในอดีต จะรอดพ้นจากสัจธรรมนี้ไปได้หรือ

เมื่อความเป็นจริงก็เห็นๆ กันอยู่เช่นนี้แล้ว เหตุใดเราท่านทั้งหลายจึงต้องพากันดิ้นรนขวนขวายสะสมสิ่งที่ในที่สุดก็จะต้องทิ้งจะต้องจากไป ซึ่งเท่ากับเป็นการทำลายวันเวลาอันมีค่าของพวกเรา ซึ่งก็คงมีไม่เกินคนละ ๑๐๐ ปี ให้ต้องโมฆะเสียเปล่าไปโดยหาสาระประโยชน์อันใดมิได้ **เหตุใดไม่เร่งขวนขวายสร้างสมบุญบารมีที่เป็นอริยทรัพย์อันประเสริฐ ซึ่งจะติดตามตัวไปได้ในชาติหน้า** แม้หากสิ่งเหล่านี้จะไม่มีจริงดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ อย่างเลวพวกเราก็เพียงเสมอตัว มิได้ขาดทุนแต่อย่างใด หากสิ่งที่พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนไว้มีจริง ดังที่ปราชญ์ในอดีตกาลยอมรับ แล้วเราท่านทั้งหลายไม่สร้างสมบุญและความดีไว้ สร้างสมแต่ความชั่วและบาปกรรมตามติดตัวไป เราท่านทั้งหลายมิขาดทุนหรือ เวลาในชีวิตของเราที่ควรจะได้ใช้ให้เป็นประโยชน์กลับต้องมาโมฆะเสียเปล่า ก็สมควรที่จะได้ชื่อว่าเป็น **โมฆบุรุษ** โดยแท้.

คำแผ่เมตตาให้เจ้ากรรมนายเวรทั้งปวง

ขอทุกวิญญาณแห่งท่านที่มีความขัดข้องหมองใจ โปรดรับไว้ ซึ่งความรัก ความปรารถนาดี และบุญกุศลมากมีทั้งหลาย ที่ข้าพเจ้าได้กระทำแล้ว และมีความตั้งใจจริงที่จะขอให้ทุกวิญญาณท่านที่กล่าวมา โปรดเมตตายินดีรับไป ให้เป็นความสุขกาย สุขใจ ไม่เศร้าหมอง ไม่ทุกข์ร้อน ด้วยความไม่อาฆาตพยาบาท ให้อภัยแก่ผู้เคยล่วงล้ำก้ำเกินทั้งหลายทั้งนั้น ทั้งในอดีตกาลนานไกล ทั้งในทุกภพชาติ ทั้งของผู้คนทั้งปวง ไม่มียกเว้น นี้เป็นความปรารถนาจากใจจริงของข้าพเจ้า.

(จากหน้า ๔๐ ของหนังสือ แสงส่องใจ อันดับที่ ๒๐)



๗

ใจความสำคัญ
แห่งพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่บังเกิดขึ้นเมื่อ ๒,๕๐๐ ปีเศษมาแล้ว และก็ได้บังเกิดขึ้นหลังจากที่ได้มีศาสนาอื่นๆ สั่งสอนมาแล้ว เช่น ศาสนาพราหมณ์ ซึ่งบัดนี้มักจะเรียกกันว่าฮินดู และหลังจากพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น ก็ได้มีศาสนาต่างๆ บังเกิดตามขึ้นในภายหลังอีกหลายศาสนา เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และยังมีลัทธิคำสอนต่างๆ ของบุคคลซึ่งเป็นที่นับถือกัน ในเมืองจีนก็เช่น ขงจื้อ เป็นต้น และในประเทศอื่นก็ยังมีอีก ซึ่งไม่ถึงกับเป็นศาสนา เพราะฉะนั้น จึงมีคำสั่งสอนของศาสนาต่างๆ ในโลก ซึ่งมักจะแตกต่างกัน แม้ว่าในด้านสอนให้ทำดีทำชั่วทั่วๆ ไป คือสอนให้รู้จักความดีความชั่ว รู้จักการทำดีทำชั่วทั่วไป คือให้ละชั่วทำดี อะไรเป็นดีอะไรเป็นชั่ว ก็ยังมีแสดงต่างๆ กัน และนอกจากนี้ก็ยังมีแสดงถึงอดีตถึงอนาคตและปัจจุบันต่างๆ กันอีก เมื่อมาพิจารณาดูในแง่ของสัจจะคือความจริง เมื่อเป็นสิ่งเดียวกันแต่ว่าแสดงถึงสิ่งนั้นๆ ต่างกัน ก็น่าจะคิดว่าความจริงเป็นอย่างไร เพราะว่าความจริงนั้นถ้าเป็นสิ่งเดียว ก็ควรจะเป็นความจริงแต่เพียงสิ่งเดียว คือมีความจริงเพียงอย่างเดียวในสิ่งนั้น ฉะนั้น จึงจะต้องมีแสดงผิดแสดงถูก ใครจะแสดงผิดใครจะแสดงถูก เมื่อ

เป็นเรื่องอดีตเป็นเรื่องอนาคต ก็เป็นเรื่องที่เมื่อต่างมีความเชื่อถือกันหลายฝ่าย การจะกล่าวหักล้างกันลงไปว่าใครผิดใครถูก แม้ว่าจะมีใครรู้จริงและกล่าวได้ก็ตาม ก็ย่อมเป็นที่ตั้งแห่งความทะเลาะวิวาทบาดหมางกัน แม้ที่เป็นปัจจุบันเองที่แสดงต่างกันก็เช่นเดียวกัน แต่ว่าที่เป็นปัจจุบันนั้น ทุกคนสามารถที่จะรู้ได้ถ้าสิ่งนั้นอยู่ในวิสัยของปัญญาที่จะพึงรู้ได้ ถ้าเป็นปัจจุบันที่พ้นวิสัยของปัญญาที่จะพึงรู้ได้ ผู้ที่อ่อนปัญญานั้นก็จะรู้ไม่ได้ ฉะนั้น จึงควรจะทราบถึงลักษณะของพระพุทธศาสนาว่าแสดงอย่างไรในท่ามกลางของสิ่งที่เป็นปัญหาเหล่านี้

ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์

มีปัญหาอยู่ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งคือปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ คือไม่ตรัสตอบแก้ อีกอย่างหนึ่งคือปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์คือตรัสตอบแก้

ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์นั้น คือเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันในครั้งพุทธกาลที่มีอยู่ ๑๐ ข้อ ที่มักจะยกขึ้นอ้างถึงในพระสูตรทั้งหลาย ปัญหา ๑๐ ข้อเหล่านี้ คือ โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีวะเป็นอย่างอื่น สรีระเป็นอย่างอื่น ถัดจากตายไปตถาคตมีอยู่ ถัดจากตายไปตถาคตไม่มี ถัดจากตายไปตถาคตมีด้วยไม่มีด้วย ถัดจากตายไปตถาคตมีก็ไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ ปัญหาเหล่านี้ได้มีผู้มากราบทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์คือไม่ตรัสตอบแก้

ในปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ทั้ง ๑๐ ประการนี้ พิจารณาดูความก็จะเห็นได้ว่าเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับโลก โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด คือ โลกนี้ยั่งยืนอยู่ตลอดไปหรือไม่ยั่งยืนอยู่ตลอดไป มีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ก็สืบมาจากยั่งยืนหรือไม่ยั่งยืนดังกล่าวนั้น ซึ่งได้มีอาจารย์หรือมีศาสดาแสดงไว้ต่างๆ กัน ดั่งในศาสนาที่บังเกิดขึ้นภายหลังพุทธกาลก็ดี ก่อนพุทธกาลก็ดี ได้มีแสดงถึงผู้สร้างโลก พราหมณ์หรือฮินดูก็มีแสดงถึงผู้สร้างโลก ศาสนาที่มีในภายหลังก็มีแสดงถึงผู้สร้างโลกก็เป็นปัญหาเค้าเดียวกัน

เรื่องชีวะกับเรื่องสรีระก็เหมือนกัน ชีวะนั้นก็คือความเป็นอยู่หรือตัวชีวิต สรีระนั้นก็คือร่างกาย ตัวชีวะหรือชีวิต หรือตัวร่างกายนั้นเป็นอันเดียวกันหรือว่าแยกกันอย่างไร ถ้าหากว่าชีวะหรือสรีระเป็นอย่างเดียวกัน สรีระแตกสลายคือตาย ชีวะก็จะต้องดับ ถ้าหากว่าแยกกัน สรีระแตกสลาย ชีวะก็อาจจะไม่ดับ และชีวะหรือชีวิตนี้ก็รวมถึงอัตตาหรืออาตมัน อันเป็นปัญหาที่เกี่ยวพันไปถึงตายเกิดตายสูญ

คราวนี้มาถึงปัญหาของตถาคต ตถาคตนั้นที่ใช้ทั่วไปก็หมายถึงพระพุทธเจ้าเองซึ่งตรัสเรียกพระองค์เองว่าตถาคต ถ้าหมายถึงองค์พระพุทธเจ้าเองก็มีปัญหาว่าถัดจากที่ตายไปคือดับขันธ์ องค์ตถาคตมีหรือไม่มี หรือทั้งมีทั้งไม่มี หรือว่ามีก็ไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ อีกอย่างหนึ่ง ตถาคตพระอาจารย์แสดงว่าหมายถึงสัตว์ ดังที่เราเรียกว่าสัตวโลกหรือหมู่สัตว์ และคำว่า “สัตว์” นี้ก็มิได้หมายความว่า สัตว์เดียรัจฉาน ดังที่เราเรียกกันเท่านั้น แต่ว่าครอบหมดทั้งมนุษย์ ทั้งเดียรัจฉาน ทั้งเทพดามารพรหมทั้งหมด หรือแม้ว่าสัตว์นรกเปรตอสุรกายทั้งหมด ซึ่งยังมีความติดพันเกี่ยวข้องอยู่กับโลกก็ชื่อว่าสัตว์ทั้งหมด สิ่งที่เรียกว่าสัตว์นี้ถัดจากตายไปจะมีหรือไม่มี หรือว่าทั้งมีทั้งไม่มี หรือว่ามีก็ไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ ก็เป็นปัญหาที่พูดถกเถียงกัน ได้มีผู้มากราบทูลถามถึงปัญหาเหล่านี้ พระองค์ไม่ตรัสพยากรณ์

ได้มีภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่ามาลุงกยะ[๑] ได้คิดว่า ข้อที่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ตนเองไม่พอใจ ฉะนั้นก็คิดจะเข้าไปเฝ้ากราบทูลถาม และคิดว่าถ้าตรัสพยากรณ์ตนก็จะบวชอยู่ต่อไป ถ้าไม่ตรัสพยากรณ์ก็จะลาสิกขา ท่านมาลุงกยะจึงได้เข้าไปเฝ้าและได้กราบทูลถามปัญหาเหล่านี้ และก็ได้กราบทูลว่า ขอให้พระองค์ตรัสตอบถ้าทรงทราบก็ให้ตรัสตอบแก้ ถ้าไม่ทรงทราบก็ให้ตรัสบอกตรงๆ ว่าไม่ทรงรู้ ไม่ทรงเห็น ถ้าไม่ตรัสตอบแก้อย่างใดอย่างหนึ่งก็จะลาสิกขาคือสึกไป พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าพระองค์มิได้ทรงชักชวนให้ท่านมาลุงกยะเข้ามาบวชว่าถ้าเข้ามาบวชแล้วจะตรัสพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ และเมื่อท่านมาลุงกยะเข้ามาบวช ท่านมาลุงกยะเองก็มิได้ขอให้พระองค์ทรงรับรองว่าจะตรัสแก้ปัญหาเหล่านี้ตนจึงจะบวช เพราะฉะนั้น ใครเล่าที่เป็นผู้ขอร้องและเป็นผู้รับรองในเรื่องนี้ และจะไปทวงเอาเรื่องนี้จากใครเล่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสต่อไปว่า ปัญหาที่พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านี้ ก็เป็นปัญหาที่ไม่พึงทรงพยากรณ์นั่นเอง ผู้ที่จะคิดคาดคั้นให้พระองค์ทรงพยากรณ์ก็จะตายเปล่า ไม่เป็นประโยชน์อะไร

[๑]จูฬมาลุงโกฺยวาทสูตร ม.ม. ๑๓/๑๔๗/๑๔๓

ทรงพยากรณ์เรื่องทุกข์และการแก้ทุกข์

ต่อจากนั้นพระองค์ก็ตรัสต่อไป โดยตรัสแสดงถึงปัญหาที่ทรงพยากรณ์แก้ไขโดยความก็คือเรื่องทุกข์และเรื่องแก้ทุกข์ เป็นต้น ซึ่งเป็นไปอยู่ในปัจจุบันอันเป็นปัญหาที่จะพึงแก้ไขในปัจจุบัน โดยตรัสยกเป็นข้ออุปมาขึ้นก่อน ว่าเหมือนอย่างว่ามีบุรุษถูกยิงด้วยลูกศรที่มีพิษร้าย ญาติมิตรได้นำบุรุษที่ถูกยิงนั้นไปหาหมอผ่าตัด ถ้าหากว่าหมอผ่าตัดนั้นจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักยังไม่ผ่าตัดนำลูกศรนี้ออกเยียวยารักษาจนกว่าเราจะรู้ว่าบุรุษนั้นถูกใครยิง คนยิงนั้นเป็นใคร คนยิงนั้นชื่ออะไร โคตรสกุลอะไร คนยิงนั้นเป็นคนสูง เป็นคนต่ำ หรือเป็นคนท่ามกลาง คนยิงนั้นมีผิวดำ หรือผิวคล้ำ หรือผิวสองสี และคนยิงนั้นอยู่ที่ไหน บ้านไหน นิคมไหน นครไหน และลูกศรที่ยิงนั้นเล่าเป็นแบบลูกศรมีแล่งหรือเป็นแบบเกาทัณฑ์ สายที่ใช้ยิงเป็นสายที่ทำด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น ถ้าหากว่าหมอผ่าตัดนั้นจะพึงกล่าวดั่งนี้ ให้สอบสวนค้นคว้าไปถึงเรื่องคนยิงถึงเรื่องลูกศรเป็นต้นดังกล่าวนั้น บุรุษผู้ถูกยิงด้วยลูกศรนั้นก็จะพึงตายเสียก่อนที่จะรักษา

เพราะฉะนั้น พระองค์จึงไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาที่ไม่พึงพยากรณ์เหล่านี้ แต่ว่าพระองค์จะตรัสพยากรณ์ปัญหาที่พึงพยากรณ์ อันจะเป็นปัญหาที่แก้ทุกข์ถอนทุกข์ทั้งปวงได้ในปัจจุบัน คือ ชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือโสกะ ความแห้งใจปริเทวะ ความคร่ำครวญรัญจวนใจ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ เพราะในปัญหาที่ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านั้น แม้ว่าใครจะมีความเห็นอย่างไรในปัญหาเหล่านั้น คือใครจะมีความเห็นว่าโลกเที่ยงก็ตาม โลกไม่เที่ยงก็ตาม ก็คงมีชาติทุกข์

ชราทุกข์ มรณทุกข์ โสกะ ปริเทวะ ดังกล่าวนั้นอยู่นั่นเอง จะมีความเห็นอย่างไรก็ถอนทุกข์เหล่านี้ไม่ได้ พระองค์จึงต้องการที่จะแก้ปัญหาที่จะถอนทุกข์เหล่านี้ได้ในปัจจุบันนี่แหละ ฉะนั้น ปัญหาที่ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านั้นจึงเป็นปัญหาที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่ายความสิ้นติดใจยินดี เพื่อความดับทุกข์ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพานคือความดับ

แต่ว่าปัญหาที่ทรงพยากรณ์อันจะเป็นเครื่องแก้ทุกข์ในปัจจุบันนั้น ย่อมเป็นการแก้ที่ประกอบด้วยประโยชน์ ที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ที่เป็นไปเพื่อความหน่าย เป็นไปเพื่อความสิ้นติดใจยินดี เพื่อความดับ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้พร้อม เพื่อนิพพานคือความดับ **ปัญหาที่ทรงพยากรณ์นั้นก็คือปัญหาที่ทรงพยากรณ์ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ นี้ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์** ดั่งนี้

ทรงแสดงปัจจุบันธรรม

ท่านมาลุงกยะได้ฟังพระพุทธภาษิตก็มีความอภินันท์ยินดีในภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เป็นอันว่าท่านก็พอใจในพระพุทธภาษิตที่ตรัสนี้ เพราะฉะนั้น พระสูตรนี้จึงเป็นพระสูตรที่แสดงลักษณะของพุทธศาสนา ว่าพุทธศาสนานั้นไม่แสดงถึงเรื่องต่างๆ อันเป็นปัญหาที่ไม่ตรัสพยากรณ์ และปัญหาที่ไม่ตรัสพยากรณ์นี้ก็กล่าวได้ว่าเป็นปัญหาโลกแตก ถึงจะตรัสพยากรณ์ไปก็ไม่มีใครที่จะไปตามรู้ได้ เช่น ปัญหาว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ถึงแม้จะตรัสพยากรณ์ว่าอย่างไร ดังที่มีศาสดาหรือ

ศาสนาก่อนพุทธศาสนาก็ตาม หลังก็ตาม ได้กล่าวเอาไว้ถึงเรื่องสร้างโลกต่างๆ ก็ไม่มีใครที่จะตามไปรู้ได้ ได้อย่างเดียวคือเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น และก็เป็นความเชื่อที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาคือความรู้ เชื่ออย่างเดียวจะเรียกว่าเชื่ออย่างหลับตาเชื่อก็ได้ เพราะไม่รู้ เชื่อด้วยศรัทธาในศาสดาผู้แสดงนั้นอย่างเดียวเท่านั้น หรือไม่เช่นนั้นก็ไม่เชื่อเอาทีเดียวเพราะว่าไม่สามารถจะตามไปรู้ได้ และแม้ว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม ก็ไม่อาจจะแก้ทุกข์อะไรได้ที่เป็นปัจจุบันดังกล่าว ก็คงยังมีความทุกข์อยู่นั่นเอง แก้อะไรไม่ได้ และหากทรงแสดงไปก็อาจจะเป็นที่ตั้งแห่งความวิวาทขัดแย้งแก่บรรดาผู้แสดงอื่นๆ ที่ต่างก็แสดงกันไปต่างๆ และก็ไม่ได้ประโยชน์อะไร ยิ่งเพิ่มความทุกข์เข้าไปอีกเพราะความวิวาทขัดแย้งนั้น เพราะฉะนั้น พระองค์จึงได้ตัดประเด็นเสียทีเดียว คือไม่แสดงไม่แก้ไข การที่ไม่แสดงนั้นก็มีความหมายว่าไม่เข้าไปพาดพิงเกี่ยวข้องถึงทั้งในด้านรับรองทั้งในด้านปฏิเสธ แปลว่านอกเรื่องที่จะยกขึ้นมาวินิจฉัยว่าอย่างไร เพราะว่าในปัจจุบันนี้ทุกๆ คนต่างก็เผชิญกันด้วยความทุกข์ต่างๆ อยู่แล้ว มีชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ มีโสกะ ความโศก ปริเทวะ ความคร่ำครวญรำพันรัญจวนใจ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาส ความคับแค้นใจ ความประจวบกับสัตว์และสังขารที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารที่เป็นที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง และกล่าวโดยย่อขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ ดังที่เราสวดกันอยู่ ต่างก็มีทุกข์กันอยู่เต็มแปล้แล้วในปัจจุบัน จึงเหมือนอย่างว่าทุกคนเป็นบุรุษถูกยิงด้วยลูกศร ถูกลูกศรเสียบใจกันอยู่เสียบกายกันอยู่

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าซึ่งเปรียบเหมือนอย่างหมอที่ผ่าตัดลูกศร พระองค์ก็มีหน้าที่ที่จะผ่าตัดเอาลูกศรออกโดยเร็ว เพื่อให้ดับทุกข์อันเกิดจากลูกศรเสียบแทงนั้นได้ ไม่จำเป็นจะต้องเสียเวลาไปสอบค้นว่าใครยิง คนยิงชื่ออะไร เป็นต้น หรือว่าลูกศรที่ยิงนั้นทำด้วยอะไร สายธนูนั้นทำด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น เป็นการเสียเวลาและไม่เกิด

ประโยชน์อะไร หน้าที่ของพระองค์ก็คือผ่าตัดเอาลูกศรออก **เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงแสดงธรรมเป็นการผ่าตัดลูกศร ชี้ให้เห็นทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คำสั่งสอนที่ทรงพยากรณ์นี้ก็คือ อริยสัจทั้ง ๔ ซึ่งเป็นปัจจุบันธรรม ธรรมที่เป็นปัจจุบัน**

การพยากรณ์ปัญหาของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาที่ไม่ควรหรือไม่พึงพยากรณ์ ทรงพยากรณ์แต่ปัญหาที่ควรพยากรณ์ คำว่าพยากรณ์นั้น เดี๋ยวนี้ภาษาไทยก็นำมาใช้เหมือนกัน เช่น หมอดูพยากรณ์ว่าอย่างนั้นว่าอย่างนี้ แต่ที่นำมาใช้สำหรับพระพุทธเจ้าในที่นี้ไม่ใช่หมายความว่าพระพุทธเจ้าเป็นหมอดู แต่พยากรณ์ของพระพุทธเจ้านั้นหมายความว่าทรงกระทำให้แจ้ง ถ้าเป็นปัญหามาก็ทรงตอบปัญหานั้นให้แจ้งชัด และก็ทรงตอบให้แจ้งชัดด้วยพระญาณที่หยั่งรู้ ไม่ใช่ด้วยตำรา ส่วนหมอดูที่พยากรณ์นั้นก็พยากรณ์ไปตามตำราพยากรณ์ เพราะหมอดูก็ไม่มีญาณหยั่งรู้เหมือนกัน วินิจฉัยก็ว่าไปตามตำราพยากรณ์ แต่พระพุทธเจ้านั้นทรงพยากรณ์คือกระทำให้แจ้ง ทรงตอบให้แจ่มแจ้งชัดเจน ทรงแสดงให้แจ่มแจ้งชัดเจนด้วยพระญาณคือความหยั่งรู้ คำว่าพยากรณ์นั้นก็ได้มีใช้มาในพุทธศาสนา ดังที่ได้แสดงถึงเรื่องนี้ และข้อที่ทรงพยากรณ์นั้นที่ท่านแสดงไว้ในพระสูตรเกี่ยวกับท่านมาลุงกยะนี้ก็แสดงไว้ว่า ทรงพยากรณ์คือกระทำให้แจ่มแจ้ง ตอบให้แจ่มแจ้ง แสดงให้แจ่มแจ้งในข้อว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในพระสูตรนี้ไม่ได้ใช้คำว่า **อริยสัจ หรืออริยสัจจะ** แต่ว่าโดยปกตินั้นเมื่อเป็นหมวดธรรม ๔ ข้อนี้ ก็มักจะพูดว่าอริยสัจกันทีเดียว แต่สำหรับที่แสดงในพระสูตรนั้น บางแห่งท่านก็ใช้คำว่าอริยสัจ บางแห่งท่านก็ไม่ได้ใช้คำนี้

ปัญหาของสัตวโลก

คราวนี้มาพิจารณาดูว่า ทั้ง ๔ ข้อนี้มาเกี่ยวกับอุปมาว่าพระพุทธเจ้าเป็นเหมือนดังหมอผ่าตัดอย่างไร ซึ่งตามอุปมานั้นคนไข้ที่ญาติมิตรนำไปหาหมอผ่าตัด เป็นคนไข้ที่ถูกลูกศรยิงกำลังต้องบาดเจ็บ เรียกว่าอาการปางตายกันทีเดียว และเมื่อจะเป็นข้ออุปไมยคือว่าเป็นสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ หรือบุคคลที่ถูกเปรียบเทียบ ก็จะต้องหมายถึงบุคคลทั่วไปทั้งหลายในโลกซึ่งเป็นผู้ที่ถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่แล้ว เรียกว่ามีอาการปางตายกันอยู่แล้ว

คราวนี้ในข้ออุปมานั้นก็ได้กล่าวถึงว่า ถ้าหมอผ่าตัดจะไต่ถามสอบสวนถึงคนยิงถึงลูกศรที่ใช้ยิง เพื่อให้ทราบรายละเอียดต่างๆ เสียก่อน แล้วจึงจะลงมือรักษาก็ย่อมจะไม่ทันการ คนไข้นั้นก็น่าจะต้องถึงแก่ความตายเสียก่อนก็ได้ หรืออาการก็จะมากขึ้นยากแก่การที่จะเยียวยารักษา ฉะนั้น หน้าที่ของหมอผ่าตัดก็ไม่ต้องมัวชักช้าไต่ถามสอบสวน หมอควรที่จะต้องรีบผ่าตัดนำลูกศรออกทันที นี่เป็นอุปมา

ทีนี้ข้ออุปไมยคือสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ ก็มาถึงบุคคลและสัตว์ทั้งหลายเรียกว่าสัตวโลกทั่วๆ ไปนั้น ก็เท่ากับว่าเป็นคนที่ถูกลูกศรเสียบด้วยกันทั้งนั้น มีอาการปางตายอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้น หน้าที่ของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นเสมือนหมอผ่าตัดนั้น ก็จะต้องทรงรีบเยียวยารักษาทันที ไม่ต้องมัวไปสอบสวนไต่ถามถึงรายละเอียดต่างๆ ก็มาถึงเรื่องปัญหาโลกแตก ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ๑๐ ข้อนั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่ทรงพยากรณ์ให้ชักช้า จึงได้ตรัสปฏิเสธไม่ทรงพยากรณ์ และก็ได้ตรัสรับรองในข้อที่ทรงพยากรณ์ว่านี้ทุกข์ นี้เหตุแห่งทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ จึงเป็น

ข้อที่ควรจะทำความเข้าใจว่า บัดนี้ทุกๆ บุคคลกำลังถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่ อาการปางตายด้วยกันทั้งหมดหรือ

ในข้อนี้จึงควรจะทราบลักษณะพระพุทธศาสนาว่าเป็นจริงอย่างนั้น ทุกๆ คนในบัดนี้ซึ่งเป็นสามัญชนสามัญสัตว์นั้น ก็กำลังถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่ทั้งนั้นและมีอาการปางตายด้วยกันทั้งนั้น

ตัณหา – ลูกศรเสียบแทงใจ

อะไรเป็นลูกศรเสียบแทง และเสียบแทงอะไร โดยปริยายคือทางอันหนึ่งที่ท่านยกขึ้นแสดงไว้ **ลูกศรเสียบแทงนั้นก็คือ ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากของใจ** และเสียบแทงอะไร ก็คือเสียบแทงจิตใจ ต่างมีตัณหาเสียบแทงจิตใจอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ดังที่ได้ตรัสแจงเอาไว้เป็น **กามตัณหา** ความดิ้นรนปรารถนาไปในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจบ้าง **ภวตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ต่างๆ บ้าง **วิภวตัณหา** คือความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่ คือต้องการให้สิ่งที่ไม่พอใจอยากจะได้ไม่พอใจอยากจะเป็นสิ้นไปหมดไป นี้ยกขึ้นมาเพียงข้อเดียว แต่อันที่จริงนั้น กิเลสที่เป็นเครื่องเสียบแทงจิตจำแนกออกไปเป็นอาการต่างๆ อีกมากมาย แต่ว่าเอาข้อเดียวเท่านี้ก่อนนี่เป็นลูกศรที่เสียบแทงจิตใจบุคคลอยู่

และที่ว่ามีอาการปางตายนั้นก็เป็นอย่างนั้น ก็เพราะว่ายังต้องถูกความทุกข์ต่างๆ ครอบงำอยู่ตลอดเวลา ดังที่ตรัสชี้ไว้ในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์นั้นแหละ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ เรียกว่า ต้องเกิด ต้องแก่ ต้องตาย ซึ่งเป็นธรรมดาของชีวิตสังขาร และยังต้องประสบทุกข์ทางจิตใจอีกมาก เป็นความแห้งใจ เป็นความคร่ำครวญไม่สบายกายไม่สบายใจ ความไม่สบายกายนี้ก็รวมเอาอาพาธเจ็บป่วยต่างๆ เข้าด้วย ความไม่สบายใจความคับแค้นใจ รวมเข้าก็เป็นความประจวบกับสัตว์สังขารที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสัตว์สังขารที่เป็นที่รัก รวมเข้าก็เป็นความปรารถนาไม่ได้สมหวัง และเมื่อรวมเข้าอีก ก็รวมอยู่ในขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการนี้ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งอันนี้ก็จะต้องศึกษาให้เข้าใจให้ชัดเจนกันต่อไป

นิพพาน – ความสิ้นตัณหา

ก็แปลว่าต้องอยู่ในอาการที่ปางตายด้วยกันทั้งนั้น ต้องเป็นทุกข์อยู่ด้วยเกิดแล้วก็แก่ แล้วก็ไม่สบายกายไม่สบายจิตใจต่างๆ ต้องพบกับสิ่งที่ไม่ชอบ ต้องพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบ ปรารถนาไม่ได้สมหวังต่างๆ รวมเข้าก็ต้องมี **ขันธ์ ๕** ย่อเป็นกายใจนี้เอง เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอยู่ในอาการปางตายด้วยกันทั้งนั้น และก็จะต้องแก่ต้องตายด้วยกันทั้งนั้น และชีวิตก็ดำเนินไปสู่ความแก่ความตายอยู่ทุกเวลาไม่มีหยุด เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงได้ทรงเป็นหมอถอนลูกศร ผ่าตัดลูกศร ด้วยใช้เครื่องมือก็คือมีดผ่าตัด อันได้แก่ **ปัญญา** โดยตรัสเทศนาสั่งสอนให้ทุกคนได้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง ก็รวมอยู่ในเรื่องของความจริงความดีความงามที่จักกล่าวต่อไป และปัญญานี้เองที่บังเกิดขึ้นในจิตใจของบุคคล ก็จะผ่าตัดถอนลูกศรคือ **ตัณหา** ออกจากจิตใจได้ และเมื่อถอนตัณหาคือลูกศรออกจากจิตใจได้ด้วยปัญญาแล้ว ทุกข์

ก็จะดับไปหมด บุคคลก็จะเป็นผู้ที่พ้นทุกข์ เพราะว่าถอนลูกศรออกจากจิตใจได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกธรรมหรือสภาพธรรมที่จิตใจถอนลูกศรออกได้แล้ว แปลว่าสิ้นตัณหาหมดแล้ว และก็สิ้นทุกข์หมดแล้วว่า **นิพพาน** อันเป็นธรรมที่มุ่งจะบรรลุสำหรับพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน และพระพุทธเจ้าเองก็ได้ทรงค้นคว้าด้วยพระองค์เองจนได้ปัญญา เป็นมีดผ่าตัดถอนลูกศรออกจากพระหทัยของพระองค์เองได้แล้ว สิ้นตัณหาแล้วก็สิ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวงแล้ว ทรงบรรลุนิพพานแล้ว เพราะฉะนั้น จึงมาทรงสั่งสอนเพื่อที่จะโปรดสัตวโลกที่กำลังถูกลูกศรเสียบแทงใจอยู่นี้ให้ได้ปัญญาที่จะถอนลูกศรออกแล้วก็พ้นทุกข์อย่างพระองค์บ้าง นี้เป็นพระมหากรุณา เป็นพระมหากรุณาจริงๆ เพราะรู้สึกว่ามันเป็นทุกข์ และก็กำลังถูกลูกศรเสียบแทงใจอยู่ เพราะฉะนั้น ท่านจึงอธิบายคำของนิพพานว่า ออกจาก**วานะ** ภาษาสันสกฤตว่า**นิรวาณะ** ภาษาบาลีว่า**นิพพาน** เป็นคำเดียวกัน วานะนั้น แปลว่า เครื่องเสียบแทง แปลว่า ลูกศร นิรวาณะ แปลว่า ออกจากเครื่องเสียบแทง ออกจากลูกศร คือถอนลูกศรเสียได้ ไม่มีลูกศรเสียบใจ

เพราะฉะนั้น ก็ให้เข้าใจคำว่านิพพานง่ายๆ ดั่งนี้ว่า ที่ว่าเป็นนิพพานนั้นก็คือว่าสภาพธรรมของจิตใจที่ถอนวานะคือลูกศรอันเป็นเครื่องเสียบแทงของจิตใจได้แล้ว ออกจากเครื่องเสียบแทง ออกจากลูกศรได้แล้ว ไม่มีลูกศร ไม่มีเครื่องเสียบแทงจิตใจ เพราะฉะนั้นจึงเป็นอิสระเสรี มีความสบายคล่องตัว เป็นสุข ไม่ต้องเป็นทุกข์เดือดร้อน พ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง พ้นจากอาการปางตาย อาการที่เป็นทุกข์ทั้งหลายหมดสิ้น

ปัญญาเครื่องถอนลูกศรหรือตัณหา

เพราะฉะนั้น นิพพานมิได้อยู่ที่ไหน แต่ว่าอยู่ที่ถอนลูกศรออกจากจิตใจนี้แหละ ก็ด้วยปัญญาที่พระพุทธเจ้าได้ประทานให้จากการสั่งสอน พระปัญญานี้แหละช่วยผ่าตัดเอาตัณหาที่เป็นลูกศรเสียบใจออกได้ ก็พ้นทุกข์ได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นกิจของพระพุทธเจ้าที่จะทรงปฏิบัติหน้าที่อันนี้ ซึ่งจะต้องรีบกระทำ และ**พระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติหน้าที่นี้เป็นเวลาถึง ๔๕ ปี หน้าที่เป็นหมอถอนลูกศรนี้แหละ ทรงแสดงธรรมสั่งสอนก็เป็นการประทานปัญญาอันเป็นมีดผ่าตัด เพื่อให้ผ่าตัดลูกศรถอนลูกศรออกจากจิตใจของตนเอง** และเมื่อเป็นดั่งนี้ก็นำเข้าสรุปใน ๔ ข้อนั้นได้

ทุกข์ ก็คือว่าอาการเป็นทุกข์ถึงปางตาย นี่เป็นตัวทุกข์ทั้งทางกายทั้งทางจิตใจที่โลกต้องพบอยู่ตลอดเวลา ที่บุคคลทุกๆ คนต้องพบอยู่ตลอดเวลา และสิ่งที่เป็นลูกศรนั้นก็คือ ตัณหา ซึ่งเป็นตัวทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ และก็ถอนลูกศรเสียได้ก็เป็นความดับทุกข์ หรือทุกขนิโรธ และมีดสำหรับที่จะผ่าตัดพร้อมกับอุปกรณ์ต่างๆ ก็คือ **มรรคมีองค์ ๘** อันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

อันมีดที่จะผ่าตัดนั้นก็ขอให้เข้าใจว่า ก็จะต้องมีตัวมีดที่ส่วนหนึ่งคมผ่าตัดได้ และก็จะต้องมีส่วนของเหล็กอันประกอบกันอยู่ที่เป็นสันของมีดเป็นส่วนของมีด เพราะว่าความคมที่สำหรับผ่าตัดนั้นจะอยู่อย่างเดียวไม่ได้ แล้วก็จะต้องมีด้ามมีด เหล่านี้เป็นอุปกรณ์ของมีดสำหรับที่จะผ่าตัดลูกศรที่เสียบแทงจิตใจ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้จำแนกสำหรับที่จะทรงผ่าตัดสะดวกก็คือ มรรคมีองค์ ๘ คือ **สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบ

สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ นี่คือเป็นตัวคม และก็ยังมีส่วนประกอบอื่นของมีด เช่นว่าสันมีด ด้ามมีด อะไรเหล่านี้ ก็ได้แก่ **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ **สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีวิตชอบ **สัมมาวายามะ** เพียรชอบ **สัมมาสติ** สติระลึกได้ชอบ **สัมมาสมาธิ** สมาธิตั้งใจมั่นชอบ รวมเข้าเป็นมีดเล่มเดียว **ส่วนที่คมสำหรับผ่าตัดจริงๆ ก็คือ สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะซึ่งเป็นตัวปัญญา** ซึ่งจะต้องประกอบด้วยเครื่องอุปกรณ์ต่างๆ ดังที่กล่าวมานี้จึงจะใช้ได้ ทรงจำแนกไว้ดั่งนี้สำหรับที่ทุกคนจะปฏิบัติได้สะดวก แต่แล้วก็ต้องรวมเป็นมีดเล่มเดียวกัน ใช้สำหรับที่จะผ่าตัดจิตใจ ถอนเอาลูกศรออกจากจิตใจ

และการปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ นี้ก็ปฏิบัติไปโดยลำดับ ก็เป็นการรักษาเยียวยาการถอนลูกศรออกจากจิตใจไปโดยลำดับ เพราะว่าทีแรกนั้น จะถอนพรวดออกไปจากจิตใจทีเดียวย่อมไม่ได้ ก็จะต้องมีวิธีขั้นตอนของการผ่าตัดไปตั้งแต่ต้น แล้วก็ค่อยๆ ถอนออก จนถึงถอนได้หมดสิ้น แล้วก็รักษาเยียวยาแก้ไขแผลให้หาย เหล่านี้เป็นขั้นตอนของการรักษา ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ปฏิบัติหน้าที่รักษาโรคทางจิตใจนี้ได้อย่างสมบูรณ์ แล้วก็ทรงกระทำทันที ไม่เสียเวลาไปทรงแสดงเรื่องโน้นเรื่องนี้อะไรต่างๆ หน้าที่ของพระองค์ก็ต้องรีบทำดั่งนี้ และรีบช่วยให้บุคคลพ้นจากความทุกข์ทันที ได้ทรงปฏิบัติอยู่เป็นเวลาถึง ๔๕ ปี รวมเข้าก็ในข้อนี้เท่านั้น

ญาณในอริยสัจ ๔

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ๔ บท คือ **๑. ทุกข์ ๒. ทุกขสมุทัย** เหตุเกิดทุกข์ **๓. ทุกขนิโรธ** ความดับทุกข์ **๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือมรรคทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้ เรียกกันว่า **อริยสัจ** ก็เรียกตามพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสไว้ในปฐมเทศนา คือเทศนาทีแรกของพระองค์ที่ตรัสว่าพระตถาคตคือพระองค์ได้เว้นทางสุดโต่ง ๒ ทาง คือ **ทางกามสุขัลลิกานุโยค** ความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่นในกาม และ **ทางอัตตกิลมถานุโยค** ทางทรมานตนให้ลำบาก ได้ทรงปฏิบัติอยู่ในทางอันเรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ไม่เกี่ยวข้องด้วยทางสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น ก็คือ มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ เป็นต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ เป็นที่สุด จึงได้ทรงเกิดญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นในอริยสัจทั้ง ๔ คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และมรรค หรือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

ญาณคือความหยั่งรู้ที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์นั้น เป็นญาณที่บังเกิดขึ้นในธรรมที่มิได้เคยสดับแล้วมาก่อน ก็คืออริยสัจทั้ง ๔ ดังกล่าว โดยมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒

สัจจญาณ

มีวนรอบ ๓ ก็คือ วนรอบในสัจจะทั้ง ๔ นี้ โดยเป็นสัจจญาณคือความหยั่งรู้ว่าจริง คือนี้เป็นทุกข์จริง นี้เป็นทุกขสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์จริง นี้เป็นทุกขนิโรธคือความดับทุกข์จริง นี้เป็นมรรคคือทางดับทุกข์จริง

ข้อที่ว่านี้เป็นทุกข์จริงก็คือว่า ความเกิดเป็นทุกข์จริง ความแก่เป็นทุกข์จริง ความตายเป็นทุกข์จริง ความโศกคือความแห้งใจ ความปริเทวะคือความรัญจวนคร่ำครวญใจ ทุกขะคือความไม่สบายกาย โทมนัสสะคือความไม่สบายใจ อุปายาสะความคับแค้นใจ เป็นทุกข์จริง ความประจวบกับสิ่งคือสัตว์และสังขารที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์จริง ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารที่เป็นที่รักเป็นทุกข์จริง ความปรารถนามิได้สมหวังเป็นทุกข์จริง และกล่าวโดยย่อ ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ คือ รูปขันธ์ กองรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ เป็นทุกข์จริง

ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์นั้นก็คือ **ตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยาก อันประกอบด้วยนันทิคือความเพลิน ราคะคือความติดใจยินดี เพลิดเพลินยินดียิ่งในอารมณ์นั้นๆ จำแนกออกเป็น **กามตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ **ภวตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพคือความเป็นนั่นเป็นนี่ **วิภวตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในความไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริง

ดับตัณหาเสียได้ทุกข์ดับไปหมด นี้เป็นความดับทุกข์จริง

มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบดังกล่าวเป็นต้นนั้น เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง

พระญาณคือความหยั่งรู้ว่า นี้เป็นทุกข์จริง นี้เป็นเหตุเกิดทุกข์จริง นี้เป็นความดับทุกข์จริง นี้เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง นี้เป็นสัจจญาณ นี่ก็วนไปในสัจจะทั้ง ๔ รอบหนึ่ง

กิจจญาณ

กิจจญาณ ความหยั่งรู้ในกิจคือข้อที่พึงกระทำ ได้เกิดพระญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นว่า ทุกข์เป็นข้อที่พึงกำหนดรู้ อันเรียกว่า **ปริญญา** สมุทัยเป็นข้อที่ควรละ อันเรียกว่า **ปหานะ** ความดับทุกข์เป็นข้อที่พึงกระทำให้แจ้ง อันเรียกว่า **สัจฉิกรณะ** มรรคคือข้อที่ควรอบรมปฏิบัติให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น อันเรียกว่า **ภาวนา** นี้เป็นกิจที่พึงกระทำในสัจจะทั้ง ๔ เรียกว่า กิจจญาณ

กตญาณ

และกตญาณ คือ ความหยั่งรู้กิจทั้ง ๔ นั้นว่าได้กระทำแล้ว คือว่า **ทุกข์** นั้นพระองค์ก็ได้ทรงกำหนดรู้แล้ว **สมุทัย** คือตัณหาพระองค์ก็ทรงละได้แล้ว **นิโรธ** คือความดับทุกข์พระองค์ก็ทรงกระทำให้แจ้งแล้ว **มรรค** พระองค์ก็ได้ทรงปฏิบัติทำให้มีให้เป็นขึ้นครบถ้วนแล้ว เรียกว่า กตญาณ ญาณคือความหยั่งรู้ว่ากิจได้กระทำเสร็จแล้ว

เพราะฉะนั้น พระญาณทั้ง ๓ คือ สัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณ ในอริยสัจทั้ง ๔ รวมเข้าก็เป็นอาการ ๑๒ จึงเรียกว่ามีวนรอบ ๓ อาการ ๑๒ วนรอบไปโดยเป็นสัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณในอริยสัจทั้ง ๔ ก็เป็น ๑๒ เรียกว่ามีอาการ ๑๒ พระญาณที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ นี้บังเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน เพราะเหตุที่พระองค์ได้บรรลุพระญาณคือความหยั่งรู้ ซึ่งมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ นี้ ในอริยสัจทั้ง ๔ สมบูรณ์ จึงได้ทรงปฏิญญาพระองค์ว่าได้ตรัสรู้อภิสัมโพธิ คือความตรัสรู้ยิ่งเป็นยอดเยี่ยมแล้ว พระองค์สิ้นชาติแล้ว พรหมจรรย์พระองค์ได้อยู่จบแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงกระทำเพื่อที่จะเป็นอย่างนี้อีก ก็เป็นอันว่าพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า

อธิบายอริยสัจ

นี้เป็นเนื้อความในปฐมเทศนาที่พระองค์แสดงทีแรก เพราะฉะนั้น ข้อความทั้ง ๔ บทนี้จึงได้เรียกว่า **อริยสัจ** ตามที่พระองค์ได้ทรงเรียกในปฐมเทศนานั้น

คำว่า “อริยะ” นั้น แปลกันว่าประเสริฐ แปลกันว่าเจริญ เดิมก็ใช้เป็นชื่อของเผ่าพันธุ์ดังที่มีแสดงในพุทธประวัติตอนที่แสดงประวัติของประเทศอินเดียคือชมพูทวีปในครั้งนั้นว่าเดิมเป็นเผ่าพวกมิลักขะหรือทัสสยุ และต่อมาได้มีชนเผ่าอริยะหรือเรียกเป็นภาษาสันสกฤตว่า อาริยะ ได้อพยพเข้ามาอยู่ โดยที่พวกอริยะหรืออาริยะนี้มีความเจริญกว่าพวกทัสสยุหรือมิลักขะก็ต้องกลายเป็นทาสไป พวกอริยะหรืออาริยะก็ได้เป็นผู้ปกครองประเทศถิ่นสืบต่อมา เดิมเป็นชื่อของเผ่าพันธุ์ที่มีความเจริญดังที่แสดงมา และเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ก็ได้ตรัสเรียกสัจจะคือความจริงที่พระองค์ได้ตรัสรู้ทั้ง ๔ บทนั้นว่า อริยสัจในปฐมเทศนา เพราะฉะนั้น พระอาจารย์จึงได้แปลคำว่า “อริยสัจ” ไว้ว่าสัจจะที่พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นได้รู้แจ้งแทงตลอด คือได้ตรัสรู้สัจจะของบุคคลผู้เป็นอริยะ หรือของพระตถาคตผู้เป็นอริยะ สัจจะที่ให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ เพราะว่าเป็นสัจจะที่พระอริยะทั้งหลายได้ตรัสรู้ สัจจะที่เป็นอริยะเอง คือความหมายว่าเป็นสัจจะที่แท้ เป็นสัจจะที่ไม่ผิด เป็นสัจจะที่กล่าวไม่ผิด เป็นสัจจะที่ไม่เป็นอย่างอื่น คือเป็นจริงอยู่โดยแท้จริง ไม่มีที่จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น พระอาจารย์ได้อธิบายคำแปลไว้อย่างนี้

หากจะพิจารณาดู ถ้าแปลว่าสัจจะที่พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นตรัสรู้ หรือว่าสัจจะของพระตถาคตพุทธเจ้าผู้เป็นอริยะ หรือว่าสัจจะที่ให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ เพราะพระอริยะเหล่านั้นตรัสรู้ ก็เข้าใจ พิจารณาดูก็ไม่ขัดข้อง

แต่คำแปลที่ว่าสัจจะเป็นอริยะเอง ถ้าอธิบายอย่างที่ท่านอธิบายว่า ที่เป็นอริยะเองนั้น อริยะในคำนี้หมายถึงจริงแท้ไม่ผิด ไม่มีที่จะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นก็เข้าใจ แต่ว่าถ้าแปลว่าเจริญ แปลว่าประเสริฐ ก็น่าคิดเหมือนกัน ว่าสำหรับความดับทุกข์และสำหรับมรรคนั้นก็เป็นอันว่าเจริญประเสริฐจริง แต่ว่าตัวทุกข์กับตัวสมุทัยนั้นเจริญประเสริฐได้อย่างไร

เพราะฉะนั้น จึงน่าจะทำความเข้าใจได้ ว่าจะต้องอธิบายอย่างที่ท่านอธิบายคือสัจจะเป็นอริยะเอง อริยะเองในที่นี้ก็ต้องหมายความว่าจริงแท้แน่นอนไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ไม่ได้หมายความว่าประเสริฐเจริญ แต่หากว่าจะหมายความว่าประเสริฐเจริญก็จะต้องเข้าใจ ว่าเพราะเป็นสัจจะที่บังเกิดขึ้นในญาณคือความหยั่งรู้ที่เป็นตัวปัญญา ดังที่ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาว่าเป็นสัจจะที่บังเกิดขึ้นในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ว่าข้อนี้จริง คือ เป็นทุกข์จริง เป็นสมุทัยจริง เป็นนิโรธจริง เป็นมรรคจริง และทุกข์เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นข้อที่ควรละ นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง มรรคเป็นข้อที่ควรปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น และทุกข์พระองค์ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยพระองค์ละได้แล้ว นิโรธพระองค์ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคพระองค์ได้ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้วที่ปรากฏในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าดั่งนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นอริยสัจ

ฉะนั้น ทุกข์ที่จะเป็นอริยสัจนั้น จะต้องเป็นทุกข์ที่ได้ปัญญาหยั่งรู้ ว่านี้เป็นทุกข์จริง ทุกข์เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ และทุกข์เป็นข้อที่กำหนดรู้แล้ว สมุทัยก็เหมือนกันจะเป็นอริยสัจขึ้นก็เพราะได้ปัญญาหยั่งรู้ ว่านี้เป็นสมุทัยจริง สมุทัยควรละ และสมุทัยละได้แล้ว นิโรธก็เหมือนกัน จะเป็นอริยสัจก็เพราะได้มีปัญญาหยั่งรู้ ว่านิโรธเป็นความดับทุกข์จริง นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง นิโรธเป็นข้อที่กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคก็เหมือนกัน จะเป็นอริยสัจก็เพราะบังเกิดขึ้นในญาณปัญญาที่หยั่งรู้ ว่านี้เป็นมรรค มรรคควรปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น มรรคเป็นข้อที่ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้วให้เป็นขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเป็นอริยสัจจะ แปลว่าเป็นสัจจะที่เจริญที่ประเสริฐก็คงได้เหมือนกัน อันหมายถึงว่าเป็นอริยสัจในปัญญาที่ตรัสรู้ของพระผู้รู้ดังกล่าวนั้น

ถ้าไม่เป็นสัจจะบังเกิดขึ้นในปัญญาของผู้รู้ดังกล่าวนั้น แม้ว่านิโรธก็ดี มรรคก็ดี ก็ยังไม่เป็นอริยสัจอยู่นั่นเอง เหมือนอย่างว่าสัจจะในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงแสดงไว้ในปฐมเทศนานั้นเป็นอริยสัจ และในพระธรรมที่ทรงสั่งสอนก็เป็นอริยสัจ แต่ว่าสำหรับในปัญญาที่บุคคลรู้อยู่ด้วยปัญญาที่เป็นสามัญ คือยังไม่บรรลุมรรคผลอย่างที่ผู้ศึกษาปฏิบัติธรรมทั่วไปรู้กันอยู่ หมายความว่ารู้กันอยู่ด้วยปัญญาของตัวเอง ไม่ใช่ว่ารู้ด้วยปัญญาของพระพุทธเจ้า ถ้ารู้ด้วยปัญญาของพระพุทธเจ้าและของพระอรหันตสาวกทั้งหลาย อันประกอบด้วยวนรอบ ๓ อาการ ๑๒ นั้น นั่นเป็นอริยสัจในปัญญาของท่าน แต่ว่ารู้ด้วยปัญญาของผู้ศึกษาปฏิบัติที่ยังไม่ได้เป็นอริยบุคคล คือรู้ด้วยปัญญาของตนเอง ก็ยังไม่เป็นอริยสัจอยู่นั่นเอง เพราะว่ายังไม่ได้ญาณที่วนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดังพระพุทธเจ้านั้น คือยังไม่แล้ว ทุกข์ก็ยังไม่ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยก็ยังละไม่ได้แล้ว นิโรธก็ยังไม่ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคก็ยังไม่ได้ปฏิบัติให้มีให้เป็นขึ้นแล้วอย่างสมบูรณ์ เมื่อยังไม่แล้วก็แปลว่ายังไม่เป็นอริยสัจของแต่ละบุคคล คือเป็นแค่สัจจะเท่าที่ปัญญาของบุคคลจะรู้ ต่อเมื่อได้ญาณปัญญาที่มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดั่งนั้นแหละ คือว่าแล้ว จึงจะเป็นอริยสัจทั้ง ๔ บท ถ้ายังไม่แล้วก็แปลว่ายังไม่เป็นอริยสัจทั้ง ๔ บท ยังเป็นสัจจะคือความจริงอยู่เท่าที่ศึกษาและปฏิบัติได้ของแต่ละบุคคล

กิจในอริยสัจ ๔

กิจในอริยสัจทั้ง ๔ นี้เป็นข้อที่ควรทำความเข้าใจ คือว่าทุกข์เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นข้อที่ควรละ นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง และมรรคเป็นข้อที่ควรอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น นี้เป็นกิจในอริยสัจทั้ง ๔ ความกำหนดรู้ในข้อที่ควรกำหนดรู้นั้นเรียกว่า **ปริญญา** ละในข้อที่ควรละนั้นเรียกว่า **ปหานะ** กระทำให้แจ้งในข้อที่ควรกระทำให้แจ้งนั้นเรียกว่า **สัจฉิกรณะ** ปฏิบัติอบรมในข้อควรปฏิบัติอบรมนั้นเรียกว่า **ภาวนา** ปริญญาพึงปฏิบัติในข้อทุกข์ ปหานะพึงปฏิบัติในข้อสมุทัย สัจฉิกรณะพึงปฏิบัติในข้อทุกขนิโรธ ภาวนาพึงปฏิบัติในข้อมรรค

ได้มีพุทธภาษิตแสดงไว้ว่า **"กุศลธรรมทั้งหลายสงเคราะห์เข้าในอริยสัจ ๔ ทั้งหมด" อริยสัจทั้ง ๔ เปรียบเหมือนอย่างว่ารอยเท้าช้าง กุศลธรรมทั้งหลายเปรียบเหมือนอย่างรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลก รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลกนั้นย่อมรวมเข้าได้ในรอยเท้าช้างฉันใดก็ดี บรรดากุศลธรรมทั้งหลายก็รวมเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ ฉันนั้น**

คำนี้ต้องเข้าใจว่า ที่เรียกว่ากุศลธรรมก็หมายถึงว่าตัวอริยสัจที่เกิดจากปัญญาเกิดจากญาณคือความหยั่งรู้ความตรัสรู้ จึงจะเรียกว่าอริยสัจ เพราะฉะนั้น จึงมุ่งถึงตัวญาณและปัญญา เมื่อเป็นตัวญาณและปัญญาก็เป็นกุศลธรรมทั้งหมด แต่ถ้าหากจะแยกจำเพาะบท ทุกข์และสมุทัยนั้นเป็นฝ่ายทุกข์ นิโรธกับมรรคเป็นฝ่ายดับทุกข์ ก็จะต้องใช้คำให้เหมาะสมให้คลุมได้ทั้งหมด ว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ทั้งที่

เป็นฝ่ายกุศล ทั้งที่เป็นฝ่ายอกุศล ทั้งที่เป็นฝ่ายอพยากตธรรม ธรรมที่เป็นกลางๆ กุศลก็ไม่ใช่ อกุศลก็ไม่ใช่ ดังที่มีแสดงไว้ในอภิธรรมว่า **กุสลา ธมฺมา** ธรรมทั้งหลายเป็นกุศล **อกุสลา ธมฺมา** ธรรมทั้งหลายเป็นอกุศล **อพฺยากตา ธมฺมา** ธรรมทั้งหลายเป็นอพยากฤต คือเป็นกลางๆ กุศลก็ไม่ใช่ อกุศลก็ไม่ใช่ ธรรมทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้ทั้งหมด ทั้งที่เป็นหมวดกุศลธรรม หมวดอกุศลธรรม หมวดอพยากตธรรม ดังกล่าวนั้น ก็สงเคราะห์เข้าในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ทั้งสิ้น

ดังจะพึงเห็นได้ว่า ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงขันธ์ อายตนะ ธาตุ เป็นต้น โดยตรัสชี้ว่าเป็น **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** ดังเช่นที่เราสวดกันในการทำวัตรเช้า ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนโดยมากเป็นพหุลานุสาสนี ย่อมเป็นไปมากว่า **รูปํ อนิจฺจํ** รูปไม่เที่ยง **เวทนา อนิจฺจา** เวทนาไม่เที่ยง **สญฺญา อนิจฺจา** สัญญาไม่เที่ยง **สงฺขารา อนิจฺจา** สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง **วิญฺญาณํ อนิจฺจํ** วิญญาณไม่เที่ยง **รูปํ อนตฺตา** รูปเป็นอนัตตา **เวทนา อนตฺตา** เวทนาเป็นอนัตตา **สญฺญา อนตฺตา** สัญญาเป็นอนัตตา **สงฺขารา อนตฺตา** สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา **วิญฺญาณํ อนตฺตา** วิญญาณเป็นอนัตตา **สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา** สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เหล่านี้เป็นข้อที่ตรัสสอนให้กำหนดรู้ กำหนดรู้ว่าไม่เที่ยง กำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ กำหนดรู้ว่าเป็นอนัตตา นี่เรียกว่า "ปริญญา" เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ สรุปเข้าในข้อทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์

คำสั่งสอนที่ทรงแสดงถึงบรรดากิเลสทั้งปวง ยกเอาอกุศลมูล ๓ คือราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะก็ตาม ยกเอาตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากก็ตาม หรือกิเลสข้อใดข้อหนึ่งหมวดใดหมวดหนึ่ง ตลอดจนถึงบาปอกุศลทุจริตทั้งหลายที่ประพฤติด้วยอำนาจของกิเลส นี่เป็นข้อที่ควรละทั้งหมด รวมเข้าในหมวดสมุทัย "ปหานะ"

คำสั่งสอนของพระองค์ที่แสดงถึงผลของการปฏิบัติธรรม เป็นวิมุตติ เป็นวิสุทธิ เป็นนิพพาน เป็นสันติ ดังที่แสดงไว้ในหมวดอนุสสติ ๑๐ อุปสมานุสสติ ระลึกถึงความสงบระงับ หรือในข้อทุกขนิโรธ อริยสัจทั้ง ๔ นี้เป็นหมวดธรรมที่ตรัสสอนให้กระทำให้แจ้ง “สัจฉิกรณะ”

คำสั่งสอนของพระองค์ที่เป็นธรรมปฏิบัติทั้งหมด อย่างในธรรมวิภาค นวโกวาท ก็ตั้งต้นด้วยทุกะหมวด ๒ ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง **สติ** ความระลึกได้ **สัมปชัญญะ** ความรู้ตัว เป็นต้น อันรวมเข้าในไตรสิกขาก็ดี มรรคมีองค์ ๘ ก็ดี เหล่านี้เป็นข้อที่ควรปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นทั้งนั้น รวมเข้าในข้อมรรค เป็นข้อที่ควรปฏิบัติอบรมทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น “ภาวนา”

กิจที่พึงทำในพระพุทธศาสนา

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า กิจที่พึงปฏิบัติในพระพุทธศาสนานั้นก็มี ๔ ข้อ ถ้าเกี่ยวกับทุกข์ก็ให้กำหนดรู้ ถ้าเกี่ยวกับสมุทัยก็ให้ละ ถ้าเกี่ยวกับนิโรธก็ให้กระทำให้แจ้ง ถ้าเกี่ยวกับมรรคก็ให้ปฏิบัติอบรม ทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น เมื่อปฏิบัติดั่งนี้ก็ชื่อว่าปฏิบัติให้เหมาะ เรียกว่า ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมทรงบัญญัติวินัยทั้งหมดก็อนุวัตรตามหลักปฏิบัติทั้ง ๔ ข้อนี้ทั้งนั้น แม้ในข้อที่เราไม่น่าจะคิดว่ามีความสัมพันธ์ถึง ดังเช่นในพระพุทธศาสนานั้นไม่สอนให้บุคคลทำอัตวินิบาตกรรมคือฆ่าตัวตาย ก็เพราะอะไร ก็เพราะสิ่งที่ฆ่าคือชีวิต ชีวิตร่างกายนี้ก็คือขันธ์ ๕ ซึ่งขันธ์ ๕ นั้นก็รวมอยู่ในทุกขสัจจะ สภาพที่จริง

คือทุกข์ ดังที่ตรัสย่อไว้ในข้อสุดท้ายของทุกข์ว่า กล่าวโดยย่อ ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น ขันธ์ ๕ หรือว่าชีวิตร่างกายนี้จึงเป็นข้อที่ควรทำปริญญาคือกำหนดรู้ กำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ เป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง เป็นอนัตตา เป็นสิ่งที่เมื่อเกิดมาก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ต้องเสวยเวทนาต่างๆ อันเป็นตัวทุกข์ ให้กำหนดรู้ดั่งนี้ ไม่ใช่ให้ฆ่า ถ้าอยากจะฆ่าก็ให้ฆ่าความอยาก ความอยากที่จะฆ่าตัวตาย ซึ่งความอยากที่จะฆ่าตัวตายนั้น เป็นวิภวตัณหา หรือเป็นตัณหาอย่างหนึ่ง ก็ต้องฆ่าตัณหาเสีย ไม่ใช่ไปฆ่าร่างกาย ตัณหาคือความอยากตาย อยากฆ่าตัวตายนั้นเป็นปหานะคือเป็นข้อที่ควรละ คือให้ละเสียให้ฆ่าเสีย แต่ว่าร่างกายชีวิตนี้เป็นข้อที่พึงกำหนดรู้ ให้รู้จักว่าเป็นอนิจจะ เป็นทุกขะ เป็นอนัตตา ไม่ต้องไปฆ่าเขา เขาก็ต้องแก่ต้องเจ็บ ต้องตายไปเอง ให้กำหนดรู้ไว้ว่าอย่างนี้ อยากจะฆ่าให้ไปฆ่าตัวตัณหา ทำลายตัวตัณหาในใจ

คราวนี้เมื่อโกรธขึ้นมา คิดจะไปทำร้ายร่างกายเขา คิดที่จะฆ่าเขา นี่ก็ผิดศีล ก็เพราะว่าที่จะไปฆ่าไปทำร้ายเขานั้น ก็คือไปฆ่าไปทำร้ายขันธ์ ๕ ของเขา ซึ่งทางพระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้ไปฆ่าขันธ์ ๕ หรือชีวิตร่างกาย แต่ให้กำหนดรู้ว่าขันธ์ ๕ หรือชีวิตร่างกายนี้เป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา ให้ฆ่าความโกรธ ความโกรธเป็นกิเลส เป็นข้อที่ควรละ เข้าในข้อสมุทัยที่ควรละ ต้องฆ่าความโกรธ โลภขึ้นมาจะไปลักของของเขาก็เหมือนกัน ให้ฆ่าความโลภเสีย เพราะความโลภเป็นตัวสมุทัยที่ต้องละ ให้ละเสียให้ฆ่าเสีย แต่ไม่ให้ไปลักขโมยของของเขา ของของเขานั้นก็เป็นเรื่องของสังขารเหมือนกัน ก็เป็นสิ่งที่เป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา รวมเข้าในหมวดทุกขสัจจะทั้งหมด

สรุปพระพุทธศาสนา

เพราะฉะนั้น เมื่อทำความเข้าใจในหน้าที่ของธรรมตามหลักอริยสัจทั้ง ๔ นี้ และเข้าใจว่าพระพุทธศาสนาทั้งหมดสรุปเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ และทำความเข้าใจว่าข้อไหนจัดเข้าในข้อไหน คือพระพุทธศาสนาที่เป็นคำสั่งสอนนั้น ข้อใดหมวดใดจัดเข้าในทุกขสัจจะก็ให้กำหนดรู้ จัดเข้าในสมุทัยก็ให้ละ จัดเข้าในข้อนิโรธก็ให้กระทำให้แจ้ง จัดเข้าในข้อมรรคก็ให้อบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ดั่งนี้แล้วจึงจะปฏิบัติพระพุทธศาสนาได้ถูกต้อง และการปฏิบัตินั้นก็เรียกว่า ธัมมานุธัมมปฏิบัติ คือปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมจะได้รับผลอย่างเต็มที่

ศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่ออะไร

หากจะมีปัญหาถามว่า ศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่ออะไร ผู้ตอบก็คงจะได้ตอบต่างๆ กันตามที่แต่ละบุคคลได้ศึกษาปฏิบัติพินิจพิจารณา และการตอบนั้นอาจจะอ้างข้อธรรมข้อใดข้อหนึ่งหรือหมวดใดหมวดหนึ่งก็ได้ อาจจะพินิจพิจารณาประมวลความเอาเองก็ได้

ได้มีคำตอบอันหนึ่งซึ่งจะนำมาแสดงในที่นี้ อันเป็นคำตอบของผู้ที่ได้ศึกษาปฏิบัติพินิจพิจารณาพระพุทธศาสนามาเป็นอย่างดียิ่ง **ท่านได้ให้คำตอบไว้ว่าศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อความจริง ความดีและความงาม** จึงจะได้อธิบายไปตามความสำนึกพิจารณาดังนี้

สัจจะ – ความจริง

ข้อแรกเพื่อความจริงนั้น ก็เพื่อให้รู้ความจริงตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เพราะว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักสูตรแห่งการศึกษานักธรรมหรือธรรมศึกษาก็ดี เป็นคำแสดงเทศน์ต่างๆ บรรยายต่างๆ ก็ดี หรือจะรวมเข้าทั้งหมดเป็นพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม อันเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งสิ้นก็ดี ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ก็ล้วนเป็นความจริงแต่ละข้อที่ควรศึกษาให้มีความรู้ และควรทรงจำควรพิจารณาให้เข้าใจ เพื่อให้เห็นความจริงตามที่ทรงสั่งสอนนั้น หรือแม้ว่าจะคิดค้านก็ต้องคิดพินิจพิจารณาแก้ แล้วก็จะพบความจริง

อันธรรมที่แสดงความจริงของทุกๆ ข้อ หากพิจารณาแล้วก็จะเห็นไปโดยลำดับว่าไม่มีใครจะแสดงได้จริงเหมือนพระพุทธเจ้าในทางทั้งหลาย เช่นว่าผู้ที่ศึกษาธรรมวิภาคในนวโกวาท ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ หมวด ๒ คู่แรก ก็ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง **สติ** ความระลึกได้ และ **สัมปชัญญะ** ความรู้ตัว และต่อๆ ไป เมื่อฟังเผินๆ ก็จะไม่รู้สึกซาบซึ้งเท่าไรนัก แต่ถ้าหากว่าพินิจพิจารณาให้รู้จักว่าสติเป็นอย่างไร สัมปชัญญะเป็นอย่างไร มีอุปการะมากอย่างไร ยิ่งเข้าใจก็จะยิ่งเห็นความจริง และธรรมอื่นๆ ทุกข้อก็เช่นเดียวกัน เมื่อยิ่งศึกษาคือฟังอ่านทรงจำพิจารณาให้เข้าใจ ก็จะยิ่งซาบซึ้ง เพราะจะยิ่งเข้าใจและได้เห็นความจริงในทุกๆ ข้อ อันจะพึงค้านตามเหตุผลมิได้ เพราะฉะนั้น ยิ่งศึกษาดังกล่าวก็ยิ่งจะพบความจริงตามเหตุและผล จะพบเหตุและผลตามความเป็นจริง ซึ่งล้วนแต่เป็นเหตุผลในด้านชีวิต ในด้านพฤติกรรม คือการปฏิบัติ

ของตนเองของแต่ละคน ตลอดจนถึงความจริงตามเหตุและผลของจิตใจ ของเจตนาของกรรมที่ประกอบกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจของตนเอง และในด้านอื่นๆ และเมื่อรวมเข้าโดยเหตุผลในทางกรรม คือการที่กระทำทางกายทางวาจาทางใจของตนที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ ว่าทำกรรมดีได้รับผลดี ทำกรรมชั่วได้รับผลชั่ว ซึ่งฟังดูทีแรกก็รู้สึกว่าผิวเผินไม่ค่อยจะรู้สึกรับรองเท่าไรนักหรืออาจจะรู้สึกคัดค้าน แต่หากว่าได้ตั้งใจพินิจพิจารณายิ่งๆ ขึ้นไปแล้ว เมื่อยิ่งเข้าใจก็ยิ่งจะได้พบความจริงว่าที่ตรัสสอนไว้นั้นเป็นจริงตามเหตุและผล กรรมเป็นเหตุ ผลดีหรือผลชั่วที่ได้รับเป็นผล ตลอดจนถึงความจริงที่เป็นอริยสัจคือที่มิใช่สามัญสัจจะ ความจริงที่เป็นสามัญทั่วไป แต่เป็นความจริงที่ละเอียดสุขุมยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ซึ่งเป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ดังที่ได้แสดงไว้ในปฐมเทศนา ว่าพระองค์ได้ตรัสรู้อริยสัจทั้ง ๔ คือ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เมื่อยิ่งได้พินิจพิจารณาให้มีความเข้าใจก็ยิ่งจะเห็นความจริง

เพราะฉะนั้น ประการแรกของผู้ศึกษาพุทธศาสนาจึงเพื่อจะรู้ความจริง เพื่อจะจับความจริงให้ได้ คือเพื่อความจริง ความจริงที่จับได้หรือที่รู้นี้ มิใช่หมายความว่าเป็นเพียงการฟังการอ่านและความจำ แต่หมายความว่าต้องพินิจพิจารณาให้เข้าใจ เมื่อเข้าใจก็จะเห็นจริง จึงต้องการให้รู้จริงให้เห็นจริงแม้แต่ในข้อใดข้อหนึ่ง

อันนี้เป็นหลักกำหนดให้รู้จักลักษณะพระพุทธศาสนา ประการแรกของผู้มุ่งศึกษาพระพุทธศาสนา จะเป็นพระเก่า พระใหม่ จะเป็นเณรเป็นอุบาสกอุบาสิกาก็ตาม ประการแรกนั้นต้องให้พบความจริง ให้เห็นจริง ให้รู้จริง ให้ได้จริง แม้ในธรรมข้อใดข้อหนึ่ง ซึ่งในข้อนี้ผู้ศึกษาจะต้องทำใจเป็นกลาง คือยังไม่คิดที่จะคัดค้าน ยังไม่คิดที่จะรับ แต่ว่าตั้งใจฟังตั้งใจอ่านตั้งใจที่จะทรงจำ แล้วก็ตั้งใจพิจารณาไปตามเหตุและผล

ให้เข้าใจถูกต้อง และเมื่อได้ความเข้าใจถูกต้องแล้วก็จะเห็นจริง จะพบความจริงแม้ในข้อใดข้อหนึ่ง เช่น แม้ในข้อทุกกะหมวด ๒ ที่ยกมานั้น ให้เข้าใจจริงๆ ว่าสติเป็นอย่างไร สัมปชัญญะเป็นอย่างไร อุปการะมากอย่างไร ให้เห็นจริงให้เข้าใจจริงแม้ในข้อใดข้อหนึ่ง ก็จะได้พบลักษณะพระพุทธศาสนาประการแรก

ความดี

มาถึงข้อที่ ๒ ความดี นี้เป็นข้อสำคัญ ความดีนั้นเป็นคำที่ทุกคนก็ได้ยินกันมาและก็น่าจะมีความเข้าใจพอสมควร อย่างน้อยก็จะต้องเข้าใจว่าความดีนั้นตรงกันข้ามกับความชั่ว และอะไรเป็นความดีอะไรเป็นความชั่วก็ได้ฟังอบรมกันมา ตั้งแต่จากบิดามารดาครูบาอาจารย์ มาจนถึงจากพระพุทธเจ้า คือที่พระเทศน์พระสอนต่างๆ และความดีความชั่วนี้ก็รู้กันอยู่ ว่าเกิดจากความประพฤติของบุคคลทุกๆ คนนี้เอง ความดีก็เกิดจากทำดี ความชั่วก็เกิดจากทำชั่ว เมื่อทำดีก็ได้ความดี ทำชั่วก็ได้ความชั่ว เพราะฉะนั้น ประการต่อมาจากข้อ ๑ คือความจริง จึงมาถึงความดี ที่เมื่อได้ศึกษาให้รู้จักความจริงแล้ว ก็ต้องศึกษาให้รู้จักความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่ว

ความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่วนี้ก็สืบเนื่องมาจากความจริงข้อแรกนั้นแหละ เพราะเป็นข้อที่พระพุทธศาสนาได้สอนไว้ทั้งนั้น ว่าอะไรเป็นความดีอะไรเป็นความชั่ว เพราะฉะนั้น เมื่อได้ศึกษาให้ได้รู้จักความจริง กล่าวจำเพาะที่สัมพันธ์กับความดีความชั่ว ก็คือความจริงของความดีและความจริงของความชั่ว พูดสั้นๆ ก็คือ ให้รู้จักว่าอะไรเป็นความดีจริงอะไรเป็นความชั่วจริง เพราะฉะนั้น จึงมาถึงว่าจะต้องปฏิบัติละความชั่วกระทำความดี ต้องทำความเข้าใจในความดี ว่าคือคุณที่เกื้อกูลตนเองและผู้อื่นให้เป็นสุขต่างๆ ให้ได้รับสุขประโยชน์ต่างๆ ความชั่วก็คือโทษที่ทำให้ตนเองและผู้อื่นได้รับ

ทุกข์โทษต่างๆ ความชั่วเป็นข้อที่ควรละ ความดีเป็นข้อที่ควรกระทำ เพราะฉะนั้น จึงต้องปฏิบัติละชั่วทำดี จับความดีให้ได้ แต่การจับความดีให้ได้นี้ต้องหมายถึงว่าทำดี

อันที่จริงละชั่วก็นับว่าเป็นดีอย่างหนึ่ง แต่ว่าจะต้องทำดีที่เป็นคุณเกื้อกูลยิ่งขึ้นไปอีก ยกตัวอย่างง่ายๆ เช่นว่า การฆ่า การทำร้ายร่างกาย การเบียดเบียนเขาให้เป็นทุกข์เดือดร้อน เบียดเบียนชีวิต เบียดเบียนร่างกาย นั่นเป็นชั่ว ก็ละชั่ว คือแปลว่าเว้นจากการที่จะเบียดเบียนทำร้ายชีวิตร่างกายของใคร เมตตาความมีจิตปรารถนาให้เป็นสุข และความประพฤติที่เกื้อกูลอนุเคราะห์ต่างๆ แก่เขา คือแก่บุคคลและสัตว์นั้นๆ เพื่อให้ดำรงชีวิตร่างกายอยู่อย่างเป็นสุข เป็นความดี

เพราะฉะนั้น จึงต้องศึกษาให้รู้จักความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่ว สืบเนื่องมาจากความจริง คือตั้งต้นจากศึกษาว่าอะไรดีจริงอะไรชั่วจริง แล้วก็ตั้งใจละชั่วทำดีจริง ต้องจับเอาความดีให้ได้ ในวันหนึ่งๆ ก็ต้องพิจารณาตัวเอง ว่าเราได้ละความชั่วทำความดีอะไรบ้าง หรือแม้ว่าได้ทำความชั่วอะไรบ้างทำความดีอะไรบ้างก็ให้รู้ แล้วก็ตั้งใจละไม่ทำความชั่วอีกต่อไป ฝึกตัวอยู่เสมอดั่งนี้ **หัดให้ละชั่วทำดีอยู่เสมอ ให้รู้จักความดี ให้รู้จักความชั่ว ให้รู้จักละชั่ว ให้รู้จักทำดีในด้านต่างๆ ทั้งทางกายทั้งทางวาจาทั้งทางใจ นี้เป็นข้อที่ ๒ คือความดี**

ความงาม

จึงมาถึงข้อที่ ๓ คือความงาม อันความงามนี้เป็นข้อที่ละเอียดอ่อนสักหน่อยหนึ่ง แต่ว่าถ้าทำความเข้าใจให้ดีแล้ว จะเห็นว่าเป็นข้อสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าข้อความจริงและข้อความดี

อันสิ่งที่งามซึ่งเป็นวัตถุย่อมเป็นที่พอใจของชาวโลกทั้งหลายของคนทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงพอใจที่จะตกแต่งร่างกายกันให้สวยงาม พอใจที่จะหาเครื่องประดับที่สวยงามมีค่ามาตกแต่ง บ้านเรือนก็ต้องการที่จะปลูกสร้างกันให้สวยงามเรียบร้อย และอันความสวยงามหรือเรียกสั้น ๆ ว่าความงามนี้ก็มิใช่หมายถึงเครื่องตกแต่งมีค่าเท่านั้น แต่ย่อมหมายความถึงความเป็นระเบียบเรียบร้อยต่างๆ รวมอยู่ด้วย เช่น การจะตั้งวางสิ่งของในห้องในหับก็ตั้งวางให้เป็นระเบียบเรียบร้อย การที่จะนุ่งจะห่มก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย การที่จะลุกนอนก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย วาจาที่พูดก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เหล่านี้เป็นความงามทั้งนั้น

แม้สิ่งที่เรียกว่าศิลปะ วิธีที่จะทำให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเรียกว่าเป็นความงามอย่างหนึ่งนั้นก็เป็นศิลปะอย่างหนึ่ง ดังเช่นพระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งพระอานนท์ให้ทำแบบอย่างจีวรสำหรับพระห่ม โดยที่เดิมนั้นพระองค์ได้ทรงบัญญัติให้ตัดผ้าเป็นชิ้นๆ มาเย็บต่อกันเข้าคล้ายผ้าผืนเดียว ถ้าใช้ผ้าผืนเดียวมักจะถูกขโมย เพราะว่าเขามักจะขโมยไปตัดเป็นเสื้อผ้าสำหรับสวมของเขาได้ หรือเอาไปนุ่งห่มได้ทั้งที่เป็นผืนอย่างนั้นเปลี่ยนสีเสียใหม่ หรือซักสีที่เป็นผ้ากาสายะหรือกาสาวะผ้าย้อมน้ำฝาดออกเสีย เพราะ-ฉะนั้น จึงได้โปรดให้ใช้ผ้าตัดเป็นชิ้นๆ เอามาเย็บต่อกันเข้าเพื่อกันขโมย ถ้าขโมยเอาไปก็เอาไปใช้นุ่งห่มไม่ได้ แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องการให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย ท่านพระอานนท์จึงได้คิดแบบจีวรขึ้นแบบคันนาของชาวมคธ ซึ่งเมื่อเขาทำนาเขาก็ทำเป็นคันนา เป็นกระทงเล็กเป็นกระทงใหญ่ จึงมาออกแบบตัดเป็นแบบจีวร เป็นกระทงๆ เป็นกระทงเล็กกระทงใหญ่อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย มิได้นำเอามาตัดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แล้วเอามาเย็บต่อกันเข้าอย่างไม่มีระเบียบ แต่ว่าทำอย่างมีระเบียบก็ดูเป็นของงาม คืองามด้วยความมีระเบียบเรียบร้อย พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสรรเสริญพระอานนท์ว่าเป็นผู้ที่มีศิลปะ ดั่งนี้ก็เป็นความงาม

แม้ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นนั้นก็เป็นความงามเหมือนกัน เพราะเมื่อภิกษุผู้อยู่รวมกันเป็นหมู่ได้มีความประพฤติปฏิบัติเรียบร้อยอยู่ในระเบียบอันเดียวกัน และเป็นระเบียบที่ดี ก็ดูเป็นหมู่ที่เรียบร้อยงดงามน่าเลื่อมใส นี่ก็เป็นความงาม

เพราะฉะนั้น คำว่าความงามนั้น จึงกินความกว้าง มิได้หมายถึงว่าตกแต่งให้สวยสดงดงามดั่งแต่งร่างกายด้วยเสื้อผ้าด้วยเครื่องประดับอันมีค่าต่างๆ ที่สวยงามบางทีเราก็เรียกกันว่านั่นเป็นความสวย แต่ความงามนั้นมีความลึกซึ้งกว่า และแม้ในทางพุทธศาสนาก็ต้องทำความงาม เพราะฉะนั้น ในข้อว่าความงามนี้จึงมีความหมายถึงว่าความนิยมชมชอบ หรือว่าเป็นสิ่งหรือเป็นข้อที่พึงนิยมชมชอบ พึงพอใจชอบใจ พึงเลื่อมใส และก็มีความหมายสืบเนื่องมาจากความดี ก็คือนิยมชมชอบในความดี เห็นความดีว่าเป็นของงามทำให้เป็นสุข ใจเห็นว่างามนิยมชมชอบ เพราะฉะนั้นจึงได้มีพุทธศาสนสุภาษิตที่แสดงว่า **ศีลเป็นอาภรณ์ที่ประเสริฐสุด** ผู้ที่ได้เห็นงามในศีล ว่าศีลเหมือนอย่างเป็นอาภรณ์เครื่องประดับอันประเสริฐสุด ชื่อว่าเป็นผู้ที่เข้าถึงศีลจริงๆ ทำให้พอใจที่จะปฏิบัติอยู่ในศีลเป็นประจำขาดไม่ได้ และมีความสุขที่จะอยู่กับศีล อันนี้สำคัญ

คนโดยมากนั้นรู้จักความดีกันอยู่ รู้จักความชั่วกันอยู่ แต่ว่าไม่เห็นงามในความดี แต่ไปเห็นงามในความชั่ว จึงละชั่วทำดีไม่ได้ถนัด ต่อเมื่อเห็นสกปรกในความชั่ว และเห็นงามในความดี จึงจะทำให้ปฏิบัติความดีกันยิ่งขึ้น พอใจที่จะอยู่กับความดี อันนี้สำคัญ

เพราะฉะนั้น ต้องเข้าให้ถึงความงามของพระพุทธศาสนา คือข้อที่ ๓ นี้ จึงจะน้อมใจให้ละชั่วทำดี เห็นงามในความดี และปฏิบัติในความดี เพราะฉะนั้น จึงได้มีหมวดธรรมอันส่องให้เห็นความงามในพระพุทธศาสนาอยู่มาก ตั้งต้นแต่พระรัตนตรัย

รัตนะก็คือแก้วรัตนะ เป็นสิ่งที่งดงาม เป็นสิ่งที่มีค่ามาก เพราะฉะนั้น พูดกันเรื่อยๆ ว่าพระไตรรัตน์หรือพระรัตนตรัย แต่ว่าใจไม่ถึง ฟังดูก็เผินๆ แต่ถ้าใจถึงแล้วก็จะเห็นพระพุทธเจ้างาม พระธรรมงาม พระสงฆ์งาม อันแสดงถึงความที่มี **ศรัทธา** ความเชื่อ **ปสาทะ** ความเลื่อมใส ตลอดถึงปัญญาในพระพุทธคุณพระธรรมคุณพระสังฆคุณที่ซาบซึ้ง จนถึงนิยมชมชอบอย่างสูง ยกย่องขึ้นเป็นของสุดงาม คือเป็นรัตนะอันเป็นของมีค่ายิ่ง

ในทุกะหมวด ๒ ก็มีธรรมที่ทำให้งาม ๒ อย่าง **ขันติ โสรัจจะ** ต้องเห็นว่าขันติงาม โสรัจจะงาม จึงจะน้อมใจปฏิบัติในขันติโสรัจจะ และจะทำให้ทิ้งขันติทิ้งโสรัจจะไม่ได้ ปล่อยตัวเองไปกระโดดโลดเต้นด้วยอำนาจของโลภะ โทสะ โมหะ ไม่ได้ ไม่งาม ต้องอดทนเอาไว้ สงบเสงี่ยมเอาไว้ เพราะนี่งามกว่า เพราะเป็นสิ่งที่งามจริงๆ

ธรรมที่สูงกว่านั้นก็เช่นว่า **โพชฌงค์ ๗** ก็มียกย่องเรียกเป็นรัตนะทั้ง ๗ เหมือนกัน สติสัมโพชฌังครัตนะ เป็นต้น ก็แปลว่า จิตใจถึงงาม หรือเช่นที่สวดสรรเสริญว่าพระธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ใจต้องถึงพระธรรม เมื่อใจถึงพระธรรม จะไม่เบื่อที่จะฟังธรรม ไม่เบื่อที่จะปฏิบัติธรรม ธรรมจะเป็นสิ่งที่งดงามที่ไพเราะ อยากที่จะฟังอยากที่จะอ่าน ได้ฟังธรรมได้อ่านธรรมแล้วมีความเพลิดเพลินมีความสุข นี่แปลว่าใจถึง เห็นงามในพระธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลางงามในที่สุด และพอใจที่จะปฏิบัติธรรม เห็นงามในการปฏิบัติธรรม

เพราะฉะนั้น ต้องศึกษาให้รู้จักความจริง รู้จักความดี รู้จักความงาม จึงจะถึงพระพุทธศาสนา.



ศีลในพระพุทธศาสนา

ความหมายของศีล

คำว่า **“ศีล”** นั้น ได้แก่ เจตนาที่เป็นเหตุงดเว้นอย่างหนึ่ง หมายถึง เจตสิก คือ เจตนางดเว้น หรือความงดเว้นนั้นเองที่บังเกิดขึ้นในใจ หมายถึง **สังวโร** หรือ **สังวร** คือความสำรวมระวัง หมายถึง **อวีติกกมะ** ความไม่ละเมิด คือความที่ไม่ล่วงละเมิด ท่านอธิบายความหมายของศีลไว้ดังนี้ และอรรถคือเนื้อความของศีลนั้นมีความหมายถึงว่า ความตั้งกายกรรมเป็นต้นไว้ด้วยดี หมายถึงว่า ความดำรงหรือทรงกุศลธรรมทั้งหลาย โดยเป็นที่ตั้งของกุศลธรรมทั้งหลาย และศัพท์ว่าศีลนั้น มีความหมายถึง “สิระ” ที่แปลว่า สูงสุด “สิละ” ที่แปลว่า เงื่อนต้น “สีตละ” ที่แปลว่า เย็น “สิวะ” ที่แปลว่า ควรเสพ เป็นต้น

แม้ศีลจะมีอรรถคือเนื้อความและมีศัพท์ที่จะพึงแปลไปได้หลายอย่าง แต่ก็มีลักษณะเป็นอันเดียว คือ **ความเป็นปกติ** เหมือนอย่างว่ารูปที่ตาเห็นแตกต่างกันหลายอย่าง แต่ก็มีลักษณะที่เป็นสิ่งที่พึงเห็นได้ด้วยตาเพียงอย่างเดียว ลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีลคือความเป็นปกติ ก็ควรจะมีความหมายครอบถึงทั้งกายวาจาใจ

คือความเป็นปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ โดยทั่วไปมักจะอธิบายกันแต่เพียงเป็นความปกติกาย ปกติวาจา แต่ก็ควรจะถึงใจด้วย เทียบอย่างกรรมบถคือทางของกรรม การงานที่กระทำด้วยเจตนาคือความจงใจ ก็แบ่งเป็นกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ทั้งฝ่ายอกุศลและทั้งฝ่ายกุศล แม้ทางใจเองเมื่อปรากฏเป็นกิเลสอย่างแรง ดังที่แสดงไว้ในกรรมบถนั้น ในฝ่ายที่เป็นอกุศล คือ เมื่อถึง **อภิชฌา** ความโลภเพ่งเล็งทรัพย์สมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตน เป็น **พยาบาท** ความปองร้ายหมายทำลายล้าง เป็น **มิจฉาทิฏฐิ** ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม ดังเช่นเห็นว่าบาปบุญไม่มี และเหตุแห่งสุขทุกข์ต่างๆ ที่เป็นบาปเป็นบุญไม่มี มารดาบิดาไม่มี เป็นต้น เมื่อเป็นความเห็นที่ผิดจากทำนองคลองธรรมดั่งนี้ ก็จัดเป็นมโนกรรมคือเป็นการงานที่กระทำทางใจเป็นอกุศล เพราะฉะนั้น กรรมคือการงานที่กระทำทางใจนี้จึงมีได้ เมื่อมีมโนกรรมได้ มโนกรรมก็จัดอยู่ในประเภทของศีล คือ ความที่เว้นจากมโนกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลก็จัดเป็นศีลเช่นเดียวกับเว้นจากกายกรรมที่เป็นอกุศล เว้นจากวจีกรรมที่เป็นอกุศลก็จัดเป็นศีล และเมื่อมีมโนกรรมที่เป็นอกุศล ก็จัดเป็นการละเมิดศีล เช่นเดียวกับมีกายกรรมที่เป็นอกุศล มีวจีกรรมที่เป็นอกุศล ก็จัดเป็นการละเมิดศีล เพราะฉะนั้น แม้กรรมที่เป็นไปทางใจก็มีอยู่ดังที่กล่าวมานี้

ฉะนั้น เจตนาคือศีล จึงมีความหมายถึงเจตนา คือความงดเว้นจากกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่เป็นอกุศล ที่เป็นบาปเป็นทุจริตทั้งหมด และอรรถคือเนื้อความที่เป็นอันเดียวกันของศีลคือความเป็นปกติ จึงมีความหมายถึงความปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจด้วย ครบทั้ง ๓

ศีลคู่กับวินัย

ศีลนี้คู่กันอยู่กับ **วินัย** วินัยนั้นเป็นพระบัญญัติของพระพุทธเจ้า แบ่งออกโดยย่อเป็น ๒ ก่อน คือ **อาคาริยวินัย** วินัยสำหรับคฤหัสถ์ **อนาคาริยวินัย** วินัยสำหรับบรรพชิต อาคาริยวินัย วินัยสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนนั้น ก็ได้แก่สิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับคฤหัสถ์ ๕ ข้อบ้าง ๘ ข้อบ้าง ส่วนอนาคาริยวินัย วินัยที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับบรรพชิตผู้ไม่มีเรือน ก็ได้แก่สิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบท สำหรับสามเณรก็ ๑๐ สิกขาบท วินัยจึงมีจำแนกข้อว่ามีกี่ข้อตามที่ทรงบัญญัติไว้ดั่งนี้ และเมื่อรับปฏิบัติในพระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้นี้สำหรับเป็นคฤหัสถ์ถ้ารับพระบัญญัติ ๕ ข้อ ก็เรียกว่าศีล ๕ ๘ ข้อก็เรียกว่าศีล ๘ เมื่อรับพระบัญญัติ ๒๒๗ ข้อก็ชื่อว่าศีล ๒๒๗ รับพระบัญญัติ ๑๐ ข้อก็เรียกว่าศีล ๑๐ ฉะนั้น ความเป็นศีลจึงบังเกิดขึ้นตามความถือปฏิบัติตามพระวินัยหรือตามวินัยดังกล่าว เฉพาะลำพังศีลเองนั้นไม่มีข้อ แต่มีลักษณะดั่งที่กล่าวมาแล้วรวมๆ จนถึงมีลักษณะเป็นอันเดียวคือความปกติกายวาจาใจเป็นลักษณะดังที่กล่าวนั้น วินัยจึงคู่อยู่กับศีลดั่งนี้ โดยที่ไม่แยกออกจากกัน ต้องประกอบอยู่ด้วยกัน

ประโยชน์ของการบัญญัติวินัย

พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระพุทธศาสนานั้น ในชั้นแรกยังมิได้ทรงบัญญัติพระวินัย แต่ในต่อมาจึงทรงบัญญัติพระวินัย และข้อที่ทรงบัญญัติพระวินัยนั้น ก็เพราะเมื่อพระภิกษุทั้งหลายมีมากขึ้น **อาสวัฏฐานิยธรรม** คือธัมมะทั้งหลายซึ่งเป็นที่ตั้งของอาสวกิเลส กิเลสที่ดองสันดานมีมากขึ้น อาทิ จำนวนพระมีมากขึ้น ลาภผลสักการะต่างๆ มีมากขึ้น เป็นต้น พระภิกษุเองจึงมีความประพฤติที่ปรากฏออกทางกายทางวาจาที่ไม่ดีไม่งามต่างๆ เพราะฉะนั้น อาศัยอำนาจประโยชน์ที่ต้องการ ๑๐ ข้อ จึงได้ทรงบัญญัติพระวินัย คือ

๑. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความตั้งอยู่ด้วยดีแห่งสงฆ์ คือหมู่ของภิกษุทั้งหลายที่ดีงาม
๒. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความที่สงฆ์คือหมู่ภิกษุทั้งหลายอยู่ผาสุก
๓. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อข่มบุคคลทั้งหลายที่แก้ยาก อันหมายความว่าที่เป็นอลัชชี คือไม่มีความละอายใจ จึงประพฤติสิ่งที่ไม่สมควรต่างๆ
๔. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความอยู่ผาสุกของภิกษุทั้งหลายซึ่งมีศีลเป็นที่รัก
๕. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความสำรวมระมัดระวังอาสวะคือกิเลสดองสันดานทั้งหลายที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบัน
๖. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อละ ทำลายอาสวะคือกิเลสที่ดองสันดานทั้งหลายที่เป็นสัมปรายะ ที่เป็นไปในภายหน้า

๗. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความเลื่อมใสของบุคคลทั้งหลายผู้ยังไม่เลื่อมใส
๘. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความที่บุคคลผู้เลื่อมใสแล้ว มีความเลื่อมใสยิ่งขึ้น
๙. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความตั้งอยู่ของพระสัทธรรม
๑๐. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่ออนุเคราะห์ คือปฏิบัติวินัยเอง คือปฏิบัติการกำจัดโทษทางกายทางวาจาโดยตรง ทำให้บังเกิดความเรียบร้อยดีงามทางความประพฤติขึ้นในหมู่

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยเพื่ออำนาจประโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการดังที่กล่าวมานี้ เพราะฉะนั้น ผู้สมาทานศีล เช่น สมาทานศีล ๕ สมาทานศีล ๘ ก็สมาทานวินัยนั่นเอง ๕ ข้อ ๘ ข้อ หรือสมาทานศีล ๑๐ ก็สมาทานวินัย ๑๐ ข้อนั่นเอง ส่วนวินัยของภิกษุคือสิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ ข้อนั้น ไม่ได้สมาทานทีละข้อเหมือนอย่างศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ แต่ชื่อว่าสมาทานด้วยการที่เข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา เพราะพระวินัยที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบทนั้นเป็นวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นสำหรับภิกษุ ฉะนั้น เมื่อสำเร็จเป็นภิกษุขึ้นแล้วจากการอุปสมบท ก็ชื่อว่าต้องปฏิบัติวินัย ๒๒๗ สิกขาบทนี้โดยอัตโนมัติ โดยไม่ต้องสมาทานทีละข้อ

ความหมายของสิกขาบท

คำว่า **"สิกขาบท"** นี้แปลว่าบทของการศึกษา และคำว่า **บท** นั้น แปลว่าทางก็ได้ แปลว่าก้าวก็ได้ ทางก็คือว่าทางแห่งการศึกษา ก้าวก็คือว่าก้าวของการศึกษา สำหรับในความหมายทางร่างกาย บทกับบาทมาจากมูลธาตุเป็นอันเดียวกัน คำว่าบาทนั้นแปลว่า เท้า ก็ใช้สำหรับเดิน จะไปไหนก็ใช้เท้าเดิน เพื่อให้ถึงที่ๆ ต้องการจะไป เพราะฉะนั้น มูลธาตุของคำว่าบทหรือบาทจึงแปลว่าการถึง หรือการให้ถึงด้วยการเดินไปตามทางทีละก้าวๆ สิกขาบทหรือบทของสิกขาก็คือว่าทางเดินหรือว่าการเดินเพื่อให้ถึงไปทีละก้าวๆ ของการศึกษา อันแสดงว่าสิกขาหรือศึกษานี้เป็นสิ่งที่จะต้องเดินไปปฏิบัติไปทีละก้าว เพื่อให้ถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษาและการที่ปฏิบัติไปทีละก้าวๆ โดยลำดับนี้เรียกว่า สิกขาบท เพราะสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติขึ้นสำหรับที่จะให้เดินไปทีละก้าวๆ เพื่อให้ถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษาจึงเป็นข้อที่จะต้องปฏิบัติอยู่เสมอ จะเดินเพียงก้าวเดียวนั้นแล้วก็หยุดเสียก็ไม่ถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา จะต้องเดินเรื่อยไป แต่ก็เดินไปทีละก้าวๆ โดยลำดับ เหมือนอย่างสิกขาบทข้อหนึ่งๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ จะสำหรับคฤหัสถ์ก็ตาม สำหรับบรรพชิตก็ตาม ก็ต้องปฏิบัติกันอยู่เป็นประจำ ไม่ใช่ว่าปฏิบัติวันเดียวแล้วไม่ต้องทำอีก ก็ต้องปฏิบัติเรื่อยๆ ไปทุกวัน เมื่อเป็นดั่งนี้ จึงจะถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา ซึ่งจุดมุ่งหมายของการศึกษานี้ก็ได้แก่วิมุตติ ความหลุดพ้นหรือนิพพาน ตามจุดมุ่งหมายสูงสุดในพุทธศาสนา เมื่อยังไม่บรรลุวิมุตติ ไม่บรรลุนิพพาน ก็ต้องปฏิบัติเดินกันเรื่อยไป จะหยุดก็ไม่ได้ อันนี้เป็นความหมายตรงของคำว่า สิกขาบท

ปฏิบัติตามสิกขาบทคือรักษาศีล

คราวนี้การปฏิบัติตามสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เรียกว่า **ศีล** และก็เรียกจำแนกศีลว่ามีกี่ข้อๆ ก็ตาม ก็คือปฏิบัติตามสิกขาบทอย่างนั้นๆ กี่ข้อ เช่นว่าปฏิบัติตามสิกขาบท ๕ ข้อ อย่างคฤหัสถ์ก็เรียกว่าศีล ๕ ๘ ข้อก็เรียกว่าศีล ๘ สำหรับฝ่ายบรรพชิตนั้น สำหรับสามเณร ๑๐ ข้อ ก็เรียกว่าศีล ๑๐ สำหรับภิกษุ ๒๒๗ ข้อ ก็เรียกว่าศีล ๒๒๗ ดั่งนี้ และคำว่าศีลนี้แปลอย่างหนึ่งว่าปกติ และก็ยังมีคำแปลอย่างอื่นอีก อันมีความหมายว่า ต้องการที่จะให้ปฏิบัติตามสิกขาบทนั้นจนเป็นปกติ อย่างเช่นว่า สิกขาบทบัญญัติว่าให้เว้นจากการฆ่า ก็ให้เว้นจากการฆ่าได้เป็นปกติ ให้เว้นจากการลักก็ให้เว้นจากการลักได้เป็นปกติ ต้องการจะให้ปฏิบัติให้เป็นปกติ แต่ว่าในการที่จะปฏิบัติได้เป็นปกตินั้น ก็จะต้องมีวิรัติคือความตั้งใจงดเว้นจากข้อที่บัญญัติไว้ว่าให้งดเว้นจากสิ่งนั้นๆ วิรัติินี้จึงเป็น **หัวใจของศีล** และก็มีสิ่งประกอบก็คือนอกจากงดเว้นจากข้อที่ทรงบัญญัติไว้ให้งดเว้น ก็ต้องปฏิบัติในข้อที่ทรงบัญญัติให้ปฏิบัติด้วย อย่างเช่น สำหรับภิกษุทรงบัญญัติไว้ให้งดเว้นจากข้อนั้นๆ ส่วนหนึ่ง และทรงบัญญัติว่าให้กระทำอย่างนั้นๆ ส่วนหนึ่ง เมื่อทรงบัญญัติให้เว้นก็เว้น ทรงบัญญัติให้ทำก็ทำ แปลว่าจะต้องมีความเชื่อฟัง และเมื่อมีความเชื่อฟังดั่งนี้ ก็จะทำให้งดเว้นในข้อที่ทรงบัญญัติให้งดเว้น กระทำในข้อที่ทรงบัญญัติให้กระทำได้ ดั่งนี้เรียกว่าศีล และเมื่อจะกล่าวโดยสรุปก็ยังมีอีกข้อหนึ่งคือว่า ทรงบัญญัติให้ไปในที่ที่ควรไป ไม่ไปในที่ที่ไม่ควรไป ก็เชื่อฟังตามที่ทรงบัญญัตินั้น

ฉะนั้น ในบาลีที่แสดงอธิบายศีลสำหรับภิกษุทั่วๆ ไป จึงมักจะใช้คำอธิบายว่า **ปาติโมกขสํวรสํวุโต** สำรวมแล้วด้วยความสำรวมระวังในพระปาติโมกข์ **อาจารโคจร–สมฺปนฺโน** ถึงพร้อมด้วยอาจาระคือความประพฤติและโคจระ โคจรคือที่เที่ยวไป ดั่งนี้ คำว่า "สำรวม" ด้วยความสำรวมในพระปาติโมกข์นั้นก็ได้แก่ ความที่ตั้งใจสำรวมปฏิบัติตามสิกขาบทบัญญัติ ๒๒๗ ข้อ ที่เรียกว่า "ปาติโมกข์" คือเป็นพระบัญญัติที่เป็นข้อสำคัญ เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ อาจารโคจรสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยอาจาระคือมรรยาท โคจรคือที่เที่ยว ก็หมายความว่าถึงพร้อมด้วยความประพฤติดีงามต่างๆ ดังที่ทรงบัญญัติเป็นข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ ที่มานอกพระปาติโมกข์ทั้งหลาย ดังที่ประมวลไว้ในวินัยมุข เล่ม ๒ ถึงพร้อมด้วยโคจรคือที่เที่ยว คือเที่ยวไปในที่ๆ ควรเที่ยวไป ซึ่งเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วก็คือว่า เดิน ยืน นั่ง นอน ในที่ๆ ควรเดิน ควรยืน ควรนั่ง ควรนอนทั้งหลาย ในที่ทั้งปวง เหล่านี้รวมอยู่ในคำว่า "ศีล"

เพราะฉะนั้น คำว่าศีลนั้นจึงหมายถึงความที่มีวิรัติเจตนา ความตั้งใจงดเว้นข้อที่ทรงบัญญัติให้งดเว้น ให้ประพฤติในข้อที่ทรงบัญญัติให้ประพฤตินั้นๆ เช่น ในอาจาระ มรรยาททั้งหลายที่ดีงามทั้งปวง เช่น เกี่ยวแก่การนุ่งห่ม การประกอบกิจวัตรอื่นๆ ทั้งหลาย และให้เที่ยวไปในที่ที่ควรเที่ยวไป ไม่ไปในที่ที่ไม่ควรไป สำเร็จอิริยาบถทั้ง ๔ ในข้อที่ควรสำเร็จอิริยาบถทั้ง ๔ ศีลจึงเป็นข้อปฏิบัติสำหรับให้มีวินัยสำหรับตนเอง เป็นความเรียบร้อยงดงามสำหรับตนเองด้วย เป็นความเรียบร้อยสำหรับหมู่คณะด้วย และเมื่อเป็นดั่งนี้ ก็เป็นข้อกำจัดโทษทางกายทางวาจาทั้งหลาย ตลอดจนถึงทางจิตใจ เป็นข้อแนะนำที่ดีงามสำหรับความประพฤติที่ดีงามทางกายทางวาจา ท่านจึงเปรียบเหมือนอย่างว่าเป็นเครื่องประดับอันประเสริฐใช้ประดับกายประดับวาจาให้งดงาม

สีลนิสัย

เมื่อได้ปฏิบัติในศีลอยู่เป็นอาจิณก็ย่อมจะทำให้เกิดความคุ้นเคยในศีล จะทำให้สามารถปฏิบัติในศีลจนเป็นปกติ ความประพฤติได้ดั่งนี้เรียกว่า สีลนิสัย คือมีศีลเป็นนิสัยที่อาศัย มีศีลเป็นวาสนาคือมีศีลที่อยู่ตัวคงที่คงตัว มีศีลเป็นสันดานคือเป็นเครื่องสืบต่อในจิตใจที่ดีงาม แต่ว่าจะปฏิบัติถึงขั้นนี้ได้นั้น ก็จะต้องประสบทุกข์ในการปฏิบัติศีลมาน้อยหรือมาก เพราะว่าการปฏิบัติในศีลดังกล่าวนั้นเป็นการปฏิบัติขัดต่อตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากในจิตใจที่ทุกคนมีอยู่ ศีลทุกข้อย่อมเป็นสิ่งที่ขัดคอตัณหาทั้งนั้น เป็นสิ่งที่กั้นประตูตัณหาทั้งนั้น ไม่ให้ตัณหาออกไปได้ เมื่อเป็นดั่งนี้ ตัณหาที่มีอยู่ก็ดิ้นขลุกขลักอยู่ในใจ ก็ทำให้เป็นทุกข์กลัดกลุ้มเดือดร้อน อันนี้แหละจะต้องใช้สติใช้ปัญญากำหนดให้รู้จัก **อริยสัจ** ที่เป็นขั้นมูลฐาน คือจะต้องกำหนดที่ใจของตนเองว่า ถ้าหากว่าได้รับความอึดอัดเดือดร้อนเพราะการปฏิบัติในศีลดั่งนี้ ก็ไม่ใช่เป็นโทษของศีล ศีลไม่ได้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ แต่ว่าเป็นโทษของตัณหาในจิตใจนั่นเอง ตัณหาเป็นตัวทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เพราะฉะนั้น **ทุกข์ทั้งหลายที่ได้รับในการปฏิบัติศีลนั้นเกิดจากตัณหาเป็นเหตุ** ตัณหาที่ดิ้นขลุกขลักอยู่ในจิตใจเพราะออกไม่ได้มีศีลกันอยู่ทุกทางที่ตัณหาจะออกไปก็กำหนดให้รู้จัก และเมื่อเป็นดั่งนี้แล้ว ก็ได้รู้จักอริยสัจ ๒ ข้อ คือ รู้จักทุกข์และรู้จักสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ขั้นศีล และเมื่อได้ตั้งใจไม่ยอมแพ้ต่อตัณหา ใช้ขันติ ความอดทน ใช้สติ ใช้ปัญญา ตลอดจนถึงตั้งใจอบรมสมาธิ อบรมปัญญาที่ยิ่งๆ ขึ้นไป แปลว่าไม่ยอมแพ้ ตัณหานั้นก็จะต้องสงบไปเอง

เพราะว่าเมื่อบุคคลไม่แพ้แล้ว ตัณหาก็แพ้คือสงบไปเอง จิตก็สงบ **ไม่ต้องไปทำอะไรตามตัณหา แต่ให้รู้จักมีขันติ มีสติปัญญา มีสมาธิ เหล่านี้ ตัณหาก็จะต้องแพ้ ต้องสงบดับลงไป**

ศีลเป็นสรณะ

เมื่อตัณหาสงบดับลงไป นั้นแหละเป็นตัวทุกขนิโรธความดับทุกข์ และก็ต้องรู้จักว่าข้อปฏิบัติต่อสู้กับตัณหาจนตัณหาต้องแพ้ไปนั่นแหละ เป็นตัวมรรคทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นอันว่าได้รู้จักอริยสัจอีก ๒ ข้อ คือ ข้อทุกขนิโรธและข้อมรรคในขั้นศีล นี้เป็นตัวสติปัญญาในขั้นนี้ และศีลนี้เองก็จะมาเป็นสรณะคือที่พึ่ง เรียกว่ามีธรรมะคือศีลเป็นที่พึ่ง และตนเมื่อมีศีลอยู่ ก็ชื่อว่าตนเป็นที่พึ่งของตนได้ในขั้นศีลนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามีธรรมะ คือศีลเป็นที่พึ่ง และก็มีตนเป็นที่พึ่งด้วยในขั้นศีลนี้ พระพุทธเจ้าพระสงฆ์ก็มาเป็นที่พึ่งทั้งหมด เพราะฉะนั้นก็ต้องกำหนดให้รู้ดั่งนี้ และก็ต้องกำหนดให้รู้ด้วยตนเองที่ตัวเอง ต้องปฏิบัติที่ตัวเอง ตั้งใจรู้ ตั้งใจปฏิบัติอยู่ก็สามารถจะทำได้

ศีลเป็นเสมือนรั้วกันความชั่ว

การรักษาศีลเป็นที่รู้สึกกันโดยมากว่า เหมือนเป็นการสร้างรั้วล้อมตนเอง ศีลยิ่งมากข้อ ก็ยิ่งเหมือนรั้วที่แน่นหนาแข็งแรง และยิ่งมีวงแคบ จะทำอะไรจะไปไหนก็ล้วนแต่มีข้อห้ามทั้งนั้น เมื่อรู้สึกดั่งนี้จึงไม่พอใจจะรักษาศีล ปรารถนาที่จะทำอะไรไปข้างไหนตามความพอใจ มีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า

ภิกษุรูปหนึ่งรู้สึกว่าวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้มีเป็นอันมาก ไม่อาจที่จะจะรักษาให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ มีความเบื่อหน่ายหมดกำลังใจ พระพุทธเจ้าได้ทรงเรียกภิกษุนั้นไปตรัสถาม ว่าสามารถจะรักษาเพียงข้อหนึ่งได้หรือไม่ ภิกษุนั้นก็กราบทูลว่าถ้าเพียงข้อเดียวก็สามารถ พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า **ถ้าอย่างนั้นก็ให้รักษาจิตของตน เมื่อสามารถรักษาจิตของตนได้เพียงข้อเดียว ก็สามารถรักษาข้ออื่นๆ ได้ทั้งหมด** ภิกษุนั้นได้ปฏิบัติตามพระพุทธโอวาท ก็สิ้นความอึดอัดรำคาญ สามารถรักษาพระวินัยให้บริสุทธิ์บริบูรณ์

อันที่จริงจะเปรียบศีลเหมือนอย่างรั้วล้อมก็ได้ แต่หมายความว่าล้อมมิให้ความชั่วเข้ามา เหมือนอย่างรั้วล้อมบ้านป้องกันโจรผู้ร้าย และรั้วบ้านนั้นก็มีประตูสำหรับเข้าออก แม้ตัวบ้านเองก็มีประตูหน้าต่าง คนโดยปกติก็เข้าออกทางประตู ถ้าปีนรั้วหรือปีนหน้าต่างเข้าหรือออก ก็เป็นการผิดปกติ ศีลก็เช่นเดียวกัน แม้เป็นข้อห้ามดังศีล ๕ เหมือนอย่างรั้วกั้น แต่นอกจากที่ห้ามไว้นั้นก็อาจทำได้ เท่ากับมีประตูสำหรับเข้าออกอยู่ด้วยบริบูรณ์ เพราะข้อที่พึงทำมีมาก จะแสดงไว้ก็คงไม่หมด จึงแสดงไว้แต่ข้อห้ามที่มี

จำนวนเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เมื่อเข้าใจดั่งนี้ ก็จะเข้าใจต่อไปได้ว่า ผู้ที่เว้นจากข้อห้ามทำในข้อที่ท่านไม่ห้าม เรียกได้ว่าเป็นคนปกติ เหมือนอย่างเข้าออกทางประตูโดยปกติ เป็นอันได้เข้าใจความหมายของศีลโดยตรง

ศีลคือความปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ

ศีลแม้จะมีข้อบัญญัติน้อยหรือมากอย่างไร แต่ก็มีลักษณะเดียวคือความปกติ อันหมายถึงปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ แต่เพราะบุคคลมีโลภะ โทสะ โมหะ หรือโลภ โกรธ หลง จึงทำให้ประพฤติผิดปกติ เหตุฉะนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้ตั้งใจงดเว้นจากความประพฤติผิดปกติต่างๆ และได้ทรงบัญญัติข้อที่พึงงดเว้นไว้โดยชัดเจน เมื่อได้ตั้งใจงดเว้นตามพระบัญญัติ ก็ชื่อว่ามีศีลตามที่งดเว้นได้

เมื่อจะตั้งปัญหาว่า อะไรชื่อว่าศีล ก็อาจยกเอาลักษณะใดลักษณะหนึ่งของการปฏิบัติดังกล่าวขึ้นพูดได้ทั้งนั้น เช่นที่แสดงไว้ใน ปฏิสัมภิทามรรค ว่า "*เจตนา สีลํ* เจตนาชื่อว่าศีล *เจตสิกํ สีลํ* เจตสิกชื่อว่าศีล *สํวโร สีลํ* สังวรชื่อว่าศีล *อวีติกฺกโม สีลํ* ความไม่ล่วงละเมิดชื่อว่าศีล" **มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่าศีลต้องประกอบด้วยเจตนาวิรัติงดเว้น** จากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น **เจตนานี้แหละชื่อว่าศีล** วิรัติ หรือ เวรมณี คือความงดเว้นชื่อว่าเจตสิกเพราะมีในใจ แม้เจตสิกคือวิรัติก็ชื่อว่าศีล เมื่อมีเจตนาและเจตสิกเป็นศีลขึ้น ก็มีการสำรวมระมัดระวังเป็นอันดี แม้ความสำรวมระมัดระวัง หรือที่เรียกว่าสังวรนี้ก็ชื่อว่าศีล เมื่อมีความสังวร ก็ย่อมไม่ล่วงละเมิดภัยเวรนั้นๆ แม้อวีติกกมะความไม่ล่วงละเมิด ก็ชื่อว่าศีล

อนึ่ง ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ อันผู้มีศีลสมาทานประพฤติ เรียกว่า สิกขาบท แม้สิกขาบทนี้ก็เรียกว่าศีล และก็เรียกว่าศีล ๕ เพราะมี ๕ สิกขาบท ศีล ๘ ก็เพราะมี ๘ สิกขาบท เป็นต้น ผู้ที่สมาทานศีลคือสมาทานสิกขาบทนั้นๆ ดังสมาทานว่า *"ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคืองดเว้นจากการฆ่าสัตว์"* ดั่งนี้เป็นต้น

ความสงบ ความเป็นปกติ เป็นตัวศีล

การสมาทานสิกขาบทนี้เป็นเบื้องต้นแห่งการนำตนเข้าสู่ศีลด้วยสมาทานวิรัติ เมื่อสมาทานแล้วก็รักษาไว้ด้วยดี ไม่ล่วงละเมิดด้วยความสังวร ประกอบด้วยวิรัติเจตนา ความตั้งใจงดเว้น ผู้สมาทานศีลแล้วไม่ล่วงทางกายวาจา ศีลก็ไม่ขาดไม่ทะลุ แต่ถ้ายังคิดล่วงอยู่ หรือยังมีความคะนองกายวาจา ศีลก็ด่างพร้อยไม่บริสุทธิ์ ต่อเมื่อใจไม่คิดล่วงละเมิดและไม่คะนองกายคะนองวาจา ศีลจึงไม่ด่างพร้อย เป็นศีลบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น ผู้มุ่งรักษาศีลให้บริสุทธิ์ จึงต้องรักษาเจตนาหรือใจให้ประกอบด้วยวิรัติ เมื่อเป็นเช่นนี้ ศีลก็จะเกิดอยู่กับใจ ใจก็จะอยู่กับศีล เป็นใจสงบ ใจปกติ กายวาจาก็สงบปกติ ดังพระบาลีว่า

สนฺตํ ตสฺส มนํ โหติ สนฺตา วาจา จ กมฺมํ จ
ใจของท่านสงบ วาจาและกรรมทางกายก็สงบ

จึงเป็นศีลตลอดกายวาจาใจ ความสงบความเป็นปกตินี้เป็นลักษณะเอกอันเดียวของศีล เป็นตัวศีล

ศีลที่เป็นบารมีในจริยาปิฎก

ศีลตามที่กล่าวมานี้มี ๒ ประเภทก่อน คือ **ศีลที่เป็นกรรม** กับ **ศีลที่เป็นบารมี** ศีลที่ปฏิบัติคราวหนึ่งๆ เป็นศีลที่เป็นกรรม เพราะเป็นกิจที่ทำ ศีลที่เป็นกรรมนี้แหละที่เก็บสั่งสมเป็นสันดานแห่งศีลในจิต ก็เป็นศีลที่เป็นบารมี ท่านแสดงว่าพระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญ **สีลบารมี** ทรงรักษาจิตไม่ให้โกรธ รักษาศีลไว้โดยไม่อาลัยแก่ชีวิตและเลือดเนื้อ ตลอดพระชาติเป็นอันมาก จึงได้สำเร็จพระโพธิญาณในที่สุด

ดังที่แสดงไว้ในจริยาปิฎก เล่าเรื่องดิรัจฉานบ้าง มนุษย์บ้าง เทพบ้าง ผู้รักษาศีลยิ่งกว่าชีวิต แม้เป็นเรื่องนิทานชาดกอันอาจเห็นว่าเก่าพ้นสมัย แต่คติของเรื่องก็ยังเป็นเครื่องสอนใจได้ ไม่มีเก่า ซ้ำยังเป็นเครื่องเตือนโดยอ้อมว่า แม้ดิรัจฉานก็ยังเห็นคุณของศีล ไฉนมนุษย์จะไม่เห็นคุณของศีลเล่า ดังเช่นเล่าเรื่องช้างชื่อ **สีลวนาค** เลี้ยงมารดา งูมีพิษร้ายชื่อ **ภูริทัต** กระบือใหญ่เรียกว่า **มหิงสราช** เรื่องหลังนี้เล่าถึงกระบือซึ่งเป็นสัตว์ใหญ่ ถูกวานรชั่วรังแกต่างๆ เช่น แกล้งถ่ายรด แต่ก็อดกลั้นใจไม่ทำร้ายตอบทั้งที่อาจทำได้ โดยเฉพาะเรื่องภูริทัต ที่แสดงไว้ในภูริทัตชาดก จัดเป็นชาดกที่แสดงสีลบารมี และจัดเป็นชาติที่สำคัญชาติหนึ่งในทศชาติ มีเรื่องโดยย่อว่า

นาคชื่อ **ภูริทัต** เป็นบุตรของท้าวธตรัฏฐและนางสมุทรชา ขึ้นจากเมืองบาดาลมารักษาอุโบสถศีลที่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนาในเมืองมนุษย์ ถูกพราหมณ์อาลัมพายน์จับไปบังคับให้แสดงแก่ประชาชน ตลอดจนแสดงถวายพระเจ้าพาราณสีผู้เป็นพระเชษฐาของนางสมุทรชา ต่อมาพี่น้องของภูริทัตติดตามมาช่วยแก้ให้พ้นจากอำนาจของพราหมณ์

อาลัมพายน์ได้ ภูริทัตระวังจิตมิให้โกรธและทำร้ายพราหมณ์อาลัมพายน์ ยอมปฏิบัติตามคำสั่งให้แสดงของพราหมณ์อาลัมพายน์ รักษาศีลอยู่ได้ตลอดเวลา

เรื่องมนุษย์ เล่าเรื่องกุมารชื่อ **ชยทิส** พระราชบิดาถูกโปริสาทซึ่งเป็นมนุษย์กินคนจับพระองค์ไปได้ในขณะที่เสด็จไปทรงล่าสัตว์ จะปลงพระชนม์เป็นภักษา พระราชาทรงขอผ่อนผันให้ปล่อยพระองค์เพื่อทรงทำกิจบางอย่าง และมอบหมายกิจการทั้งปวงแล้วพระองค์จะกลับมา โปริสาทจึงปล่อยพระองค์กลับ พระราชกุมารทรงขอพระราชบิดาเสด็จไปหาโปริสาทแทน ทรงรักษาสัจจวาจาสัญญาของพระราชบิดา โปริสาทเห็นความเด็ดเดี่ยวมั่นคง ไม่สะดุ้งสะเทือนของพระราชกุมาร ก็กลับเป็นฝ่ายสะดุ้งกลัว ไม่กล้าที่จะทำอันตรายได้ ปล่อยพระองค์ไป พระราชกุมารกลับเป็นฝ่ายชักนำให้โปริสาทมีศีลขึ้น

ส่วนเรื่องของเทพ ได้เล่าเรื่อง **ธรรมเทพบุตร** กับ **อธรรมเทพบุตร** ฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายธรรมเทพบุตร เที่ยวชักชวนมหาชนให้สมาทานกุศลกรรมบถ อีกฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายอธรรมเทพบุตร ชักชวนมหาชนให้มาสมาทานอกุศลกรรมบถ รถของทั้ง ๒ ฝ่ายแล่นสวนทางมาพบกัน ฝ่ายอธรรมบังคับขู่ให้ฝ่ายธรรมหลีกทาง ถ้าไม่หลีกจะเกิดมหายุทธ ฝ่ายธรรมไม่ปรารถนาจะตอบโต้ด้วยอธรรม จึงเบี่ยงรถหลีกทางให้ด้วยจิตใจอันสงบ ฝ่ายอธรรมก็ตกจมแผ่นดินลงไปในขณะนั้นเอง ชาดกเรื่องนี้เป็นเครื่องสอนว่า ทุกๆ คน เมื่อเกิดความกำเริบขึ้นในจิต เช่นความโกรธ ก็เท่ากับเป็นอธรรมเทพบุตร จะประพฤติบาปอกุศลทุจริตได้ทุกอย่าง ทั้งจักชักชวนคนอื่นให้ประพฤติด้วย แต่เมื่อดับความกำเริบจิตเสียได้ อธรรมในจิตก็จักตกลงไปทันที ทั้งนี้ด้วยวิธีหลีกทางให้คือเอาตัวหลบไม่เอาตัวออกรับออกโต้ เช่น เมื่อถูกยั่วโทสะก็ไม่เอาตัวออกรับการยั่วนั้น ปล่อยให้เขายั่วไปข้างเดียว ก็จักไม่เกิดโทสะซึ่งเป็นชนวนของการวิวาท การยั่วนั้นก็ไม่บังเกิดผลต้องเลิกไปเอง เท่ากับฝ่ายอธรรมต้องตกจมแผ่นดิน เรื่องวิวาทที่เกิดด้วยโทสะ ก็

เพราะเอาตัวออกรับเผชิญหน้ากัน เหมือนอย่างรถวิ่งมาชนกัน เรื่องนี้มีคติสอนใจได้อย่างดีถึงวิธีปฏิบัติชนะอธรรมด้วยธรรม

เรื่องในชาดกต่างๆ เหล่านี้ แม้จะถือว่าเป็นเพียงนิทานที่นำมาเล่าอ้าง แต่ก็เป็นนิทานที่ให้คติเกี่ยวกับสีลบารมี

สีลบารมี ๓ ชั้น

สีลบารมีนี้ยังแบ่งออกไปเป็น ๓ ชั้น คือ

สีลบารมี ได้แก่ ศีลที่บำเพ็ญด้วยรักศีลยิ่งกว่าบุคคลที่รักและทรัพย์สิน ดังภาษิตว่า "ผู้รักษาศีลพึงรักศีล เคารพในศีล เหมือนนกต้อยตีวิดรักษาไข่ เหมือนจามรีรักษาขนหาง เหมือนมารดารักษาลูกที่รัก หรือเหมือนคนตาบอดข้างหนึ่งรักษานัยน์ตาอีกข้างหนึ่งที่เหลืออยู่"

สีลอุปบารมี ได้แก่ ศีลที่บำเพ็ญด้วยรักศีลยิ่งกว่าอวัยะร่างกายของตน ดังคำของจัมเปยยกนาคว่า "ร่างกายของเราจงแตกกระจัดกระจายอยู่ในที่นี้ เหมือนแกลบที่เขาโปรยกระจัดกระจายอยู่ก็ตามที เราจะไม่ทำลายศีล"

สีลปรมัตถบารมี ได้แก่ ศีลที่บำเพ็ญด้วยรักศีลยิ่งกว่าชีวิตของตน ดังคำของภูริทัตว่า "ความสละชีวิตของตนเบายิ่งกว่าหญ้าในเรา ความละเมิดศีลสำหรับเราเหมือนพลิกแผ่นดิน" และดังภาษิตว่า "นรชนพึงสละทรัพย์เพราะเหตุแห่งอวัยวะ เมื่อจะรักษาชีวิตพึงสละอวัยวะ เมื่อระลึกถึงธรรมพึงสละทุกอย่าง ทั้งอวัยวะ ทรัพย์ และแม้ชีวิต"

อานิสงส์ของศีล

ศีลนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพรรณนาอานิสงส์ไว้โดยเอนกปริยาย ดังเช่นคำบอกอานิสงส์ว่า ***“สีเลน สุคตึ ยนฺติ* ไปสู่สุคติเพราะศีล *สีเลน โภคสมฺปทา* โภคทรัพย์ถึงพร้อมเพราะศีล *สีเลน นิพฺพุตึ ยนฺติ* ถึงความดับทุกข์เพราะศีล *ตสฺมา สีลํ วิโสธเย* เหตุดั่งนั้นสาธุชนพึงชำระศีลให้บริสุทธิ์”**

ศีลให้อานิสงส์ดังกล่าวในปัจจุบัน พึงเห็นได้ในที่ใกล้ที่สุดคือในตนเองของทุกๆ คนและในปัจจุบันนี้ คือทุกๆ คนมีความสวัสดี ปราศจากภัยเวร ไม่ถูกทำร้ายร่างกายและชีวิต ไม่ถูกลักทรัพย์ เป็นต้น เพราะเหตุที่มีเครื่องคุ้มครองรักษาทางบ้านเมืองบ้าง ทางพระศาสนาบ้าง กล่าวเฉพาะทางพระศาสนาก็คือ ศีล อันได้แก่การงดเว้นจากการกระทำดังกล่าวของบุคคลอื่น ในที่ใดคนไม่มีศีลแก่กัน มุ่งแต่จะเบียดเบียนกัน อยู่ในที่นั้นไม่มีความสุข จะประกอบอาชีพอะไรให้เกิดความเจริญไม่ได้ ส่วนในที่ใดคนมีศีลแก่กัน อยู่ในที่นั้นจึงจะมีความสุขความเจริญ **สุคติ** แปลว่า การไปดี การถึงดี หมายถึงความสุขความเจริญ **โภคสัมปทา** แปลว่าความถึงพร้อมด้วยโภคะ หมายถึงมีโภคทรัพย์สมบูรณ์ ผลเหล่านี้ย่อมเกิดขึ้นเพราะคนที่อยู่ด้วยกันมีศีลแก่กัน คือเว้นเบียดเบียนกัน ผลอีกข้อหนึ่งคือความดับทุกข์ร้อนใจ จะเห็นได้ง่ายว่าเกิดจากศีล ฉะนั้น เมื่อพิจารณาโดยถ่องแท้แล้วจะเห็นว่า ศีลเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับทุกคนที่อยู่ร่วมกัน และเป็นสิ่งจำเป็นของทุกๆ คน เพราะก็เป็นผู้หนึ่งๆ บรรดาผู้ที่อยู่ร่วมกัน แม้โจรผู้ร้ายไม่มีศีลแก่บุคคลอื่น ก็ต้องมีศีลแก่พวกของตนเอง ถ้าไม่ซื่อตรงต่อพวกของตน ทำร้ายกันเอง คดโกงกันเอง ก็จะคุมกันอยู่ไม่ได้ แต่บุคคลโดยมาก

มีความคิดคับแคบปรารถนาให้คนอื่นมีศีลแก่ตน คือปรารถนาไม่ให้คนอื่นเบียดเบียนตน แต่กลับไม่มีศีลแก่บุคคลอื่น ประพฤติเบียดเบียนเขา

พิจารณาสืบไปอีกชั้นหนึ่งว่า เพราะเหตุไรจึงปรารถนาให้คนอื่นมีศีลแก่ตน ก็จะเห็นเหตุผลต่อไปว่า เพราะทุกๆ คน มีความรักตน รักร่างกายและชีวิต รักทรัพย์สมบัติและอื่นๆ ของตน ปรารถนาสุขแก่ตน ไม่ปรารถนาทุกข์ รวมความว่าเมตตาตนเอง ถ้าได้แผ่เมตตานี้ไปแก่บุคคลอื่นใด ก็จะทำให้มีศีลแก่บุคคลนั้น คืองดเว้นจากการเบียดเบียนผู้นั้น เปลี่ยนเป็นเกื้อกูลอนุเคราะห์ เหมือนอย่างมารดาบิดามีศีลแก่บุตรธิดาด้วยอำนาจของเมตตา และเมื่อแผ่ไปในสัตว์ดิรัจฉาน ก็พาให้มีศีลเว้นเบียดเบียนในสัตว์ดิรัจฉาน เหมือนอย่างที่คนมีศีลในสัตว์เลี้ยงด้วยอำนาจของเมตตาเช่นเดียวกัน ผลของศีลที่เกิดจากเมตตานี้ ก็คือความสุขความเจริญของบุคคลผู้รับเมตตา เช่น มารดาบิดามุ่งผลคือความสุขความเจริญของบุตรธิดา เมื่อบุตรธิดามีความสุขความเจริญเต็มที่มารดาบิดาย่อมจะวางใจเป็นอุเบกขาได้ ชื่อว่าวางความปรารถนาในผลที่ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น และก็ย่อมมีความสุขเพราะเต็มความปรารถนา ศีลที่เกิดจากเมตตาก็เป็นเช่นเดียวกัน เมื่อพิจารณาดูตนเห็นว่าไม่ได้เบียดเบียนใครให้เดือดร้อนด้วยกายวาจาหรือแม้ด้วยใจ ก็ย่อมจะรู้สึกว่าตนเป็นผู้บริสุทธิ์และมีความสุข ผู้รักษาศีลเมื่อคอยรักษาจิตไม่ให้ปรารถนาผิด ไม่ให้โกรธ อบรมเมตตา จะมีศีลโดยง่าย และจะได้รับอานิสงส์ของศีลโดยฉับพลัน จิตใจเป็นสุคติ มีโภคทรัพย์ คือความอิ่มเต็ม ไม่บกพร่อง ไม่ทุกข์เดือดร้อน และจะแผ่ออกไปในวงแคบหรือกว้างตามขอบเขตอำนาจของศีล

สรุปลงโดยย่อที่สุดคือ ดับใจไม่ให้กำเริบ ไม่ให้โกรธ ก็จะรักษาศีลได้ และศีลก็จะรักษาผู้มีศีลให้ได้รับอานิสงส์คือ **สุคติ** การไปดี **โภคสมบัติ** ความถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์ และ **นิพพุติ** ความดับทุกข์เดือดร้อน.



วิธีคลายทุกข์

อันที่จริง ศาสนธรรมของพระพุทธเจ้านั้นเป็นคำเฉลยปัญหาต่างๆ อยู่อย่างสมบูรณ์ แต่ว่าบุคคลเป็นอันมากนั้นเมื่อเกิดปัญหาขึ้น ก็มักไม่คิดจะถามพระพุทธเจ้า หรือบางทีก็มิได้ใช้ **โยนิโสมนสิการ** ก็ไม่พบประเด็นของปัญหาที่พึงถาม เพราะเมื่อไม่ใช้โยนิโสมนสิการก็มักหลงเข้าใจผิดไปต่างๆ คว้าผิดคว้าถูกในเรื่องทั้งหลาย จึงไม่พบประเด็นของปัญหาที่จะพึงถาม หรือว่าเมื่อพบก็ไม่ได้นึกถึงพระพุทธเจ้า ไม่ได้นึกที่จะถามพระพุทธเจ้า แต่ว่ามุ่งแก้ปัญหากันไปในที่อื่น วิ่งไปแสวงหาไต่ถามบุคคลอื่นเพื่อที่จะแก้ปัญหานั้นๆ ก็จับผิดบ้างจับถูกบ้าง เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อประสบปัญหา หากได้นึกถึงพระพุทธเจ้าและไต่ถามพระพุทธเจ้า ก็จะได้คำตอบอันถูกต้อง แต่ก็จะต้องใช้โยนิโสมนสิการ ถ้าไม่เช่นนั้นก็จะไม่สนใจถึงคำตอบของพระพุทธเจ้า ไม่พยายามที่จะเข้าใจคำตอบของพระพุทธเจ้า ไม่รับคำตอบของพระพุทธเจ้า

การที่จะถามพระพุทธเจ้านั้นก็คือ ฟังธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระองค์ ที่แสดงคำสั่งสอนของพระองค์ ดังเช่นตรัสชี้ให้รู้จัก **สังโยชน์** ซึ่งสังโยชน์คือความผูกนี้ ทำให้ยินดี ทำให้ยินร้าย ทำให้ชอบ ทำให้ชัง เพราะฉะนั้น ก็ต้องใช้สติพิจารณาให้รู้จักสังโยชน์ที่บังเกิดขึ้น และก็พิจารณาให้รู้จักทางเกิดทางดับของสังโยชน์ตามที่ได้เคย

สั่งสอนเอาไว้ และเมื่อแก้สังโยชน์คือป้องกันและดับเสียได้ ก็ดับความยินดียินร้าย ป้องกันความยินดีความยินร้ายมิให้เกิดขึ้นในสิ่งทั้งหลายที่ประสบพบพานทาง **อายตนะ** นี้ได้

ฉะนั้น การหัดที่จะเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยการตั้งใจฟังธรรม และตั้งใจใช้ธรรมไปแก้ปัญหาต่างๆ ให้ถูกต้อง จึงเป็นสิ่งที่มีประโยชน์มาก สามารถจะจับเหตุจับผลได้โดยถูกต้อง แต่ก็ต้องใช้โยนิโสมนสิการ ต้องมีความเข้าใจ

คราวนี้ก็ควรจะใช้โยนิโสมนสิการพิจารณาด้วยอีกว่า สังโยชน์คือความผูกดังกล่าวนี้ ทำไมจึงไปผูกในบางอย่าง ไม่ผูกในบางอย่าง เช่นว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม ทั่วๆ ไป แม้เป็นดิน น้ำ ไฟ ลม ที่บังเกิดขึ้น ก่อให้เกิดความทุกข์ร้อน เช่น ไฟไหม้ น้ำท่วม ดังที่กล่าวมาแล้ว ทำไมจึงไม่เกิดความชอบหรือความชังในดิน น้ำ ไฟ ลม เหล่านั้น ส่วนสิ่งอื่นๆ ทำไมจึงเกิดความชอบหรือความชัง บางทีสิ่งอื่นๆ เหล่านั้นก็มิได้อำนวยคุณมิได้อำนวยโทษให้เท่าใดนัก แต่ก็เกิดความชอบหรือความชัง แต่ว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม ดังกล่าวนั้น บางทีอำนวยคุณอำนวยโทษให้มากมาย แต่ก็ไม่เกิดความชอบหรือความชังแต่อย่างใด แสดงถึงว่ามิได้มีสังโยชน์คือความผูก คิดเทียบเคียงดูดั่งนี้ ศึกษาเข้าไปให้รู้จักอีกขั้นหนึ่งว่าทำไม เมื่อพิจารณาดั่งนี้โดยอาศัยศาสนธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเอาไว้ ไม่ต้องไปศึกษาจากอาจารย์อื่น อาจารย์พระพุทธเจ้านี้แหละที่ได้ทรงแสดงเอาไว้ นำเข้ามาพิจารณา

อันดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ไม่ค่อยจะเกิดสังโยชน์คือความผูกใจดังกล่าว หรือไม่เกิดเลยนั้น ก็เพราะว่าสักแต่ว่าเป็นดิน สักแต่ว่าเป็นน้ำ สักแต่ว่าเป็นไฟ สักแต่ว่าเป็นลม คนโดยมากมักมิได้คิดว่าดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นนั่นเป็นนี่ นอกจากเป็นดิน เป็นน้ำ เป็นไฟ เป็นลม ซึ่งเป็นโลกธาตุเท่านั้น

แต่ว่าสิ่งอื่นๆ นั้น คนเรามีความยึดถือว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เช่น เป็นบุคคล เป็นสัตว์เดียรัจฉาน และเป็นบุคคลก็ยังเป็นบุคคลนั้นเป็นบุคคลนี้ เป็นเราเป็นเขา และยังมีเป็นของเราเป็นของเขาอยู่ในสิ่งเหล่านั้น

ดิน น้ำ ไฟ ลม ทั่วไป ที่ไม่เกิดสังโยชน์คือความผูกพันนั้น ก็ต้องหมายถึงว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่เป็นโลกธาตุ โดยที่ไม่ได้ยึดถือว่าเป็นเราเป็นของเรา ดังเช่นน้ำที่มาท่วม ไฟที่มาไหม้ ก็ไม่ได้ยึดถือว่าเป็นเราเป็นของเรา

แต่ว่าถ้าเป็นดินเป็นน้ำของเราขึ้นมาแล้ว ก็จะเกิดสังโยชน์ขึ้นมาเหมือนกัน เช่นว่าเป็นที่ดินของเรา เป็นที่ดินของเขา เป็นนาของเรา เป็นนาของเขา เป็นไร่ของเรา เป็นไร่ของเขา เป็นน้ำในตุ่มของเรา เป็นน้ำในตุ่มของเขา เกิดเป็นเราเป็นเขาขึ้นมา ก็มีสังโยชน์คือความผูกเหมือนกัน

รู้สมมติบัญญัติในอายตนะ

ความเป็นเราเป็นเขา เป็นนั่นเป็นนี่ เป็นตัวเราของเราข้างต้นจึงเป็นสิ่งสำคัญ คือเป็นความยึดถือต่างๆ ที่ซ้อนความยึดถือ ซับซ้อนกันอยู่มากมาย แต่ว่าเมื่อมีความยึดถือที่ซับซ้อนกันอยู่นี้ แม้เพียงอันใดอันหนึ่ง ก็ทำให้เกิดสังโยชน์คือความผูก เกิดยินดียินร้าย เกิดชังเกิดชอบ อย่างใดอย่างหนึ่งได้ เมื่อมีความยึดถือดังกล่าวนี้มาก ก็ย่อมจะมีความผูกมาก ยินดียินร้ายมาก ชังชอบมาก

คราวนี้อันความเป็นนั่นเป็นนี่ ตลอดจนถึงเป็นเราเป็นเขาดังกล่าวมานี้ย่อมมีอยู่หลายอย่างประกอบกัน อย่างหนึ่งก็คือ **สมมติบัญญัติ** อีกอย่างหนึ่งก็คือความยึดถือ

ในสมมติบัญญัตินั้น จึงควรจะเข้าใจคำว่า สมมติบัญญัติ เพราะคำนี้เป็นคำที่พูดอยู่ในศาสนธรรมเป็นอันมาก ก็เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นเองที่เป็นต้นเดิมของคำเหล่านี้

อันคำว่า **"สมมติ"** นั้น คนไทยเรานำมาใช้กันมากเหมือนกัน พูดว่าสมมุติบ้าง สมมติบ้าง ก็มักจะเข้าใจกันว่า เป็นลักษณะที่เป็นของเทียม ไม่ใช่เป็นของแท้ เช่น "สมมติว่า" ก็คล้ายกับว่า "ต่างว่า" เป็นการสมมติคือต่างว่า ซึ่งลักษณะดังกล่าวมานี้ก็เป็นลักษณะหนึ่งของสมมติเหมือนกัน แต่ว่ายังไม่ตรงเป้าหมายทีเดียว อันความหมายที่เป็นเป้าหมายทีเดียวนั้น คำว่า "สมมติ" ก็ได้แก่ "ความที่มีมติ คือความรับรู้ร่วมกันด้วยกัน หรือเสมอกัน" มาจากคำว่า *สัม* หรือ *สมะ* ที่แปลว่า ร่วมกัน ด้วยกัน หรือเสมอกัน กับ *มติ* ซึ่งคำนี้ก็ใช้กันในภาษาไทย คือมีมติ ความรับรู้ร่วมกัน ด้วยกันเรียกว่า สมมติ

"บัญญัติ" นั้น ภาษาไทยเรามาใช้ว่า แต่งตั้ง หรือว่า ตั้ง และก็ใช้ในภาษาทางศาสนา เช่น บัญญัติพระวินัย พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย ก็คือแต่งตั้งพระวินัยขึ้น ในภาษาไทยก็ใช้ เช่น บัญญัติกฎหมาย ตรากฎหมาย

คำว่า สมมติ และ บัญญัติ นี้ที่ใช้ทางพระวินัยทางพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย ตราพระวินัย แต่งตั้งพระวินัยขึ้น เป็นกฎหมายสำหรับพระภิกษุสงฆ์ เป็นต้น และในพระวินัยนี้เองก็มีบัญญัติให้สมมติต่างๆ เช่น สมมติสีมา สมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์

ในการสมมติสีมานั้นก็คือ การประกาศเขตสำหรับทำสังฆกรรมสำหรับพระสงฆ์ แต่ว่าพระสงฆ์จะต้องมีมติร่วมกัน มีมติเสมอกัน คือรับรองว่าที่ตรงนี้เป็นสีมา คือเป็นเขตชุมนุมสำหรับประกอบสังฆกรรม จึงเรียกว่าสมมติ คือจะต้องมีมติรับรู้ร่วมกันรับรองกัน ไม่ใช่คนเดียว

สมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ก็เหมือนกัน ก็ให้ประชุมกันกำหนดให้ภิกษุสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งปฏิบัติหน้าที่อย่างนั้นอย่างนี้ เช่น เป็นผู้แจกเสนาสนะให้พระถืออยู่ แจกจีวร เป็นต้น และพระสงฆ์ก็รับรอง คือมีมติเห็นชอบด้วยกัน ดั่งนี้เรียกว่าสมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์

ฉะนั้น สมมติที่มีความหมายดังกล่าวมานี้ จึงมิได้มีความหมายว่า เทียม หรือต่างว่า แต่หมายความว่า มีมติร่วมกัน รับรู้กัน

คราวนี้ในการบัญญัติพระวินัยนั้น บุคคลผู้เดียวบัญญัติได้ แต่งตั้งได้ ตราได้ อย่างพระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งพระวินัยด้วยพระองค์เอง ไม่ต้องขอรับความเห็นชอบจากสงฆ์ นี้คือบัญญัติ แต่มาถึงสิ่งที่ใช้ว่า สมมติ นั้น มีมติร่วมกัน วินัยนั้นเองบัญญัติเอาไว้ว่า ให้สมมติ คือให้ประชุมกัน แล้วก็มีมติร่วมกัน ทำสิ่งนั้นทำสิ่งนี้ ตกลงสิ่งนั้นตกลงสิ่งนี้

แม้ในการอุปสมบทภิกษุ สงฆ์ที่ประชุมกันประกอบการอุปสมบทก็จะต้องมีมติร่วมกันด้วยกัน ก็เป็นสมมติภิกษุขึ้นมาตามพระวินัย ก็เหมือนสมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์หรือสมมติขึ้นมานั่นแหละ และเมื่อเป็นภิกษุขึ้นมาแล้วประชุมกันประกอบสังฆกรรม ก็ต้องมีมติร่วมกันในกรรมนั้นๆ ดั่งนี้ก็เป็นสมมติสงฆ์ขึ้นมา ซึ่งมีอธิบายอย่างนี้ ไม่ใช่หมายความว่า ที่ต่างว่าเป็นภิกษุเป็นสงฆ์ คือเป็นสงฆ์เทียม ไม่ใช่ความหมายอย่างนั้น แต่หมายความว่ามีมติร่วมกัน เห็นชอบร่วมกัน นี้เป็นความหมายของคำว่าสมมติในที่นี้

คราวนี้ **ในทางธรรม** คำว่าสมมตินั้นมีความหมายคลุมมาก ภาษาที่พูดนี้ก็เป็นสมมติ ดังสิ่งนี้เรียกว่ารถ สิ่งนี้เรียกว่าเรือน ผู้นี้เรียกว่าผู้หญิง ผู้นี้เรียกว่าผู้ชาย ดั่งนี้เป็นต้น ก็เป็นสมมติ คือเป็นคำที่แต่งตั้งขึ้นมาพูดเรียกและทุกๆ คนก็รับรองพร้อมกัน คือมีมติเรียกร่วมกันว่า นี่รถ นี่เรือ นี่ผู้หญิง นี่ผู้ชาย เป็นต้น ไม่ใช่คนเดียว ถ้าเป็นคนเดียวเรียกจะเป็นสมมติขึ้นมาไม่ได้ เช่น คนใดคนหนึ่งจะเรียกกลับกันเสีย เช่นว่าเรียกรถว่าเรือน เรียกเรือนว่ารถ เรียกผู้หญิงว่าผู้ชาย เรียกผู้ชายว่าผู้หญิง อย่างนี้แล้วเป็นสมมติขึ้นมาไม่ได้ คือเรียกคนเดียว และถ้าใครไปเรียกอย่างนั้นเข้า คนอื่นๆ ก็จะหาว่าสติวิปลาส เขาเรียกกันอย่างนี้ ไปเรียกอย่างนั้น ไม่เข้าใจกัน เพราะฉะนั้นภาษาที่พูดทั้งหมดที่เข้าใจกันเป็นสมมติทั้งนั้น แม้ที่เรียกว่าเป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย เป็นนั่นเป็นนี่ เป็นถ้อยคำที่ผูกเรียกกันขึ้นนั้น ก็เรียกเป็นสมมติทั้งนั้น แม้ว่าเป็นดินเป็นน้ำเป็นไฟเป็นลม ก็เป็นสมมติทั้งนั้นเหมือนกัน ที่ใช้เป็นภาษาที่เรียกที่พูดกัน

และสมมติเหล่านี้ก็มีบัญญัติประกอบอยู่ด้วย คือจะต้องมีผู้ตั้งคำพูดขึ้นเรียก เช่นว่าตั้งให้สิ่งนี้เป็นดิน ตั้งให้สิ่งนี้เป็นน้ำ ตั้งให้สิ่งนี้เป็นลม ตั้งให้สิ่งนี้เป็นไฟ ตั้งให้สิ่งนี้เป็นรถ ตั้งให้สิ่งนี้เป็นเรือน เป็นต้น นี้เรียกว่าบัญญัติคือตั้งขึ้น ก็คล้ายๆ กับว่าให้สิ่งนี้เป็นรถ สิ่งนี้ก็เป็นรถไป ให้สิ่งนี้เป็นเรือน สิ่งนี้ก็เป็นเรือนไป หรือคล้ายๆ กับว่าเจ้าจงเป็นรถ เจ้าจงเป็นเรือน เจ้าจงเป็นดิน เจ้าจงเป็นน้ำ เหล่านี้เป็นบัญญัติ

แต่ว่าบัญญัติเหล่านี้ เมื่อคนทั้งหลายรับรองร่วมกัน มีมติร่วมกัน เรียกร่วมกันก็เป็นสมมติขึ้นมา สมมติบัญญัติจึงต้องเป็นสิ่งที่คู่กันอยู่ดั่งนี้ จะต้องตั้งขึ้นมาก่อนมีมติร่วมกันก็เป็นสมมติ ถ้าไม่มีมติร่วมกัน ตั้งอยู่คนเดียวก็ไม่ได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงต้องให้รู้จักสมมติ ให้รู้จักบัญญัติดังกล่าวมานี้ ว่าสิ่งทั้งหลายที่เข้าใจกันอยู่ที่เรียกร้องกันอยู่นี้ เป็นสมมติบัญญัติทั้งนั้น

ละความยึดถือในสมมติบัญญัติ

ความยึดถือในสมมติบัญญัติอันนี้ว่าเป็นจริงเป็นจังอย่างแท้จริง เป็นเรา เป็นเขา เป็นของเรา เป็นของเขา ซึ่งเป็นอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ก็เป็นสังโยชน์ แต่ถ้ามีความรู้จักว่าเป็นสมมติ เป็นบัญญัติ และก็ไม่ยึดถือในสมมติ ในบัญญัตินั้น พูดตามสมมติ พูดตามบัญญัติ เข้าใจตามสมมติ เข้าใจตามบัญญัติ ปฏิบัติให้ชอบต่อสมมติ ปฏิบัติให้ชอบต่อบัญญัติที่ปฏิบัติกันอยู่ แต่ว่าไม่ยึดถือ ถ้าเป็นดั่งนี้แล้วก็จะบรรเทาสังโยชน์ ละสังโยชน์ได้

เหมือนอย่างตัวอย่าง ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ยกมานั้น ถ้าไม่ได้ยึดถือเป็นนั่นเป็นนี่ ไม่ได้เป็นของเราเป็นของเขา ไฟที่มาไหม้บ้าน น้ำที่มาท่วม ลมที่พัดมาทำลายบ้านเรือน เหล่านี้เป็นต้น ก็ไม่โกรธดิน น้ำ ไฟ ลมเหล่านี้ แม้ที่มาอุปการะก็ไม่ยินดี ไม่ติดใจในดินน้ำไฟลมเหล่านี้ เพราะไม่ได้ยึดถือเป็นเราเป็นเขา แต่คงเรียกว่าน้ำ ว่าไฟ ว่าลม อันเป็นสมมติบัญญัตินั้น

เพราะฉะนั้นก็ให้พิจารณาเทียบเคียงดั่งนี้ในสิ่งทั้งหลายที่มาประสบ ให้รู้จักสมมติ ให้รู้จักบัญญัติ ปฏิบัติให้ชอบต่อสมมติ ปฏิบัติให้ชอบต่อบัญญัติ แต่ว่าไม่ยึดถือเหมือนอย่างที่ไม่ยึดถือในดิน น้ำ ไฟ ลม พิจารณาให้เห็นว่าเป็นดิน เป็นน้ำ เป็นไฟ เป็นลม คือเป็นโลกธาตุทั้งหมด ไม่ใช่เป็นเราเป็นเขาอย่างแท้จริง ดั่งนี้แล้วจะบรรเทาสังโยชน์ลงได้

ปัญญาในธรรม นั้นจะพึงมีได้ด้วยโยนิโสมนสิการ การทำไว้ในใจโดยแยบคาย คือใช้ปัญญาพิจารณา เพราะ **ปัญญา** นั้นก็มี ๒ อย่าง คือ ปัญญาที่เป็นส่วนเหตุ และปัญญาที่เป็นส่วนผล ปัญญาที่เป็นส่วนเหตุได้แก่ ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาที่ทุกๆ คนมีอยู่เป็นพื้นด้วย อบรมสั่งสอนเพิ่มเติมขึ้นอีกด้วย ก็ใช้ปัญญาที่มีอยู่นี้พิจารณา นี้เป็นปัญญาส่วนเหตุ คือเป็นปัญญาที่เป็นเครื่องพิจารณา จึงได้ปัญญาที่เป็นส่วนผล คือเป็นความรู้ทั่วถึงเพิ่มเติมขึ้นไปอีก

ปัญญาที่ใช้พิจารณานี้ คือพิจารณาจับเหตุจับผลให้พบเหตุพบผลตามความเป็นจริง จนถึงเหตุผลที่เป็นต้นเดิม เรียกว่า **โยนิโสมนสิการ** เพราะเหตุผลนั้น ว่าถึงผลก็ย่อมมาจากเหตุ ผลเป็นสิ่งที่บังเกิดขึ้นภายหลัง เหตุเป็นสิ่งที่มีขึ้นก่อน ฉะนั้น เมื่อได้รับผลก็พิจารณาเพื่อให้พบเหตุของผลนั้น ดังนี้ก็ชื่อว่าพบต้นเดิมได้ คือเหตุเป็นต้นเดิมของผล

และนอกจากนี้ยังมีเหตุผลที่บังเกิดซับซ้อนต่อเนื่องกันไปเป็นลูกโซ่อีกเป็นอันมาก ดังเช่นที่ตรัสแสดงไว้ใน **ปฏิจจสมุปบาท** คือธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นเป็นเหตุเป็นผลซับซ้อนต่อกันไปเป็นลูกโซ่ ดังจะพึงกล่าวได้ว่า อันลูกโซ่นั้นก็มีห่วงแห่งลูกโซ่หลายห่วงโยงกันไปเป็นสาย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ลูกโซ่ห่วงที่ ๑ ก็เป็นเหตุของลูกโซ่ห่วงที่ ๒ และลูกโซ่ห่วงที่ ๒ นั้นเป็นผลของลูกโซ่ห่วงที่ ๑ และก็เป็นเหตุของลูกโซ่ห่วงที่ ๓ ต่อไปอีกดังนี้

การใช้ปัญญาจับเหตุจับผลในเรื่องทั้งหลายที่ซับซ้อนต่อเนื่องกันไปเป็นลูกโซ่นั้นให้พบตามความเป็นจริง ก็เป็นปัญญาที่เป็นส่วนผลที่พิจารณาให้พบถึงต้นเดิมเข้าไปโดยลำดับ ดังนี้คือโยนิโสมนสิการ ซึ่งจะต้องใช้ในการปฏิบัติธรรมควบคู่กันไปกับสมาธิและศีล

และในอายตนปัพพะข้อว่าด้วยอายตนะนี้ ก็กล่าวได้ว่าเป็นข้อสำคัญในการปฏิบัติ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้เป็นเอกเทศเกี่ยวกับการปฏิบัติทางอายตนะก็มีเป็นอันมาก ที่ตรัสแสดงรวมไว้กับธรรมหมวดอื่นก็มีเป็นอันมาก เช่น ใน **มหาสติ–ปัฏฐานสูตร** ก็จัดไว้ต่อจากขันธ์ ๕ ในทางปฏิบัตินั้น ผู้ปฏิบัติทำสติในข้อนี้ไม่ต้องคำนึงถึงข้ออื่นในพระสูตรนี้ก็ได้ หยิบยกขึ้นมาทำสติปฏิบัติทางอายตนะโดยตรงก็เป็นการสะดวก คือตั้ง **สติกำหนด** ให้รู้จักอายตนะภายในภายนอกแต่ละคู่ที่ประจวบกันตามที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบันของตน และทำสติกำหนดให้รู้จักสังโยชน์คือความผูกที่บังเกิดขึ้น เมื่อมีความยินดีหรือมีความยินร้ายในสิ่งที่ตาเห็น หูได้ยิน จมูกได้ทราบ ลิ้นได้ทราบ กายได้ทราบ และมโนคือใจได้รู้ ก็แสดงว่ามีสังโยชน์ สังโยชน์คือความผูก เพราะความผูกนั้นเองจึงแสดงออกเป็นความยินดี เป็นความยินร้าย ก็ให้มีสติกำหนดดูให้รู้จัก และก็ดูให้รู้จักเหตุเกิดสังโยชน์ เหตุดับสังโยชน์ ตลอดจนถึงที่จะดับสังโยชน์มิให้บังเกิดขึ้นอีกต่อไป

ทางลัดไปสู่ความสิ้นทุกข์

อันเหตุเกิดสังโยชน์ เมื่อสรุปแล้วก็กล่าวได้ว่า เพราะขาดสติที่กำหนดให้รู้จักสภาพที่เป็นกระบวนการเกิดและสภาพที่เป็น **สามัญลักษณะ** ดังที่ได้กล่าวแสดงมาแล้ว ก็คือขาดโยนิโสมนสิการ สังโยชน์จะไม่เกิด หรือดับได้ ก็เพราะมีโยนิโสมนสิการ โดยตั้งสติกำหนดให้รู้จักสภาพดังกล่าว

แต่เมื่อจะแสดงอีกโดยปริยายคือนัยยะอันหนึ่ง สังโยชน์บังเกิดขึ้นก็เพราะมี **ความหลง** ยึดถืออยู่ในสมมติบัญญัติแห่งอายตนะนั้น สังโยชน์จะไม่เกิด หรือดับไปได้ ก็เพราะมีสติกำหนดให้รู้จักสมมติบัญญัติแห่งอายตนะนั้นและไม่ยึดถือ

ในพระสูตรหนึ่ง ได้มีภิกษุรูปหนึ่งซึ่งเป็นผู้บวชเมื่อแก่ ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าถึงข้อปฏิบัติดังจะเรียกว่าเป็น **ทางลัด** คือขอให้ตรัสแสดงบอกโดยย่อ พระพุทธองค์ก็ตรัสสอนให้ปฏิบัติทำความรู้เกี่ยวกับอายตนะนี้ เก็บความมาแสดงได้ว่า

ทีแรกได้ตรัสถามให้ระลึกดูก่อนว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะคือสิ่งที่ถูกต้อง และเรื่องราวที่มิได้เคยประสบมาก่อน คือมิได้ประสบแล้วมาก่อน และที่มิได้ประสบอยู่ในปัจจุบัน และที่มิได้คิดว่าเราจะพึงประสบ จะมีความพอใจ ติดใจ ความรักในสิ่งเหล่านั้นหรือไม่ ภิกษุนั้นก็กราบทูลว่าไม่มี จึงได้ตรัสสอนต่อไปว่า แม้ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะคือสิ่งถูกต้อง และเรื่องราวทั้งหลายที่ได้ประสบทั้งปวง ก็ให้เป็นสักแต่ว่าเห็นในการเห็น หรือในรูปที่เห็น ให้เป็นสักแต่ว่าได้ยินในเสียงที่ได้ยิน หรือในการได้ยิน ให้เป็นสักแต่ว่าทราบในการทราบกลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือในกลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบ ให้เป็นสักแต่ว่ารู้ในการรู้หรือในเรื่องราวที่รู้ทางมโนคือใจ เพราะเหตุที่ว่า ถ้าจักมีสักแต่ว่าเห็น สักแต่ว่าได้ยิน สักแต่ว่าได้ทราบ สักแต่ว่าได้รู้ ดังนี้แก่ท่าน ท่านก็จะไม่มีด้วยการเห็นหรือสิ่งที่เห็น การได้ยินหรือสิ่งที่ได้ยิน การทราบหรือสิ่งที่ได้ทราบ การรู้หรือสิ่งที่ได้รู้นั้น เพราะเหตุที่ท่านจักไม่มีด้วยสิ่งเหล่านั้น ท่านก็จักไม่มีในสิ่งเหล่านั้น เมื่อท่านจักไม่มีในสิ่งเหล่านั้น ท่านก็จักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกหน้า ไม่มีในโลกทั้งสองนั้น นี้คือ **ที่สุดแห่งทุกข์** ดังนี้

นี้เป็นพระพุทธโอวาทที่ตรัสโดยสังเขป เรียกว่าเป็นทางปฏิบัติทางลัดอันนำไปสู่ความสิ้นทุกข์ แต่ว่าการที่จะปฏิบัติเดินทางลัดไม่ใช่ของง่ายสำหรับการไม่ใช้โยนิโสมนสิการ และโดยปรกตินั้นคนเป็นอันมากก็ไม่ใช้โยนิโสมนสิการ ฉะนั้น แม้จะมีทางลัดก็ไม่เดินทางลัด แต่เดินทางวัฏฏะ เหมือนดั่งเดินวนโบสถ์หรือเวียนโบสถ์ แต่ว่าไม่เข้าโบสถ์ ดังนั้น แม้จะเวียนโบสถ์อยู่กี่รอบ นานเท่าใด ก็คงไม่เข้าโบสถ์อยู่นั่นเอง ต่อเมื่อเลิกเวียน เข้าโบสถ์จึงเป็นอันว่าบรรลุถึง คนเป็นอันมากนั้นชอบเดินวนอันเป็นวัฏฏะดังกล่าว ก็คือเดินวนอยู่ในสมมติบัญญัติของการเห็นหรือสิ่งที่เห็น การได้ยินหรือสิ่งที่ได้ยินนั้น

สรุปสมมติบัญญัติ

เรื่องสมมติบัญญัตินั้นจึงสรุปได้ว่า คำว่า **บัญญัติ** อย่างหนึ่งก็ใช้ในความหมายว่า การบอก การแสดง การบัญญัติคือแต่งตั้ง การกำหนด การเปิดเผย การจำแนก การกระทำให้แจ้ง ซึ่งสภาพหรือความจริงอันใดอันหนึ่งหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ดังที่ได้มีแสดงไว้ใน **ธรรมนิยามสูตร** ว่าธาตุนั้นคือความตั้งอยู่แห่งธรรม อันเรียกว่า **ธรรมฐิติ** ความกำหนดแน่แห่งธรรม อันเรียกว่า **ธรรมนิยาม** คือความที่สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ย่อมตั้งอยู่อย่างนี้ตลอดไป พระตถาคตพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นที่เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยามดังกล่าวก็ตั้งอยู่อย่างนี้ แต่ว่าเมื่อพระตถาคตพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น ก็คือได้ตรัสรู้ธาตุนั้นที่เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยามนั้น เมื่อตรัสรู้แล้วก็ได้ทรงบอก ทรงแสดง ทรงบัญญัติ ทรงกำหนด ทรงเปิดเผย ทรงจำแนก ทรงกระทำให้ตื้นว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้

ฉะนั้น ธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงแสดงให้ปรากฏ จึงเป็นบัญญัติของพระพุทธเจ้าแต่ละข้อ แต่ละบท เมื่อทรงแสดงทรงบัญญัติขึ้นดังนี้ เราทั้งหลายจึงได้ทราบธรรมที่ทรงแสดงทรงบัญญัติขึ้นนี้ นี้เป็นความหมายของคำว่าบัญญัติทั่วไป และเมื่อพระพุทธศาสนาแยกออกเป็น ๒ คือ เป็น **ธรรม** และเป็น **วินัย** จึงได้ใช้คำว่าแสดงสำหรับธรรม ดังที่พูดกันว่าแสดงธรรม และใช้คำว่าบัญญัติสำหรับวินัย ดังที่พูดกันว่าบัญญัติวินัย ดังนี้

แต่เมื่อกล่าวรวมๆ แล้ว คำว่าบัญญัตินั้นก็ใช้รวมกันไปกับคำว่าแสดง ดังกล่าวอ้างธรรมนิยามสูตรนั้น และคำว่าบัญญัตินั้นก็ใช้หมายถึงภาษาที่พูดง่ายๆ ด้วย ก็เป็นบัญญัติแต่ละคำพูด ทั้งนี้ก็เพื่อสำหรับจะให้หมายรู้กัน

คำว่า **สมมติ** นั้น อย่างหนึ่งก็แปลว่ามีมติร่วมกัน คือรับรู้ด้วยกัน ดังที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นก่อนให้สงฆ์สมมติเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ สงฆ์ก็เสนอพระภิกษุรูปหนึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์เรื่องนั้นๆ และภิกษุทุกรูปที่ประชุมกันก็มีมติร่วมกันรับรอง ดังนี้ก็เป็นสมมติขึ้น คือมีมติร่วมกันรับรองขึ้น และแม้ในพระสูตรที่แสดงถึงความเกิดขึ้นของพระมหากษัตริย์พระองค์แรก ก็เรียกว่า **พระมหาสมมติราช** ก็คือปวงชนมีมติร่วมกันยกขึ้นเป็นพระราชามหากษัตริย์ เป็นผู้ปกครอง เพราะว่าในหมู่ชนเมื่ออยู่รวมกันก็ย่อมจะต้องมีผู้ปกครอง จึงทรงเป็นพระมหาสมมติราช และแม้ภิกษุสงฆ์ที่ประชุมกันทำสังฆกรรมตามพระวินัย ภิกษุแต่ละรูปนั้นก็อุปสมบทขึ้นตามพระวินัยบัญญัติในพิธีอุปสมบท สำเร็จด้วยสงฆ์มีมติรับรองร่วมกัน ภิกษุแต่ละรูปที่ประชุมกันประกอบสังฆกรรมจึงเป็น **สมมติสงฆ์** นี้เป็นความหมายของสมมติทีแรก และแม้สิ่งที่บัญญัติขึ้นนั้น ตัวอย่างเช่น ภาษาที่บัญญัติขึ้นพูด ดังในภาษาไทยเรียกสิ่งนี้ว่าต้นไม้ เรียกสิ่งนี้ว่าภูเขา เป็นต้น คนทั้งปวงก็มีมติรับรองร่วมกันและก็เรียกร่วมกันว่าต้นไม้ ว่าภูเขา ดังนี้ คำที่บัญญัติขึ้นมาก็เป็นสมมติขึ้นมา คือมีมติร่วมกัน

ฉะนั้น ตามความหมายเดิมนี้ สมมติบัญญัติจึงต่อเนื่องกัน สมมติบางอย่างก็ต้องบัญญัติขึ้นก่อน ให้สมมติก็ต้องสมมติขึ้น และบางอย่างเมื่อบัญญัติขึ้นก็เป็นสมมติต่อมา คือมีมติรับรองร่วมกัน ตามนัยยะนี้ บัญญัตินั้นบุคคลเดียวกระทำได้ ดังพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวทรงแสดงธรรม ทรงบัญญัติพระวินัย แต่ว่าสมมตินั้นจะต้องมากคน คือคนทั้งหลายจะต้องมีมติร่วมกัน และก็รับรองร่วมกัน ดังภาษาบัญญัติว่าต้นไม้ คนทั้งปวงก็เรียกว่าต้นไม้ด้วยกัน ถ้าจะมีใครภายหลังไปบัญญัติว่าอย่างอื่นเรียกต้นไม้ว่าภูเขา คนอื่นก็ไม่เรียกตาม ใครไปบัญญัติแผลงขึ้นดังนั้นก็กลายเป็นคนวิกล สมมติจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนจะต้องร่วมกัน หรือคนส่วนมากร่วมกันรับรอง มีมติร่วมกันดังกล่าว นี้เป็นความหมายทีแรก

สมมติสัจจะ

ความหมายที่ใช้อีกอย่างหนึ่งในคำว่า สมมติสัจจะ ปรมัตถสัจจะ **สมมติสัจจะ** ความจริงโดยสมมติ **ปรมัตถสัจจะ** ความจริงโดยปรมัตถ์คืออย่างยิ่ง คำว่า **"สมมติ"** ในคำว่าสมมติสัจจะนี้ มีความหมายว่าสิ่งที่มิใช่เป็นความจริงโดยแท้จริง แต่ว่ายกกันขึ้นว่าเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ เรียกว่า สมมติ ดังมีพระพุทธภาษิตที่ตรัสเอาไว้แปลความว่า เพราะประกอบสัมภาระต่างๆ เข้าด้วยกัน เสียงว่ารถจึงมีขึ้น เมื่อขันธ์ทั้งหลายยังมีอยู่ สมมติว่าสัตว์ก็มีขึ้นดังนี้ คือคำว่าสัตว์ หรือสัตว์บุคคลตัวตนเราเขานี้ เป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง แต่ว่าสมมติขึ้น คือเมื่อขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ก็สมมติขึ้นว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา สิ่งที่ไม่มีอยู่จริงแต่ว่าไปแต่งตั้งขึ้น ยกขึ้น กล่าวขึ้นว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ดังนี้เรียกว่าเป็นสมมติ และเมื่อเป็นสมมติซึ่งเป็นสิ่งที่คนทั้งหลายก็รับรองร่วมกันดังนี้ ก็เป็นสัจจะ คือความจริงขึ้นอย่างหนึ่ง เรียกว่า **สมมติสัจจะ** สัจจะโดยสมมติ

อันความจริงโดยสมมติที่เรียกว่าสมมติสัจจะนี้ ตรงกับที่เรียกว่า **อวิชชมาน–บัญญัติ** คือบัญญัติแต่งตั้งขึ้นด้วยสิ่งที่ไม่มี คือบัญญัติแต่งตั้งขึ้นให้เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เป็นต้นไม้ เป็นภูเขา เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่มีอยู่จริง แต่ว่าบัญญัติแต่งตั้งขึ้น เรียกว่า อวิชชมานบัญญัติ บัญญัติด้วยสิ่งที่ไม่มีก็คือสมมติสัจจะนั่นเอง

ปรมัตถสัจจะ

อีกอย่างหนึ่ง ปรมัตถสัจจะ ความจริงโดยปรมัตถ์ คือมีอรรถอย่างยิ่ง คือเป็นความจริงโดยแท้จริง ได้แก่ที่แสดงเป็นขันธ์ เป็นอายตนะ เป็นธาตุ เป็นอินทรีย์ เป็นสัจจะ ทั้งหลายเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีอยู่ ขันธ์ ๕ ก็เป็นสิ่งที่มีอยู่ อายตนะภายในภายนอกก็มีอยู่ ธาตุทั้งหลายก็มีอยู่ เช่น ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ทั้งหลายก็มีอยู่ สัจจะทั้งหลายคืออริยสัจ ๔ ก็มีอยู่ หรือกล่าวตามธรรมนิยามสูตร ธาตุนั้นคือที่เป็นธรรมนิยาม ธรรมฐิติว่า "สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา" ก็มีอยู่ ก็บัญญัติแสดงสิ่งที่มีอยู่นี้ขึ้นว่า นี่เป็นขันธ์ นี่เป็นธาตุ นี่เป็นอายตนะข้อนั้นๆ เป็นต้น ดังนี้ เป็น **ปรมัตถสัจจะ** ความจริงโดยปรมัตถ์ และความจริงโดยปรมัตถ์นี้ก็เรียกว่าเป็น **วิชชมานบัญญัติ** คือเป็นบัญญัติด้วยสิ่งที่มีอยู่

ฉะนั้น สัจจะ จึงมี ๒ คือ **สมมติสัจจะ** ความจริงโดยสมมติ **ปรมัตถสัจจะ** ความจริงโดยปรมัตถ์

สัจจะ ๒ ดังนี้ บัญญัติก็มี ๒ คือ **อวิชชมานบัญญัติ** บัญญัติด้วยสิ่งที่ไม่มีอยู่ **วิชชมานบัญญัติ** บัญญัติด้วยสิ่งที่มีอยู่ และอวิชชมานบัญญัติ บัญญัติด้วยสิ่งที่ไม่มีอยู่ก็เป็นสมมติสัจจะ ส่วนวิชชมานบัญญัติก็เป็นปรมัตถสัจจะ สัจจะทั้ง ๒ และบัญญัติทั้ง ๒ นี้ก็มีอรรถคือความหมายตรงกัน

พระพุทธศาสนาแสดงรับรองสัจจะทั้งสอง และแสดงรับรองบัญญัติทั้งสอง การจะพูดจาและการจะปฏิบัติก็ต้องปฏิบัติให้ถูกสัจจะทั้งสองและบัญญัติทั้งสอง แต่

สอนมิให้ยึดถือ สอนให้พูดให้ปฏิบัติให้เหมาะแก่สัจจะและบัญญัติทั้งสองนี้ แต่มิให้ยึดถือ เพราะว่าความยึดถือนี้เป็นความยึดถือผิด เช่น ยึดถือสมมติสัจจะว่าเป็นจริงเป็นจัง หรือยึดถือในอวิชชมานบัญญัติ บัญญัติด้วยสิ่งที่ไม่มีอยู่ว่าเป็นจริงเป็นจัง เป็นความถือผิด เป็นความยึดผิด ซึ่งเป็นความเห็นผิด **เพราะฉะนั้นจึงให้หัดปฏิบัติ เมื่อดูอะไร เมื่อฟังอะไร ก็ให้รู้ว่าสมมติเป็นอย่างไร ปรมัตถ์เป็นอย่างไร บัญญัติเป็นอย่างไร แต่มิให้ยึดถือว่าเป็นนั่นเป็นนี่ และมีความยินดียินร้ายในสมมติบัญญัตินั้นๆ เมื่อเป็นดังนี้จึงจะเป็นการปฏิบัติตนตามที่ตรัสสอนไว้ว่า เห็นก็สักแต่ว่าเห็น ได้ยินก็สักแต่ว่าได้ยิน ได้ทราบก็สักแต่ว่าได้ทราบ ได้รู้ก็สักแต่ว่าได้รู้ เมื่อทำจิตใจดังนี้ก็เป็นอันปฏิบัติละสังโยชน์ ป้องกันสังโยชน์ ดับสังโยชน์นี้ได้**

ความหยั่งรู้ในธรรม

อันปัญญาในธรรมนั้น โดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ก็ได้แก่ **ธมฺเม ญาณํ** ญาณคือความหยั่งรู้ในธรรม อันได้แก่ ในธรรมคือสัจจะทั้งสี่ และใน **นิโรธธรรม** ญาณในธรรมคือสัจจะทั้งสี่นั้นก็ได้แก่ใน*ทุกขสัจจะ* สภาพที่จริงคือทุกข์ *สมุทัยสัจจะ* สภาพที่จริงคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ *นิโรธสัจจะ* สภาพที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์ *มรรคสัจจะ* สภาพที่จริงคือมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ จะพึงหมายถึงญาณในมรรค คือสัจจะทั้งสี่ ที่เป็นส่วนมรรคกับในนิโรธธรรม ธรรมคือนิโรธความดับจะพึงหมายถึงผล ฉะนั้น จึงมีสรุปอีกว่า **ธมฺเม ญาณํ** ญาณ คือความหยั่งรู้ในธรรมหมายถึงในมรรคและผล นี้เป็นข้อที่ ๑

ความหยั่งรู้ในอนุคติ

อนฺวเย ญาณํ ญาณคือความหยั่งรู้ใน **อนุคติ** คือในการดำเนินไปตามญาณข้อแรกนั้น เป็นญาณคือความหยั่งรู้ที่อำนวยต่อญาณข้อแรก อธิบายที่เกี่ยวเนื่องกันว่าญาณคือความหยั่งรู้ในธรรม คือสัจจธรรม นิโรธธรรม หรือในมรรคและผลข้อแรกดังกล่าว เป็นญาณคือความหยั่งรู้ในธรรมที่ประจักษ์จำเพาะหน้า ส่วน **อนฺวเย ญาณํ** ความหยั่งรู้ในอนุคติ การไปตามญาณข้อแรก หรืออำนวยต่อญาณข้อแรกนั้น ก็หมายถึงความหยั่งรู้ว่า ในปัจจุบันอันเป็นสัจจะที่ประจักษ์ หรือเป็นธรรมที่ประจักษ์ฉันใด ในอดีตก็ฉันนั้น ในอนาคตก็ฉันนั้น ก็คือว่าขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ เหล่านี้นี้แหละเป็นตัวทุกข์ ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากนี้แหละเป็นตัวสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับตัณหาเสียได้นี้แหละเป็นตัวนิโรธ ความดับทุกข์ ทางที่มีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น นี้แหละเป็นมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ไม่ว่าจะในอดีต ไม่ว่าจะในอนาคต ไม่ว่าจะในปัจจุบัน ก็ย่อมเป็นอย่างนี้ ฉะนั้น ญาณที่ประจักษ์ในปัจจุบันในสัจจะเหล่านี้เป็นฉันใด ในอดีตก็เป็นสัจจะเหมือนอย่างนี้ฉันนั้น ในอนาคตก็จะเป็นสัจจะเหมือนอย่างนี้ฉันนั้น ไม่แตกต่างกัน ดังนี้ เรียกว่า **อนฺวเย ญาณํ** ญาณในความที่ไปตามกัน หรืออำนวยกันในสัจจะที่เป็นอย่างเดียวกัน ไม่แตกต่างกัน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **อนุมานญาณ** และญาณคือความหยั่งรู้ดังนี้ ย่อมมีแสดงไว้ในพระสูตรทั้งหลาย ดังเช่นที่ตรัสสอนให้หยั่งรู้ในขันธ์ ๕ ว่าเป็นอนัตตา เพราะต้องเป็นไปเพื่ออาพาธ บังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ และก็ได้ตรัสซักซ้อมว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือ

ไม่เที่ยง ก็กราบทูลตอบว่าไม่เที่ยง ก็ตรัสถามว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ก็กราบทูลว่าเป็นทุกข์ ก็ตรัสถามว่า สิ่งใดที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ต้องมีความแปรปรวนเปลี่ยนไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่าเป็นของเรา เราเป็นสิ่งนั้น สิ่งนั้นเป็นอัตตาตัวตนของเรา ก็กราบทูลว่าไม่ควรเห็นอย่างนั้น เมื่อกราบทูลตอบเช่นนั้นก็แสดงว่า ผู้ฟังได้ญาณคือความหยั่งรู้ เข้าเขต **ธมฺเม ญาณํ** ญาณหยั่งรู้ในธรรมคือสัจจะข้อแรก

ต่อจากนั้นก็ตรัสสรุปว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่งในอดีต ในอนาคต หรือในปัจจุบันก็ตาม ภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตคือดีก็ตาม ตั้งอยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งหมดไม่ใช่เป็นของเรา เราไม่ใช่เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มิใช่เป็นอัตตาตัวตนของเรา เป็นการตรัสสอนเพื่อให้ได้ **อนฺวเย ญาณํ** ญาณคือความหยั่งรู้ในสิ่งที่เป็นอย่างเดียวกันทุกๆ อย่าง ซึ่งเป็นไปตามกัน อำนวยกัน คือสรุปทั้งหมดดังนี้ก็เป็นญาณข้อที่ ๒ นี้

ความหยั่งรู้ในกำหนด

ปริจฺเฉเท ญาณํ ญาณคือความหยั่งรู้ในการกำหนดอันหมายถึงกำหนดรู้จิต จิตมีราคะหรือปราศจากราคะก็รู้ จิตมีโทสะหรือปราศจากโทสะก็รู้ จิตมีโมหะหรือปราศจากโมหะก็รู้ จิตหดหู่หรือฟุ้งซ่านก็รู้ จิตใหญ่หรือไม่ใหญ่ก็รู้ จิตยิ่งหรือไม่ยิ่งก็รู้ จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิหรือไม่ตั้งมั่นเป็นสมาธิก็รู้ จิตวิมุตติหลุดพ้นหรือไม่วิมุตติหลุดพ้นก็รู้ เป็นข้อ ๓

ความหยั่งรู้ในสมมติ

สมฺมติญาณํ ญาณคือความหยั่งรู้ในสมมติ เป็นข้อ ๔

เมื่อสรุปเข้าแล้วก็เท่ากับหยั่งรู้ในสมมติสัจจะและในปรมัตถสัจจะนั้นเอง คือ รู้จักสมมติสัจจะโดยความเป็นสมมติสัจจะ ก็เป็นญาณข้อที่ ๔ รู้จักปรมัตถสัจจะโดยความเป็นปรมัตถสัจจะ ก็เป็นญาณข้อที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ดังกล่าวมานั้น

เมื่อมีความหยั่งรู้ดังนี้ ย่อมไม่ยึดถืออยู่ในสิ่งที่รู้นั้น ญาณคือความหยั่งรู้ดังนี้ แม้จะแสดงไว้เป็นอย่างสิ้นเชิงหรือถึงที่สุด แต่ว่าในทางปฏิบัตินั้นจะให้ถึงที่สุดทีเดียวย่อมเป็นไปไม่ได้ ต้องทำโยนิโสมนสิการ เพิ่มเติมปัญญาคือความรู้ หรือญาณคือความหยั่งรู้ไปโดยลำดับ เป็นการรู้ตามพระพุทธเจ้าที่ตรัสสั่งสอนไว้ ดังที่ยกมาแสดงนี้เป็น **ปรมัตถปัญญา** ปัญญาโดยปรมัตถ์ก่อน และก็หัดปฏิบัติพิจารณาไปเพื่อมิให้ยึดถือในสมมติว่าเป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา เพื่อให้เข้าถึงปรมัตถสัจจะตามที่จะพึงเป็นไปได้ อันนี้เป็น **ความรู้** แต่ว่าการปฏิบัตินั้นต้องปฏิบัติให้เหมาะสมกับสมมติ เพราะสมมตินั้นแม้เป็นสมมติทางพุทธศาสนาก็ยกเป็นสัจจะอย่างหนึ่ง ดังที่เรียกว่า สมมติสัจจะนั้น เพราะเป็นสิ่งที่แม้จะไม่เป็นสัจจะที่แท้จริง แต่ก็เป็นสิ่งที่บุคคลทั้งปวงรับรู้ร่วมกันว่าเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ เช่น เป็นสัตว์เป็นบุคคล เป็นชายเป็นหญิง เป็นเด็กเป็นผู้ใหญ่ เป็นบรรพชิตเป็นคฤหัสถ์ เป็นนั่นเป็นนี่อย่างอื่นต่างๆ และก็เป็นของเราเป็นของเขา ซึ่งคนทั้งปวงก็มีมติร่วมกัน รับรู้ร่วมกัน รับรองกันอยู่ว่าเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ ทั้งภาษาที่พูดกันเรียกกันก็ต้องเป็นสมมติบัญญัติทั้งนั้น เพราะถ้าไม่มีสมมติบัญญัติก็ไม่มีภาษาที่จะพูด ก็เป็นอันไม่ต้องรู้เรื่องกัน ไม่เข้าใจกัน บรรดาส่วนที่เป็นภายนอกคือเป็นทางกายทั้งหมดเป็นสมมติทั้งนั้น

สมมติญาณ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสั่งสอนบัญญัติศีล บัญญัติวินัย ทั้งหมดเกี่ยวแก่สมมติสัจจะทั้งสิ้น ตั้งต้นแต่ศีล ๕

บัญญัติศีลข้อที่ ๑ ก็เป็นอันรับรองว่ามีสัตว์มีบุคคล มีชีวิต จึงบัญญัติมิให้ฆ่าทำลายชีวิต

บัญญัติศีลข้อที่ ๒ มิให้ลักทรัพย์ ก็เป็นอันรับรองว่ามีของเรามีของเขา เป็นการรับรองกรรมสิทธิ์ของทรัพย์สินต่างๆ

บัญญัติศีลข้อที่ ๓ ก็เป็นอันรับรองเชื้อสาย วงศ์ตระกูล จึงบัญญัติมิให้ล่วงละเมิดกัน

บัญญัติศีลข้อที่ ๔ มิให้พูดเท็จ ก็เป็นอันรับรองเรื่องทั้งหลายว่าอย่างนั้นถือว่าเป็นจริง เมื่อพูดอย่างนั้นก็ถือว่าพูดจริง เมื่อพูดไม่ตรงอย่างนั้นก็ถือว่าพูดเท็จ

บัญญัติศีลข้อที่ ๕ ก็เป็นอันรับรองว่ามีสัตว์มีบุคคล มีน้ำเมา ดื่มเข้าไปก็มึนเมาเสียสติ ก็บัญญัติห้ามการดื่มน้ำเมา

แม้ศีลของภิกษุทุกข้อก็เหมือนกัน เกี่ยวแก่สมมติสัจจะทั้งนั้น เป็นอันรับรองสมมติสัจจะ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ภาษาที่ใช้ก็เป็นสมมติสัจจะหรือเป็นบัญญัติทั้งนั้น ก็ทรงใช้ถ้อยคำที่เขาสมมติเขาบัญญัติพูดไว้แล้วมาทรงใช้ มิใช่ทรงแต่งตั้งภาษาขึ้นใหม่

เอาภาษาที่เขาพูดไว้แล้วนั่นแหละมาทรงใช้ จึงฟังกันรู้เรื่อง ถ้าตั้งขึ้นใหม่แล้วใครก็ฟังไม่รู้เรื่อง เหล่านี้เป็น **สมมติสัจจะ** ทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น ทางร่างกาย ทางความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ก็ต้องปฏิบัติให้ชอบต่อสมมติสัจจะ จึงกล่าวได้ว่าศีลและวินัยทั้งหมดนี้เกี่ยวกับสมมติสัจจะ แม้ธรรมที่ทรงแสดงเป็นอันมากเพื่อที่จะให้อยู่ด้วยกัน เป็นสุขร่วมกัน ก็ให้เหมาะแก่สมมติสัจจะ เช่น หน้าที่ซึ่งมารดาบิดาพึงประพฤติต่อบุตรธิดา หน้าที่ที่บุตรธิดาพึงประพฤติต่อมารดาบิดา เป็นต้น ในทิศ ๖ ก็เป็นอันรับรองสมมติสัจจะว่านั่นต้องนับถือเป็นพ่อเป็นแม่ นั่นก็ต้องนับถือว่าเป็นลูก นั่นก็ต้องนับถือว่าเป็นครูบาอาจารย์ นั่นก็ต้องนับถือว่าเป็นศิษย์ นั่นก็ต้องนับถือว่าเป็นสามี นั่นก็ต้องนับถือว่าเป็นภริยา ดังนี้เป็นต้น เพื่อให้สังคมมนุษย์อยู่ด้วยกันมีความสงบสุข เหล่านี้ก็เป็นสมมติสัจจะทั้งนั้น

การพูดก็พูดตามสมมติสัจจะหรือตามบัญญัติดังที่กล่าวแล้ว แต่ว่าก็ให้รู้จักให้เป็น **สมมติญาณ** ความหยั่งรู้ว่านั่นเป็นสมมติ และปฏิบัติให้ชอบต่อสมมติ

แต่ทางจิตใจนั้นต้องปฏิบัติผ่อนคลายความยึดถือให้เข้าถึงปรมัตถสัจจะ ดังเช่นทุกๆ คนมีสมมติสัจจะอยู่ด้วยกันหลายอย่าง เช่น เป็นหญิงเป็นชาย ชื่อนั่นชื่อนี่ มียศเป็นตำแหน่งอย่างนั้นอย่างนี้ และยังมีสมมติอื่นๆ อีกหลายอย่างหลายประการ เหล่านี้เป็นสมมติสัจจะ ก็ต้องให้มีสมมติญาณ คือความหยั่งรู้ในสมมตินี้ว่านี่เป็นสมมติ และเมื่อใครได้รับสมมติเป็นอย่างไรก็ปฏิบัติให้เหมาะ เช่น เป็นหญิงหรือเป็นชายก็ปฏิบัติให้เหมาะแก่ภาวะของหญิงหรือชาย เป็นพ่อเป็นแม่ เป็นลูก ก็ปฏิบัติให้เหมาะแก่ฐานะเป็นพ่อ เป็นแม่ เป็นลูก ได้รับสมมติอย่างไรก็ปฏิบัติให้เหมาะแก่ภาวะอย่างนั้น เป็นบรรพชิตก็ปฏิบัติให้เหมาะแก่ภาวะเป็นบรรพชิต เป็นภิกษุ สามเณร คฤหัสถ์ อุบาสก อุบาสิกา ก็ปฏิบัติให้เหมาะตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน แต่ในขณะเดียวกันก็ให้ศึกษาให้รู้จักปรมัตถสัจจะด้วยว่า อันที่แท้จริงนั้นเป็นเพียงสมมติแต่ละอย่าง

รู้ปรมัตถสัจจะ

ปรมัตถ์คือสัจจะที่แท้จริงนั้น ก็คือขันธ์ทั้งหลายประกอบกันอยู่ คือ กองรูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญาณ รวมกองกันอยู่นี่ เพราะฉะนั้นอันที่จริงแล้วก็มีแต่ขันธ์ ๕ รวมกันอยู่ แยกออกไปอีกก็มีอายตนะภายใน-อายตนะภายนอกประจวบกันอยู่ ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายและโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง มโนคือใจ ธรรมคือเรื่องราวประจวบกันอยู่ ก็มีอายตนะประจวบกันอยู่ดังนี้ และก็อาจจะแยกเป็นธาตุ เป็นอินทรีย์ เป็นต้น ต่อไปได้อีก เพราะฉะนั้นจึงสักแต่ว่าเป็นขันธ์ สักแต่ว่าเป็นอายตนะ สักแต่ว่าเป็นธาตุ เป็นต้น ไม่มีตัวเรา ไม่มีของเราอันแท้จริง

หัดศึกษาให้รู้จัก **ปรมัตถสัจจะ** ดังนี้ทางจิตใจ และในการหัดศึกษานี้ก็หัดศึกษาได้เสมอ จับเอาอายตนะที่ประจวบกันนี่แหละในปัจจุบันธรรม เพราะอายตนะของทุกๆ คนประจวบกันอยู่ทุกขณะ แม้แต่เวลาหลับ ตื่นขึ้นมา จนถึงหลับไปใหม่ อายตนะเหล่านี้ก็ประจวบกัน

ตากับรูปประจวบกันก็เป็นการเห็น หูกับเสียงประจวบกันก็เป็นการได้ยิน จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับสิ่งที่กายถูกต้องประจวบกันก็เป็นการทราบ มโนคือใจและธรรมคือเรื่องราวที่บังเกิดขึ้นผุดขึ้นประจวบกันก็เป็นการรู้ ก็เป็นการเห็น การฟัง การทราบ การรู้รูปบ้าง เสียงบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง โผฏฐัพพะคือสิ่งที่ถูกต้องทางกายบ้าง เรื่องราวทางใจบ้าง เหล่านี้

แต่ว่าโดยปรกตินั้นได้มีความผูกพันคือยึดถือเกินไปกว่าสิ่งที่ประจวบกันที่เป็นไปอยู่นี้ คือ มิใช่สักแต่ว่าการเห็น มิใช่สักแต่ว่ารูปที่เห็น มิใช่สักแต่ว่าการได้ยิน มิใช่สักแต่ว่าเสียงที่หูได้ยิน มิใช่สักแต่ว่ากลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ได้ทราบ มิใช่สักแต่ว่าเรื่องที่ได้รู้ทางมโนคือใจ แต่กลายเป็นตัวเราตัวเขา เป็นของเราเป็นของเขา ซึ่งเป็นสมมติทั้งนั้น จึงได้เกิดความยินดียินร้ายอยู่ในสมมตินั้น เพราะสมมติจะโผล่ขึ้นมาทันที

เมื่อเห็นรูปอะไรทางตา ก็มิใช่สักแต่ว่ารูป สักแต่ว่าการเห็นรูป แต่ว่าเป็นสมมติเป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย เป็นคนนั้นเป็นคนนี้ เป็นคนที่เราชอบ เป็นคนที่เราชังขึ้นมาทันที

เมื่อได้ยินก็มิใช่สักแต่ว่าได้ยิน มิใช่สักแต่ว่าเสียง ที่ได้ยินก็เป็นนินทา เป็นสรรเสริญ เป็นเรื่องนั้น เป็นเรื่องนี้ เป็นคนนั้น เป็นคนนี้ขึ้นทันที สมมติโผล่ขึ้นมาเต็มหมด บัญญัติโผล่ขึ้นมาเต็มหมด ดังนี้ จึงได้เกิดความยินดียินร้ายต่างๆ เกิดความทุกข์ต่างๆ

เพราะฉะนั้น ก็ควรหัดกลับไปสู่สัจจะที่เป็นปรมัตถ์ คือ **ให้เป็นสักแต่ว่า** สักแต่ว่าการเห็น สักแต่ว่าการได้ยิน สักแต่ว่าเป็นรูปที่เห็น สักแต่ว่าเป็นเสียงที่ได้ยินเป็นต้นเสียบ้าง โดยไม่ยึดถือสมมติ ลบสมมติออกเสียบ้าง เมื่อลบสมมติออกได้มากแล้ว สังโยชน์คือความผูกก็จะลดลงได้มาก แต่ถ้าหากว่าเพิ่มเติมสมมติอยู่เสมอสังโยชน์ก็จะผูกมาก

คราวนี้พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอน **ให้ทำใจ** ให้เหมือนอย่างไม่ได้เห็น ไม่ได้ยินดังที่ตรัสสอนถามถึงว่า ก็สิ่งที่ไม่ได้เห็น สิ่งที่ไม่ได้ยิน สิ่งที่ไม่เคยเห็น สิ่งที่ไม่เคยได้ยิน สิ่งที่ไม่ได้คิดนึกว่าจะเห็นจะได้ยิน จะเกิดความพอใจรักใคร่หรือไม่ ก็กราบทูลว่าไม่เกิดในสิ่งเหล่านั้น เพราะฉะนั้น ก็ตรัสสอนให้ทำใจเหมือนอย่างสิ่งเหล่านั้นบ้างแม้ในสิ่งที่ได้เห็นสิ่งที่ได้ยินทั้งปวง เป็นต้น

พิจารณาสักแต่ว่าเป็นธาตุ

อีกอย่างหนึ่ง อาจพิจารณาเปรียบเทียบเหมือนอย่างตัวอย่างที่ให้มาแล้วว่า เมื่อไฟไหม้ น้ำท่วม แม้ไฟจะไหม้ทรัพย์สมบัติของตน น้ำจะท่วมทรัพย์สมบัติของตน แต่ก็ไม่โกรธไฟไม่โกรธน้ำ เพราะอะไร ก็อาจจะตอบได้ว่า เพราะมิได้ถือว่าน้ำไฟนั้นเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นเราเป็นของเรา จึงไม่เกิดความชอบความชังในน้ำในไฟ

ก็หัดให้เห็นสิ่งทั้งหลาย จะเป็นรูป เป็นเสียง เป็นกลิ่น เป็นรส เป็นโผฏฐัพพะเป็นเรื่องเป็นราวทั้งหลายก็ตาม ก็สักแต่ว่าเป็นธาตุ เหมือนอย่างธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟธาตุลม อย่างนั้นบ้าง ไม่มีสมมติบัญญัติอย่างอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง หากทำได้ก็จะทำให้จิตใจคลายจากความผูกคือสังโยชน์นี้ และจะคลายจากทุกข์ร้อนลงได้มาก.

พระประวัติ

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

(สุวฑฺฒโนมหาเถร เจริญ คชวัตร)

วัดบวรนิเวศวิหาร



พระประวัติเบื้องต้น

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวรฯ พระนามเดิมว่า **“เจริญ คชวัตร”** ประสูติเมื่อวันศุกร์ที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๕๖ เวลา ๑๐ ทุ่มเศษ (ประมาณตี ๔ เศษของวันเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ตามที่นับแบบปัจจุบัน) ที่ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี

พระชนกชื่อ **นายน้อย คชวัตร** (ถึงแก่กรรม พ.ศ.๒๔๖๕)
พระชนนีชื่อ **นางกิมน้อย คชวัตร** (ถึงแก่กรรม พ.ศ.๒๕๐๘)

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้รับการศึกษาเบื้องต้น ณ โรงเรียนประชาบาลวัดเทวสังฆาราม จบการศึกษาชั้นประถม ๕ (เทียบเท่าชั้นมัธยม ๒ ในสมัยปัจจุบัน)

เมื่อทรงพระเยาว์มีร่างกายอ่อนแอ เจ็บป่วยอยู่เสมอ คราวหนึ่งทรงป่วยหนักถึงกับผู้ใหญ่คิดว่าจะไม่หาย และบนว่าถ้าหายป่วยจะให้บวชแก้บน ข้อนี้เป็นเหตุหนึ่งที่ทรงบรรพชาเป็นสามเณรในเวลาต่อมา

ทรงบรรพชาอุปสมบทและพระวิริยะทางการศึกษา

พุทธศักราช ๒๔๖๙ (พระชันษา ๑๔ ปี) ทรงบรรพชาเป็นสามเณร ที่วัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ) จังหวัดกาญจนบุรี โดย**พระครูอดุลยสมณกิจ** (ดี พุทฺธโชติ) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม ซึ่งเรียกกันว่า หลวงพ่อวัดเหนือ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูนิวิฐสมาจารย์ (เหรียญ สุวณฺณโชติ) เจ้าอาวาสวัดศรีอุปลาราม ซึ่งเรียกกันว่า หลวงพ่อวัดหนองบัว เป็นพระอาจารย์ให้สรณะและศีล

พุทธศักราช ๒๔๗๐ หลวงพ่อวัดเหนือ พระอุปัชฌาย์ พาเจ้าพระคุณสมเด็จไปฝากไว้ในอุปการะของ**พระครูสังวรวินัย** (อาจ ชุตินฺธโร) เจ้าอาวาสวัดเสนหา จังหวัดนครปฐม ทรงเริ่มเรียนบาลีไวยากรณ์ที่นี่เป็นครั้งแรก ต่อมาพระครูสังวรวินัยอาพาธถึงแก่มรณภาพ

พุทธศักราช ๒๔๗๒ หลวงพ่อวัดเหนือได้นำเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปยัง**วัดบวรนิเวศวิหาร** กรุงเทพฯ เพื่อถวายตัวต่อ**สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์** (สุจิตฺโต หม่อมราชวงศ์ชื่น นพวงศ์) ในขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ เพื่ออยู่ศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งทรงพระเมตตารับไว้ และทรงประทานนามฉายาว่า "สุวฑฺฒโน" ซึ่งแปลว่า ผู้เจริญดี

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีวิริยะในการศึกษาพระปริยัติธรรม และทรงสอบไล่ได้เป็นลำดับเรื่อยมาในสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร ดังนี้

พ.ศ.๒๔๗๒ ทรงสอบได้นักธรรมชั้นตรี

พ.ศ.๒๔๗๓ ทรงสอบได้นักธรรมชั้นโท และเปรียญธรรม ๓ ประโยค

พ.ศ.๒๔๗๕ ทรงสอบได้นักธรรมชั้นเอก และเปรียญธรรม ๔ ประโยค (พระชันษา ๑๙ ปี)

พุทธศักราช ๒๔๗๖ **ทรงอุปสมบท ณ วัดเทวสังฆาราม** เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๗๖ โดยพระครูอดุลยสมณกิจ (หลวงพ่อวัดเหนือ) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูนิวิฐสมาจารย์ (หลวงพ่อวัดหนองบัว) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระปลัดหรุ่ง เจ้าอาวาสวัดทุ่งสมอ เป็นพระอนุสาวนาจารย์

ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๗๖ (ขณะนั้นนับเดือนเมษายนเป็นต้นปี) **ทรงอุปสมบทซ้ำเป็นธรรมยุต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร** โดยสมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์) ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระรัตนธัชมุนี (อิสฺสรญาโณ จู ทีปรักษพันธุ์ ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพเมธี) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ทั้งนี้เพื่อทรงศึกษาพระปริยัติธรรมต่อไปในสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร

การศึกษาพระปริยัติธรรมของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เจริญก้าวหน้าไปตามลำดับ ดังนี้

พ.ศ.๒๔๗๖ ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค

พ.ศ.๒๔๗๗ ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๖ ประโยค

พ.ศ.๒๔๗๘ ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๗ ประโยค

พ.ศ.๒๔๘๑ ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๘ ประโยค

พ.ศ.๒๔๘๔ ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค (พระชันษา ๒๘ ปี)

นอกจากทรงศึกษาพระปริยัติธรรมแล้ว ทรงมีอัธยาศัยใฝ่ต่อการศึกษาภาษาต่างๆ เช่น ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน จีน และสันสกฤต สำหรับภาษาอังกฤษนั้นทรงศึกษากับสวามี สัตยานันทปุรีเป็นเวลา ๒ ปี หลังจากนั้นทรงศึกษาต่อด้วยพระองค์เองจนคล่องแคล่วทั้งในด้านการอ่าน การเขียน และการพูด นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการปฏิบัติพระภารกิจของพระองค์ในเวลาต่อมา



พระปฏิปทา พระจริยวัตร พระกรณียกิจ

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงยึดถือพระปฏิปทาของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์เป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติพระองค์มาโดยตลอด ทรงสำรวมเคร่งครัดในพระธรรมวินัย ทรงมักน้อยสันโดษ ทรงเอาพระทัยใส่ในการศึกษาวิจัยธรรม และปฏิบัติสมาธิกรรมฐานอย่างต่อเนื่องเป็นกิจวัตร

พระจริยวัตรของพระองค์นั้น ทรงตื่นบรรทมตอนตี ๔ ทรงสวดมนต์ทำวัตรเช้า แล้วทรงปฏิบัติกรรมฐานจนสว่าง จากนั้นจึงเสด็จออกบิณฑบาต ตอนค่ำก็ยังต้องปฏิบัติกรรมฐาน แม้ว่าจะมีพระภารกิจมากมายเพียงใดก็ตาม

เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ในปี พ.ศ.๒๕๐๔ เป็นต้นมา พระภารกิจที่ทรงปฏิบัติเป็นกิจวัตร คือ การเทศน์ในพระอุโบสถวัดบวรฯ ทรงแสดงธรรมทุกวันพระข้างขึ้นและข้างแรม ๑๕ ค่ำ คือเดือนละ ๒ ครั้ง

ในช่วงเข้าพรรษา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงให้การอบรมพระภิกษุสามเณรบวชใหม่ เวลา ๑๓.๐๐ น. เป็นประจำทุกวัน วันละประมาณ ๑ ชั่วโมง เพื่อให้การศึกษาด้านปริยัติ สำหรับการอบรมด้านสมาธิภาวนานั้น จะทรงอบรมเป็นประจำในวันพระและวันถัดจากวันพระ สัปดาห์ละ ๒ วัน เวลา ๑๙.๐๐ น. ณ ห้องประชุมชั้น ๒ ตึก สว. ธรรมนิเวศ



สำหรับการอบรมสั่งสอนด้านปฏิบัติสมาธิภาวนานั้น มีสอนตลอดทั้งปี ไม่จำกัดเฉพาะในพรรษาเท่านั้น ทรงเปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปผู้สนใจเข้าร่วมฟังและฝึกปฏิบัติด้วย จึงมีทั้งภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกา แต่ละครั้งจำนวนนับร้อย โดยเฉพาะในช่วงเข้าพรรษา

พ.ศ.๒๕๑๑ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ทรงเริ่มการเผยแผ่ธรรมทางวิทยุ **ในรายการ "การบริหารทางจิต"** ออกอากาศทางสถานีวิทยุ อส พระราชวังดุสิต ตามพระราชปรารภของ**สมเด็จพระศรีนครินทรา–บรมราชชนนี** รายการ "การบริหารทางจิต" นี้ มุ่งแนะวิธีปฏิบัติทางจิตทั้งแก่เด็กและผู้ใหญ่

สมณศักดิ์ / ทรงดำรงตำแหน่งสูงสุด

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ ตามลำดับ ดังนี้

พุทธศักราช ๒๔๙๐ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ **พระโศภนคณาภรณ์**

พุทธศักราช ๒๔๙๕ เป็นพระราชาคณะชั้นราช ในราชทินนามเดิม

พุทธศักราช ๒๔๙๘ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ในราชทินนามเดิม

พุทธศักราช ๒๔๙๙ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ **พระธรรมวราภรณ์**

พุทธศักราช ๒๕๐๔ เป็นพระราชาคณะชั้นเจ้าคณะรองที่ **พระสาสนโสภณ**

พุทธศักราช ๒๕๑๕ เป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ **สมเด็จพระญาณสังวร**

พุทธศักราช ๒๕๓๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็น **"สมเด็จ–พระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก"** เมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ.๒๕๓๒ เป็นสมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๑๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีพระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า

สมเด็จพระญาณสังวร บรมนริศรธรรมนีติภิบาล อริยวงศาคตญาณวิมล สกลมหาสังฆปริณายก ตรีปิฎกปริยัติธาดา วิสุทธจริยาธิสมบัต สุวัฑฒน-ภิธานสงฆวิสุต ปาวจนุตตมพิสาร สุขุมธรรมวิธานธำรง วชิรญาณวงศวิวัฒ พุทธบริษัทคารวสถาน วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ วิบุลสีลาจารวัตรสุนทร บวรธรรมบพิตร สรรพคณิศรมหาปธานาธิบดี คามวาสี อรัณยวาสี สมเด็จ-พระสังฆราช

พระศาสนกิจ

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเริ่มรับภาระทางวัดและทางการศึกษา ตั้งแต่ยังทรงเป็นพระเปรียญ คือเป็นครูสอนพระปริยัติธรรม นักธรรม และบาลี เมื่อทรงมีวิทยฐานะเข้าเกณฑ์เป็นกรรมการตรวจนักธรรมและบาลี ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการตรวจธรรมและบาลีแห่งสนามหลวงเรื่อยมา ตั้งแต่นักธรรมชั้นตรีถึงชั้นเอก ตั้งแต่ประโยค ป.ธ. ๓ ถึง ป.ธ. ๙

ทรงได้รับ**ตำแหน่งทางการคณะสงฆ์**เป็นลำดับ ดังนี้

พ.ศ.๒๔๘๔ : เป็นสมาชิกสังฆสภาโดยตำแหน่ง ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๔๘๔

: เป็นกรรมการสังคายนาพระธรรมวินัย ซึ่งแต่งตั้งขึ้นตามความในมาตรา ๖๐ แห่งพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๔๘๔

: เป็นผู้อำนวยการการศึกษาสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร

พ.ศ.๒๔๘๘ : เป็นพระวินัยธรชั้นอุทธรณ์

พ.ศ.๒๔๘๙ : เป็นเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์

พ.ศ.๒๔๙๙ : รักษาการพระวินัยธรชั้นฎีกา

พ.ศ.๒๕๐๓ : เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การปกครอง สั่งการองค์การปกครองฝ่ายธรรมยุต

พ.ศ.๒๕๐๔ : เป็นกรรมการโครงการเชิดชูและบำรุงพระพุทธศาสนาโดยตำแหน่ง

: เป็นผู้รักษาการเจ้าคณะธรรมยุตภาคทุกภาค

: เป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

: เป็นพระอุปัชฌาย์

พ.ศ.๒๕๐๖ : เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม (ตลอดมาทุกสมัย)

: เป็นอนุกรรมการพิจารณาร่างกฎมหาเถรสมาคม (ตลอดมาทุกสมัย)

พ.ศ.๒๕๐๗ : เป็นอนุกรรมการพิจารณาร่างระเบียบการเดินทางไปต่างประเทศของพระภิกษุสามเณร

พ.ศ.๒๕๑๐ : เป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาเรื่องวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาประจำปี ๒๕๑๑

: เป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาร่างระเบียบมหาเถรสมาคมว่าด้วยวิธีปฏิบัติในการปลูกสร้างอาคารในที่ดินของวัดซึ่งมีผู้เช่าอยู่

: เป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาหลักเกณฑ์การยกเว้นค่าโดยสารรถไฟให้แก่พระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา

: เป็นอนุกรรมการพิจารณาแก้ไขข้อขัดข้องในระหว่างวัดกับผู้เช่า (พ.ว.ช.)

พ.ศ.๒๕๑๑ : เป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาโครงการรับการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสอง (คือ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในวัดบวรนิเวศวิหาร และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในวัดมหาธาตุฯ) เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์

พ.ศ.๒๕๑๒ : เป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิการจัดตั้งโรงเรียนพระสังฆาธิการส่วนกลาง



พ.ศ.๒๕๑๔ : เป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาร่างกฎมหาเถรสมาคมว่าด้วยการลงนิคหกรรมแก่พระภิกษุ

พ.ศ.๒๕๑๕ : เป็นประธานกรรมการบริหารงานของสภาการศึกษาของคณะสงฆ์

: เป็นเจ้าคณะกรุงเทพมหานคร และสมุทรปราการ (ธรรมยุต)

พ.ศ.๒๕๑๖ : เป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์

พ.ศ.๒๕๑๗ : เป็นประธานกรรมการจัดงานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาเนื่องในเทศกาลวิสาขบูชา

: เป็นประธานคณะกรรมการควบคุมการเรี่ยไรของคณะสงฆ์

พ.ศ.๒๕๓๑ : รักษาการเจ้าอาวาสวัดญาณสังวราราม ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดชลบุรี

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงได้รับ**ตำแหน่งทางการคณะธรรมยุต** ดังนี้

พ.ศ.๒๔๙๓ : เป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุตประเภทชั่วคราว

พ.ศ.๒๔๙๗ : เป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุตประเภทถาวร

พ.ศ.๒๕๐๐ : เป็นกรรมการพิจารณาร่างระเบียบบริหารวัดธรรมยุต

พ.ศ.๒๕๐๑ : เป็นกรรมการคณะธรรมยุต

พ.ศ.๒๕๐๓ : เป็นสังฆมนตรีสั่งการองค์การปกครองฝ่ายธรรมยุต

พ.ศ.๒๕๐๔ : เป็นพระอุปัชฌาย์

พ.ศ.๒๕๑๕ : เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพระสังฆาธิการคณะธรรมยุต

: เป็นรองประธานกรรมการคณะธรรมยุต

พ.ศ.๒๕๑๗ : เป็นประธานกรรมการคณะธรรมยุต

พ.ศ.๒๕๑๘ : เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนครูปริยัติธรรมคณะธรรมยุต

พ.ศ.๒๕๓๑ : รักษาการเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

พ.ศ.๒๕๓๒ : เป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

ทรงได้รับ**ตำแหน่งทางการมหามกุฏราชวิทยาลัย** ดังนี้

พ.ศ.๒๔๘๘ : เป็นกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย (ปัจจุบันคือ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

พ.ศ.๒๔๘๙ : เป็นอาจารย์บรรยายวิชาพระสูตรและพระอภิธรรม ในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ.๒๔๙๐ : เป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ.๒๔๙๔ : เป็นกรรมการอำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย
: เป็นกรรมการแผนกตำราของมหามกุฏราชวิทยาลัย
พ.ศ.๒๕๐๔ : เป็นผู้อำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
: เป็นประธานกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
พ.ศ.๒๕๓๑ : เป็นนายกกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ
พ.ศ.๒๕๓๑ ถึง ๒๕๕๕ : เป็นนายกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

นอกจากพระศาสนกิจตามตำแหน่งต่างๆ แล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณ-สังวรฯ ยังทรงปฏิบัติ**พระศาสนกิจพิเศษ** อันมีความสำคัญอีกหลายประการ ดังนี้

พ.ศ.๒๔๙๕ : เป็นผู้ร่วมในคณะทูตพิเศษที่มหามกุฏราชวิทยาลัยส่งไปร่วมฉลองพระบรมสารีริกธาตุ และพระธาตุพระอัครสาวก ณ กรุงพนมเปญ ประเทศกัมพูชา
พ.ศ.๒๔๙๖ : เป็นกรรมการตรวจชำระคัมภีร์ฎีกา
พ.ศ.๒๔๙๗ : เป็นผู้ร่วมในคณะพระเถระแห่งคณะสงฆ์ไทยไปร่วมประชุมสมัยที่ ๒ แห่งฉัฏฐสังคายนาพระไตรปิฎก ณ กรุงย่างกุ้ง ประเทศพม่า
พ.ศ.๒๔๙๙ : สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเลือกให้**เป็นพระอภิบาล (พระพี่เลี้ยง) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว–ภูมิพลอดุลยเดชฯ รัชกาลที่ ๙** ในระหว่างทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุ และเสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร (ระหว่างวันที่ ๒๒ ตุลาคม ถึง ๕ พฤศจิกายน)



พ.ศ.๒๕๐๑ : เป็นกรรมการมูลนิธิส่งเสริมกิจการพระศาสนาและมนุษยธรรม (ก.ศ.ม.)

พ.ศ.๒๕๑๕ : เป็นประธานกรรมการมูลนิธิสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อน

พ.ศ.๒๕๑๖ : ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคมและรองประธานกรรมการคณะธรรมยุต ทรงได้รับฉันทานุมัติจากกรรมการคณะธรรมยุตให้เสด็จไปตรวจการคณะสงฆ์ และทรงเยี่ยมพุทธศาสนิกชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวม ๙ จังหวัด

พ.ศ.๒๕๑๙ : เป็นประธานกรรมการมูลนิธิสังฆประชานุเคราะห์

พ.ศ.๒๕๒๐ : เป็นประธานอำนวยการมูลนิธิมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ.๒๕๒๑ : เป็นพระกรรมวาจาจารย์ของ**สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์ฯ สยามมกุฎราชกุมาร** และเป็นพระอาจารย์ถวายการอบรมพระธรรมวินัย ขณะที่เสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร (ระหว่างวันที่ ๖ ถึง ๒๐ พฤศจิกายน)

พ.ศ.๒๕๒๒ : เป็นประธานอำนวยการมูลนิธิสิรินธร

พ.ศ.๒๕๒๔ : เสด็จไปทรงตรวจการคณะสงฆ์และทรงเยี่ยมพุทธศาสนิกชนในภาคเหนือ รวม ๑๐ จังหวัด

พ.ศ.๒๕๒๕ : เป็นผู้ถวายพระธรรมเทศนามงคลวิเสสกถา ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และถวายตลอดมาจนถึง พ.ศ.๒๕๔๓

พ.ศ.๒๕๒๖ : เป็นประธานกรรมการมูลนิธิวัดญาณสังวราราม ในพระบรมราชูปถัมภ์

พ.ศ.๒๕๒๗ : เป็นประธานกรรมการมูลนิธิพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย

พ.ศ.๒๕๒๘ : เป็นผู้อ่านพระอภิธรรมนำพระบรมศพ**สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗** ในกระบวนพระราชอิสริยยศ สู่พระเมรุมาศ ณ ท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๒๘

: เป็นรองประธานกรรมการสังคีติการกสงฆ์ ในการสังคายนาพระธรรมวินัย ตรวจชำระพระไตรปิฎก

: เป็นสังฆปาโมกข์ปาลิวิโสธกพระวินัยปิฎก เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สยามินทราธิราชบรมนาถบพิตร จนสำเร็จทันในการพระราชพิธีฉลองเฉลิมพระชนมพรรษา

พ.ศ.๒๕๓๐ : เป็นประธานกรรมการมูลนิธิแผ่นดินธรรม

: เป็นประธานกิตติมศักดิ์มูลนิธิสงเคราะห์และฟื้นฟูจิตใจผู้ติดยาเสพติด

พ.ศ.๒๕๓๒ : เสด็จไปทรงตรวจการคณะสงฆ์ และทรงเยี่ยมพุทธศาสนิกชนใน ๕ จังหวัดชายแดนภาคใต้

พ.ศ.๒๕๓๙ : ทรงเป็นผู้อ่านพระอภิธรรมนำกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศพระบรมศพ**สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี** จากพระบรมมหาราชวังสู่พระเมรุมาศท้องสนามหลวงและถวายพระธรรมเทศนา เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๓๙ เป็นต้น

พระศาสนกิจในต่างประเทศ

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวรฯ ทรงเป็นพระมหาเถระไทยรูปแรกที่ได้ดำเนินงานพระธรรมทูตในต่างประเทศอย่างเป็นรูปธรรม โดยเริ่มจากทรงเป็นประธานกรรมการอำนวยการสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศเป็นรูปแรก และทรงปฏิบัติพระศาสนกิจในต่างประเทศเป็นเอนกประการ ดังนี้

พ.ศ.๒๕๐๙ : ในฐานะประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ได้เสด็จไปเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ **ในพิธีเปิดวัดพุทธประทีป กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ** ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๐๙ และในการเสด็จครั้งนั้นได้ทรงเยี่ยมชมกิจการพระธรรมทูต และการพระศาสนาในประเทศนั้น รวมทั้งในประเทศอิตาลี ขากลับประเทศไทยด้วย

พ.ศ.๒๕๑๐ : ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคม ได้ตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายีมหาเถร) วัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งเสด็จเยือนประเทศศรีลังกาเป็นทางการ ตามคำทูลเชิญของรัฐบาล เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างศาสนิกชนทั้งสองประเทศ (๑๐ ถึง ๒๐ กุมภาพันธ์)

พ.ศ.๒๕๑๑ : เสด็จไปเยี่ยมชมการพระศาสนาในประเทศอินโดนีเซีย ออสเตรเลีย และฟิลิปปินส์ ในฐานะประธานสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย พร้อมด้วยพระเทพกวี (สนฺตงฺกโร ประยูร) เลขาธิการสภาการศึกษาฯ ในขณะนั้น (๑๖ เมษายน ถึง ๒ พฤษภาคม)

พ.ศ.๒๕๑๓ : เสด็จไปประเทศอินโดนีเซียเพื่อให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรชาวอินโดนีเซีย ๗ คน พร้อมด้วยพระธรรมโสภณ (กิจฺจกาโร สนธิ์) รองเจ้าอาวาสวัดบวรฯ (๖ พฤษภาคม ถึง ๔ มิถุนายน และในศกเดียวกันเสด็จเยี่ยมชมการศาสนาและการศึกษา ณ ประเทศปากีสถาน เนปาล และอินเดีย (๘ ธันวาคม ๒๕๑๓ ถึง ๒ มกราคม ๒๕๑๔)

พ.ศ.๒๕๑๘ : เสด็จไปเป็นประธานสงฆ์**ในพิธีเปิดวัดพุทธรังษี ณ นครซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย** ซึ่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์ฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิด (๒๒ พฤษภาคม ถึง ๕ มิถุนายน)

พ.ศ.๒๕๒๐ : เสด็จไปบรรพชากุลบุตรชาวอินโดนีเซีย ๔๓ คน ณ เมืองสมารัง ประเทศอินโดนีเซีย และได้เสด็จไปเยี่ยมชมการพระศาสนาในประเทศออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ ขากลับทรงแวะเยี่ยมชมการพระศาสนาในประเทศสิงคโปร์ด้วย (๗ ธันวาคม ๒๕๒๐ ถึง ๑๒ มกราคม ๒๕๒๑)

พ.ศ.๒๕๒๓ : เสด็จไปร่วมประชุมสหพันธ์คีตาอาศรมสากล ในฐานะพระอาคันตุกะพิเศษ ณ ประเทศอินเดีย และได้เสด็จเยี่ยมชมการพระศาสนา ณ ประเทศเนปาล (๑๑ ถึง ๒๑ ธันวาคม) และในศกเดียวกัน เสด็จไปเยี่ยมชมการพระศาสนา ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา และประเทศต่างๆ ในยุโรป (๓ เมษายน ถึง ๒ พฤษภาคม)

พ.ศ.๒๕๒๘ : เป็นประธานคณะสงฆ์พร้อมด้วยพระสงฆ์ ๑๙ รูป จากประเทศไทย เสด็จไปทรงประกอบ**พิธีผูกพัทธสีมาอุโบสถวัดจาการ์ตาธรรมจักรชัย ณ ประเทศอินโดนีเซีย** ตามคำอาราธนาของคณะสงฆ์เถรวาทอินโดนีเซีย นับเป็นการผูกพัทธสีมาอุโบสถวัดพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นครั้งแรกในประเทศนั้น (๒๒ ถึง ๒๕ สิงหาคม) ในศกเดียวกัน เสด็จพร้อมด้วยคณะสงฆ์ไทยไปเป็นประธานบรรพชากุลบุตรศากยะแห่งเนปาล ๗๓ คน ณ กรุงกาฐมาณฑุ ประเทศเนปาล ตามคำอาราธนาของคณะสงฆ์เนปาล (๒๓ ถึง ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๒๘)

พ.ศ.๒๕๓๖ : เสด็จเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นทางการ ตามคำกราบทูลอาราธนาของรัฐบาลจีน **นับเป็นการเจริญศาสนสัมพันธ์ระหว่างไทย-จีน อย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก**ในประวัติศาสตร์แห่งความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศ (๒๐ มิถุนายน ถึง ๒ กรกฎาคม)

พ.ศ.๒๕๓๘ : เสด็จไปทรงประกอบ**พิธีวางศิลาฤกษ์วัดไทยลุมพินี ประเทศเนปาล** เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๓๘ ซึ่งรัฐบาลไทยจัดขึ้น เพื่อเฉลิมพระเกียรติ ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ทรงครองศิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี

พระกรณียกิจด้านการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์

นับตั้งแต่ทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ได้ทรงบูรณะเสนาสนะ และถาวรวัตถุต่างๆ ภายในวัด ตลอดถึงการก่อสร้างถาวรวัตถุอันเป็นประโยชน์ในที่อื่นๆ อีกทั้งยังอุปถัมภ์การก่อสร้างวัด โรงเรียน โรงพยาบาล อีกเป็นจำนวนมากด้วย

ถาวรวัตถุที่ทรงสร้างขึ้นมาใหม่ในวัดบวรนิเวศวิหาร ได้แก่

: ตึกกวีบรรณาลัย ห้องสมุดของมหามกุฏราชวิทยาลัย
: ตึกวชิรญาณวงศ์ อาคารเรียนของโรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร
: ซุ้มปรางค์ที่ประดิษฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ บนลานประทักษิณ ชั้น ๒ ของพระเจดีย์ใหญ่
: อาคารพิพิธภัณฑ์ ภปร.
: ศาลาวชิรญาณ ๑๕๐ ปี
: ตึก สว. ธรรมนิเวศ โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดบวรฯ
: มณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธบาทจำลองหลังพระอุโบสถ
: กุฏิต่างๆ เช่น กุฏิหลวงเจริญฤทธิศาสตร์ กุฏิคุณหญิงจิ๊ดสัตยานุรักษ์ กุฏิพระนิกรบดี กุฏิรามเดชะ เป็นต้น

ถาวรวัตถุที่ทรงทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งหมดในวัดบวรฯ คือ

: พระเจดีย์ใหญ่ ทรงให้ประดับกระเบื้องโมเสกสีทองจากอิตาลีตลอดทั้งองค์
: พระอุโบสถ ทรงบูรณะใหม่โดยให้ประดับหินอ่อนจากอิตาลีทั้งหลัง เพื่อรักษารูปแบบสถาปัตยกรรมและลวดลายโบราณเอาไว้

การก่อสร้างถาวรวัตถุอื่นๆ ภายนอกวัดบวรฯ ตลอดถึงการอุปถัมภ์การก่อสร้างนั้นมีเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญ คือ

: ทรงสร้างวัดสันติคีรี และจัดสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทรามหาสันติคีรี ณ ดอยแม่สลอง บ้านแม่สลอง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย
: ทรงสร้างวัดญาณสังวราราม อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี
: ทรงสร้างตึกวชิรญาณวงศ์ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย (ตึกสงฆ์)
: ทรงสร้างตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาร ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย (ตึกสงฆ์)
: ทรงสร้างโรงเรียน และโรงพยาบาลสมเด็จพระปิยมหาราชรมณียเขต อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี
: ทรงอุปถัมภ์การสร้างวัดล้านนาญาณสังวราราม อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
: ทรงอุปถัมภ์การสร้างวัดรัชดาภิเษก อำเภอบ่อพลอย จังหวัดกาญจนบุรี
: ทรงอุปถัมภ์การสร้างวัดพุมุด อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี
: ทรงอุปถัมภ์การสร้างตึก ภปร. (ตึกผู้ป่วยนอก) โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย



: ทรงอุปถัมภ์การสร้างโรงพยาบาลวัดญาณสังวราราม อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี
: ทรงอุปถัมภ์การสร้างโรงเรียนมัธยมญาณสังวร อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร
: ทรงสร้างโรงพยาบาลถวายเป็นอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทุกพระองค์ๆ ละ ๑ แห่ง รวม ๑๙ แห่ง เรียกว่า "โรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก" แต่ละแห่งจะมีรูปหล่อของสมเด็จพระสังฆราชไปประดิษฐานไว้แห่งละพระองค์ เพื่อเป็นอนุสรณ์ และเป็นที่สักการะบูชาของพุทธศาสนิกชนสืบไป

นอกจากนี้ยังทรงอุปถัมภ์**การก่อสร้างวัดในต่างประเทศ** ดังนี้

: วัดพุทธรังษี ณ นครซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย (ในอุปการะของมหามกุฏราชวิทยาลัย)
: วัดจาการ์ตาธรรมจักรชัย ณ กรุงจาการ์ตา ประเทศอินโดนีเซีย
: วัดแคโรไลนาพุทธจักรวนาราม ณ รัฐแคโรไลนาเหนือ ประเทศสหรัฐอเมริกา
: อุโบสถและวิหารวัดศรีกีรติวิหาร ณ เมืองกีรติปูร กรุงกาฐมาณฑุ ประเทศเนปาล

ผลงานด้านหนังสือและตำราพระพุทธศาสนา

หนังสือและตำราพระพุทธศาสนาที่เป็นผลงานของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น มีมากมายไม่น้อยกว่า ๒๐๐ เรื่อง มีทั้งประเภทพระนิพนธ์ ประเภทธรรมเทศนา และประเภทธรรมบรรยาย มีทั้งฉบับภาษาไทย และภาษาอังกฤษ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ประเภทพระนิพนธ์

: พระนิพนธ์ภาษาไทย มีจำนวน ๑๐๓ เรื่อง เช่น หลักพระพุทธศาสนา ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า โสฬสปัญหา ทศบารมี ทศพิธราชธรรม ใจความสำคัญแห่งพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านล้ำเลิศ สัมมาทิฏฐิตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตร แสงส่องใจ อันดับ ๑-๒๕ อธิบายวากยสัมพันธ์ ภาค ๑, ๒ เป็นต้น
: พระนิพนธ์ภาษาอังกฤษ มีจำนวน ๑๒ เรื่อง เช่น A Guide to Awareness. What did the Buddha Teach? Contemplation of the Body Kayanupassana. Practical Buddha Dhamma. เป็นต้น

ประเภทธรรมเทศนา มีจำนวน ๓๔ เรื่อง เช่น ทศพลญาณ ปัญจคุณ มงคลเทศนา สังฆคุณและโอวาทปาติโมกขเทศนา ญาณสังวรเทศนา เป็นต้น

ประเภทธรรมบรรยายและโอวาท มีจำนวน ๔๖ เรื่อง เช่น การบริหารจิตสำหรับผู้ใหญ่ ธรรมกถาในการอบรมกรรมฐาน อานาปานสติ อนุสสติและสติปัฏฐาน เป็นต้น

นอกจากนี้ทรงริเริ่มให้มีการแปลหนังสือพระพุทธศาสนาที่สำคัญๆ จากภาษาไทยเป็นภาษาต่างประเทศอีกด้วย เช่น นวโกวาท วินัยมุข เล่ม ๑-๓ พระพุทธประวัติ เล่ม ๑-๓ ภิกขุปาฏิโมกข์ อุปสมบทวิธี ทำวัตรสวดมนต์ เป็นต้น แล้วโปรดให้มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ จัดพิมพ์เผยแพร่

ปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

พ.ศ.๒๕๒๙ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา

พ.ศ.๒๕๓๒ : มหาวิทยาลัยมหิดล ถวายปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาศาสนาเปรียบเทียบ

พ.ศ.๒๕๓๓ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย ถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

พ.ศ.๒๕๓๗ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญาและศาสนา

พ.ศ.๒๕๓๘ : มหาวิทยาลัยนเรศวร ถวายปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาบริหารการศึกษา

พ.ศ.๒๕๓๙ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

พ.ศ.๒๕๔๑ : มหาวิทยาลัยขอนแก่น ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาภาษาไทย

พ.ศ.๒๕๔๓ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา

พ.ศ.๒๕๔๕ : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาไทศึกษา

พ.ศ.๒๕๔๗ : มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี ถวายปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาการบริหารการศึกษา

พ.ศ.๒๕๔๘ : มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ถวายปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาการบริหารการศึกษา

พ.ศ.๒๕๔๙ : มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต ถวายปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาการบริหารการศึกษา

พ.ศ.๒๕๕๖ : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ถวายปริญญาศาสนศาสตร-ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา

พระเกียรติยศสูงสุด

เมื่อวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ.๒๕๕๕ ในการประชุมสุดยอดของผู้นำชาวพุทธโลกจาก ๓๒ ประเทศ ที่ประเทศญี่ปุ่น ได้พร้อมใจกันทูลถวายตำแหน่ง **"ผู้นำสูงสุดแห่งโลกพระพุทธศาสนา"** แด่ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวรฯ อันแสดงให้เห็นถึงพระเกียรติคุณที่ได้รับการแซ่ซ้องจากผู้นำชาวพุทธทั่วโลก.

วัดมเหยงคณ์

ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๐๐๐

โทรศัพท์ (๐๓๕) ๘๘๑-๖๐๑-๒, (๐๘๒) ๒๓๓-๓๘๔๘

โทรสาร (๐๓๕) ๘๘๑-๖๐๓

www.watmahaeyong.org • www.mahaeyong.org

E - mail add. : watmahaeyong@gmail.com